

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ HABERLER

2023 / Sayı: 47

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HABERLER

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler
Sayı: 47 (2023)

ISSN 1308-2078

Editörler
Tolga Pelvanoğlu
Selin Önder
Yasin Gökhan Çakan

Sayfa Düzenlemesi
Zero Prodüksiyon Ltd.

Yazılar kaynak gösterilmek şartıyla kullanılabilir.
1996-2016 Ocak-Mayıs aylarında yılda iki kez yayınlandı.
2018'den itibaren yılda bir kez yayınlanır.

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Akademiler Birliği Muhabir Üyesi
Corresponding Member of the International Union of Academies

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklâl Cad. Merkez Han, No: 181 Kat: 2
34435 Beyoğlu-İSTANBUL

E-mail:
haberler@turkinst.org
tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr
selin.onder@istanbul.edu.tr
ygcakan@istanbul.edu.tr

www.turkinst.org

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Anı Yazıları	
25 Yıllık Dostum Prof. Dr. Goscha R. Tsetschladze	2
Fotoğraflar	4
Başyazı	
Hurriler ve Hurri Gramerine Genel Bir Bakış	6
Kitap Tanıtımları	
Rutherford Ian, <i>Hittite Texts and Greek Religion Contact, Interaction, and Comparison</i> , Oxford University Press, Oxford, 2020. (Aydın, P. T.)	12
Kalkan, Emrullah, <i>Yukarı Dicle Havzasında Kalkolitik Çağ- Kronolojik ve Kurumsal Sorunlar</i> , Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2022 (Bilgin, İ.)	15
Gilibert, Alessandro, <i>Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance : The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE</i> , Topoi. Berlin Studies of the Ancient World Berlin/New York, De Gruyter, Berlin (Karakaya, M.)	17
Hallmannsecker, Martin, <i>Roman Ionia: Constructions of Cultural Identity in Western Asia Minor</i> , Cambridge University Press, Cambridge, 2022 (Karakuş, O. S.)	19
van den Hout, Theo, <i>A History of Hittite Literacy Writing and Reading in Late Bronze-Age Anatolia (1650-1200 BC)</i> , Cambridge Press, London, 2022 (Nogay, İ. Ş.)	21
Özdilek, Banu, <i>Lykia'da Gün Yüzüne Yeni Çıkartılan Rhodiapolis Tiyatrosu</i> , 4. Boyut Tanıtım Tasarım Matbaacılık, Muğla 2012 (Özkan, H.)	22
Weeden, Mark, <i>Hittite Logograms and Hittite Scholarship (Studien zu den Boğazköy-Texten 54)</i> , Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2011 (Örnek, T.)	23
Meier, Mischa&Montinaro, Federico (ed.), <i>A Companion to Procopius of Caesarea (Brill's Companions to the Byzantine World, Volume 11)</i> , Brill, Leiden&Boston 2021 (Taştekin, D.)	25
Roux, Valentine, <i>Ceramics and Society A Technological Approach to Archaeological Assemblages</i> , Springer Nature, Switzerland, 2019 (Tutar, S.)	27
Eskiçağ Bilimleri Dünyası'ndan	
Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Kadının Konumu ve Kadın Mektuplarının Değerlendirilmesi (Erkurt, M.)	30
Önasya Yazıcılık Geleneğinde ve Hitit Arşivlerinde Sözcük Listeleri (Örnek, T.)	34
Lazer Destekli Kesit Ölçüm ve Belgeleme Teknolojisi (Kopçuk, İ.)	40
Juliopolis'in Yüzleri Sergisi, (Bütün, E. – Y. Emmez)	44
Eski Yunan Tarihyazımında Dönüm Noktaları. Tübitak 1002 Projesi (Proje No: 122K097) (Yarlıgaş, O.)	46
"Doğu Sınırında Roma'ya Komşu Olmak"- İstanbul Üniversitesinde TÜBİTAK Uluslararası Deneyimli Araştırmacı Dolaşım Programı Kapsamında Yeni Bir Proje (Proje No: 121C043), (Speidel M. A.) (İngilizceden Çeviren: Selin Önder)	49
Tümülüslerin Saklı Mimarisi ve Stellerdeki Retrospektif-Prospektif Betimler (Karagöz, Ş.)	51
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı – 19 (Karakaş, G.)	59
XIX. Türk Tarih Kongresi'nin Ardından (Çilingir-Cesur, S.)	60
Bilecik Arkeoloji Çalıştay: Bahçelievler Yerleşmesinin Dünü, Bugünü ve Yarını (16-17 Aralık 2022), (Seçer-Fidan, S.)	61
Kazı - Araştırma	
Tavşanlı Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları (Seçer-Fidan, S.)	64
İstYA Projesi 2021-2022, (Güldoğan, E. – H. Başçı)	66
Çine-Tepecik'in Yerleşim Sürecinde Ticaret Merkezi Konumunu Yansıtan Veriler (Günel, S. – T. K. Kıyak)	70
Eşek Deresi Mağarası: Orta Toroslar'da Epipaleolitik Dönem (Altınbilek-Algül, Ç. – O. Kaycı – S. Balcı – H. Tümer, S. Gündüzalp)	77
Kaunos – Kbid (Çötük, U.)	80

Aşağıseyit Höyük 2021-2022 Yılı Kazı Çalışmaları (Konakçı, E.)	84
Hitit Başkenti Ortaköy-Şapinuva: 2021-2022 Yılı Kazı Çalışmaları (İpek, Ö. – S. Gerçek)	88
Ovalık Kilikya'da Bir Yerleşim: Tatarlı Höyük (Oyman-Girginer, Ö.)	94
Kültepe-Kaniş 2022 Yılı Kazıları (Kulakoğlu, F. – E. Genç – R. Kontani – L. Peyronel – G. Öztürk – B. Tüysüz – Y. Rıdvanoğulları – C. Ay – T. Öğreten – J. Choi)	101
Labraunda Kazısı 2021 Yılı Çalışmaları (Dağlı, İ.)	103
Seleukeia Sidera Antik Kenti Kazı ve Araştırmaları (Hürmüzlü, B.-B. Sönmez-S. Togan)	110

Enstitüden

Enstitü Olağan Genel Kurul Toplantısı	116
Kandela Hecala'da Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem Tabakalarında Açığa Çıkan Ahşap Kalıntılarının Antrakolojik Yöntemle Tür Tespiti (Can, Ş.)	117
Geç Antik Dönem'de Küçük Menderes (Kaystros) Vadisi ve Çevresinde Kentleşme (Özkan, A.)	120
Haberler Dergisi Yayın İlkeleri	124
Yeni Yayınlarımız	125

Editörden

Ülkemiz için zor bir dönemi geride bıraktığımız bu günlerde bizler *Haberler* dergisinin 47. sayısının çiçeği burnunda editörleri olarak hizmet verdiğimiz Eskiçağ Bilimleri için ara vermeden çalışmaya gayret ediyoruz. Bir yandan bu sayının birlikte hazırlayarak sizlerle buluşturduğumuz ilk sayımız olması nedeniyle büyük bir heyecan yaşarken bir yandan da dergimizi sizlere planlanan tarihten daha geç ulaştırmanın mahcubiyetini yaşıyoruz. Bununla birlikte, editörlük görevini onur duyarak devraldığımız hocalarımız Doç. Dr. Meltem Doğan-Alparslan ve Doç. Dr. Aşkın Özdizbay'ın özveri ve titizlikle hazırladıkları sayılar gibi dolu dolu bir sayı ile karşınıza çıkmanın sevinci içerisindeyiz ve beklediğinize degeceğini umuyoruz.

46. Sayıdan günümüze, az ödenek ile yapılmaya çalışan nitelikli arkeolojik kazı ve araştırma çalışmalarındaki gelişmeler Eskiçağ bilim dünyamızı renklendirirken, hepimizi derinden üzen kayıplar da yaşadık. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nın emekli hocalarından Prof. Dr. Taner Tarhan'ı 2022 yılının Ağustos ayında Ağustos ayında kaybettik. Ardından yine İstanbul Üniversitesinde görev yapmış ve Türk müzeciliğine değerli katkıları olmuş Dr. Nuşin Asgari'yi de kaybetmenin üzüntüsünü yaşadık. Geride bıraktığımız yıl kaybettiğimiz bir başka emekli müze uzmanı ise Mehmet Emin Başaranbilek oldu. Karadeniz Arkeolojisi'nin önemli isimlerinden olan Gocha R. Tsetskhladze'yi de 2022 Eylülünde yitirdik. Ardından da Kasım'da ise Anadolu'nun Eskiçağ Tarihine hayatını adanmış Prof. Dr. Elmar Schwertheim'ı uğurladık. Bu sayımızın yayına hazırlandığı son günlerde ise Arkeolog-Mimar Ülkü İzmirilgil ve Doç. Dr. Güner Çoşkunsu'nun vefatlarını öğrenmenin derin üzüntüsünü yaşıyoruz.

2022 yılının Mayıs ayında Enstitümüz, 3 yıl görev yapacak yeni Yönetim Kurulu'nu ve Denetleme Kurulu'nu seçtiği, Olağan Genel Kurulu'nu gerçekleştirdi. Diğer yandan 2013 yılından beri Enstitümüz tarafından verilen merhum hocamız Prof. Dr. Ali Dinçol anısına düzenlenen burs programı çerçevesinde genç bilim insanları desteklenmeye devam etmektedir. Konu ile ilgili haberleri *Enstitüden* bölümünde bulabilirsiniz.

Sayımızın baş yazısı ise MÖ İkinci binyılda Yakınoğlu'nun mihenk taşı toplumlarından olan Hurrileri ve Hurriceyi "Hurriler ve Hurri Gramerine Genel Bir Bakış" başlığı altında değerlendiriyor. Fatma Kaynar-Bastici ve Fabio Bastici tarafından kaleme alınan yazı Eskiçağ Yakınoğlu dünyasından ilgi çekici bir kesit sunuyor. Ayrıca *Kazı ve Araştırma* bölümümüz de birçok kazı ve araştırma çalışmalarına dair zengin içerikli yazılar içermektedir. Bu sayımızda bir de yenilikle karşınıza çıkıyoruz. *Arkeoloji Dünyası* bölümü yerine *Eskiçağ Bilimleri Dünyası*'ndan bölümünü beğeninize sunuyoruz. Bu bölümde Eskiçağ Bilimlerine dair tüm dallarda yazılarla sizleri buluşturmayı hedefledik. Ve yine her zamanki gibi Eskiçağ Bilimleri ve Arkeoloji alanında yeni yayınların tanıtıldığı *Kitap Tanıtımları* bölümünde yakın zamanda çıkan bazı yayınlardan haberdar olabilirsiniz.

2022 yılına ilişkin son haberleri içeren 47. sayımıza destek veren, çalışmalarını bizimle ve dolayısıyla siz okuyucularla paylaşan tüm yazarlara sonsuz teşekkürlerimizi sunarken, yıllar boyu büyük emekler sarf ederek üstlendikleri *Haberler* dergisi editörlüğü görevlerini bizlere bırakan değerli hocalarımız Doç. Dr. Meltem Doğan Alparslan ve Doç. Dr. Aşkın Özdizbay'a Enstitü dergimizi bugünlere getirdikleri için çok teşekkür ediyor, ortaya koydukları başarıyı koruyabilmek için çok çalışmamız gerektiğini biliyoruz. Onlara ve sizlere layık olabilmek ve daha iyi şartlarda, yeni sayımızda görüşmek dileğiyle...

Tolga Pelvanoğlu – Selin Önder – Yasin Gökhan Çakan

Kasım 2023

25 Yıllık Dostum

Prof. Dr. Gocha R. Tsetskhladze

1997 yılında Varna I.Uluslararası Karadeniz Eski Eserleri Kongresi'nde Gocha ile tanıştım. Karadeniz tarih ve arkeolojisi ile ilgilenmeye yeni başlamıştım. Gocha, Karadeniz arkeolojisi konusunda engin bir bilgiye sahipti. Benim, mutlaka Türkiye'nin Karadeniz kıyılarının tarihi hakkında çalışmamı ve antik yerleşmeleri görmem gerektiğini söyledi. Bu konuda her türlü desteği vereceğine söz verdi. Ve sözünde durdu: 2002 yılında Gocha'nın yardımı ile British Council araştırma bursu aldım ve Londra, Oxford ve Manchester Üniversitelerinin kitaplıklarında Karadeniz Arkeolojisi için kitaplık çalışmaları yaptım.

Yıllar geçtikçe yakın dostluk kurduk. Birçok uluslararası sempozyumda bildiri verdik.

2003 yılında Gocha, kuzenim Bülent Bankacı ve ben Türkiye'nin Karadeniz kıyılarını İstanbul'dan Samsun'a kadar jeeple dolaştık..Gocha, ilk defa gördüğü sahildeki antik kentleri, doğayı ve kendisine gösterilen dostluğu hiçbir zaman unutmadı.

2005 yılında, genç bilim insanlarımızın ve meraklıların Karadeniz kıyılarına ilgisini çekmek için, Dr. G. Tsetskhladze'nin üç makalesini, genç öğrencilerimin çevirisiyle Türkçe bir kitap halinde yayınladım. Gocha, ilk defa makaleleri türkçe yayınlandığı için çok sevindi.

(Bkz.Gocha R. Tsetskhladze, yay.hazır. Sümer Atasoy, İstanbul,Ege yayını, 2005)

2009 yılında İstanbul Üniversitesi'nin sponsorluğunda Gocha, Şevket Dönmez ve ben 4.Uluslararası Karadeniz Eski Eserleri Kongresini düzenledik.

2009-2013 yılları arasında Pessinus kazılarının başkanlığını yaptım.Ancak kazı yerindeki kaçak kazılar, bunların önlenmesi için alınacak tedbirler konusunda Kültür Bakanlığı ile problemler yaşadı ve kazıyı bırakmak zorunda kaldı.

2017 yılında Tekkeköy-Samsun Belediyesi'nin sponsorluğunda Gocha, Akın Temür, Davut Yiğitpaşa, Şeref Aydın ve ben "Antik Çağda Karadeniz ve Tekkeköy"adıyla 3.Uluslararası Kongre düzenledik.

2018 yılında Gocha'nın çok görmek istediği bir geziye çıktık. Gocha, Şahin Yıldırım ve ben arabamızla İstanbul'dan yola çıkarak Eskişehir, Pessinus, Filyos-Tios,Sinop,Amasya ve Komana yöresindeki kazıları ziyaret ettik, meslektaşlarımızla görüştük.

Gocha'nın hayatına kısaca bakacak olursak: kendisi, arkeolog, antik dünya tarihçisi, birçok bilimsel çalışmanın yazarı ve yayıncısı, olağanüstü bir kongre organizatörüdür. Batı Gürcistan'daki Likhauri köyünde doğan, daha sonra Karadeniz kıyısındaki Kobuleti şehrine taşınan mütevazı bir ailenin üç çocuğundan biriydi.Daha okul yıllarında şehrin eteklerinde yürütülen arkeolojik kazılara ilgi duymaya başladı ve kısa süre sonra arkeolojik gezilerin daimi üyesi oldu.

1983-88'de Ukranya Kharkov Üniversitesi Tarih Fakültesini bitirdi. Daha sonra 1993'de Moskova Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Sanatları Enstitüsünde doktora yaptı. İkinci doktorasını İngiltere Oxford Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümünde 1998 yılında tamamladı.

2000-2004 yıllarında Londra Royal Holloway-Bedford New College'de, 2004-2014 yılları arasında Avustralya Melbourne Üniversitesi Arkeoloji Merkezinde öğretim üyesi olarak çalıştı. 2014 yılında İngiltere'ye döndü ve Galler bölgesinde küçük bir kasabaya yerleşti.

Gocha Tsetskhladze bir fenomendi. İş ahlakı olağanüstüydü. “Batı”da Karadeniz Çalışmalarının büyük ölçüde babası sayılır. Batı ile Doğu’yu birbirine bağlayan ve buralarda çalışan bilim adamlarını

bir araya getirmek için 30 yıldan fazla zaman harca-yan biriydi. Karadeniz kıyısının tarihinin Rus ya da Türk bölgelerine ayrılmadığını ve işbirliğine ihtiyaç olduğunu anlamıştı. Bu nedenle Karadeniz konulu birçok uluslar arası kongre, konferans ve seminerin organizasyonu ile sekreterliğini başarıyla yürüten Dr. Tsetskhladze’nin ikiyüzden fazla yayını vardır. Aynı zamanda Colloquia Pontica ve Ancient West & East gibi süreli yayınların kurucusu ve baş editörüdür.

Emekli olduktan sonra da çalışmalarına devam eden Gocha, hastalığını yenemedi ve 11 Eylül 2022’de vefat etti. 6 Ekim 2022’de Hereford mezarlığında tören yapılarak yakıldı ve küllerinin bir kısmı Gürcistan’a gönderilerek, doğduğu topraklara serpildi.

Sümer Atasoy

MEHMET EMİN BAŞARANBİLEK
(1945 – 2022)

GOCHA R. TSETSKHLADZE
(1963 – 2022)

ELMAR SCHWERTHEIM
(1943 – 2022)

GÜNER COŞKUNSU
(1970 – 2023)

NUŞİN ASGARİ
(1931 – 2022)

TANER TARHAN
(1941 – 2023)

ÜLKÜ İZMİRLİ
(1941 – 2023)

Başyazı

Hurriler ve Hurri Gramerine Genel Bir Bakış

Fatma Kaynar Bastici – Fabio Bastici

Hurrilerin Yakınoğu'daki Varlığına Dair İlk Kanıtlar (İlk ve Orta Tunç Çağı)

Eski Yakınoğu coğrafyasında Hurrilerin varlığı MÖ 3. binyıldan itibaren bilinmektedir. İlk Tunç Çağı'nda Akkad Dönemi'nde, Hurrilerin Habur Bölgesi'nde yer aldığını gösteren ilk kanıtlar Tell Beydar/Nabada'da belgelenen şahıs isimleridir. Yine aynı dönemde Tell Mozan/Urkeş'te ele geçen mühür baskıları üzerinde "Urkeş'in yöneticisi Tupkiş/Tupkiş endan UrkeşKI" ifadesi yer alır (bkz. Buccellati – Kelly-Buccellati 1996). Burada bahsi geçen *endan* kelimesi Sümerce EN "bey" kelimesine Hurrice isim yapım eki *-dan(ni)* eklenerek oluşturulmuştur ve "yönetici" olarak terçüme edilmektedir.

Akkad sonrası dönemde, muhtemelen III. Ur Hanedanlığı'nın başlarında, Akkadça yazılmış bir belgede Urkeş ve Nawar kralı Atal-şen ve babası Şatar-mat'ın isimleri belgelenmiştir (Salvini 1998: 106). Urkeş kentinde Hurrice yazılmış günümüze ulaşan ilk yazılı belge ele geçer. Bu belgeyi yazdıran kişi Urkeş'in yöneticisi (*endan*) Tiş-atal'dır.

Orta Tunç Çağı'nda, Hurrilerin Yakınoğu'daki varlığı Yukarı Mezopotamya ile sınırlı kalmaz, Kuzey Suriye ve Anadolu'da da varlıkları görülür. Eski Babil Dönemi'nde Mari'de/Tell Hariri ele geçen yazılı belgeler vasıtasıyla Cezire'nin kuzeyindeki Hurri beylikleri ve hükümdarları hakkında bilgi edinilmektedir. Tell Leilan'da ele geçen yazılı belgelerde de Hurrice şahıs isimleri belgelenmiştir (Salvini 1998: 111-112).

Orta Tunç Çağı'nda Hurrice isimlerin belgelendiği bir diğer merkez, Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticaretin yürütüldüğü en önemli merkez olan Kaneş/Kültepe'dir (bkz. Wilhelm 2008a). Ayrıca Alalah VII'de de Hurrice şahıs isimleri belgelenmiştir.

Askeri ve Siyasi Bir Güç Olarak Hurriler (Son Tunç Çağı)

Son Tunç Çağı'nda, Hitit krallarından I. Hattuşili yıllık metinlerinde Hurriler ile yaptığı mücadelelerden bahseder. Kuzey Suriye bölgesinde karşısına çıkan askeri güç Hurrilerdir (de Martino 2014: 65).

Son Tunç Çağı'nda Hurriler, Mittani Krallığı adı altında büyük bir siyasi güç olarak karşımıza çıkarlar. Mittani Krallığı'nın tam olarak ne zaman kurulduğu

bilinmemektedir, araştırmacılar arasında bu konuya ilişkin farklı görüşler bulunur (bkz. de Martino 2014). Mittani ismine ilk olarak, Mısırlı bir subayın mezarında hiyeroglif bir yazıtta, *mtn* şeklinde rastlanır. Bu yazıtta Suriye'ye gerçekleştirilen bir sefer anlatılmaktadır ve bu seferin Mısır krallarından I. Tutmosis'in seferlerinden biri olduğu düşünülür. Mittani adının şahıs ismi olan Maitta'dan geldiği düşünülür. Bu şahıs ismine Hurrice *-ni* kişileştirme eki getirilerek oluşturulmuştur ve Maitta'nın (Maitta'nın ülkesi) anlamına gelir (Devecchi 2019: 170).

Mittani'nin başkenti Waşşukanni'nin Tell Fekheriye olabileceği düşünülse de henüz kesin olarak bilinmemektedir. Günümüze kadar Mittani'nin çekirdek bölgesinden yazılı belge ele geçmemiştir. Mittani Krallığı ile bilgilerimiz çevre krallıkların belgelerinden ya da Mittani'ye bağlı olan Nuzi, Alalah gibi bazı merkezlerden elde edilir (bkz. Novák 2013).

Hurrice Yazılı Belgeler ve Buluntu Yerleri

Hurrice yazılmış günümüze ulaşan en eski belge Urkeş kentinin yöneticisi Tiş-atal tarafından yazdırılan inşa yazıtıdır.

Eski Babil Dönemi'ne tarihlenen Hurrice yazılmış büyü metinleri, Babil'in güneyinden ve Mari'den ele geçmiştir. Bu metinlerin anlaşılması oldukça zordur (Giorgieri 2000: 176-177).

Hurrice yazılmış en fazla sayıda metin Hitit arşivlerinden gelir. Bunlar arasında Boğazköy ve Ortaköy arşivleri başta gelmektedir. Bunun yanında Şamuha/Kayalıpınar'da az sayıda Hurrice metin ele geçmiştir. Bu metinler büyü ritüelleri, dualar, bayram ritüelleri gibi çoğunlukla dini karakterli metinlerdir ve Hitit krallarından I. Tuthaliya döneminden itibaren Hitit arşivlerinde görülmeye başlar.

Hurrice yazılmış günümüze ulaşan en uzun belge olan Mittani Mektubu Mısır'da bulunan Amarna Arşivi'nde ele geçmiştir. Mektup, Mittani kralı Tuşratta tarafından Mısır kralı III. Amenhotep'e yazılmıştır ve Tuşratta'nın kızı Tadu-Heba'nın Amenhotep'e gelin olarak gönderilmesini içerir (bkz. Wilhelm 2015).

Tell Brak'ta bir mektup ele geçmiştir (Wilhelm 1991). Ugarit'te kelime ve tanrı listeleri bulunur. Ayrıca notalarıyla birlikte yazılan Hurrice kült şarkıları belgelenmiştir. Ugarit'te bulunan Hurrice metinler hem hece sistemiyle hem alfabetik olarak belgelenmiştir. Kült metinleri alfabe sistemiyle yazılırken, kelime listeleri, kült şarkıları hece sistemiyle yazılmıştır (Giorgieri 2013).

Emar, Qatna, Nuzi'de de Hurrice belgeler ele geçmiştir. Nuzi metinlerinde Hurrice isimler ve Hurrice kelimeler yer alır, Akkadca yazılmış metinlerin güçlü bir şekilde Hurri etkisi altında olduğu görülür. Bu nedenle Nuzi metinlerinde kullanılan dil Hurri-Akkadça/Hurro-Akkadian olarak adlandırılır (Hurrice yazılı belgeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Murat Karakurt 2021).

Hurri Dili'nin Genel Özellikleri

Hurrice, MÖ 3. ve 2. binyıllarda belgelenen hiçbir dille akraba değildir. Aralarında ilişki olduğu tespit edilen tek dil MÖ 1. binyılda, Demir Çağı'nda belgelenen Urartuca'dır (Wilhelm 2008b: 81). Hurrice'nin Kafkas dil ailesine mensup olduğuna dair görüşler olsa da bu görüş kesin olarak kanıtlanmamıştır (bkz. Diakonoff – Strostin 1986; Giorgieri 2000: 176; Wilhelm 2008b: 81).

Hurrice bitişken/eklemeli (agglutinative) bir dildir. Hurrice'nin bir diğer belirgin özelliği ergatif bir dil olmasıdır. Ergatif dillerde fiilin geçişli ya da geçişsiz olması durumuna göre öznenin aldığı hâl ekleri değişkenlik gösterir. Hurrice'de ayrıca geçişli olup ergatif olmayan fiiller de bulunur (antipasif).

Günümüze ulaşan Hurrice yazılı belgelerin sınırlı sayıda olması nedeniyle, Hurrice'nin kaç diyalekti olduğu konusu kesin olarak bilinmemektedir. Zamansal olarak iki ayrım yapılır: Eski Hurrice ve Mittani Hurricesi. Eski Hurrice ve Mittani Hurricesi arasındaki en temel fark fiil çekimlerinde ve sentakta görülür (Wilhelm 2008b: 83; ayrıca bkz. Wilhelm 2017).

Hurri Gramerine Genel Bir Bakış

Çalışmanın bu bölümünde genel hatlarıyla Hurri Grameri'nin öne çıkan özelliklerine dair bilgi verilecektir. Anlaşılabilirliği kolaylaştırmak için makalenin sonunda bazı gramer tablolarına yer verilmiştir.

Hurrice'nin Fonolojisi

Hurrice'nin fonoloji sistemi Ugarit arşivlerinde bulunan alfabetik metinler ve Mittani Mektubu yoluyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Konsonantlar, kelimedede bulundukları pozisyona göre sert ve yumuşak olarak ayrılırlar:

Sert:

- kelimenin başında olduğu zaman
- kendinden önce ya da sonra bir konsonant varsa (*l, m, n, r* hariç)
- kelimenin içinde çift yazıldıysa

Yumuşak:

- kelimenin sonunda olduğu zaman

- kendinden önce ya da sonra *l, m, n, r* konsonantlarından biri varsa
- kelimenin içinde, iki ünlü arasında olduğu zaman (Campbell 2020: 209).

Hurrice'de */a/, /e/, /i/, /o/, /u/* olmak üzere beş vokal vardır. Mittani Mektubu'nda *U* işareti */o/* sesini vermek için kullanılırken, *Ú* işareti ise */u/* sesini vermek için kullanılmaktadır. Boğazköy metinlerinde ise bu ayrım keskin bir şekilde yapılmaz. Mittani Mektubu'nda */e/* ve */i/* vokalleri için de ayrı işaretler kullanılır, */e/* ve */i/* ayrımı Mittani Mektubu dışındaki Hurrice belgelerde net bir şekilde yapılmamaktadır.

Mittani Mektubu'nda *Ú* işareti aynı zamanda yarı vokal olarak kullanılır. Yarı vokal */w/* metinde *Ú* + vokal şeklinde yazılır. Örneğin Mittani Mektubu'nda genitif *-ve* eki *še-e-ni-úw-wu-ú-e* şeklinde yazılır ve bu kelimenin analizi *šen(a)=iffu=we* şeklinde yapılmaktadır (Campbell 2020: 208).

Kelimelerin Sınıflandırılması

Hurrice'de isimler, sıfatlar, fiiller, işaret zamirleri, kişi zamirleri (enklitik ve bağımsız), zarflar, sayılar, partikeller bulunmaktadır. Kök her zaman başta bulunur ve bir isim ya da sıfatın alabileceği ekler şu şekildedir:

Kök + kök tamamlayıcı + isim yapım eki + tematik vokal ya da türetme vokali + türetme eki + tekillik/çoğulluk eki ya da iyelik eki + çoğul eki + hâl eki (Giorgieri 2000: 193; Campbell 2020: 210).

Yukarıda verilen sıralamada görüldüğü üzere kökün hemen ardından kök tamamlayıcılar bulunur. Kök tamamlayıcılar, direkt olarak köke eklenen ve kelimenin anlamını değiştiren morfeimlerdir ve pek çoğunun anlamı hâlâ bilinmemektedir (bkz. Giorgieri 2000: 196-198; Murat Karakurt 2021: 59-65). İsim yapım ekleri kelimeye eklenerek kelimeye kolektiflik, meslek isimleri gibi anlamlar veren eklerdir (bkz. Giorgieri 2000: 200-204). Tematik vokal, kelimenin gövdesini oluşturur, *-i, -a, -e* olmak üzere üç adet vokal gövde vardır. Bunlar arasında Hurrice'de en çok *-i* gövdeli kelime bulunur. *-a* gövdeli kelimeler ise akrabalık terimleri, bazı tanrı isimleri ve bunlara ek olarak çeşitli bazı kelimelerdir (Giorgieri 2000: 198-199; Wilhelm 2008b: 90). Türetme vokali, türetme eki geldiği durumlarda kelimeye eklenir, bu vokal *-o/u-*'dur (Wilhelm 2008b: 91-92. Türetme ekleri için ayrıca bkz. Giorgieri 2000: 205-213; Murat Karakurt 2021: 74-80). Tekillik ve çoğulluk ekleri *-ne/-na* sırasıyla kelimenin tekil ya da çoğulluğunu gösterir. Eğer kelimedede iyelik eki varsa tekillik/çoğulluk eki bulunmaz. İyelik ekleri hâl ekinden önce bulunur. Hâl eki ya da kelime çoğulsa önce çoğul eki ardından hâl eki kelimeye eklenir. Hurrice'de on dört hâl eki tespit edilmiştir.

Hurricce ve yine benzer olarak Urartuca'da da yer alan bir diğer özellik *Suffixaufnahme* yani, tamlayanın genitif ekinden sonra tamlananın aldığı hâl ekini almasıdır. Bir örnekle açıklayacak olursak:

šen(a)=iffu=we=nē=va torub(i)=î=va “kardeşimin düşmanına” (Wilhelm 2008b: 102)

Örnekte görüldüğü gibi, genitif hâldeki (-we) “kardeşim” kelimesinin ardından -ne eki eklenip daha sonra tamladığı diğer kelimenin aldığı hâl eki (-va datif) eklenmiştir.

Fiiller

- Haber Kipi

Fiil zinciri kök ile başlar, ardından kök tamamlayıcı yer alır. Kökler genellikle tek hecelidir fakat az sayıda iki ya da daha fazla heceden oluşan kökler de bulunur. Bazı fiiller hem geçişli hem geçişsiz olabilir ve buna bağlı olarak anlamları değişir: *un-* “gelmek” (geçişsiz), *un-* “getirmek” (geçişli). Ergatif bir dil olan Hurricce’de fiilin geçişli ya da geçişsiz olması durumuna göre öznenin aldığı hâl eki değişir. Buna göre eğer geçişli bir fiil söz konusu ise özne ergatif hâlde nesne absolutif hâlde olur. Eğer fiil geçişsiz ise özne absolutif hâldedir. Buna ek olarak Hurricce’de antipasif cümle yapısı da bulunur. Antipasif cümle yapısında fiil geçişli anlamını korur fakat özne absolutif hâlde olur, nesne ise essif hâlde olur ya da cümlede hiç yer almaz. Cümlelerde her zaman absolutif olan enklitik kişi zamirleri ergatif cümlelerde cümlelerin nesnesi görevini görürken ergatif olmayan cümlelerde cümlelerin öznesi olarak yer alır.

Fiilin geçişli, geçişsiz ve antipasif olduğunu belirtmek için sınıf belirteci/class marker yer alır. Eski Hurricce’de zaman eki yer almazken Mittani Hurriccesi’nde gelecek zaman -ed- ile, geçmiş zaman -ož- ile belirtilir. Geniş zamanda, zaman belirten bir ek yoktur. Olumlu ve ergatif fiil çekimlerinde zaman ekleri belirtilmişse sınıf belirteci -i- düşer, buna ek olarak geniş zamanda da birinci tekil, birinci çoğul şahıslarda -i- sınıf belirteci yer almaz (Campbell 2020: 212-214).

Eski Hurriccede sınıf belirteci geçişli fiillerde -o-, geçişsiz fiillerde -a-, antipassifde -i- şeklindedir (bkz. Campbell 2008).

Hurricce cümle yapılarından bazı örnekler şöyledir:

niğāri=mān kuro šēn(a)=iffu=ž fur=êd=a (Mittani Hurriccesi ergatif cümle) (Mittani Mektubu, III 15)

“çeyiz” + absolutif + partikel, “diğer yandan/tekrar”, “kardeş” + 1. tekil şahıs iyelik eki + tekil ergatif eki, “görmek” + gelecek zaman eki + 3. tekil şahıs eki

“Diğer yandan kardeşim çeyizi görecektir”.

ūn=ā=ll(a)=ān šēn(a)=iffu=da (Mittani Hurriccesi geçişsiz cümle) (Mittani Mektubu, I 115)

“gelmek” + sınıf belirteci + enklitik üçüncü çoğul şahıs kişi zamiri (özne görevinde) + bağlayıcı partikel, “kardeş” + 1. tekil şahıs iyelik eki + direktif eki

“Onlar kardeşime gelirler”.

kaššap(i)=a=dil ararē=[ni ašt(i)=a] firvir=išt=i=b (Eski Hurricce antipasif cümle) (KBo 19.145 IV 41’-42’)

“kapı” + essif + enklitik birinci şahıs çoğul ekidir (özne konumunda), “büyü” + abl. inst., “kadın” + essif, “serbest bırakmak” + kök tamamlayıcı² + Eski Hurricce antipasif fiil çekimi

“Kapıda kadını büyüden serbest bıraktık”.

- Durum Fiilleri

Hurricce’de *mann-* “olmak”, *tupp-* “olmak, var olmak” gibi durum fiilleri mevcuttur. Durum fiillerinin sınıf belirteci olumlu olduğunda -e/i, olumsuzda -o’dur. Bu fiillerin öznesi absolutif hâlde bulunur (Wilhelm 2008b: 98).

-Modal Kipler

Hurricce’de haber kipine ek olarak, emir kipi, dilek istek kipi gibi modal kipler de vardır. Modal kipler, Hurri gramerinde en az anlaşılan konulardan biridir ve araştırmacılar arasında modal formların analizi, sınıflandırılması ve adlandırılması konusunda fikir birliği yoktur. Genel olarak modal formlarda şahıs ekleri olmadığı söylenebilir. Bazı modal kipler şöyledir:

Emir kipi, geçişli fiillerde köke -i, geçişsiz fiillerde -a sınıf belirtecinin eklenmesiyle oluşturulur. Ayrıca -o sınıf belirteci ile fiil, eylemden etkilenen (patient) bakımından değerlendirilir. Bir başka deyişle -o sınıf belirteci ile fiile bir çeşit ‘pasif’ anlam verilir. Örneğin *un=a* “gel”, *haž=i=mma* “dinle”, *kel=o* “memnun edilsin”, *kir=o=mma* “özgür bırakılsın”.

Jussive, üçüncü şahısta, bir ricayı/talebi ifade eder. Jussive ekleri tekil olduğunda -i=en, çoğulda -id=en şeklindedir: *pašš=i=en* “göndersin”, *tad=ašt=id=en* “sevsinler”. Olumsuzluk ise -va- eki ile yapılır: *haž=āž=i=vā=en* “dinlemesin”.

Olasılık ifade etmek için -eva, -i=l=eva ekleri fiile eklenir (örneğin *kad=i=l=ēva* “söyleyebilir”).

Hurricce’de istek (optative) kipi, -i=ž ve -i=l=e=ž şeklinde geçişli aktif ve buna paralel olarak -o=ž ve -o=l=e=ž ekleriyle ‘pasif’ olarak belgelenmiştir: *-dilla ... tād=uğār=i=ž* “birbirimizi sevelim”, *itk=o=ž* “arındırılsın”.

Bir diğer modal kip -anni, -i=l=anni ve çoğul olduğunda -id=anni ekleriyle belirtilen dilek kipi

(desiderative)'dir: *am=i=l=anni* "yansın" (Modal Kipler için bkz. Campbell 2015; Giorgieri 2000: 234-239).

Fiilin İsimleştirilmesi

Hurric'e de fiiller -šše eki ile isimleştirilerek bir ismin niteliği işlevini görebilir. -šše eki ile isimleştirilen fiiller nitelediği ifadeyle sayı ve hâl bakımından uyumlu olur: *ūr=i=â=šše=na tivē=na* "istediği şeyleri". İsimleştirilmiş fiilleri içeren cümleler *ia-lie-*partikeli ile başlayabilir: *īa=llē=nīn šēn(a)=iffū=ž ... tivē=na ... tān=ōž=ā=šše=na* "kardeşim yaptığı şeyleri" (Giorgieri 2000: 239-242; Wilhelm 2008b: 100, 103).

Bu çalışmada Durum Fiilleri, Modal Kipler ve Fiilin İsimleştirilmesi başlıkları Fabio Bastici tarafından yazılmıştır, kalan kısımlar Fatma Kaynar Bastici tarafından yazılmıştır. Tüm kısımlar her iki yazar tarafından birlikte değerlendirilmiştir. Tablolar, gramer kitapları ve Prof. Stefano de Martino tarafından oluşturulan ders notları temel alınarak hazırlanmıştır. Tabloları bu çalışmada kullanmamıza izin veren Stefano de Martino ve yardımcılarından dolayı Tolga Pelvanoğlu'na teşekkür ederiz.

Kaynakça

Buccellati, G. – Kelly-Buccellati, M.

1996 "The Seals of the King of Urkesh: Evidence from the Western Wing of the Royal Storehaus AK", Ambros, A. A. – M. Köhbach (eds.), *Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Schülern* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 86), Wien: 65-98.

Campbell, D.R.M.

2008 "The Old Hurrian Verb", *Studi micenei ed egeo-anatolici* 49: 75-92.

2015 *Mood and Modality in Hurrian*, Winona Lake.

2020 "Hurrian", Hasselbach-Andee, R. (ed.), *A Companion to Ancient Near Eastern Languages*, USA: 203-219.

de Martino, S.

2014 "The Mittani State: The Formation of the Kingdom of Mittani", Cancik-Kirschbaum, E. – N. Brisch – J. Eidem (eds.), *Constituent, Confederate, and Conquered Space. The Emergence of the Mittani State* (Topoi – Berlin Studies of the Ancient World 17), Berlin: 61-74.

Devecchi, E.

2019 "Hurriler ve Mitanni Krallığı", Eco, U. (ed.), *Antik Yakındoğu* (2. Baskı; çeviri Leyla Tonguç Basmacı): 169-174.

Diakonoff, I.M. – Starostin, S.A.

1986 *Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language*, München.

Giorgieri, M.

2000 "Schizzo grammaticale della lingua hurrica", *La Parola del Passato* 55: 171-277.

2013 "Diffusion et caractéristiques de la culture écrite d'origine hurrite dans le Proche-Orient asiatique et à Ougarit", Bordreuil, P. – F. Ernst-Pradal – M.G. Masetti-Rouault – H. Rouillard-Bonraisin – M. Zink (eds.), *Les écritures mises au jour sur le site antique d'Ougarit (Syrie) et leur déchiffrement. 1930-2010. Commémoration du quatre-vingtième anniversaire du déchiffrement de l'alphabet cunéiforme de Ras Shamra-Ougarit. Colloque international tenu au Collège de France le jeudi 2 décembre 2010, et à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres le vendredi 3 décembre 2010*, Paris: 157-185.

Murat Karakurt, L.

2021 *Hurric Dilbilgisi - Metin Örnekleri ve Analizleri*, Ankara.

Novák, M.

2013 "Upper Mesopotamia in the Mittani Period", Orthmann, W. – P. Matthiae – M. al-Maqdissi (eds.), *Archéologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l'époque néolithique à l'âge du fer* (Schriften zur Vorderasiatischen Archäologie, Band 1,1), Wiesbaden: 345-356.

Salvini, M.

1998 "The Earliest Evidences of the Hurrians Before the Formation of the Reign of Mittanni", Buccellati, G. – M. Kelly-Buccellati (eds.), *Urkesh and the Hurrians. Studies in Honor of Lloyd Cotsen* (Bibliotheca Mesopotamica 26), Malibu: 99-115.

Wegner, I.

2007 *Einführung in die hurritische Sprache*. 2., überarbeitete Auflage, Wiesbaden.

Wilhelm, G.

1991 "A Hurrian Letter from Tell Brak", *Iraq* 53: 159-168.

2008a "Hurrians in the Kültepe Texts", Dercksen, J.G. (ed.), *Anatolia and the Jazira During the Old Assyrian Period* (Old Assyrian Archives, Studies, Volume 3), Leiden: 181-194.

2008b "Hurrian", Woodard, R.D. (ed.), *The Ancient Languages of Asia Minor*, Cambridge: 81-104.

2015 "EA 24" Schniedewind, W. – Z. Cochavi-Rainey (eds.) *The El-Amarna Correspondence. A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets* (Handbuch der Orientalistik 110), Leiden-Boston: 188-241.

2017 "Synchronic Variety and Diachronic Change in Hurrian", *Mesopotamia* 52: 75-84.

TABLOLAR

Enklitik İyelik Ekleri		
	Tekil	Çoğul
1. şahıs	- <i>iffə</i> (absolutif, kelime sonunda) - <i>iffē</i> - (absolutif, ardında başka bir ek olduğunda) - <i>iffu</i> - (ardında hâl ekleri olduğunda)	- <i>iff=až</i>
2. şahıs	- <i>b</i> (-) (kelime sonunda ya da ardında vokal olduğunda) - <i>v</i> - (ardında - <i>u</i> - vokali olduğunda) - <i>p</i> - (ardında konsonant olduğunda)	- <i>v=až</i> (?), - <i>ž</i> -, - <i>ššə</i>
3. şahıs	- <i>i</i> (-) Boğazköy - <i>ia</i> / <i>iə</i>	- <i>i=až</i>

İsim Çekimleri		
Hâl Ekleri		
	Tekil	Çoğul
Absolute	-Ø	- <i>na</i> , - <i>l(la)</i>
Ergative	- <i>ž</i> konsonanttan sonra - <i>až</i> , - <i>už</i>	- <i>(na=a)ž=už</i>
Genitive	- <i>ve</i>	- <i>(na=a)ž=e</i> (- <i>aš=fe</i>)
Dative	- <i>va</i>	- <i>(na=a)ž=a</i> (- <i>aš=fa</i>)

İsim Çekimleri		
Hâl Ekleri		
Directive	- <i>da</i> konsonanttan sonra - <i>uda</i> , - <i>ada</i>	- <i>(na=)aš=ta</i>
Comitative	- <i>ra</i> konsonanttan sonra - <i>ura</i>	- <i>(na=a)ž=ura</i>
Ablative-inst.	- <i>ne/i</i> kısa form - <i>n</i> (konsonanttan sonra - <i>ane/i</i>)	- <i>až=ane/i</i>
Ablative	- <i>dan(i)</i>	- <i>(na=)aš=tan</i>
Directive	- <i>ē</i>	-
Essive	- <i>a</i> , (- <i>ia</i>)	- <i>až=a</i>
Instrumental	- <i>ae</i>	-
Aequative	- <i>ož</i>	-
Associative	- <i>nni</i> kısa form - <i>n</i>	-
Associative-essive	- <i>nn(i)=a</i>	- <i>až=o(=)nn(i)=a</i>

Enklitik Kişi Zamirleri				
	Tekil		Çoğul	
	Uzun form	Kısa form	Uzun form	Kısa form
1. şahıs	- <i>tta</i>	- <i>d</i>	- <i>dilla</i>	- <i>dil</i>
2. şahıs	- <i>mma</i>	- <i>m</i>	- <i>ffa</i>	?
3. şahıs	- <i>nna</i>	- <i>n</i>	- <i>lla</i>	- <i>l</i>

FİİLLER

Eski Hurrice Fiil Yapısı

Kök + tamamlayıcılar	Class marker		
x	Geçişli ergative	- <i>o</i> -	- <i>m</i>
x	Geçişsiz	- <i>a</i> -	- <i>b</i>
x	Antipassive	- <i>i</i> -	- <i>b</i>

Mittani Hurricesi Fiil Yapısı

Ergative Fiil Çekim Tablosu				
Kök + tamamlayıcılar	Zaman (tense)	Class marker (Geçişli)	Ergative Şahıs Ekleri	
x	Geniş zaman	-	1. tekil şahıs	- <i>aw</i>
	Gelecek	- <i>ed</i> -	2. tekil şahıs	- <i>o</i>
	Geçmiş	- <i>ož</i> -	3. tekil şahıs	- <i>a</i>
			1. çoğul şahıs	- <i>aw=ž(a)</i>
			-	
			-	

Ergative Fiil Olumsuz Form Çekim Tablosu

Kök + tamamlayıcılar	Zaman (tense)	Class marker (Geçişli)	Ergative Şahıs Ekleri ve Olumsuzluk Ekleri
x	Geniş zaman –	-i-	1. tekil şahıs - <i>uffu</i>
	Gelecek - <i>ed-</i>		2. tekil şahıs –
	Geçmiş - <i>ož-</i>		3. tekil şahıs - <i>a=(m)ma</i>
			1. çoğul şahıs - <i>uffu=ž(a)</i>
			-
			-

Ergative Olmayan Fiil Çekim Tablosu

Kök + tamamlayıcılar	Zaman (tense)	Class marker	Enklitik Kişi Zamirleri
x	Geniş zaman –	Geçişsiz - <i>a-</i>	1. tekil şahıs - <i>tta/-d</i>
	Gelecek - <i>ed-</i>	Antipassive - <i>i-</i>	2. tekil şahıs - <i>m(ma)</i>
	Geçmiş - <i>ož-</i>		3. tekil şahıs –
			1. çoğul şahıs - <i>dil(la)</i>
			2. çoğul şahıs - <i>ffa</i>
			3. çoğul şahıs - <i>l(la)</i>

Ergative Olmayan Fiil Olumsuz Form Çekim Tablosu

Kök + tamamlayıcılar	Zaman (tense)	Class marker	Olumsuzluk Eki	Enklitik Kişi Zamirleri
x	Geniş zaman –	Geçişsiz - <i>o-</i>	- <i>kko</i>	1. tekil şahıs - <i>tta/-d</i>
	Gelecek - <i>ed-</i>	Antipassive - <i>i-</i>	- <i>kki</i>	2. tekil şahıs - <i>m(ma)</i>
	Geçmiş - <i>ož-</i>		Eğer enklitik kişi zamiri belirtilmişse bazen	3. tekil şahıs - <i>n(na)</i>
			- <i>kka</i> olarak yazılıyor.	1. çoğul şahıs - <i>dil(la)</i>
				2. çoğul şahıs - <i>ffa</i>
				3. çoğul şahıs - <i>l(la)</i>

Kitap Tanıtımları

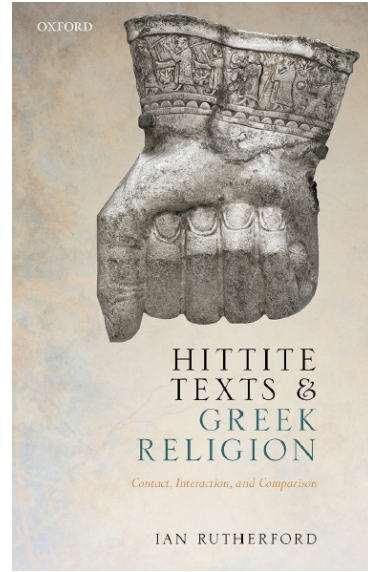
Rutherford, Ian, *Hittite Texts and Greek Religion Contact, Interaction, and Comparison*, Oxford University Press, Oxford, 2020

Hitit dini ile Antik Yunan dini arasındaki ilişkiyi inceleyen söz konusu çalışma, 2020 yılında Ian Rutherford tarafından hazırlanmış olup, 12 bölümden ve 120 alt başlıktan oluşmaktadır.

Çalışmanın *Introduction* adlı giriş bölümü, 1. *Context*, 2. *Greek Religion and the Near East*, 3. *Anatolian Religion and Ancient Greece*, 4. *Aims and Methodology*, 5. *Plan of the Book* alt başlıklarından oluşmaktadır. Rutherford bölümde kitabın planına yoğunlaşmaktadır. Buna göre çalışmanın ilk dört bölümü, konuya giriş niteliği taşımakta, 5. ve 6. bölümler Batı Anadolu ve Ege dünyasını ele almakta, 7. bölüm, bazı Yunan mitleri ile bazı Hurri ve Hatti mitlerini incelemektedir. 8. ve 9. bölümler, pantheonlara yoğunlaşırken, 10-12. bölümler ise, bazı Hitit ve Yunan dini uygulamalarını birbiriyle karşılaştırarak ele almaktadır.

İkinci bölüm, *«Hittite Religion and its Reception in Anatolia»* adını taşımaktadır ve sırasıyla 1. *Historical Context*, 2. *Sources*, 3. *God Collectors: Religious and Administrative Strata*, 4. *Sacred Geography*, 5. *The Pantheon*, 6. *Key Aspects of Religion*, 7. *Anatolia in the Iron Age* olmak üzere, yedi alt bölümden oluşmaktadır. Yazar, birinci alt başlıkta Hitit tarihini özetledikten ve ikinci başlıkta okuru, Hitit dininin temel kaynakları ile ilgili bilgilendirir, üçüncü bölümden itibaren Hitit dini üzerindeki, dönemin diğer Anadolu halklarının ve Suriye, İran ve Mezopotamya'nın etkilerini ele alır. Hattuša, Nerik, Arinna ve Zippalanda'nın birer dini merkez olarak önemleri vurgulanmakta, ayrıca Hitit dini uygulamalarında dağlar, su kaynakları gibi doğal oluşumların önemi belirtilmektedir. Beşinci alt başlıkta, pantheon hakkında genel bir bilgi verirken, tanrı LAMMA üzerinde özellikle durulmaktadır. Rutherford, LAMMA'nın kırsal yaşam ve av ile ilişkilendirilmiş olup, Hitit dininde çok büyük bir rolü olduğunu belirtmekte ve IV. Tuthaliya'nın kendini bir avcı olarak betimlemeyi sevdiğini hatırlatır.

Yazar, ikinci bölümün, *Key Aspects of Religion* adlı altıncı alt başlığında, bir dini oluşturan, bayram, kehanet, ritüel, sunu, dua, mitoloji gibi temel öğeleri, kendi başlıkları altında, Hitit inanç sistemi çerçevesinde ele almaktadır. Bölümde, yönetici sınıfın dini uygulamalardaki rolleri açıklanmakta, bu uygulamaların kökenleri ve amaçları hakkında genel bilgi verilmektedir. Kehanet ve ritüel uygulamaları üzerinde

özellikle durulmaktadır. Rutherford burada, yaşlı kadın (MUNUSSU.GI), kahin (LU.MESMUSEN.DU), hekim (LUAZU), kuş falcısı (LUHAL) gibi görevliler tarafından gerçekleştirilen ritüellerin Luwice terminoloji içermelerinin, bu uygulamaların kesin olarak Luwi kökenli uygulamalar olduğunu düşündürmemesi gerektiğini, bu görevliler tarafından uygulanan ritüellerin benzerlerinin erken Hitit kaynaklarında da karşımıza çıktıklarını belirtmektedir.

İkinci bölümün yedinci alt başlığının odak noktasını ise Demir Çağı oluşturur. M.Ö. 1200 civarında Hitit Devleti'nin sona ermesinin ardından, Hitit ve Luwi dini ile kültürünün varlığını ne şekilde sürdürdüğünü inceler.

Kitabın *Greek Religion in the LBA and EIA* adlı üçüncü bölümü, giriş bölümünün ardından sırasıyla, 2. *Cycladic and Minoan Religion*, 3. *Mycenaean Religion*, 4. *The 1st Millenium BC*, 5. *Greek Religion Abroad in Anatolia in the 1st Millenium BC* alt başlıklarından oluşur. Bölümün ikinci alt başlığı *Cycladic and Minoan Religion*'da, Girit ve Kiklad adalarının M.Ö. 2. binyıl dini gelenekleri üzerinde durulmaktadır. Girit'teki ritüel uygulamalarının sarayda özel olarak ayrılmış odalar dışında, dağlar, mağaralar gibi açık alanlarda da yapıldığı ancak Minos tanrılarıyla ilgili fazla bilgi bulunmadığı, bölge dininin Ege ve Doğu Akdeniz'in etkisine maruz kalmış olduğu, Batı Anadolu'nun ise, özellikle Miletos'un, Hitit ege-menliğine kadar dini olarak Minos etkisine maruz kaldığı ancak bölgenin Hitit hakimiyetine alınmasının ardından bu etkinin azaldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte yazar, Beycesultan saray yapısı ile Minos mimarisi arasındaki yakınlığın ve iki bölgenin küçük

buluntuları ve metinlerde geçen özel adları arasındaki benzerlikleri ile ilgili daha önce öne sürülmüş olan Batı Anadolu'dan Girit'e göç teorisi üzerinde durmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünün üçüncü alt başlığı olan *Mycenaean Religion*'da ise yazar, Miken'in politik yapılanmasını açıklamaktadır. Buna göre, Miken dini, yönetimle yakından ilişkilidir ve sarayın idarecisi olan *wanax*, aynı zamanda dini otoritenin de sahibi olmalıdır. Çoğunluğu din ile ilgili olan Linear B metinleri, Pylos kentinin baş tanrısının Poseidon (Po-si-da-on) olduğunu, Zeus'un bu dönemde var olduğunu göstermektedir. Dionysos, Ares, Hermes, Hephaistos, Enualios, Artemis, Hera ve Eileithuia da bu tanrılar arasında bulunmaktadır. Bölümde ayrıca Mikenlerin tanrılarını Minos'tan almış olma olasılıkları da belirtilmektedir. İki bölgede de tanrıça adları Hint-Avrupa özellikleri taşıyan '*potniya*' (hanım) unvanı ile görülmektedir. Knossos'ta ele geçen metinlerdeki *A-ta-na potniya*'nın Miken'deki savaş ya da ölüm tanrıçası olabileceği, Eski Yunan'da ise, tanrıça Athena olarak karşılık bulunduğu düşünülmektedir.

Bölümün dördüncü alt başlığı, *The 1st Millenium BC*'da ise, M.Ö. 1. binyıl'da, Miken egemenliğinin bitişinin ardından değişen politik ve dini hayat arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, *Working with Comperative Data: Historical and Typological Approaches* adını taşımaktadır ve 1. *Forms of Evidence*, 2. *Similarities and Regional Trends*, 3. *Similarities and Explanatory Analogies: Helping us Understand*, 4. *Similarities and Borrowing*, 5. *The Historical Context: Agents and Networks*, 6. *Comparison and Difference*, 7. *Two Examples* adlarında yedi alt başlıktan oluşmaktadır.

Bölümün ana konusunu, Hitit ve Eski Yunan dini uygulamaları arasındaki benzerlikler oluşturmaktadır. Terminolojik benzerliklere ise, Yunan dini terminolojisinin büyük oranda Semitik dillerden ödünç alınmış olması dolayısıyla fazla girilmemiştir. Bölüm ağırlıklı olarak, söz konusu iki din arasındaki benzerliklerin hangi yöntemlerle incelenmesi gerektiği üzerine kuruludur. Dini yaşamın önemli bir kısmını oluşturan ritüel uygulamalarında kullanılan temel yöntemler dünyanın her yerinde karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak bu uygulamaları diğerlerinden ayıran ve belirli bir coğrafyanın bu konuda ön plana çıkmasını sağlayan detaylar, birbirine komşu olan iki spesifik bölgenin birbiri ile dini alışverişini belirlemek konusunda yardımcı olmaktadır. Örneğin, kuş kehanetleri Mezopotamya'da da karşımıza çıksa dahi, özellikle Geç Tunç Çağı'nda Anadolu'da yaşayan Luwi halkıyla karakterize olmuştur ve Eski Yunan toplumunun kuşların hareketleri ile

kehanette bulunma geleneğini, buradan almış olmaları çok daha makuldür. Rutherford, bölümü, Hitit kaybolan tanrı mitoslarının Yunan'daki yansıması ve Hitit'te tanrı LAMMA'nın bir sembolü olarak ifade edilen *kursa*-'nın Yunan'da tanrı Zeus ve Athena'nın sembolleri olan '*aigis*' ve Iason ve Argonotlar mitosundaki altın post ile karşılaştırmasını detaylıca yaparak sonlandırmaktadır.

Anatolian-Greek Religious Interaction in the LBA adlı beşinci bölüm ise, sırasıyla şu yedi alt başlıktan oluşmaktadır: 1. *Ahhiyawa and Anatolia: The Evidence*, 2. *Ahhiyawa and Anatolia: Cultures in Contact*, 3. *Evidence for Religion 1: Ahhiyawa and Lazpa*, 4. *Evidence for Religion 2: Apaliuna and Wilusa*, 5. *Evidence for Religion 3: Potniya Aswiya*, 6. *The Significance of Lazpa*, 7. *Alliances and Marriages*.

Bölümde, öncelikli olarak Hitit-Ahhiyawa ilişkileri ele alınmakta, ardından Lazpa şifa tanrısının 2. Mursili için Hitit Ülkesi'ne çağırılışı ele alınır. Batı Anadolu'da, Alaksandu Anlaşması'ndan bildiğimiz tanrı Apaliuna'nın Batı Anadolu'ya mı, Miken'e mi, yoksa Yakındoğu'ya mı ait olduğu konusu üzerine durmaktadır. Rutherford bu konuda, söz konusu tanrının bir Erken Yunan tanrısı olduğunu ve Anadolu'ya gelişinin Wiluşa aracılığıyla gerçekleşmiş olduğunu öne sürer.

Kitabın altıncı bölümü ise, *The West Anatolian Contact Zone: Arzawa and Scapegoat Traditions* adındadır ve sırasıyla şu sekiz bölümden oluşur: 1. *The Ritual Tradition of Arzawa*, 2. *The Arzawa Rituals*, 3. *Other Rituals Probably to be Associated with Arzawa*, 4. *Gods of Arzawa*, 5. *Relation of Arzawa Elimination Rituals to the Rest of Anatolian and ANE Ritual Culture*, 6. *Arzawa and Augury*, 7. *Greek Parallels*, 8. *Conclusion*.

Rutherford, bölümün ilk dört alt başlığında, Arzawa ritüelleriyle ilgili bilgi vermekte, ritüel metinlerinde geçen tanrılara oldukça kısa bir biçimde değinir. Bölümün beşinci ve altıncı başlıklarında ise, günah keçisi ve kuş falcılığı içeren Arzawa uygulamalarını, Yakındoğu ve Mezopotamya'daki benzerleriyle karşılaştırmakta, kuş falcılığının Batı Anadolu ile özdeşleşmiş olmasına karşın aslında bir Mezopotamya uygulaması olduğunun altını çizmektedir. Altıncı bölümün yedinci kısmı, kitabın bu bölümünün odak noktasını oluşturup, Arzawa ritüellerinin Eski Yunan'daki paralelleri, ordu için yapılan ritüeller, günah keçisi kavramı ve kuş falcılığı çerçevesinde ele almaktadır. Ordu için gerçekleştirilen Hitit ritüelleri ile Homeros'un İlyada'sında geçen Calchas ritüelleri arasındaki ilişki kurulmakta, Hitit tanrısı Yarri ile Yunan tanrısı Apollon arasındaki paralellığe işaret edilir.

Generations of Gods and the South-East, adlı yedinci bölüm, 1. *Song of Going Forth*, 2. *Tarpanalli-Poetics: Challengers to the Cosmic Order*, 3. *Illuyanda and Typhon*, 4. *Context of Borrowing*, 5. *Myth and Religion: Former Gods and Titans* adlı beş bölümden oluşur. Yazar bu bölümde, Kumarbi Şarkısı (CTH 344) ile Yunan mitolojisindeki tanrıların ortaya çıkışı mitosunu benzerlikler ve farklılıklar açısından ele almış, Hedammu'nun Şarkısı (CTH 348), Ullikummi Şarkısı (CTH 345), Kurunta'nın Şarkısı (CTH 343) gibi metinleri, Zeus'un savaşlarını anlatan mitlerle ve Illuyanka miti (CTH 321), Yunan mitolojisindeki Tayfun ile karşılaştırılır. Yazar ayrıca, Yunan halkının Hititler ile benzerlikler taşıyan mitlerinin bir kısmını Hititlerden değil, tıpkı Hititler gibi, Kuzey Suriye'den almış olmalarının mümkün olduğunu bildirir.

Kitabın sekizinci bölümü olan *Becoming Cybele: Phrygia as an Intermediate Culture*, 1. *Introduction*, 2. *Cybele and Kubaba*, 3. *An Entangled Goddess: Cybele, Kubaba, and Greece*, 4. *Cybele and LBA Anatolian Religion*, 5. *Conclusion* bölümlerinden oluşmaktadır. Bölüm, bir Anadolu tanrısı olan Kibele'nin Yunanlar tarafından alınmış olsa da, bu tanrıçanın Geç Tunç Çağı kültürlerinin etkisine sahip olup olmadığı meselesi üzerinde durmakta ve bu konuda ortaya teoriler koymaktadır.

Çalışmanın dokuzuncu bölümü, *Comparing Pantheons*, 1. *Introduction: Divine Schemata*, 2. *Pantheons*, 3. *Theonyms as Evidence for Borrowing?*, 4. *Translation*, 5. *Similar Types and Spheres of Activity*, 6. *Two Greek Deities with Anatolian Connections*, 7. *Conclusion: An Embargo on Gods?* adlarında yedi ayrı alt başlıktan oluşmaktadır. Bölümde öncelikle iki kültürün pantheonları genel hatlarıyla incelenmiştir. Hasamili ve Kasmilos, Yarri ve Ares, Telipinu ve Apollon gibi tanrılar ile Hitit fırtına tanrısının epiteli olan *pihassassi* ve Yunan mitinde önemli bir yeri olan pegasus arasındaki ilişki incelenmiş, farklı bilim insanları tarafından yapılan eşleştirme önerilerine değinilir.

War Rituals adlı onuncu bölüm, sırasıyla şu alt başlıklara sahiptir: 1. *Introduction: Towards A Gazetteer of Battle Rituals*, 2. *Between the Pieces*, 3. *Human Sacrifice Before Battle*, 4. *Some Pre-Battle Rituals*, 5. *Epitheatismos and Evocatio*, 6. *Truces*, 7. *Oath Ceremonies*, 8. *Commemorating Battle*, 9. *Hittite Rituals in Homer?*, 10. *Conclusion*

Bölüm, iki toplum arasındaki ordu ritüelleri arasındaki ilişkiyi ağırlıklı olarak farklılıkları ele alarak incelemektedir. Bununla birlikte yazar, Yunan ritüellerinin, Arzawa askeri ritüelleri ile arasındaki yakınlığı da göz önüne bulundurmakta, Hitit ritüellerinde karşımıza çıkan kurbanı ikiye bölerek parçalarının arasından

geçme, Hitit'te Yarri ve Yunan'da Ares için yapılan yemin törenlerinin benzerliği gibi meselelerin düşündürücü olduğunu ancak farklılıklar göz önüne alındığı zaman, bu benzerliklerden kesin bir sonuç çıkarılamayacağını belirtir.

Çalışmanın on birinci bölümü ise, *Festivals, Amphictiones, and the Calendar* adındadır ve 1. *Introduction*, 2. *Hittite State Festivals*, 3. *Local Festivals*, 4. *Three Differences*, 5. *Festivals and the Town*, 6. *Amphictiones and Networks*, 7. *Conclusion* alt başlıklarına sahiptir. Hitit-Yunan festivalleri arasındaki ilişkinin, bir önceki konu olan ordu ritüellerinden daha baskın olarak karşımıza çıktığı açıklanmakta, temel uyumsuzluklardan bazıları olarak, bayram takvimlerinin farklılığı ve Hitit festivallerinde yer alan kadın görevliler gösterilmiştir. Bununla birlikte, Yunan halkının bayram geleneklerini Hititlerden almamış olmaları durumunda, Ugarit'ten alabilecek olmalarının da mümkün olduğu belirtilir.

Yayının on ikinci ve son bölümü olan *Animal Sacrifice: Understanding Differences* ise, 1. *Introduction*, 2. *Primary Forms of Offering*, 3. *Key Elements of Hittite Animal Sacrifice*, 4. *God Drinking*, 5. *Upper and Lower: Pits and Burned Offerings*, 6. *Attraction and Deterrence*, 7. *Conclusion* adlarında yedi alt bölüme ayrılmıştır. Ekmek sunusu ve libasyona ayrılan ilk iki alt başlıkta, ekmek sunusunun Hititlerde oldukça önemli bir konumda olmasına karşın, Yunan'da bu kadar ön plana çıkmadığı, libasyonun ise her iki kültürde de önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Üçüncü alt başlıktan itibaren ise hayvan kurbanı konusunu inceleyen Rutherford, tanrılar için yapılan sunu eylemlerini altı maddede kısaca açıklamıştır. Buna göre,

1. Bir hayvanın öldürülerek, bazı parçalarının tanrı için özel bir sunak ya da masaya sunulması,
2. Bir hayvanın kurban edilip kurban çukuruna yerleştirilmesi,
3. Yakma kurbanı,
4. 'Tanrıyı içme' ritüeli,
5. 'tarpalli-' kurbanı, karşılaşılan sorunu / hastalığı ritüel ile bir hayvana aktarma ve onu öldürme eylemi,
6. Tanrılar cezbetmek için yapılan ve yemek sunusu, libasyon içeren ritüeller.

Çalışmanın sonuç bölümünde, Rutherford, M.Ö. 2. ve 1. binyılda Yunan halkının doğrudan ya da dolaylı olarak Hitit veya Luwi dini öğelerini kendilerine uyarlamış olmaları konusunda kesin bir kanıt bulunmadığını ve yayın boyunca sıklıkla değinilen Kasmilos-Haşameli, Ares-Yarri gibi tanrı eşleştirmelerinin belirsizliğini ifade etmektedir. Eski Yunan ve Arzawa

ritüelleri ile M.Ö. 2. binyıl Anadolu'su ve Yunan mitolojileri arasındaki paralelliklerin ise, Yunanların bu gelenekleri Anadolu'dan almış oldukları konusundaki çıkarım için yetersiz olduklarını belirtmektedir.

Özetle, Ian Rutherford tarafından hazırlanan ve özellikle karşılaştırmalı mitoloji ile ilgilenen kişiler için ilginç bir çalışma olan bu kitap, konunun rahatça anlaşılmasını sağlayan sade anlatımı ve ele aldığı dini öğeleri hem benzerlikler hem farklılıklar açısından eşit oranda göz önüne almasıyla detaylı ve ilgi çekici bir çalışma olmuştur.

Pelin Tuğçe Aydın

Kalkan, Emrullah, *Yukarı Dicle Havzasında Kalkolitik Çağ – Kronolojik ve Kuramsal Sorunlar*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, Mart 2022

Yukarı Dicle Havzasında Kalkolitik Çağ – Kronolojik ve Kuramsal Sorunlar başlığını taşıyan eser, Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Kalkan tarafından 2014 – 2020 yılları arasında doktora tezi olarak çalışılmış, 2022 yılında Prof. Dr. A. Tuba Ökse editörlüğünde kitap haline getirilerek yayımlanmıştır.

Kitap dokuz ana başlık halinde oluşturulmuştur; sunu yazısı, önsöz ve başlarken kısımlarının ardından sırasıyla *Yukarı Dicle Havzası*, *Kalkolitik Çağ Öncesi*, *Kuramsal*, *Kronolojik ve Terminolojik Sorunlar*, *Mezopotamya'da Erken Kalkolitik Dönem*, *Yukarı Dicle Havzasında Erken Kalkolitik Dönem*, *Mezopotamya'da Geç Kalkolitik Dönem*, *Yukarı Dicle Havzasında Geç Kalkolitik Dönem*, *Yukarı Dicle Havzasında Kolonicilik ve Karşılaştırma* bölümleri gelmektedir. Son olarak da sonuç, bibliyografya ve teşekkür kısımları eklenmiştir.

Eserin temel amacının Yukarı Dicle Havzası Kalkolitik Çağ yerleşimlerini ortaya koymak ve bunları diğer bölgeler ile karşılaştırmak olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Kuzey Mezopotamya Kalkolitik Çağ'ı için sorunlu kabul edilen önemli unsurlar çalışma boyunca tartışılmaktadır; bunlar Halaf Kültürünün Kalkolitik Çağ kronolojisine dahil edilmesi, kronolojik açıdan en güncel kabul edilen SAR kronolojisinin yeterli görülmemesi ve Kuzey Mezopotamya Yerel Kalkolitik topluluklarının güney kökenli Ubaid ve Uruk terminolojileri ile temsil edilmeleridir.

Önsöz kısmında genel olarak Yukarı Dicle Havzası ve Kalkolitik Çağ'dan bahsedilmiş, Kalkolitik Çağ araştırmalarının kronolojik ve terminolojik sorunlarına değinilmiş ve çalışmanın yöntemi ve amacı ortaya konmuştur.

Kalkolitik Çağ tanımlamalarına ve terminolojik problemlere değinilen başlarken kısmında, Yukarı Dicle Havzasında imar faaliyetleri sebebiyle kurtarma kazıları yapılan yerleşimler sıralanıp, bunların “yerellik” bağlamında Güney Mezopotamya Kalkolitik Çağ yerleşmelerine göre farklılıklarından bahsedilmiştir.

Birinci ana bölüm olan *Yukarı Dicle Havzası*, Fiziki Coğrafya ve Araştırma Tarihçesi bölümlerine ayrılmıştır. Fiziki Coğrafya bölümü; jeolojik yapı, morfolojik yapı, yer şekilleri, akarsu sistemi, doğal kaynaklar, iklim ve bitki örtüsü, eski iklim ve çevre koşulları kısımlarından oluşmaktadır. Yukarı Dicle Havzasının günümüz coğrafi şartları, yerleşime uygunluk ve kaynak elverişliliği bağlamlarında incelenmiştir. Ardından iklimsel koşulların topluluklar üzerindeki güçlü etkileri göz önüne alınarak Holosen Dönem itibariyle ortaya çıkan şartlar ve bunların iklimsel veri kaynakları incelenmiştir. Araştırma tarihçesi bölümü ise İlk Araştırmalar, Cumhuriyet Dönemi Araştırmaları ve Baraj Projeleri kısımlarından oluşmaktadır. İlk Araştırmalar kısmında bölgeyi ziyaret eden seyyah, bürokrat ve araştırmacılara değinilmiş, Cumhuriyet Dönemi Araştırmalarıdaysa bölgedeki ilk bilimsel faaliyetler anlatılmıştır. Ardından baraj projelerinin yol açacağı tahribat neticesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazılar açıklanmıştır.

Kalkolitik Çağ Öncesi diye adlandırılan ikinci bölüm, Paleolitik Dönem, Epi-Paleolitik Dönem, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Paleolitik Dönem araştırma tarihçesinden bahsedilip havzanın yerleşim açısından uygunluğu vurgulanmıştır. İkinci kısımda bölgenin Epi-Paleolitik buluntu alanlarından bahsedilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik

Dönem, Hallan Çemi, Gusir Höyük, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Çayönü ve Demirköy yerleşimleri üzerinden anlatılmış, Salat Cami Yanı, Sumaki Höyük ve Hakemi Use yerleşimleri ile de Çanak Çömlekli Neolitik Döneme değinilmiştir.

Üçüncü bölümde *Kuramsal, Kronolojik ve Terminolojik Sorunlar*, dört kısımda incelenmiştir. Güney Mezopotamya kültür ve nüfusunun Uruk kolonizasyon hareketlerine dayandırılarak yayılması ile oluşan kuramsal altyapı, Akültürasyon, Uruk Dünya Sistemi Kuramı, Mesafe-Eşitlik ve Ticaret-Diaspora kuramları olarak üç başlıkta incelenmiştir. Kuramlar tanıtılarak güncellikleri üzerine tartışmalar yürütülmüştür. Ardından terminolojideki Halaf sorunsalına değinilmiş, kronolojide bulunduğu konumun sorunları gösterilmiş ve kültürün homojenliğinden ziyade bölgeler arası çeşitliliğine değinilmiştir. Bölümün devamında geleneksel kronolojiler ve SAR kronolojisiindeki eksik kısımlara değinilip terminolojideki kültür tanımlamalarının farklı bölgelerdeki uyarlanmaları üzerine eleştiriler ortaya konmuştur.

Mezopotamya’da Erken Kalkolitik Dönem bölümü, Ubaid tanımı ve lokalizasyonu yapıldıktan sonra özellikle kültür bölgesinde ortaya atılan sosyal tabakalanma ve eşitliğe dair fikirlere değinilmiştir. Kültür, araştırma tarihçesi ve çeşitli kronolojileri çerçevesinde incelenmiş, ardından materyal kültür başlığı altında mimari, çanak çömlek, taş aletler, bürokrasi araçları, figürinler ve ölü gömme gelenekleri detaylıca anlatılıp sosyo-ekonomik yapıya dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Değerlendirme kısmında, Kuzey Mezopotamya’da farklı kültür özelliklerine sahip topluluklar için kullanılan Ubaid teriminin yol açtığı sorunlar açıklanmıştır.

Beşinci bölüm, *Yukarı Dicle Havzasında Erken Kalkolitik Dönem* başlığı altında incelenmiş olup, Salat Tepe IA-IB, Kenan Tepe, Türbe Höyük ve Havuz Mevkii yerleşimlerinin mimari, çanak çömlek, taş aletler, figürinler, ölü gömme gelenekleri, bürokrasi araçları, madeni bulgular ve tarihlendirme sonuçları dikkate alınarak sosyo-ekonomik durumları ortaya konmuştur. Böylelikle havzanın Güney Mezopotamya yerleşimleriyle benzerlikleri olmasına rağmen büyük oranda yerel nitelikli kültürlerle sahip olduğu çıkarımı yapılmıştır.

Sonraki bölüm olan *Mezopotamya’da Geç Kalkolitik Dönem*’de, büyük oranda kronolojik ve terminolojik sorunlara değinilmiştir. Bölge Geç Kalkolitik kronolojisinin alt evreleri ve bunların genel özellikleri açıklanmış, Gawra Kültürü ve Kuzey Ubaid terimlerinin yerini alan SAR kronolojisiindeki “Post-Ubaid” ve “Yerel Geç Kalkolitik” topluluklar adlandırmaları üzerinde durulmuştur. Ardından materyal

kültüre dair özellikler açıklanarak kültürler arası Akültürasyon öğelerine, Yerel Geç Kalkolitik kültürlerin yayılım coğrafyasına ve Yukarı Dicle Havzası Geç Kalkolitiğinin kendi kronolojisi içerisinde değerlendirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Yedinci bölümde, *Yukarı Dicle Havzasında Geç Kalkolitik Dönem* Salat Tepe IC, Kenan Tepe, Yenice Yanı, Başur Höyük (BGA 4-5), Hirbemerdon Tepe, Giricano, Kuriki Höyük, Müslüman Tepe ve Çattepe yerleşimlerinin materyal kültürleri değerlendirilerek açıklanmıştır. Yerleşimlerin materyal kültür öğelerinin homojen bir geleneği temsil ettiği ve özellikle mimari tekniğin sosyo-ekonomik yansımalarının, Güney Mezopotamya topluluklarıyla aralarındaki farklar ortaya konmuştur. Değerlendirmeye bakıldığında, Yukarı Dicle Havzasındaki Geç Kalkolitik Dönemle Erken Kalkolitik Dönem arasında pek fark olmadığı ve ikisinin de yerel özelliklerde olduğu gösterilmiştir.

Başur Höyük’ün Geç Kalkolitik Dönem Tabakalarının en geç evresi olan Uruk Kolonisi (BGA-3), *Yukarı Dicle Havzasında Kolonicilik* isimli sekizinci bölümde açıklanmıştır. Bölümün başında Uruk Kolonizasyonunun nitelikleri ve coğrafyadaki durum anlatıldıktan sonra materyal kültüre dair bulgular gösterilerek buradaki topluluğun yerel halktan farklı olduğuna değinilmiştir.

Karşılaştırma bölümü, Yukarı Fırat Havzası’ndaki Değirmen-tepe, Arslantepe, Tülintepe, Korucutepe, Norşuntepe, ve Tepecik yerleşimleri ile başlatılmıştır. Değerlendirmeye bakıldığında, bazı yerleşimlerde Yukarı Dicle havzası ile benzerlikler olmasının yanı sıra bazılarında farklılıklar ağır basmaktadır. Orta Fırat Havzası ve Batısı; Hacinebi, Zeytinli Bahçe, Kurban Höyük, Tilbeş Höyük, Tell Al-Abr, Tell Kosak Shamali, Tell Zeidan, Tell Hammam Et-Turkman yerleşimleri ile açıklanmakta, bunların güneydeki Uruk toplulukları ile benzerliklerine değinilmektedir. Böylece bölgedeki Uruk iskanının daha eski ve uzun olduğu ortaya çıkmaktadır. Kilikya ve Doğu Akdeniz bölgelerinden Yumuktepe ile Tell Kurdu yerleşimleri incelenmiş ve bunların Ubaid kültürü ile olan ilişkilerinden bahsedilerek Yukarı Dicle yerleşimleriyle karşılaştırmaları yapılmıştır. Yukarı Habur Havzası’ndan Tell Brak, Tell Kashkashok yerleşimleri, Orta Dicle Havzası’ndan Tepe Gawra, Telul Eth-Thalathat II ve son olarak da Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya’dan Sos Höyük ve Ovçular Tepesi yerleşimleri açıklanarak Yukarı Dicle Havzası ile ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında, ortaya konulan karşılaştırma verileri de değerlendirildiğinde, Kuzey Mezopotamya Kalkolitik Çağ’ı için kullanılan

terminoloji ve kronoloji uyarlamalarının yol açtığı sorunlara ve özellikle Yukarı Dicle Havzası Erken Kalkolitik topluluklarının, Kuzey Mezopotamya Yerel Kalkolitik toplulukları olmalarına tekrardan değinilmiştir.

Yukarı Dicle Havzasında Kalkolitik Çağ – Kronolojik ve Kuramsal Sorunlar ismiyle yayınlanan bu kitap, Yukarı Dicle Havzası Kalkolitik Çağ araştırmaları için bütüncül bir bakış açısı sunmakta, geniş bir karşılaştırma yelpazesıyla bölgenin dönem içerisindeki karakteristiğini kuramsal ve terminolojik sorunları da göz önünde bulundurarak ayrıntılı ve açıklayıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

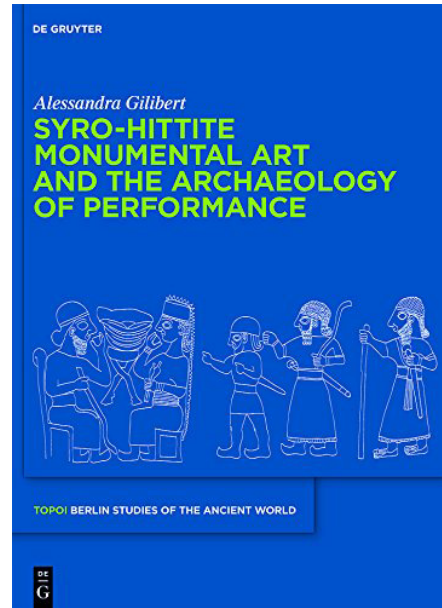
İsmail Bilgin

Gilibert, A., (2011), *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance : The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE*, Topoi. Berlin Studies of the Ancient World Berlin/New York, De Gruyter.

Alessandra Gilibert tarafından hazırlanan kitap toplamda altı bölümden oluşur. Giriş bölümünde, Suriye-Hitit krallıklarından Karkamış ve Zincirli'nin sanat içeriğini mimari, ikonografik ve yazılı kanıtlar bağlamında incelediğini belirtir. Çalışmanın amacını ise, bu üç olgu üzerinden anıtsal sanat içeriğinin değişimini politik süreçle nasıl bağlantılı olduğunu göstermek olduğunu söyler. Buna ek olarak anıtsal sanat kullanımının politik kaygılarla yerleştirildiği ve her bir içeriğinin siyasi elitlerin kendini meşrulaştırmakta birer araç olarak kullandığını eklemektedir. Çalışmada kullandığı ortostatları bir katalog haline getirmiş ve yeniden numaralandırmıştır. Ayrıca yaptığı tablolar ve çizimler de okuyucuya kolaylık sağlamaktadır.

İkinci bölümde, Suriye-Hitit krallıklarının tarihi coğrafyasını aktarır. MÖ II. binyıl bölgenin siyasi geçmişi ve MÖ 12. yüzyılda gerçekleşen bölgesel yıkımla Suriye-Hitit krallıklarının ortaya çıkış sürecini inceler. Daha sonra çalışmanın kapsamı dâhilinde Karkamış ve Zincirli krallıklarının Demir Çağ siyasi tarihlerini ele alır. Kitap, 2011 yılında basılmıştır. Bundan dolayı Karkamış kazısında, bu tarihten sonra keşfedilen yeni kral isimlerini kapsamaz. Karkamış güncel kral listesi için Hasan Peker'in 2016 yılında çıkardığı *Text from Karkemish I. Luwian Hieroglyphic from the 2011-2015 excavation* adlı çalışmasının incelenmesi tavsiye olunur.

Üçüncü bölüm Karkamış krallığının şehir kapıları, kamusal binaları ve bu yapılar üzerindeki anıtsal sanat temalarına değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise aynı yöntemi Zincirli krallığı üzerinde gerçekleştirir. Her iki merkezde var olan ortak sanatsal ve mimari temalardan da bahsetmektedir.

Beşinci bölüm çalışmanın manifestosu niteliğindedir. Üçüncü ve dördüncü bölümde incelediği şehir peyzajı ve özelliklerini anlamlandırmaya çalışır. İlk olarak Suriye-Hitit krallıklarının büyük bir mali kaynak ve iş gücünü organize ederek bu şehirleşme sürecini yapabilecek güçte olduğunu arkeolojik olarak kanıtladığını belirtir. Ancak, bu krallıkların bu büyük iş gücünü ve mali kaynağı nasıl bir motivasyonla kullanma gereği duydukları sorusu üzerine yoğunlaşır. Anıtsal sanatın rastgele yerleştirilmediğini, bunun “gücün anıtlasma” için bir araç olarak kullanıldığını belirtir. Gücün anıtlasma için kullanılan anıtsal sanatın, binaların dışına yaparak hem binayı hem de binanın ötesinde “mekânı” manipüle ederek yaratılmaya çalışıldığını iddia eder. Mimari kanıtları bu bağlamda inceleyerek kamusal alanın yaratılmasında kullanılan imgelerin içerikleriyle bir bağlama oturarak okuyucuya aktarmaktadır. Bu bilgilerle anıtsal sanatın salt mimari ile ilişkili olmadığını, bulunduğu dış alanda bir “açık hava seremosinin” var olmasına hizmet ettiğini belirtir.

Mimari kanıtların yanında ikonografik ve yazılı kaynakları da bu tez için birer kanıt olarak kullanmaktadır. İkonografi için genel olarak Suriye-Hitit krallıklarının kullandığı sanat imgelerini içeren bir tablo kullanır (ss. 106, Tablo 12). Zincirli ve Karkamış’ta kullanılan sanatsal imgeleri içeren ayrı bir tabloyu çalışmaya eklemiştir (ss. 108, Tablo 13). Rölyef üzerinde işlenen sahnelerin bir öyküye sahip olduğunu, bir geçit törenini andırdığını belirtir. Bu olguların yaratılmaya çalışılan “açık hava törensel mekâna” katkı sağlamak amacıyla özenle seçilen imgeler olduğunu vurgular. Ritüelleştirilmiş anıtsal sanatın, geniş izleyici kitlesine hitap etmesi, kalıcı eserler olması, aktarılmaya çalışılan mesajın kalıcılığı, kullanılan imgelerle kolektif bir kimlik oluşumuna katkı sağladığını belirtir (ss. 106-108).

Yazıtların ise hem tek başına sergilendiği hem de anıtsal sanatın bir parçası olarak sergilendiğine değinmiştir. Görsel ve yazılı kaynakların beraber oluşturduğu koreografinin Suriye-Hitit krallıklarının özelliklerinden biri olduğunu vurgular ve yine egemen gücün anıtlaşmasına ve var olan mekânın büyümesine hizmet ettiğini belirtir. Ayrıca yazıtların içeriğini oluşturan bir tablo sunarak okuyucuya kolaylık sağlamıştır (ss. 109, Tablo 14).

Gösterişli binaların yapılması, bu bina üzerinde kulanılan sanatın ikonografik içeriği ve yazıtlarla desteklenmesinin temelde üç ana role hizmet ettiğini vurgular. Bunlardan ilki, özel statüye sahip törensel bir mekânın yaratılmasıdır. İkincisi, Kült pratikleri için anıtsal sanatın özel bir araç olduğudur. Söz konusu kültür pratiği ise heykeller ve sanatla yönetici elitin egemenliği etrafında toplanmasıdır. Üçüncü olarak, egemen olanın tarihini ve meşruiyetini vurgulamak, yönetici elit sınıfının egemenliğini pekiştirmek olduğunu belirtir.

Çalışmanın altıncı bölümde ise diyakronik perspektif ile anıtsal sanat içeriğinin gelişmesine odaklanır ve süreç içerisinde krallık yönetimi, güç yapısındaki değişimle ilişkisini tartışmaktadır. Bu bölüm, yazar tarafından dört ana başlıkta incelenmektedir. İlk olarak arkaik geçiş süreci olarak adlandırdığı dönemdir ve MÖ 12. yüzyıl ile MÖ 10. yüzyıl ortalarına tekabül ettiğini belirtir. Bu dönemde en büyük gücün Karkamış Krallığında olduğunu söyler. Hitit İmparatorluk geleneği olarak yöneticiler Büyük Kral (MAGNUS.REX) unvanı ile yazılı kaynaklarda görünür. Anıtsal sanat ve içeriğine bakıldığında, yine Hitit geleneğinin devam ettiğini belirtir. Su Kapı'sı kompleksinde bulunan ortostatlarda boğa, aslan, boğa-insan karşımı tasvir, kralın Fırtına Tanrısına yaptığı libasyon gibi dini imgelerin bulunduğu görülür. Söz konusu imgelerin Karkamış'ın çağdaşı olan Ain Dara, Malatya ve Halep bölgelerinde de var olduğunu belirtir. Ayrıca Büyük Kral'ın yanında Ülke Beyi olarak Suhi I'nın görülmeye başlamasının dönemin sonlarında olduğunu söyler.

İkinci bölüm sivil ritüel çağı olarak adlandırdığı dönem ise MÖ 10. yüzyılın sonu ve MÖ 9. yüzyılın ortası olarak sınırlandırır. Bu dönemde şehir içi peyzajında büyük gelişmeler olduğu dönem olarak görür. Ülke Beyi olarak Suhi Hanedanlığından Suhi II ve oğlu Katuwa'nın şehir içinde geniş bir mimari çalışmaya sponsor olduğu ve inşa edilen binaların, yapıların ve mekânın içeriğinin belirgin şekilde değiştiğini vurgular. Tanrılar, antropomorfik tasvir edilir ve görsel anlatılarda savaş temaları işlenmiştir. Av sahneleri savaş sahneleri ile bağlantılı ele alınır. Askeri zaferlere başlık yapan tanrı ve tanrıçaların yanında kral ve kraliçe de figüratif anlatıda yer edinir. Dönemin

yeniliklerinden biri de ata heykellerinin sergilenmesidir. Halka açık alanda sergilenen bu heykeller, yazılı kaynaklarından görüldüğü üzere, sunuların kabul edildiği noktalardır. Bir diğer yenilik olarak dönemde tasvir edilen görsel anlatının yazıt ile desteklenmesidir. Yazıt anlatının içinde, anlatıcıya tamamlayıcı bir güç katma niteliğindedir. Yazıtlar, kabartma döngülerinde anlatını pekiştirir. Yazıyı bilmeyenler için ise görsel tasvir açıklayıcı bir araç niteliği kazandırdığını vurgular.

Olgun geçiş dönemi olarak ele aldığı üçüncü alt başlığı ise MÖ 870-790 arası bir tarihle sınırlar. Bir önceki dönemde meydana gelen radikal değişimler, hız kazanan kentsel peyzaj faaliyetlerinde bir duraksama yaşandığını belirtir. Bu duraksama, kentleşme ve söz konusu krallıkların gelişimi ile ilgili değildir. Anıtsal sanat üretiminde, özellikle mezar anıtı yapma pratiğinde elitlerin ön plana çıktığı saptanır. Kendini anıtlıştırmaya çalışan bu sınıfın, önceki dönem yöneticilerden esinlendiğini ve kullandıkları tema ve sembollerle zenginliklerini ön plana çıkardığını belirtir. Buna ek olarak bu elitlerin kraliyet ideolojisine meydan okumadıklarını onları taklit ettiğinin de altını çizer. Bu kişiler sadece görsel olarak değil yazılı kaynaklarda da varlığını gösterir. Yazar, gösterdiği belgelerle, bu kişilerin, kendilerini mevcut yöneticinin "sevdiği kişi" olarak propaganda ettiğini belirtir.

Son olarak, saray halkının gösteriş çağı olarak adlandırdığı bölüm ise MÖ 790-690 tarihleri arasına yerleştirir. Bu dönemde Karkamış'ta yapılan Kraliyet Payandası (Royal Butress) isimli yapı üzerindeki figüratif anlatı, dönemin sosyo-politik durumunu gözler önüne serdiğini belirtir. Anıtsal sanat, kraliyet ailesinin gündelik yaşamını konu olarak bir kraliyet propagandası haline dönüşmüştür. Karkamış krallığının naibi Yariri ve genç Kamani'nin tasviri, yazıt ve yazıtın içeriğinde vurgulanan Yariri'nin entellektüel özellikleri, anıtın genelinde var olan kraliyet üyelerini yaş, statü ve sosyal konumlarıyla tasvir edilmesi, beden dili, giysiler, saç stilleri ya da tasvir edilen bireylerin niteliklerinin aktarılması bu amaca hizmet etmektedir. Kraliyet Payandası, yeni güç yapısını ve modasını anıtlıştıran bir yapı olduğunu belirtir. Dönemde sarayın, saray mensuplarının, saray töreninin ve saray kültürünün büyük önem kazandığı ve anıtsal sanatın sivil bir araçtan saray enstrümanına dönüşümünü özetler.

Sonuç bölümünde ise, Suriye-Hitit krallıklarının ritüel ve anıtsal sanatı eş zamanlı kullandıklarını belirtir. Bunun nedenini olarak her ikisinin birbirini tamamlayan ve güçlendiren olgular olduğunu gösterir. Sadece dini değil aynı zamanda siyasi imgeler de barındıran ritüel pratiklerinin, gerçekleştiği andan itibaren hızla

etkisini kaybedeceğini belirtir. Ancak, anıtsal sanat ile mekânın bu olgularla manipüle edilmesi ritüel pratiklerini kalıcı hale getirir ve hatta mekana sabitlediğini vurgular. Sonuç bölümünde özellikle beşinci ve altıncı bölümler üzerinde bir özet vererek çalışmasını sonlandırmaktadır.

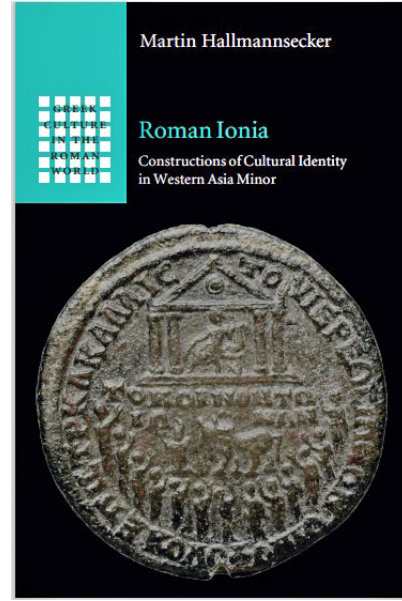
Medya Karakaya

Hallmannsecker, Martin, *Roman Ionia: Constructions of Cultural Identity in Western Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022.

Anadolu'nun Batısında, Lidya ve Karia kıyılarında, Smyrna-Miletos boyunca uzanan kentler ve Ege Denizi'ndeki Khios ve Samos adalarının bulunduğu dar kıyı şeridi klasik Ionia bölgesini meydana getirmektedir. Eskiçağ tarihi boyunca dikkat çekici bir coğrafyayı tanımlayan Ionia, Klasik ve Hellenistik dönemlerdeki gelişmişliğini ve ününü Roma egemenliğinde sürdürmüştür. Bu dönemde gerek Ephesos, Miletos ve Smyrna gibi kentlerin başını çektiği yoğun kültürel ve ekonomik etki sahası gerekse de diğer liman kentlerinin sağladığı zenginlikle Asia Minor eyaletindeki başat bölge haline gelmiştir. Bölgedeki kazıları uzun yıllardır sürdüren Alman ve Avusturyalı bilim adamları başta olmak üzere yerli ve yabancı pek çok araştırmacının da çeşitli araştırmalarına konu olan Ionia bölgesi kültürel kimlikler bağlamında (diğer araştırma konularına göre) seyrek olarak ele alınmıştır.

Bu anlamda Avusturyalı araştırmacı Martin Hallmannsecker tarafından hazırlanan ve Cambridge Üniversitesi'nin *Greek Culture in The Roman World* adlı serisi kapsamında yayına sunulan bu eser, Roma egemenliğindeki İonialıların kimliklerini sürdürmelerine dair yerel politikalarını ve kültürel kimliği canlı tutan araçları güncel yaklaşımlarla incelemektedir. Roma egemenliğindeki Ionia'nın sosyokültürel ortamına katkıda bulunmayı amaçlayan bu çalışmanın çerçevesini "İonialılığın Roma egemenliğinde nasıl sürdürüldüğüne cevap vermek" oluşturmaktadır. Altı ana bölüm, onlara bağlı çeşitli alt başlıklar, tablolar ve haritalardan oluşan eserde antik çağ yazarları, yazıt corpusları, sikke katalogları ve veri tabanları ile modern araştırmalardan da güçlü şekilde yararlanılması, çalışmanın içerik yönünden nitelikli ve zengin bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Introduction (=Giriş) bölümünde bu çalışmanın çıkış noktasının nasıl belirlendiği, araştırma tarihçesi, kültürel kimliğin anlamı ve etnik kökenle farkı, İonialılığın tanımı, İonialı stereotipleri vb gibi konular tartışılmış ve çalışmanın ne şekilde ilerleyeceği okuyucuya aktarılmıştır. Hallmannsecker, eserinin Giriş bölümünde Ionia bölgesinin tarihsel önemini ve sürekliliğini

göstermek adına modern zamanlarda dahi Ionia ifadesinin kullanıma ilişkin örnekler vererek, bu adlandırmanın yüzyıllar boyu kalıcı olduğunu göstermektedir. Yazara göre her ne kadar biyolojik-'ırksal' terimler, Eskiçağ dünyasında da sıklıkla kullanılan tanımlama araçları olsa da, İonialılar arasında kolektif bilinci sağlayan başlıca unsur şüphesiz ki kültürdür. Yazar, İonialılığı sağlayan hemen her türlü aracı "kurumsallaştırılmış kültürel sermaye" unsuru olarak değerlendirmekte ve çalışmasında da bu araçların kültürel birlik oluşturmadaki etkinliklerine yer vermektedir. Bu açıdan İonialılığın kültürel bir ayırım ve bireysel/kolektif kimliklerin rekabet aracı olarak kullanılmasında dönüm noktası olarak MÖ 133 yılında Ionia'nın Asia Minor eyaletine dâhil edilmesini gösterir ve bölgenin siyasi faaliyet alanının zayıflamasının da bu türden bir gelişmeye olumlu katkı sağladığını vurgular. Hallmannsecker, MS 2.yüzyılda zirveye ulaşan önemli bir gelişmenin – yani kentler arası rekabet – Ionia'daki 'yerel' kimlik inşaları için yeni ve giderek daha önemli bir referans çerçevesi haline geldiğini belirtir. Ayrıca yazar tartışmalı bir öneride bulunarak Roma egemenliğine Ionia adının hiçbir zaman bir idari birime verilmemesinin Ionia'daki bireysel ve kolektif kültürel inşasını desteklemiş olabileceğini belirtmektedir.

Mental Geographies adlı birinci bölümde İonialılık olarak tanımlanan yerelliğin başlıca sağlayıcısı olan coğrafya merkeze alınmıştır. Hallmannsecker'in de desteklediği yaygın kabule göre, İonialılığı şekillendirmede kültürel unsurlar bölgesel -coğrafi- unsurlardan daha belirleyici bir role sahiptir. Ionia'nın Persler tarafından tüm Yunanları tanımlayacak şekilde bir ifade -Yawan, Yaunā (=Ion/ Iyon/ Yunan)- olarak kullanılması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu

bölümde İonia'nın Pers Satraplığından Hellenistik krallıklara kadarki coğrafi-kültürel geçmişine kısaca değinildikten sonra, Roma dönemindeki durumu tartışılmıştır. Bu anlamda bölgenin antik coğrafya kaynaklarında ne şekilde geçtiği, bölgenin coğrafi sınırları ve komşuları ile Asia *Conventus*'unda ve genel olarak Asia Minor eyaletinde İonia kentlerinin durumu gibi konulara yer verilmektedir. İonia'nın bölgesel bir etiket olarak kullanılmasına dair çeşitli örnekler ve kentlere bahsedilen *metropolis*, *neokoros* gibi unvanların ne türden etkiler bıraktığı da yine bu başlık altında ele alınmıştır.

The Ionian Koinon adlı ikinci bölüm Asia Minor eyaletindeki İonialıların *Koinonu*'nu ele almaktadır. Bu bölümde ilk olarak *koinon*ların yapısal özellikleri ve tarihsel arka planına yer verildikten sonra, Roma egemenliğinde yeniden şekillenen İonia *Koinonu*'nun üye kentleri ve *Basileos*, *arkhiereus*, *hiereus* gibi yetkililerinin özellikleri incelenmiş, İonialılığın oluşumunda *Panhellenion*'un etkisi tartışılmıştır. Yazarın deyişiyle, *koinon*'un “bir arada kalmayı sağlama işlevi”, kentler ve yerel katmanlar arasındaki ilişkilerin yeniden keşfedilmesine ortam hazırlamış, *Panhellenion* da İonialılığın yeniden popülerleşmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Bu anlamda Roma egemenliğinde İonialılığı canlı tutan coğrafya dışındaki unsurlardan ilki *koinon* olarak tanımlanan birliktir.

Çalışmanın *Cults and Myths* adlı üçüncü bölümü ise İonialılığa katkıda bulunan dini unsurları incelemektedir. Şüphesiz ki Eskiçağ dünyasında yerel, bölgesel veya evrensel tanrılar-kültler oldukça önemli bir birleştirici güçtür. Bu bölümün öne çıkan konuları, İonia'nın tanrılarında birisi olarak da tanımlanan ve *koinon* seviyesinde dahi saygı gören Poseidon Heliokonos, Didyma ve Miletos'un yerel unsurlarıyla “İonialılaştıran” Apollo Delphinios, kült *epithetonu* olarak kullanılan Panionios ve “İonialı” olarak değerlendirilebilecek kült tapınımları-festivalleridir. İonialılığa katkıda bulunan İon göçü ve kuruluş efsaneleri gibi mitolojik-yarı mitolojik unsurlar da yine bu bölümde incelenmiştir.

Times and Names adını taşıyan dördüncü bölümde yerelliğin oldukça güçlü şekilde görülebildiği takvim sistemi, İon kültürüne özgü unsurlar içeren ay adları gibi konularla onomastik çalışmalara yoğunlaşmaktadır. Roma İmparatorluğu'na entegre olma isteğinin bir göstergesi olarak değiştirilen aylar, *eponymos* memuriyetler ve bir dönemlendirme yöntemi olarak Sulla, Pharsalos, Actium *era*'ları gibi tarihlendirme uygulamaları da bu bölümde incelenmiştir. Roma öncesi adlarını ve yapısını büyük oranda koruyan *phyle*ler ve şahıs adları da yine bu bölüm altında ele alınan diğer alt başlıklardır.

Ionic Dialect (180-199) adlı beşinci bölümde İon lehçesinin Roma döneminde hâlâ İonluğun bir işareti olarak görülüp görülemeyeceği sorunsalı üzerinde durulmuştur. Yazar, İon lehçesinin Roma döneminde hâlihazırda *koine* olarak kabul gören Attika lehçesi karşısında ayrı bir lehçe olma özelliğini yitirdiğini, buna karşın çeşitli epigrafik buluntulardan hareketle eski dil özelliklerinin çeşitli yapılarının kullanımının görülebildiğini belirterek dil açısından dikkat çeken detayları tartışmaktadır. Ayrıca Roma egemenliği süresince, İon lehçesinin Yunan dünyasındaki edebi bir dil olarak saygın konumu nedeniyle pseudo-İon lehçesinde bir yazım dilinin oluşup oluşmadığı sorusuna da cevap aranmaktadır.

Çalışmanın altıncı ve son bölümü *Ionianness outside Ionia* başlığını taşımaktadır. Bu bölümün odak noktası, başta Miletoslular olmak üzere İonialı kolonistlerce Arkaik dönemde Karadeniz kıyılarına kurulan koloni kentlerindeki ‘İonialı’ kimliğinin görünümüdür. Yoğunlukla Miletos kolonisi olan kentlerin Karadenizli ve Yunan kimliklerinin yanında kurucu kültür olan İonialılığın da tanımlayıcı bir unsur olarak ne şekilde kullanıldığı, İon kökenli şahıs adlarının ne ölçüde tercih edildiği ve Arkaik İonialı görünümünün sürdürülüp sürdürülemediği gibi konular da yine bu bölümde ele alınmıştır. Isinda ve Synnada başta olmak üzere Pisidia ve Phrygia'daki İon varlığı ve *Panhellenion* uygulamasının yarattığı İonialı gözükme isteği de yeni öneriler getirilerek incelenmiştir.

Hallmannsecker, bu bölümlerin ardından *Concluding Remarks* başlığı ile Eskiçağ'da İonialılığın sona erme sürecine, ulaştığı sonuçlara ve tartışmalı konulara yer vermiş, *Appendix: Evidence for Officials of the Ionian Koinon in the Roman Period* adlı tablo ile de epigrafik buluntulara dayalı kapsamlı bir ek sunmuştur.

İonia bölgesi zengin ve kadim kentleriyle daima göz önünde olan bir tarihsel coğrafya olsa da bu alana ilişkin Hallmannsecker'in yaptığı türden çalışmalar tahmin edilenin aksine oldukça az sayıdadır. Bu açıdan yazarın odaklandığı tema, Roma İmparatorluğu eyaletleri için alışlagelmiş fakat İonia için yeni denilebilecek bir temadır. Söz konusu eser, ele aldığı konularla Roma döneminde İonia'nın sosyo-kültürel durumunu araştırmak isteyen veya diğer bölgelerle karşılaştırma yapmak isteyen araştırmacılar için şüphesiz ki oldukça nitelikli bir başvuru kaynağı olacaktır.

Onur Sadık Karakuş

van den Hout, Theo, *A History of Hittite Literacy Writing and Reading in Late Bronze-Age Anatolia (1650-1200 BC)*, Cambridge Press, London, 2022.

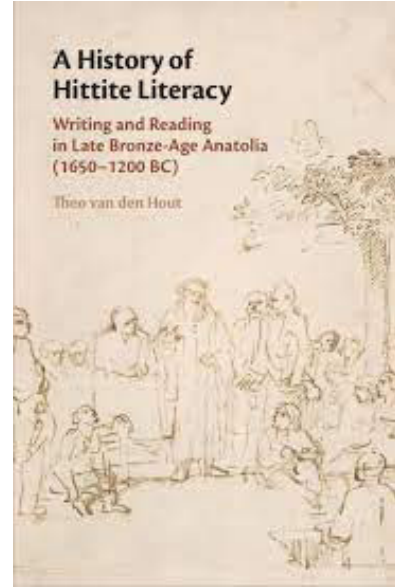
Kitap, Hitit dilinin tarihsel sürecini başlangıcından itibaren ele alarak, Hitit Devleti'nin sonuna dek olan gelişimini açıklamıştır. Yazar, sadece Hitit çivi yazısının değil, Anadolu Hiyeroglifi'nin de tarihsel sürecine yer vermiştir. Hitit dilinin ilerleyişini açıklamaya çalışırken, çivi yazısı işaretlerindeki değişiklikler ve farklılıklarla birlikte metinlerde geçen kelimelerin transliterasyon farklılıklarına da yer vermiştir.

On beş bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde, Hitit dönemi ile ilgili genel bir açıklama yapılarak, Anadolu okuryazarlığına ve kazılarda ortaya çıkarılan Hitit tabletlerine değinilmiştir. Öte yandan Hitit dilini kronolojik olarak tarihlendirir ve kitabın ilerleyen bölümlerinde ele alınan bu tarihleri açıklar.

İkinci bölümde, Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'nun yazıyla karşılaşmasından ve Kaneş (modern Kayseri Kültepe) metinlerinden bahsedilmiştir. Metinlerin siyasi içerikten ziyade ekonomik içerikli olduğu ve Akadça yazıldığına altı çizilmiştir. Anadolu'da yazı dilinin bu dönemde, Akadça ve Hititçe olarak bilingual olduğu vurgulanır. Kral Anitta sonrasında Anadolu üzerindeki ilk siyasi birliğin temelleri atılınca Hititlerin okuryazarlığının ilk etaplarının nasıl oluştuğu ile ilgili detaylı açıklamalar yer alır.

Üçüncü bölümde, Hitit Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında, I. Hattuşili döneminde, Akadça ve Hititçe tabletler kullanıldığı belirtilmiş ve buna ek olarak Hitit dilinin başlangıcı ile ilgili de açıklamalara yer verilmiştir. Bu dönemde Eski Hitit çivi yazısının Alalah duktusu ile yazıldığına ve işaretler arasında görülen farklılıklara yer verilir ve Eski Hitit, Orta Hitit ve Yeni Hitit dönemi çivi yazısı işaretlerindeki değişimleri ayrıntılı bir tablo ile okuyucuya sunulur. Ayrıca Hattuşa'da Eski Hitit tabakasından çıkarılan Zukraşi Metni (KBo 7.14) ile de işaretlerin mukayesesini yaptığı bir tablo bulunmaktadır. Hititçe'de kullanılan Sümerogramlara da ayrı bir tabloda yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Hattuşa'da bulunan tabletlerden üzerinden Hitit çivi yazısı gelişiminin I. Murşili'den Telipnu'ya kadar olan dönemine değinir. Farklı bir yazı sistemi olan çivi yazısının Hititçe diline entegre edilmesinin Eski Hitit döneminde MÖ 1500'lerde başladığı fikrini destekler ve Hititçeye yazı dili olarak geçişin tamamlandığını belirtir. İlgili dönemde yer alan metinlerin Hititçe ve Akadça olarak iki dilde devam ettiğini açıklayarak bir tablo ile de şematik olarak belirtmiştir ve bu dönemden sonra neredeyse her şeyin Hititçe ile yazılmaya başladığını ortaya

koymuştur. Ayrıca çivi yazısı işaretlerindeki değişim ve farklılıklara değinilerek örnekler ile konu açıklanmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde, MÖ 1500'e kadar Hititçe çivi yazılı tabletlerin içeriklerine ve Hitit literatürüne dair bilgi sunar. Eski Hitit döneminde yaşamış katiplerin isimlerine ve yazdıkları metinlere yer verir. Saray Kronikleri (CTH 8-9) ve Zalpa Hikayesi (CTH 3)'nin bu dönemde yazıldığına bilinmesi nedeniyle özellikle bu iki metin üzerinde durmuş ve konuyu bunlar üzerinden ayrıntılı şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bunlara ek olarak Hitit literatürünün kanunlar ve ritüeller gibi konularla çeşitlendiğine değinilmektedir. Kanunlarda yer alan "eskiden.. ve şimdi..." ifadesinin sözlü gelenek ile bağlantısı açıklanmaya çalışmıştır. Ayrıca, Eski Hitit Krallığı dönemindeki bazı metinlerde geçen katipler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Altıncı bölümde, Hitit çivi yazılı tabletlerin konularının anlaşma, tarih, mit, ritüel ve dua gibi daha çeşitli kategorilere yayılarak Hitit edebi kültürünün geliştiğini belirtmektedir. Anadolu'da o dönemde yer alan Luwi, Hatti, Pala, Hurri ve Mezopotamya kültüründen kùlltrelere de metinlerde yer verilmiştir. "ta" ve "da" işaretlerinin metinlerde birbirleri yerine kullanılmasına ve belirli çivi yazılı işaretlerin yazılışlarında Eski Hitit Dönemi ile farklılıklar olmasına değinilmiştir. Akadça'nın sadece uluslararası diplomatik metinlerde ve bazı mühür baskılarında kaldığını, Hitit literatürünün Akadça'nın yerini aldığını belirtmiştir.

Yedinci bölümde, Anadolu Hiyeroglifi'nin mühür baskıları üzerinde daha çok görülmesi ile ilgili kralı mühür baskılarından örnekler vererek bu kullanımın ne ölçüde yaygınlaştığını açıklar. Kayseri, Konya Karahöyük ve Hattuşa kentlerinde çıkan mühür

baskılarından örneklerle de yer verilmiştir. Anadolu Hiyeroglifi ile ilgili kısa bir açıklama yaptıktan sonra, işaretlerin ses değerlerini ve anlamlarını tablolara eklemiştir.

Sekizinci bölümde, I. Tuthaliya'dan II. Šuppiluliuma'ya kadar tarihlendirilen Yeni Krallık çivi yazısı korpusundan bahsedilmiştir. Dönemde yer alan metinlerin bazılarının başlangıç kısmında geçmiş krallara ve yaşanan olaylara dair prolog bölümleri bulunmaktadır. Özellikle anlaşmalar, mektuplar ve dini içerikli metinlerin Yeni Krallık Dönemi'nde önemli bir yer kaplamasından bahsedilmiştir. Hitit çivi yazısının Hattuša dışındaki bölgelerde de bulunması ile ilgili bir alt başlık da mevcuttur.

Dokuzuncu bölümde, Yeni Krallık Dönemi'nde Anadolu Hiyeroglifi'nin kullanımının sadece mühürler üzerinde sınırlı kalmadığını, II. Šuppiluliuma'nın Südburg yazıtını örnek göstererek halka da erişmeyi amaçladığını belirtir. Bazı çivi yazılı belgeler üzerindeki çizimlere ve grafitilere de değinir.

Onuncu bölümde, tahta tabletler ile ilgili problemlerin altını çizerek ve Uluburun gibi kanıtları model olarak konuyu açıklamaya çalışmıştır. Literatürde geçen GIŠ.HUR, (GIŠ.HUR)hatiwi(ya)-, GIŠ.(HUR)k/gaštarhait/da, (GIŠ.(HUR))GUL-zattar, (GIŠ) k/gurt/da-, (GIŠ.HUR)parzaki(š), GIŠ.HURtuppi?, GIŠLE'U gibi tahta tablet ile ilgili terimlerin açıklamalarından bahsedilmiştir.

Onbirinci bölümde, Hattuša'nın önemli alanlarından biri olan Westbau ve Bina D'de çıkarılan mühür baskıları ile tahta tabletlerin arasındaki bağlantıya yer verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan ilk görüşlerden başlayarak günümüze kadar gelmiş ve yine konuyla ilgili sorunlardan bahsetmiştir.

Onikinci bölümde, II. Murşili döneminden itibaren oluşturulan çivi yazısının gelenekselleşmesi ve kurumlaşması açıklanmıştır. Tabletleri geçici kayıtlar, yarı-güncel kayıtlar, kalıcı kayıtlar ve seferler olarak altbaşlıklar halinde ele almıştır. Tablet kopyalama ve düzenlemenin de bu dönemde oldukça geliştiğine değinip, metinlerde neredeyse hiç hata olmadığına vurgu yapar. Hattuša'da bulunan tablet koleksiyonlarına geniş bir şekilde yer verir.

Onüçüncü bölümde, yazı denince herkesin aklına ilk gelen katipler ve yazarlar ile ilgili bilgi verilmiş, katiplerin metinlerde yer alan unvan sıralamaları açıklanmıştır. Metinlerde adı geçen katiplerin mevkilerine, babadan oğula geçen bir meslek olduğu için soy ağaçlarına ve sosyal statülerine de değinilmiştir. Ayrıca, tahta tablet yazarları ve kil tablet yazarları arasındaki farklardan bahsedilmiştir.

Ondördüncü bölümde, L326 numaralı Anadolu Hiyeroglifi'nin katip olarak değerlendirilmesinin tarihsel süreci ele alınmış ve söz konusu işareten yola çıkılarak mühürlerde yer alan kişilerin katip olup olmadıkları açıklanmaya çalışılmıştır. Yazar bu kişilerin katip olması fikrine kuşku ile yaklaşmaktadır.

Onbeşinci bölümde, Hitit Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi ve Hititçe çivi yazısının bildiğimiz kadarıyla sona ermesine rağmen, Anadolu Hiyeroglifi'nin kullanılmaya devam etmesinden bahsetmiştir.

Eser maalesef henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir. İngilizce dil bilgisine sahip okurlar için Hitit çivi yazısının ve Anadolu Hiyeroglifi'nin tarih boyunca gelişimini ve ilerleyişini göstermesi açısından oldukça açıklayıcı bir kitaptır. Eserde yer alan figürler, anlatılanların okuyucunun gözünde canlanmasını sağlamaktadır. Ayrıntılı tabloların yanı sıra, her bölümün başlangıcında, kısa olarak dönemin tarihsel yapısına değinen bir altbölüm bulunması konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir. Diğer yandan Hitit Devleti ve Hititçe ile ilgili daha genel bilgi edinmek isteyen okurlar için ise içerik açısından biraz ağır olabilir. Yazar, Hititçe'nin tarihsel serüvenini teorilere ve karşıt görüşler ile detaylandırıp oldukça kapsamlı bir yayın ortaya koymuştur.

İrem Şükran Nogay

Banu Özdilek, *Lykia'da Gün Yüzüne Yeni Çıkartılan Rhodiapolis Tiyatrosu*, Muğla, 1. Basım 2012, 4. Boyut Tanıtım Tasarım Matbaacılık.

Bu çalışma, Banu ÖZDİLEK'in Lykia Bölgesinin önemli yapılarından olan Rhodiapolis Tiyatrosunu detaylı çalışmalar ışığında kitap haline dönüşmüştür. Kitap Özet, Türkçe, İngilizce, Önsöz, Kaynakça ve Kısaltmalardan sonra yedi ana başlık altında Giriş, Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Arkeometrik ve Teknik Değerlendirilmesi, Rhodiapolis Tiyatrosu, Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Lykia Tiyatroları Arasındaki Yeri, Rhodiapolis Tiyatrosu Restitüsyonu, Genel Değerlendirme ve Sonuç, Sözcük ve alt başlıklar halinde Levhalar Dizini, Haritalar, Levhalar incelenmiştir. Harita, resim ve levhalara yer verilmiş olup, aynı zamanda levha içerisinde harita, alan ve buluntu fotoğrafları, çizim ve grafiklere yer verilmiştir.

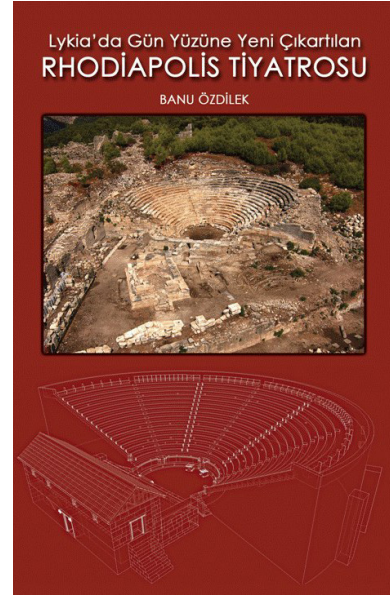
Eser, *Özet, Türkçe, Abstract, Önsöz* (1), *Kaynakça ve Kısaltmalar* (3), *Giriş* (10), *Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Arkeometrik ve Teknik Değerlendirilmesi* (17), *Rhodiapolis Tiyatrosu* (27), *Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Lykia Tiyatroları Arasındaki Yeri* (91), *Rhodiapolis Tiyatrosu Restitüsyonu* (96), *Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Lykia Tiyatroları Arasındaki Yeri*,

Rhodiapolis Tiyatrosu Restitüsyonu (114), Genel Değerlendirme ve Sonuç (109), Sözcük (119), Levhalar (126), kısımlarıyla sonlanmaktadır.

Giriş bölümünde Tiyatro Araştırmalarının Tarihçesi, Rhodiapolis, Kazı Öyküsü (2006-2009) Amaç ve Yöntemlere yer verilmiştir. Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Arkeometrik ve teknik Değerlendirme adlı bölümde ise Rhodiapolis Tiyatrosu'nda yapılan ölçme işlemleri, Rhodiapolis kenti ile çevresinin 1/5000 ölçekli tematik-topografik haritasının alımı, Rhodiapolis Tiyatrosu'nda yapılan fotogrametik uygulamalar, Rhodiapolis Tiyatrosu'ndaki dönem ve şekil değişiklikleri, Rhodiapolis Tiyatrosu'nun korunmuşluk özellikleri, Rhodiapolis Tiyatrosu'nun akustik ve görsel izleme özellikleri, alt başlık altında ise akustik, görme, kapasite hesabı ve tiyatroların kapasite hesabında uygulanacak yöntemler başlıkları işlenmiştir.

Rhodiapolis Tiyatrosu bölümde ise, Kent tarihi ve dönemsel yapılaşma, kentteki konumu ve çevresindeki yapılarla ilişkisi, Konumu, Cavea seyirci yolu, Cavea'ya ulaşan kentsek yollar, Parodoi, Parodoi'dan yan çıkış basamakları, Cavea üst seyirci geçiş yolu, Cavea içi trafik, Oturma sıraları, Klimakes, kerkides ve kapılar, Cavea Podium Duvarı, Ahşap korkuluğa ait düşünceler, Koltuklar, Sella Curulis, Analemmata, Postament, Kemer, Orchestra, Skene, Prsokene, Hyposkene, Skene Frons, Pulpitum, Sahne binası doğu yan duvar, Sahne binası batı yan duvar, Postskene, Sahne Binası Trafiki, Yapı malzemeleri, İnşaat teknikleri ve işçilik, İnşaat tekniği, Cavea işçiliği, Sahne binası işçiliği, Cavea'daki bezemeler, Skene'deki mimari bezemeler, Baldachine ve Velum sistemleri, Yuvaların Tanımı, Yuvaların Yorumlanması, Sosyal kullanıma yönelik çıkarımlar, Roma ve Bizans dönemlerindeki gösterilere yönelik mekânsal düzenlemeler, Cavea'da Roma Dönemin'de kapasite artışı için yapılan eklemeler, Tiyatro kazılarında ele geçen buluntuların değerlendirilmesi, Rhodiapolis Tiyatrosu'nun tarihlenmesi ve yapı evleri, Cavea , Sahne binası konularına yer verilmiştir.

Rhodiapolis Tiyatrosu'nun Lykia Tiyatroları arasındaki yeri adlı bölümünde ise detaylı veriler ışığında bölge tiyatroları arasındaki önemine değinilmiştir. , Rhodiapolis Tiyatrosu Restitüsyonu adlı başlık altında Cavea'nın Restitüsyonu, Oturma sıraları ve basamaklar, Cavea'daki basamaklar, Analemma Postament'leri, Olası Ahşap korkuluk, Sella curulis ve bisellum koltuk sayısı, Cavea seyirci yolu ve koruma duvarı, Batı ön analemma duvarı, Arka Analemma duvarı, Doğu ön analemma duvarı, Sahne binasının restitüsyonu, Proskene, Skene Doğu-Sol yan duvar, Postskene duvarı, Skene batı yan duvarı, Hyposkene'nin iç düzenlemesi, Skene frons, Sahne

binasının birinci katına çıkış, Mimari Dekorasyon, Sahne binası restitüsyon önerileri, Sahne binasının bilinen unsurları, Restitüsyon Alternatifleri ele alınmıştır. Genel değerlendirme ve sonuç, Sözlük ve Levhalar dizini ile çalışma sona ermiştir.

2006 yılında kazısına başlanan Rhodiapolis Tiyatrosu 4 yıl süren kazıların ardından gün yüzüne çıkarılmıştır. Rhodiapolis Kentinin tarihi ve dönemsel yapılaşması detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Lykia bölgesindeki yer alan tiyatrolar içerisinde önemli yere sahiptir. Bu yayın diğer yapılacak arkeolojik çalışmalara ışık tutacaktır. Lykia Arkeolojisi açısından detaylı bir rehber ve kaynak niteliğindedir.

Halil Özkan

Weeden, Mark, *Hittite Logograms and Hittite Scholarship* (Studien zu den Boğazköy-Texten 54), Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2011.

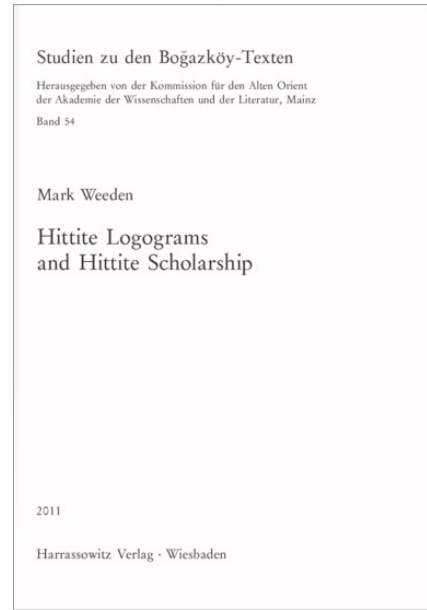
Söz konusu kitap, Hititçe metinlerde çok sayıda yer alan ideogramların okunuşları, fonetik değerleri, yazılış biçimleri gibi birçok başlığı aydınlatmak amacıyla Prof. Dr. Mark Weeden tarafından 2011 yılında yayınlanmıştır. Kitabın ana konusu olan ideogramları tanımlamak gerekirse, çivi yazılı metinlerde, tek başına bir kavramı karşılayan işaretler “ideogram” olarak ifade edilmektedir. Mark Weeden, söz konusu çalışmada Hititçe metinlerde yer alan sözcük listelerinden seçilmiş ve fonetik değerleri, okunuşları gibi özellikleri tam anlamıyla belirlenememiş tartışmalı bir grup ideogramı incelemiştir. Yazar, eserinde filolojik çalışmaların yanında okuyucuya altyapı sağlaması amacıyla, özellikle giriş kısmında Hitit yazı sistemini yansıtan konulara ve başlıklara detaylıca değinmiştir.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Kitabın *Introduction* başlığını taşıyan birinci bölümünde, okuyucuya temel sağlaması amacıyla Hititçe metinlerde yer alan logogram, ideogram, allogram gibi kavramlarının açıklandığı, Sümerogram ve Akkadogram kavramlarının aralarındaki farklılıkların detaylı bir şekilde tanımlandığı, çalışmanın amacının ve ele aldığı konuya dair yapılmış önceki çalışmaların özetlendiği ve paleografi çalışmalarına dair girizgâh niteliği taşıyan bir görev görmektedir.

Kitabın, *Writing at Hattusa. Scribal Education and Environment* başlığını taşıyan ikinci bölümünde başlıktan anlaşılacağı üzere yazı ile temel bir bağlantısı olan katiplik mesleğine dair kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Yazar, bu bölümde katiplik mesleğini yalnızca bir meslek grubu olarak ele almaz aynı zamanda katiplerin Hitit yazı sisteminin oluşmasındaki etkinlikleri açısından konuyu değerlendirir. Burada, Hitit yazıcılığının nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı gibi tartışmalı büyük bir konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle söz konusu bölümde yazar tarafından Hitit yazıcılığının erken örnekleri olarak bilinen Labarna mektubu ve Tigunānum, Uršu kuşatması metni ve son olarak yazıcılığın erken örneklerinden bazı toprak bağış belgeleri filolojik çalışmalar kapsamında ele alınmıştır. Kitabın bu bölümünden itibaren ana odak, paleografi ağırlıklı konulardan çıkıp işin mutfağına yani yazıyı kullanıp üreten önemli bir meslek olan katipliğe ve katiplik eğitimine doğru yazar tarafından genişletilmiştir. Burada yer alan konuların temelinde kâtiplik mesleğini ve başkent Hattuşa ağırlıklı olarak Hititli katiplerin eğitimleri, sözcük listeleri gibi materyallerin katiplik eğitime katkısı, katiplerin dil olgusuna ne kadar vakıf oldukları ve son olarak katiplerin mesleki işlevleri incelenmekte ve kitabın bu bölümünde katiplik konusuna dair kapsamlı bilgiler verilmektedir. Böylelikle ikinci bölüm temelde Hitit yazıcılığının temel faktörü olan Hitit çivi yazısının kökenini ve yazıyı üreten bir meslek grubu olan katipleri her yönleriyle ele alarak okuyucuya detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle, yazarın tartışmalı bir grup ideogramı ele alacağı kitabın üçüncü bölümünden önceki iki bölümde okuyucuya temel bir altyapı oluşturmayı sağladığı ifade edilebilir.

Kitabın, *A Selection of Hittite Logograms* başlıklı üçüncü bölümünde, katiplik eğitiminde önemli bir materyal olan sözcük listeleri metin grubunun Hitit arşivlerindeki örneklerinden seçilmiş ve fonetik okunuşları, anlamları, gibi konularda tam olarak anlaşılamamış bir grup ideogram, söz konusu konuları aydınlatmak amacıyla yazar tarafından ele alınmıştır.

Kitabın, *Summaries and Conclusions* başlıklı dördüncü bölümünde bütün bir çalışma boyunca elde

edilen sonuçlar ve özet kısmı yer almaktadır. Buradaki sonuçları ana hatlarıyla özetlemek gerekirse, yazar tarafından elde edilen sonuçların ilki Hititçe metinlerde yer alan Sümerogramların ve Akkadogramların fonetik okunuşları hakkındadır. Yazar, I.Hattuşili'nin Kuzey Suriye seferleriyle ilişkili olan Zukraşi metninin Hitit yazısının evreleri açısından geç döneme tarihlenen bir kopyasının ikinci satırında geçen bir şahıs ismi olan mA-na-an-ma-aş ifadesinin metnin orijinalinde mDINGIR.DINGIR-ma şeklinde yazılmasını örnek göstererek katiplerin Boğazköy metnlerinde görüldüğü üzere DINGIR ideogramının fonetik değeri olan “-an” şekliyle telaffuz ettiklerini ifade ederek Sümerogramların ve Akkadogramların fonetik değerlerinin katipler tarafından bilinebileceği sonucuna varmıştır. Yazar tarafından sonuca varılan ikinci durum ise Akkadca'nın Hititli katipler tarafından bazı istisnalar dışında kurallarına göre yazılabilecek kadar bilindiğidir. Hititli katiplerin Akkad diline iyi derecede vakıf olduğu sonucuna yazar tarafından varılmıştır. Anadolu dillerine özgü bazı kelimelerin Sümerce işaretler yazılması ve Akkadca kelimeleri yazmak için bazı durumlarda Sümerogramların kullanılması, Hititli katiplerin Sümerce işaretleri iki farklı durumda kullandıklarını göstermekle birlikte bu durum yazarın vardığı sonuçlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititçe metinlerde yer alan işaretlerin formlarını inceleyerek metinleri tarihlendirme metodu, yazar tarafından kesin sonuç veren bir yöntem olarak ifade edilmemektedir.

Yazar, yazıcılık açısından geç bir döneme tarihlenebilen tarihsel metinleri inceleyerek buradaki işaret formlarına erken dönemlerde de rastlanıldığını ifade ederek bu sonuca ulaşmıştır. Hitit çivi yazısındaki değişimlerin Mezopotamya'daki genel değişimlerle

paralel olduğu, çevre kültürlerin Hitit çivi yazısıyla ilişkisi yazar tarafından varılan sonuçlardan bir diğerridir. Özellikle üçüncü bölümde görülen, Anadolu dillerine özgü bazı logogramların Hititli katipler tarafından oluşturulması durumu yazar tarafından varılan sonuçlardan birisidir.

Kitabın dördüncü bölümünden sonra, yazarın çalışmasında kullandığı metinleri CTH (Catalogue of Hittite Texts) numaralarına göre sıraladığı ve ardından üçüncü bölümde ağırlıklı olarak çalışılan tartışmalı ideogramların yer aldıkları metinleriyle beraber listelendiği bir *Appendix* bölümü bulunmaktadır.

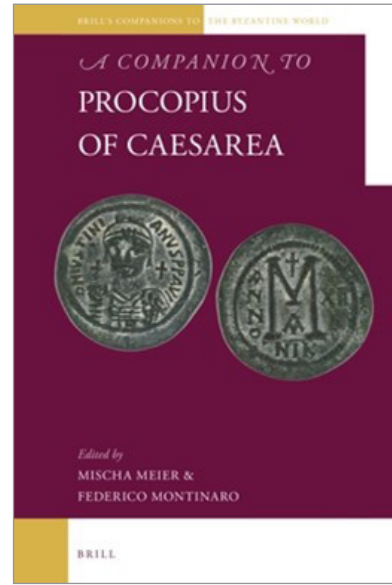
Sonuç olarak söz konusu kitap, yalnızca bir grup tartışmalı ideogramı tanımlama amacı taşımamakta, ideogramları ana odağı haline getirip bu konuyla bağlantılı olan Hitit yazıcılığının başlangıcı, kökeni, yazıcılık mesleği, metinleri tarihlendirme gibi geniş kapsamlı birçok konuyu ele alarak, Hitit yazıcılığına dair çalışmalar yapan araştırmacılara detaylı bilgiler sağlamaktadır.

Tolga Örnek

Meier, Mischa&Montinaro, Federico (ed.) *A Companion to Procopius of Caesarea*. (Brill's Companions to the Byzantine World, Volume 11) Brill, Leiden&Boston 2021.

Editörlüğünü Mischa Meier ile Federico Montinaro'nun üstlendiği bu kıymetli çalışma pandemi koşulları sebebiyle okuyucusuyla buluşmakta gecikerek 2021 yılının son ayında yayımlandı fakat bu gecikme içindeki bazı makalelerin güncellenmesine de imkân sağladı. Kitap uluslararası çevrede iyi tanınan uzmanların katkılarıyla beş bölüm altında İngilizce olarak yazılmış on yedi makaleyle dört yüz yetmiş dört sayfadan oluşur. Söz konusu çalışma birincil ve ikincil kaynaklar olarak ayrı ayrı hazırlanmış göz dolduran bir bibliyografya ve indeks içermektedir ki tarih yazıcılığı, tarih felsefesi, edebiyat tarihi, filoloji gibi alanlarda çalışanlar için son derece faydalı olacağı konusunda şüphe yoktur. Hazırlanan bu çalışmanın yegâne amacı Procopius'un günümüze kadar ulaşan eserlerini ve elde ettiği başarıyı mevcut çelişkileri de göz önüne alarak sistemli bir şekilde araştırmacılara açıklamaktır. Bu doğrultuda, farklı odak noktalarına sahip olan bölümlerin ortak hedefi doğru ve nitelikli bir Procopius okuması yapılmasını sağlamaktır.

Procopius'un kâğıda döktüğü anlatımları filolojik yöntemlerle ve felsefi yaklaşımlarla ele alarak üslubunun içinde saklı detayları araştırmaya önem veren yeni geleneğin ısıltısı editörlerin kitap için hazırladığı giriş bölümünün ilk cümlelerinde kendini hemen gösterir. Klasik tarih yazımı geleneğinden uzak okuyucular

için yorucu olduğu kadar bu alanın velinimetlerini yakından tanıyanlar için oldukça kucaklayıcı bir giriştir. Klasik tarihçilerinin tarihlerini yazmadaki motivasyonlarına bakıldığında kimisinin “okuyucuyu/dinleyiciyi eğlendirmek amacı,” kimisinin de “hakikati kaydetme ve olduğu gibi aktarma amacı” taşıdığı görülür. Bu ikinci amaç Thukydides'ten Procopius'a kadar dönemden döneme mevcut koşullara göre güdülerek kendini korumuştur; tabii Procopius'un, yazdıklarını okurken keyif almayan biri olacağından pek de şüphe ediyor gibi görünmediğini de belirtmek gerekir.

“Approaching Procopius” isimli ilk bölümünde Iustinianus'un hükümdarlığı sırasında Doğu Roma İmparatorluğu'nun fiziki koşulları ile bunun Procopius'taki yansımaları ele alınmıştır. İlk makaleyi kaleme alan H. Leppin, mevcut siyasi durumun yanı sıra makalenin kapsamına yaşanan felaketleri ve afetleri de ekleyerek dönemin atmosferini okuyucu için özetlemektedir. Uzun yıllardır tartışma konusu olan Procopius'un üç eserinin (Gizli Tarih, Savaşlar, Yapılar) birbiriyle olan uyumunun ele alındığı ikinci makalenin yazarı B. Croke, tarihçinin üslubunun ve kompozisyonunun edebi bir ustalıkla okuma yapmayı gerektirmesi nedeniyle Procopius üzerine çalışanların yargıda bulunurken aceleci davranmamalarının faydalı olacağını altını çizmektedir. Genel olarak birinci bölüm çalışmanın devamındaki diğer makaleler için ikinci bir giriş yazısı niteliğindedir.

Çalışmanın “Reading Procopius” isimli ikinci bölümünde, G. Greatrex Procopius'un özet bir özgeçmişiyle birlikte, ilk bölümde B. Croke'un irdelediği eserlerin bizzat kendisine yönelerek daha geniş ve kronolojik bir çalışma sunar. Söz konusu çalışmanın muhteviyatında, Procopius'un günümüze ulaşan üç kitabı birbirinden farklı konuları içermekle birlikte karakter olarak imparatoru ve yakın çevresini, komutanlarını

ele aldığı; günümüzde “Savaşlar” ismiyle anılan kitabın imparatorluğun farklı bölgelerde giriştiği savaşları anlatan ve Procopius’un ününü asıl borçlu olduğu eseri olduğu, 10. yüzyıla tarihlenen Suda isimindeki sözlükte de bu eserin komutan Belisarius’un savaşlarını anlatan bir tarih olarak anıldığı, yine aynı sözlükte “Gizli Tarih” ismiyle tanıdığımız kitabın ise imparator ve eşi ile komutan Belisarius ve eşi hakkında çok da hoş olmayan anlatımlarla kaleme alındığı bir yergi ve sekiz kitaptan oluşan Savaşlar’a bir ek bölüm niteliğinde olduğu; methiye türü olarak kabul edilen “Yapılar”da ise Iustinianus’un hükümdarlığı sırasında giriştiği yapı faaliyetlerini kimi zaman çok detaylı kimi zaman da son derece kısa bir şekilde kaydedildiği yönünde yaptığı detaylı bir inceleme yapmıştır. Ayrıca, B. Croke ve G. Greatrex’in çok uzun yıllardır vurguladığı gibi Procopius hakkında bildiklerimizin neredeyse tümünün şüpheli olduğu ve yapılacak çalışmaların yeni bir pencere açıp yeni bir evre oluşturacağı yönündeki düşünceleri söz konusu kitaptaki makalelerde gerçekleşmiş durumdadır ve devamı da şüphesiz gelecektir.

“Procopius as a Historian” ismindeki üçüncü bölümde Procopius salt bir tarihçi olarak değil aynı zamanda bir yazar olarak da ele alınmıştır. B. Bleckmann makalesinde Procopius’tan önce tarih yazıcılığının mevcut durumunu anlatırken klasik tarih yazımı geleneğinden başlar ve tarih yazımının 3. ve 7. yüzyıllar arasındaki döneme değişerek/gelişerek nasıl geldiğini irdeler. Tarih yazımı gelenekleri alışıldık kalıplarının ötesinde, tekrar tekrar okunarak tekrar tekrar çalışılarak araştırmacılara her defasında yeni bilgiler sunmaktadır. Geç Antik Çağ olarak anılan dönemin iyi bir resmini oluşturmanın yolu dönemin yazarlarını ve yazdıklarını iyi anlamaktan geçtiğinden bahsederek, bu ip yumağının düğümlerinden biri olan Geç Antik Çağ tarih yazıcılığı hakkında net bir şeyler söylemenin neden zor olduğunu örneklerle iyi bir şekilde açıklamıştır. Bunun yanında İmparatorluğun Doğu’su ile Batı’sı arasındaki farklılıkları mevcut siyasi durumlarıyla birlikte ele alarak tarih yazıcılığına etkisini ortaya koymuş ve söz konusu dönemde olan değişikliklerin sonraki dönemlere nasıl etki ettiğinin detaylı bir anlatımını yapmıştır. Tekrar etmekte fayda görerek, B. Bleckmann yüzyıllar içerisindeki önemli dönüm noktalarını ele alarak imparatorluğu etkileyen her türlü durumun kapsamlı bir özetini sunmaktadır. Bu yoğun özet konudan uzak okuyucular için çok fazla kişi, eser, dönem, yer ismi ile tarih içermesi bakımından anlaşılmaz ve zihni yorucu olma ihtimalini bünyesinde barındırır fakat bu konularda araştırma yapanlar için derli toplu ve doyurucu bir özettir.

Üçüncü bölümdeki “Procopius’ Sources” isimli makalenin yazarı L. Mecella, doğup büyüdüğü şehrin 6. yüzyıldaki durumuna bakıldığında Procopius’un bu denli ün kazanmasına şaşırmamak gerektiğini vurgulamaktadır. L. Mecella, kendisinden çok önceki dönemlerde yaşamış tarih yazıcıları konusunda derin bilgi sahibi olan Procopius’un örnek aldığı yazarlara hangi bakımdan öykündüğünü ve bu yazarlardan nasıl izler taşıdığını irdeler. Procopius sadece tarih eserleri veren yazarlar konusunda değil, şiir, hitabet, felsefe alanlarında da bilgi sahibidir. Hayatını detaylı bir şekilde bilinemesi de ailesinin Procopius’un klasik geleneğe uygun eğitim almasını sağlayacak ölçüde varlıklı olduğu düşünülmektedir. L. Mecella, Procopius’un doğup büyüdüğü şehrin ve çevresinin o dönemde çok etkin ve zengin olduğunu hatırlatırken onun anlatımlarını değerli kılan detayları önümüze sermekte ve zihinlerimizde çeşitli fikirler doğmasına vesile olmaktadır. Procopius’un donanımı, olayların görgü tanığı olması, sözlü kaynakları kullanması, başka yazarlara başvurması, devlete yakın konumu sebebiyle ulaşabildiği arşiv belgelerinden faydalanması anlattıklarının ucu bucağı olmayan engin bir derya olmasına büyük katkı sağlamıştır. Çelişkilerden arınmış, başı sonu belli olan bir resim çizmek Procopius’un kaleme aldığı metinlerin hacimi sebebiyle güç bir iştir ve dikkatli okumayı gerektirir. B. Bleckmann ile L. Mecella’nın makalesi bölümün son üç makalesinin sağlam bir zeminde okunması için çok yerinde olmuştur. Procopius’u bir tarih yazıcısı olarak, Hristiyan bakış açısıyla ve çağdaşları ile ardılları arasındaki ilişkiyi doğru bir çerçeveye oturtarak anlamak başından beri zor ve karışık bir iş olmuştur. Yazarlar makaleleriyle Procopius hakkındaki herhangi bir konuda mevcut tartışmaları devam ettirebilir veya yeni tartışmaların yolunu açabilirler.

“Imperial Themes” ismindeki dördüncü bölüm Procopius’un özellikle Savaşlar’da yazdıklarından hareketle imparatorluğun savaş politikasına ve hem Batı’sında hem de Doğu’sunda yaşananlara odaklanmaktadır. Savaşlar ile diğer iki eserindeki kayıtları karşılaştırarak Procopius’un imparatorun girişimlerine olan bakışı irdelenmektedir. Hepimizin iyi bildiği gibi Gizli Tarih’te son derece olumsuz bir yaklaşım, Yapılar’da ise destekleyici, olumlu bir yaklaşım vardır. Savaşlar’da ise her iki durumu görebilmekteyiz. Yazarlar üç eserinden seçtikleri bazı önemli parçalar üzerinden Procopius’un sadece politik ve askeri detaylarını değil onun yabancı halklara bakışını ve “barbar” algısını da irdelemişlerdir. H.-U. Wiemer “Procopius and the Barbarians in the West” ismini taşıyan makalesinde, Procopius’un Romalı olmayanların politikalarını olumsuz bir şekilde değerlendirmeye eğiliminden söz edilebileceğini fakat tüm

yabancı halklara böyle bir olumsuz yaklaşımda olmadığını ifade eder; bu Procopius'u diğerlerinden ayıran noktalardan biri olarak ele alınabilir çünkü diğer Doğu Roma tarihçilerinde Romalı olmayanlara karşı olumsuz bir yaklaşım söz konusudur. H. Börm ise "Procopius and the East" isimli makalesinde yazar ile anlatıcıyı birbirinden ayırt etmek gerektiğini vurgular. Procopius'un gerçekte ne düşündüğü bizler için yalnızca bir spekülasyon olarak kalacaktır. Örneğin, Pers kralını eleştirdiğini düşündüğümüz bir yerde aslında Romalı Augustus'u hedef alıyor olabilir; her iki hükümdar da βασιλεύς (basileus) unvanı ile anılabileceği için bu örtük eleştiriyi yapması muhtemeldir ve de kolaydır. H. Börm'ün gözden kaçırılmaması gereken bir vurgusu da Procopius'un karışık bir dönemde yaşadığını unutmamak gerektiğidir.

Procopius'a nasıl yaklaşmak gerektiği ve onu nasıl okumak gerektiğine dair bölümlerle başlayan, bir tarihçi olarak ele alınarak devam eden ve bir yazar olarak nihayetlendirilen bu çalışmanın son bölümünde Procopius'un klasisizmi, edebi ve felsefi özellikleri irdelenir. "Procopius as a Writer" isimindeki beşinci bölümün ilk makalesinde A. Kaldellis diğer çalışmalarında da olduğu gibi, Procopius'un entelektüel birikiminin eserlerine olan etkisini filolojik yöntemler ile ele alır. U. Roberto ise "Procopius and His Protagonists" isimli makalesinde Procopius'un çizdiği Iustinianus yönetimi resminin gerçeği tam olarak yansıtmadığını ifade eder ve tarihçinin eserlerinde ele aldığı kişilerin karakterlerini irdeler. Procopius'un karakterlerini resmederken abartılı görünen anlatımlarının vurguyu sağlamak için kullandığı bir yöntemin sonucu olduğunu ve bunu da çok büyük bir özenle inşa ettiğini belirtmektedir. Bölümün "A Narratological Reading of Procopius" isimindeki son makalesinde O. Gengler ile É. Turquois oldukça ilgi çekici ve yeni yorumlar sunmaktadırlar. Procopius'un eserlerinde anlatıcı olarak "ben, o, biz" şahıslarını nasıl ve hangi durumlarda kullandığı örneklerle incelenmiştir. Buradan hareketle, Procopius'u okurken izleyicilerin kameranın odaklandığı sahneyi gözüyle takip etmesi gibi bir etki yarattığı düşüncesi ortaya atılmıştır. Procopius'un anlatıcılığını yenilikçi bir yaklaşımın sonucu olarak kamera metaforu ile açıklamak her detay için uygulanamayabilir, bu sebeple yazarlar bunu mümkün olduğu ölçüde okuyucuya aktarmışlardır ve araştırmacıların dikkatle okumasında fayda vardır. Oldukça ilginç olan bu son makalenin Procopius'u okumada yeni ve farklı yollar bulmada ilham verici olduğu konusunda şüphe yoktur.

Antik Çağ'ın son büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Procopius'u ilginç kılan özelliklerinin başında şüphesiz hem entelektüel kesime hem de Hristiyan kesime hitap eden üslubu gelir. Dini eğilimi hakkında günümüze değin çeşitli görüşler ortaya

atılmıştır. Son çalışmalara bakıldığında kendisinin bir Hristiyan olarak kabul edildiği görülür. Procopius üzerine çalışmalar denince ilk akla gelen iki isimden biri olan Averil Cameron onun geleneksel bir Hristiyan olduğunu söylerken, Procopius'un klasik tarihçilerin "zayıf" bir taklitçisi olduğu görüşünden epeyce farklı bir şekilde ve yöntemle konuyu ele alan Anthony Kaldellis bu tür üslup incelemelerinin asıl olarak filologlar tarafından yapıldığında doğru ve hakkaniyetli sonuçlara varılabileceğini göstermektedir. Çünkü Procopius ancak filolojinin ve siyaset felsefesinin yöntemleriyle okunduğunda ufuk açıcı olmaktadır. Aksi taktirde bu metinlerin detayları gözden kaçmaya mahkûmdur. Birbirinden değerli makalelerden oluşan bu kitap okunduğunda Procopius ile ilgili çalışmaların geçmişten günümüze kadarki durumunu anlamanın ötesinde, A. Kaldellis'in de vurguladığı yöntemler ile araştırmalar yapıldığında yeni ve geliştirilebilir farklı bakış açılarının da sunulduğu görülecektir. A. Kaldellis'in 2004 yılında yayımlanan *Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity* kitabının yeni ve farklı soruların sorulmasına, tartışılmasına, *Companion to Procopius of Caesarea* gibi bir ortak çalışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırladığı yönünde bir yorum haksız olmayacaktır. Sonuç olarak, beş bölüm altında on yedi makale içeren söz konusu kitap dünyanın herhangi bir yerinde Geç Antik Çağ çalışmalarını yürüten araştırmacılar için son derece kıymetlidir ve araştırmacıları üretmeye teşvik eder nitelikte hazırlanmıştır. Bu sebeple yazarları ve editörleri büyük bir övgüyü hak etmektedirler. Günümüzde kaynaklara ulaşım önümüze fiziki ve maddi zorluklar duvarını örse de bu tür ufuk açıcı çalışmalar araştırmacıların yüreklerindeki umut tohumlarını filizlendirmektedir. Bu çalışmanın en önemli çıkarımlarından birisi de Photius'un yüzyıllar önce [Thukydides'in ifadesini *taklit* ederek: κτῆμα τε ἐς αἰεί (ktēma te es aiei/sonsuzca kadar var olma)] Procopius için ἐς μέγα κτῆμα (es mega ktēma / (önemini sonsuzca dek koruyacak önemli bir eser) niteliğinde bir eser bırakmış olduğunu söylemekte son derece haklı olduğunun görülmesidir.

Dilan Taştekin

Roux, Valentine, *Ceramics and Society A Technological Approach to Archaeological Assemblages*, Springer Nature, Switzerland, 2019.

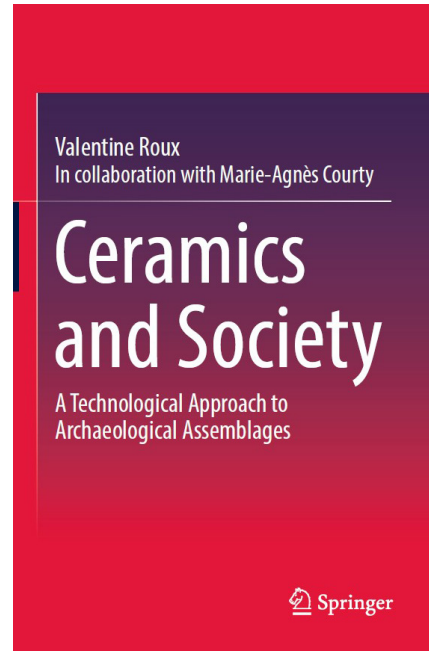
Valentine Roux tarafından hazırlanmış olan kitap, Springer yayın evi tarafından 2019 yılında yayınlanmıştır. Kitap, aslı Fransızca olan "*Des céramiques et des hommes. Décoder les assemblages archéologiques*" (2016, Presses Universitaires de Paris Ouest, Nanterre) başlıklı kitabın İngilizce çevirisi niteliğindedir.

Arkeolojik nesnelerin antropolojik bir yorumunu sağlayan “üretim zinciri” (*chaîne opératoire*) yöntemini esas alan yapıtta, teknik olandan sembolik olana kadar insan deneyiminin birçok boyutunu içeren bir araç olan çanak çömlek, araştırma nesnesi olarak seçilmiştir. Çoğunlukla yontmataş teknolojisi çalışmalarında kullanılan bu yöntemin çanak çömlek üretiminin aşamaları ve teknik detaylarının ortaya konmasında da oldukça başarılı olduğu, etnografik ve deneysel örneklerle desteklenerek, gözler önüne serilmektedir. Çalışma, günümüze kadar yapılmış birçok çanak çömlek araştırmasına referans içermekte ve güncel bir yayın olması itibarıyla çanak çömlek üzerine çalışan arkeologlar, öğrenciler ve araştırmacılar için önemli bir rehber niteliğindedir. Kitap, her biri detaylı alt başlıklar içeren altı ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, *chaîne opératoire*’nin tanımı, kısa bir tarihçesi, malzemeyi tanımlarken sunduğu katkı ve çıkarılabilecek olası yorumlar aktarılmaktadır. Yazar, çanak çömlek çalışmalarında kap biçimine odaklanan geleneksel tipolojik bir tanımlamanın aksine, kronolojik bir sıra oluşturma amacıyla bir tür yaklaşım olarak üretim zincirinin kullanılması gerekliliğini açıklar. Bu bölümde, üretim sırasında çanak çömleğin geçirdiği aşamalara kısaca yer verilmekte ve teknik geleneklerin arkeoloji için etkileri maddeler halinde sıralanmaktadır. Bölümün sonunda, okuyucuya fikir vermesi amacıyla, kitabı oluşturan her bölüm hakkında özet sunulmaktadır.

İkinci bölüm, çanak çömlek üretiminin ilk aşaması olarak kilin seçimi, kilin geçirdiği dönüşümler ve kilin kullanımıyla ilgili aşamaları içerir. Bu aşamalar ayrıntılı şekilde ele alınırken, etnografik örneklerle de yer verilmiştir. Kilin yapısı ve dayanıklılığı ayrıntılarıyla aktarılmakta, kilin hamur haline getirilene değin geçirdiği aşamalarda kullanılan teknikler ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Kilin şekillendirilmesi sırasında kullanılan aletler, teknikler ve beden hareketlerine de yer verilmiştir. Bu bölüm, çanak çömlek yapımında kullanılan tekniklerle (kangal tekniği ve levha tekniği gibi) birlikte, yüzey işlemleri (açıklama ve bezeme türleri gibi), çark kullanımı ve pişirme yöntemlerine ilişkin birçok ayrıntıyı içermektedir.

Üçüncü bölümde, çanak çömlek yapımında kullanılan tekniklerin deneysel yollarla ve çeşitli analiz yöntemleriyle nasıl tespit edilebileceğine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm, ikinci bölümün devamı niteliğindedir fakat çanak çömlek üretim aşamaları ve parçaların tanımından ziyade gözlemlerle ilgilenilmiştir. Bu gözlemlerin test edilebilir yönleri sorgulanmış, bununla ilgili olarak bir dizi argüman öne sürülmüştür. Yazar, ikinci ve üçüncü bölümlerde üretim yöntemlerinin ve bu yöntemlerin tanımlanmasının kapsamlı bir listesini

sunmakla kalmamış, aynı zamanda her bir adımın nasıl tanımlanacağına ilişkin ayrıntılı görseller kullanmıştır.

Dördüncü bölümde, kapları yapım aşamalarına göre sınıflandırmanın üretim zinciri yaklaşımı açısından önemi aktarılmaktadır. Çanak çömleğin üretim teknolojisine göre tanımlanarak sınıflandırılmasının nasıl ve neden yapıldığı ele alınmıştır. Kapların işlevine, bezeme türlerine ve üretim teknolojilerine dair ayrıntıların belirlenmesinin, geçmişte yaşamış toplumların sosyolojik durumu hakkında çıkarımlar elde edilebilmesine katkı sağladığı ileri sürülmüştür. Bu varsayımı destekleyecek etnografik örnekler de aktarılmıştır.

Beşinci bölümde, çömlekçilerin üretim tekniklerindeki becerileri, insan psikolojisi ve fizyolojik bazı öğelerin etkileri aktarılmıştır. Becerilerle ilişkili olarak farklı disiplinlerden faydalanmanın gereği vurgulanmakta ve çeşitli yöntemler sunulmaktadır. Çömlekçilerin uzmanlıkları ve becerilerine yönelik teknolojik bir yaklaşım sergilemenin, bir toplumun çanak çömlek üretim teknolojilerine dair pek çok bilgiyi içerdiği vurgulanmaktadır. Beceri ve tekniğe işaret eden detayların çömlekçilerin çocuk ya da yetişkin olması veya çırak ya da usta olması gibi kimliklerin belirlenmesinde önemli rol oynadığı öne sürülmektedir.

Altıncı bölümde, çanak çömlek teknolojilerinden edinilen bilgilerle sosyokültürel, tarihsel ve çanak çömlek üreticileri hakkında çıkarımlar elde edilebileceğine dair öneriler sunulmaktadır, bir sonuca varılmaya çalışılmaktadır. Çanak çömlek teknolojilerinden edinilen bilgilerle geçmişte yaşamış toplumlar hakkında elde edilebilecek olası yorumlar sorgulanmıştır. Özetle, çanak çömleğin yayılımı, aktarılan gelenekler,

sosyoekonomik bağlamı, takas sistemi, kültürel etkileşim gibi konular ele alınmıştır.

Çanak çömlek topluluklarını araştırırken kullanılan geleneksel yöntemlerin yanı sıra teknolojik tespitlerin araştırma konularına dahil edilmesi gerekliliği kitabın ana fikri olarak öne çıkmaktadır. Yazar, çanak çömlek üretim sürecindeki her aşamayı son derece ayrıntılı bir biçimde ele aldığından, dünyanın herhangi bir bölgesi ya da dönemi fark etmeksizin, bu konuda çalışma yapan araştırmacılar için oldukça faydalı olacak bir kitaptır. Başlangıçta da vurgulandığı üzere, sahip olduğu geniş kaynakça bölümü, güncel yöntemler hakkında bilgilendirici bölümler içermesi ve ayrıntılı görsel malzeme sunması nedeniyle kitap, çanak çömlek üzerine çalışan arkeologlar, öğrenciler ve araştırmacılar için önemli bir rehber niteliğindedir.

Sümeyye Tutar

Eskiçağ Bilimleri Dünyasından

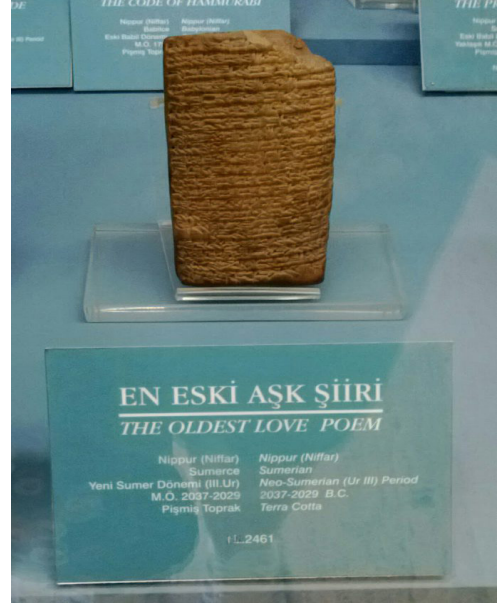
Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Kadının Konumu ve Kadın Mektuplarının Değerlendirilmesi

Yazının MÖ 3200 civarında icat edilmesinden itibaren tarihi devirlere girilmiş ve bu araç sayesinde yeni bir iletişim ağı oluşmuştur. Yazının genelde kil tabletler üzerine yazılmasıyla farklı toplumlarda yayılım göstermiş, ve gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla yazı toplumlar arası ilişkilerde kalıcı belge niteliğinde kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen zaman diliminde bu yazı sistemi eğitim, kültür ve sosyal hayatın farklı durumlarının kayda geçirilmesinde de fayda sağlamıştır. Bu noktada farklı toplumlar arasında yazılı haberleşme sistemi gelişmiş olup haberleşme ağının vasıtası olan mektuplar ise tarih boyunca insanlar ve devletlerarası ilişkilerde iletişim için önemli bir araç olmuştur.

Bahsedilen bağlamda Eski Mezopotamya ve Anadolu'da bulunan kadın mektupları kadının o dönemlerdeki statüsünü göstermesinin yanı sıra onun eşi, çevresi ve diğer medeniyetler ile olan iletişimine de ışık tutmaktadır. Öncelikle Mezopotamya topraklarında yaşamış toplumlar ve bu toplumların içindeki kadınlar tarafından yazılan mektuplar değerlendirilmiştir.

MÖ 3200 dolaylarında Sumer'liler tarafından icat edilen yazı "é.dub.ba" denilen Sumer kâtip okullarında *um-mi-ia* adı verilen eğitimciler önderliğinde gelişmiş ve yayılım göstermiştir. Bu noktada yazıya vakıf olan birey haberleşme ve iletişim ağına yazıyı kullanmaya başlamıştır. Sumer toplumunda kadın mektubu olarak günümüze değin yalnızca bir mektup ortaya çıkarılmıştır. 'Women's Writing of Ancient Mesopotamia' isimli kitapta 'Letter from an Angry Wife' başlıklı bölümde Sumerli kadın kocası şehir dışındayken yaptıkları hakkında bilgi vermiş ve ayrıca mektubun girişinde 'ki-a-ga' olarak bahsettiği kişinin 'kayınvalide' olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Mektubun ilerleyen satırlarında kiaga ile yaşadığı geçimsizlikten ve kendisine atılan iftiradan bahsetmiştir. Sumer kadın mektubunun yanı sıra kadınlar tarafından yazılmış birçok edebi metinde arkeolojik çalışmalar sonucu ele geçirilmiştir. Bu edebi metinler konusu itibarıyla ağıt yakma, ninni, anneye beslenen hayranlık ve tarihteki ilk aşk şiiri olan Kubatum isimli bir kadın tarafından III. Ur Dönemi krallarından 'Su-Sin' adına yazılmış mektuptur. Mektup 1951 yılında No.2461 numaralı tablet ilk aşk şiiri olarak kayıtlara geçirilmiştir. Mektubun ilk 3 satırı aşağıda verilmiştir.

Kalbimin güveyi, (sevdiğim)sin
Caziben tatlı bir şeydir, bal (kadar tatlı)
Kalbimin sevgilisi, sevdiğimsin sen

Resim 1: III Ur dönemine ait tablet

Bu noktada kadının tarihin en eski çağlarından itibaren lirik tarza önem verdiği anlaşılmaktadır. Sumerli'lerden sonra Mezopotamya'nın güneyine yerleşen Sami kökenli bir kavim olan Akadlar yerleştikleri bu toprakta yeni bir medeniyet inşa etmişlerdir. Sumer kültürünü ve dilini benimseyip resmi yazışmalarında Sumerce'yi kullanmışlardır. Mezopotamya'da genel olarak görülen ataerkil toplum yapısının izlerine Akadlar'da rastlanılmaktadır. Kadınlar eşleri savaşa gittiğinde veya herhangi bir amaçla şehir dışına çıktıklarında erkeğin idareci rolünü üstlenmiştir. Akadlar'a ait kadın mektubuna dair henüz bir bilgi yoktur.

Edebi metin yönünde ise ilk kadın şairin Akad kralı Sargon'un kızı Enheduanna olması ve bu doğrultuda Sumer kültürü ile Akad kültürünü kaynaştırma amacıyla olması, Tanrıça İnanna adına yazdığı ilahi ve şiirlerde görülmektedir.

Akad toplumu ataerkil bir toplum olması sebebiyle erkek daima ön planda tutulmuş, bunun yanında kadına da önemli ölçüde misyon yüklenmiştir. Bu hususta prenseslerin önemli coğrafyalarda ki mabetlerde üst düzey rahibe unvanı ile görev almaları, kamusal alanda krala yardımcı faaliyetlerde bulunmaları ve okuryazar kısımda eser verip bazı prenseslerin kendilerine ait mühürlerinin de bulunmasından anlaşılmaktadır.

Sami toplumların önemli bir grubu olan Babil'ler Mezopotamya coğrafyasına gelerek burada eski Babil devletinin temellerini atmışlardır. 11 kralın başa geçtiği bu dönemde Hammurabi'nin hanedanlığına kadar önemli bilgilere ulaşılamamıştır. Eski Babil Devleti en parlak dönemini kral Hammurabi ile yaşamıştır. 282 maddeden oluşan sert kanun maddeleri ile tarihi kayıtlara adını yazdırmıştır. Kadınlara da değindiği kanunlar metninde ataerkil toplum yapısı bariz bir şekilde kendini göstermektedir. (Kadının kocasına kötü söz söylemesi, evin düzenini sağlamaması, sokağa düşkün olması büyük suç olarak algılanmaktadır.) Nehir ordali uygulamasından da bahseden kanun maddelerinde, kadın nehre atılır eğer suçluysa nehir onu yutar ve boğulur suçsuz ise nehir onu su yüzüne çıkarır. Diğer yandan saray hayatında kadınların, halktan bir kadına kıyasla daha nüfuzlu ve güçlü konumda olduğu bilinir ve bu durum diğer kadınlar tarafından yazılan mektuplardan anlaşılır. Örneğin Mari kralı Zimri-lim'in eşi Şibtu'nun krala yazdığı mektupta kral şehir dışındayken kraliçenin ülkeyi yönettiği ve işleyiş hakkında bilgi verdiği anlaşılmaktadır.

ARM 10, 4

Beyime söyle! Kölen Şibtu şöyle (söylüyor): zıkaru ve sinništu'nun alımları ile ilgili olarak ücretleri beyim için oldukça iyidir. (Ancak) İŞme-Dagan benzer zıkaru ve sinništu için fiyatın iyi olmadığını (söyledi) ve (daha düşük bir fiyatı) beyimin ayağına getireceğim (dedi).

Yukarıda bahsedilen 'zıkaru' sarayda görev alacak kadın, erkek 'sinništu' olarak tercümesi yapılmıştır. Kraliçenin siyasi içerikli mektuplarının olmasının yanı sıra duygusal mektupları da arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

ARM 10, 26

'(Beyime) söyle, kölen (Şib)tu şöyle (söylüyor): İki kız doğurdum, bir kız bir erkek Beyim sevin sin!'

Eski Babil Devletinin VI. Kralı Hammurabi öldükten sonra devlet kendi içerisinde kargaşa çıkarmaya ve gerilemeye başlamıştır. Bu siyasi otoritesizlikten faydalanan Deniz Ülkesi Hanedanı ve Kassit Devletleri, Babil topraklarını hakimiyet altına almaya çalışmıştır. Orta Babil Dönemi'nde ayrıntılı bir şekilde kadının statüsü hakkında bilgiler mevcut değildir. Fakat genel hatlarıyla denilebilir ki Babil toplumunda erkek ön planda tutulmuştur. Örneğin evliliğin ilk aşamasında erkek, kadının ailesine 'tirhatu' denen bir miktar para öderdi. Bu işlemten sonra kadın ve erkek sözlenmiş olurdu. Ataerkil bir yapı görülen Babil'de kadın soyun devamlılığı açısından önemliydi. Eğer kadının çocuğu olmuyorsa erkek bir cariyeden çocuk yapabiliirdi. Ayrıca geçim problemi yaşanan evliliklerde, erkeğe

boşanma hakkı verilip kadına bu hakkın verilmemesi toplumda ataerkil yapının varlığını ortaya koymaktadır.

Mezopotamya'da Orta Babil Dönemine tekabül eden süreçte, Mısır'da Amarna Çağı yaşanmaktaydı. Bu döneme dair kadın mektuplarına Amarna Arşivi'nden de erişilmektedir. İçerik bakımından izdivaç mektubuna rastlanılmış bu sayede evlilik sözleşmesi, anne ve babadan kız evladın satın alındığı anlaşılmaktadır. Dönem itibarıyla çağdaşı olan Nuzi ve Asur toplumlarında böyle bir satın alma uygulamasının olduğu bilinmektedir. Ayrıca dikkate değer bir diğer unsur ise mektuplarda 'efendim, güneşim, kralım' ifadelerinin devletler arası yazışmalarda kullanılması alt üst statüsünü gösteren bir unsur olmuştur. Konu ile ilgili mektup örnekleri Babil'den Mısır'a gelin giden kral kızları konusunda verilmiştir. Babil ve diğer medeniyetlerin kayıtlarında Mısır'a gelin gittiğine ama Mısır'dan bir gelin alınmadığına dair kayıtlar mevcuttur. Bunun sebebinin ise bir Mısır geleneği olduğu belirtilmektedir.

Güney Mezopotamya'da Kassit Dönemi'nin sona ermesiyle uzun süren siyasi istikrarsızlığı fırsat bilen Asur Kralları yönetimi ele geçirmişlerdir. Ancak bu dönemde Aşağı Dicle ve Fırat Nehri Bölgesi'nde kabileler şeklinde yaşayan Kaldeliler baş göstermiştir. Kaldelilerin, 86 yıl hüküm sürecek olan Yeni Babil Devleti'nin kurucuları oldukları düşünülmektedir. Nabopolassar'ın MÖ 626'da tahta çıkışıyla Yeni Babil Dönemi (MÖ 626-539) başlamıştır.

Dünya'nın ilk arkeoloğu olarak bilinen Yeni Babil kralı Nabonid'in annesi Adda-quppi oğlunun krallık süresi boyunca siyasi hayatta aktif rol oynamış bir rahibedir. Yazdığı otobiyografi ile edebi metin bahsinde geçmişe dair önemli bir kaynak teşkil eden eser bırakmıştır. Eserinin içeriğinde ay tanrısına olan şükranlarını ve 104 yaşına kadar sağlıklı yaşadığını belirtmiştir. Adda-quppi'nin ölümünün ardından Yeni Babil Dönemi sona ermiştir. Çünkü Adda-quppi'nin ölümünden hemen sonra Pers kralı II. Kyros gücünü katlayarak MÖ 539'da fetih hareketlerine başlamıştır.

Doğu'nun Romalıları olarak adlandırılan Asurlular, kurdukları güçlü orduları ile Romalılara benzetilmiştir. Gerçekten de Romalıları gibi küçük bir kent devleti iken ordusu ve savaş arabalı birlik sınıfı ile büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Acımasız ve savaşçı özellikleriyle ortaya çıkan Asur toplumu Ön Asya dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır. Özellikle Eski Asur Dönemi'ne tekabül eden süre zarfında yaklaşık 250 yıl kadar süren Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda konu itibarıyla kadının konumu hakkında bilgi edinilmektedir. Transliterasyon ve tercümesi

yapılan çivi yazılı mektuplar sayesinde kadının Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticari hayatta aktif rol aldığı anlaşılmaktadır. Kadınlar evlerinin bir bölümünü atölye haline getirerek tekstil ürünlerini dokuyup Anadolu'da bulunan eşlerine göndermişlerdir. Bu sayede bazı kadınlar kendi benliklerini kanıtlayıp özgürlük sahalarını genişletmişlerdir. Ayrıca dikkate değer bir diğer nokta kadının mirastan ve mal paylaşımından yararlanabilme hakkıdır. Tüm bu veriler kadının ATK Dönemi'nde neredeyse erkek ile eşit statüde olduğunu göstermektedir. Kt. 89/k 369 envanter numaralı belge Kaliti ve Puza çifti dört çocukları ile bir eve sahiptir. Miras paylaşımında kız çocuklara da hak tanındığı bu metinden anlaşılmaktadır.

Eğer Kaliti ölecek olursa (mirası) onun oğulları, kızları paylaşacaktır. Bir bayan köleyi, bir ineği, 10 (koyunu), (x) litre sarsarannum-yağını, 4 mina (değerinde) yünü, 10 adet fırçayı, 10 adet umsum-aletini, 3 katır (?) koşum takımını anneleri Puza'ya verecekler ve o (anne mirastan) çıkacak .

Asur-Uballit sayesinde Asur güçlü devletler arasında tekrar yerini almıştır. Mısır'da Amarna Dönemi yaşanırken Mezopotamya'da Orta Asur Dönemi'ne denk gelmekteydi. Kral Asur-Uballit' in Mısır firavunu ile mektuplaşmaları mevcuttur. Bu durumun örneğine Amarna Arşivi'nde EA16 numaralı mektupta rastlamaktayız. Asur-uballit mektubun girişinde kullandığı 'kardeşim' ifadesi ile kendisinin büyük güçler kulübüne girdiğini vurgulamaktadır.

Mektupların içeriğindeki hitap şekilleri devletlerarası ilişkileri göstermesinin yanı sıra alt-üst ilişkisini de yansıtmaktadır. Kadaşman-Enlil' in III. Amenhotep'e (Amenofis) yazdığı EA 2 numaralı mektupta geçen 'kardeşim' ifadesi buna örnektir. Bu bağlamda Amarna mektupları yalnızca siyasi olayları yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal statü, günlük yaşam, sosyal olaylar hakkında bilgi vermektedir. Çoğu Mezopotamya toplumlarında görülen örneğine Orta Asur kanunlarında da rastlanan Levirat (kocası ölmüş kadının, kocasının erkek kardeşi ile evlendirilmesi) uygulaması dönem itibarıyla kadının erkeğe kıyasla daha alt statüde olduğunu gösterir. Buradaki amaç aile bütünlüğünün bozulmasını engellemektir. Asur toplumunda da ataeril toplum yapısı görülür. Bunu kadına uygulanan kulak kesme, başına zift dökme, burun kesilmesi gibi caydırıcı cezalar tamamen erkek egemenliğinin üstün olduğunu göstermektedir.

Asur Devleti, Tiglat-Pilaser' in ölümünden sonra zayıflama sürecine girmiştir. Daha sonra tahta çıkan krallar bu zayıflamayı durdurmak için seferler yapsa da yıkılışın önüne geçememişlerdir. MÖ 1000-600 yılları arasındaki dönemde Yeni Asur Dönemi olarak

adlandırılmış olup siyasi, sosyal ve kültürel alanda önemli başarılar elde edilmiştir.

Yeni Asur Dönemi'nde halk kadını anlatan metin sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu bağlamda elde edilen bilgiler doğrultusunda çoğu Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi erkek ön planda tutulmuş, kadın evleneceği sürece kadar babasının otoritesinde evlendikten sonra eşinin otoritesinde bir yaşam sürmüştür. Yeni Asur Dönemi kadını hakkında çoğu bilgiye kraliyet mensubu kadınlardan ulaşılmaktadır. Asur kraliçeleri sarayın kadını anlamına gelen 'issi ekalli' ile Sumerce mi.é.gal kelimesi ile tabir edilmiştir. Babil kökenli kraliçe Sammu-Ramat siyasi sahada oldukça aktif rol almış devleti 5 yıl boyunca tek başına yönetmiştir. Ayrıca daha sonraki süreçte oğlu III. Adad-Nirari' ye de yönetimde yardım etmiştir. Efsanelere konu olan kraliçe Yunan kaynaklarında 'semiramis' olarak geçmektedir. Yunan kaynaklarında önemle bahsi geçen bir diğer konu ise akik mücevheri üzerine yazılan 'Şamşi- Adad' ın karısı' ifadesi ile gücünü ve kralın yanında önemli bir statüde olduğunu görmekteyiz. Mektuplardan anlaşıldığı üzere kral kızlarının saraya gelin gelen kızlara kıyasla daha üst mevkii de tutulmuştur.

Mezopotamya'da yaşamış olan toplumlarda kadın çeşitli iş kollarında yer almış olsa bile en nihayetinde erkeğin yanında daima ikinci planda kalmıştır. Evlilikte kızların çocuk yaşta, ücret karşılığında aile üyeleri ile yapılan sözleşmeyle satın alınması kadına değersiz bir gözle bakıldığını göstermektedir. Diğer yandan boşanma hakkı da öncelikle erkeğe tanınmıştır. Buradaki kadın-erkek ayrımını kanıtlayan nokta erkeğin 'sen benim karım değilsin' demesiyle boşanma gerçekleşirken, kadının 'sen benim kocam değilsin' demesiyle su ordali yani nehre atılma uygulamasına tabii tutulmuştur. Çocuk düşürmeye cürret eden kadın direğe bağlanıp ona çeşitli işkenceler yapılmıştır. Bu durumda kadının erkeğin yanında hak ve özgürlüklerinin kısıtlı olduğu, ona gereken değerin verilmediği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da ise kadının konumu Mezopotamya'dakinin tersine sosyal ve siyasi alanda büyük önem görmüştür. Kuşkusuz kadın tarihin her döneminde doğurganlığıyla soyun devamında büyük önem görmüştür. Özellikle Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde çivi yazılı tabletler sayesinde kadının konumu hakkında önemli bilgi sahibi olunmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da kadın ticarete aktif rol almış, eşine ve erkek kardeşlerine yardım etmiştir. Örneğin Asurlu kadın İştar-Başı, Anadolu'daki erkek kardeşi Puzur-İştar'a mektup yazarak Kaniş' te ki işleri hakkında bilgi vermektedir. Ünlü bir tüccar olan Puşüken'in rahibe kızı Ahaha' nın rahibelik görevinin yanı sıra

ticaret yaptığı da bilinmektedir. Önemle belirtmek gerekir ki bu dönemde kadın tek başına ürettiği malların ticaretini yapabilmekte, borç alıp verebilmekte, şahitlik yapabilmektedir. Böylece pek çok hukuki sahada yetkisini kullanabilmektedir. Nitekim kadın başlı başına erkekten bağımsız güçlü bir birey olarak varlığını ortaya koymuştur.

'1-7: *Buzazu'ya söyle, Waqurtum şöyle söyler: Mührüm (altındaki) 4 top kumaşı Asanum'a verdim. Adama göndereceğim. Sen kardeşimsin, sen beyimsin...*

15-18: *Lütfen, kumaşları gümüşe çevir ve gümüşü mühürle ve bana gönder.'*

Kumaş ticareti ile uğraşan kadın Waqurtum gönderdiği ürünleri Anadolu'daki tüccara bildirmektedir. Tüccar muhtemelen Waqurtum'un erkek kardeşi veya iş ortağıdır. Çünkü ATK dönemi tabletlerinde kadın ve erkeğin iş ortaklığı yaptığı da bilinmektedir. '*mührüm altındaki 4 top kumaşı AŞanum'a verdim*' cümlesinde ticaret yapan kadının kendisine ait bir mührü olduğu da anlaşılmaktadır. Kendisine ait mührü bulunan kadın başlı başına bağımsız bir güç temsil etmektedir. Son cümlede geçen ifadeye göre '*kumaşları gümüşe çevir, mühürle ve bana gönder*' diyerek Anadolu'ya gönderilen malların resmi açıdan bir mührü ihtiyacı duyulduğuna aynı zamanda karşılığında zengin madenler istendiği görülmektedir. Bu ticaretteki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Kadınların ticari mektuplarındaki bu ifadeler modern zamanlardaki döviz yatırımlarına örnek teşkil etmektedir.

ATK Dönemi'nde *rubatum* veya *beyce* olarak adlandırılan kraliçeler bulunmaktaydı. Bu kraliçeler devlet işleyişinde oldukça aktif rol almışlardır. Kadının otoritesini destekleyen mektuplarda ortaya çıkarılmıştır. Örneğin ATHE 62 No'lu mektup ünlü tüccar Puşuken'in kaçakçılık suçu ile kraliçe tarafından hapse atılması ile ilgilidir. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki ATK döneminde kadına boşanma hakkı, nafaka hakkı, mirastan pay alabilme hakkı tanınmıştır. Böylece ATK döneminde Anadolu kadının Mezopotamya kadınına kıyasla daha geniş haklara ve otoriteye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da kurulan bir diğer uygarlık olan Hititler'de ise özgür kadın tipinin örneği olan kraliçeler sarayda kraldan sonra en yetkili kişidir. Ana kraliçeye Tawananna adı verilip, hayatta olan kralın eşine ise Şakuvaşsar denilmiştir. Hitit halk kadınına dair bilgilere ulaşabileceğimiz özel mektup bulunmamaktadır. Onlar hakkındaki bilgilere Hitit Kanunları'ndan ulaşılmaktadır. Kanunlar içerik bakımından incelendiğinde kadın erkek ayrımından ziyade (özgür-köle) ayrımı yapıldığı görülmektedir. Kadın mektuplarına

kraliyet mensubu kadınların mektuplarından erişilmiştir. Bu bağlamda Şapinuwa'da Hitit kraliçesi Taduhepa'nın eşi II. Tuthaliya'ya yazdığı mektubun girişinde '*efendim, güneşim, hizmetkarın*' gibi ifadelerin kullanılması kraliçenin kendisini kraldan daha alt statüde gördüğünü kanıtlamaktadır. Ayrıca tarihte adını duyurmuş kraliçe Puduhepa'nın Kadeş Antlaşması'nda mührünün olması, Mısır kraliçesi Nefertiti ile olan mektuplaşmalarında her iki tarafın birbirlerine '*kız kardeşim*' ifadesini kullanması ve bununla birlikte Mısır firavunu II. Ramses ile olan mektuplaşmasında '*kardeşim Mısır ülkesi kralı*' ifadesini kullanması devlet kademesinde önemli bir yer teşkil ettiğini göstermektedir. Kraliçelerin zaman zaman kraldan bağımsız bir şekilde de yer aldığı görülmektedir. Gerçekten de bağımsız karar alabilme yetisi olan Hitit kraliçeleri, Mezopotamya kraliçelerine kıyasla daha ayrıcalıklı ve üstün özellikler kazanmışlardır.

SONUÇ

Mezopotamya ve Anadolu kadınının konumunu gerek mektuplar gerekse kanun metinlerinden anlaşılmaktadır. İşte bu noktada Mezopotamya'da kadın iş kollarında yer almış olsa bile erkeğin yanında ikinci planda kalmıştır. Bu durumun bariz örnekleri kızların çocuk yaşta belirli bir ücret karşılığı evlendirilmesi, evliliğin yürütülemediği durumlarda öncelikli boşanma hakkının erkeğe ait olması, kadının suçlu olup olmadığının anlaşılmaması için '*nehir ordalı*' denilen nehre atılma uygulaması, çocuk düşürmeye cürret eden kadının direğe bağlanıp işkence yapılması gösterilmektedir. Kadının hak ve özgürlüklerinin kısıtlı olduğunu, ona gereken değerin verilmediği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da ise kadına Mezopotamya'ya kıyasla daha geniş haklar tanınmış olup toplumda varlığını belirgin bir şekilde göstermiştir. Kadın ticarete yer alabilmiş, borç alıp-verebilmiş, kendi adına senet düzenleyebilmiştir. Evlilik ve boşanma müessesesinde kocası ile eşit haklara sahip olmuştur. Anadolu'da kraliçeler ise ülke yönetiminde ve alınan kararlarda söz sahibidir. Antlaşma metinlerinde kendi mühürlerinin bulunması, kral adına ülkeyi yönetip yolsuzluklara müdahale edebilmesi bunlara örnektir.

Mezopotamya toplumlarında görülen kadının erkeğin yanında ikinci planda kalması ve kadının asli görevinin çocuk doğurup onların bakımıyla ilgilenmesi misyonun yüklenmesi günümüz doğu toplumlarında hala devam etmektedir. Gerek dini gerekse neo-patriarkal düşünce yapısı ile kadına karşı muhafazakarlaştırma eğilimi artmış, kadına tanınan özerk alan küçültülmüştür. Neredeyse çoğu Orta Doğu ülkelerinde görülen bu modernleşme karşıtı durum ile kadın halen erkeğin yanında ikinci planda yer almaktadır. Oysa ki kadın en başta dünyaya yeni bir birey getirmekle ve en eski

Resim 2: Hitit kraliçesi Puduhepa'nın mührü.

çağlardan itibaren gücünü kanıtlamış olmakla beraber toplumda hak ettiği değeri görmelidir. Cinsiyet eşitsizliği ortadan kaldırılıp eşit haklar çerçevesinde bir yaşam koşulu sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Halton, C.
2018 *Women's Writing of Ancient Mesopotamia: an Anthology of the Earliest Female Authors*, Cambridge University Press, New York, s.118.
- Kramer, S.N.
2018 *Sümer Mitolojisi*, Kalcı Yayinevi, İstanbul, s.37-39.
- Donbaz, V. <https://www.sumerceatolyesi.com/ilk-ask-siiri-tam/>, (E.T. 13.09.2022)
- Narçın, A.
2020 *Akadlar İlk İmparatorluk*, Eduba Yayınları, İstanbul, s.73.
- Gültekin, L.
2013 "Geçmişten Günümüze Kadının Yazarlık Serüveni", *Toplumsal Cinsiyet Yansımaları*, (Eds. L. Gültekin, Gül Güneş, Ceylan Ertung ve Aslı Şimşek), Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013, s.104.
- Duymuş Florioti, H. – Demirci, G.
2013 "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.54, s. 25-40, Ankara.
- Yıldırım, N.
2018 "Eski Mezopotamya'da Kadınların Diplomasidaki Roli Bağlamında Mari Kraliçesi Şibtu'nun Yazışmalarından Örnekler", *Archivum Anatolicum* 12/2, s. 206.
- Bülbül, C. – Memiş, E.
2014 *Eskiçağ'da Göçler*, Ekim Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Westbrook, R.
2003 *A History of Ancient Near Eastern Law*, Tuta Sub Aagide Pallas, Boston.
- Sever, E.
1993 *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Köroğlu, K.
2018 *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- <https://theconversation.com/hidden-women-of-history-ennigaldi-nanna-curator-of-the-worlds-first-museum-116431>, (E.T. 06.10.2020).
- Memiş, E.
2020 *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Arslan, S.
2018 "Çivi Yazısı Hukuku ve Toplumsal Hayatta Naditu(m) Kadınları", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C.4, S.8, s. 80-99.
- Khurt, A.
2019 *Eskiçağ'da Yakındoğu*, (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, C.I.
- Bağlı, M. – Sever, A.
2005 "Tabulaştırılan/Tabulaşan Aile Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sorarat", *Aile ve Toplum Dergisi*, C.2, s. 1-13.
- Stol, M.
2016 *Women in the Ancient Near East*, (Çev. By Helen and Merveyn Richards), Deutsche Nationalbibliografie, Berlin.
- Kınal, F.
1956 "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", *Belleten*, C.XX, S.79, s. 355-366. Ankara.
- Öz, E.
2008 "Kultepe Tabletleri Işığında MÖ II. Binde Kadının İş Hayatındaki Yeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.25, Kayseri.
- Darga, M.
2011 *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mandacı, E.
2015 "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Aile Hukukunda Kadın (MÖ 1950-1750)", *History Studies International Journal of History*, V.7, I.1, s. 81-94.

Melis Erkurt

Önasya Yazıcılık Geleneginde ve Hitit Arşivlerinde Sözcük Listeleri

Sözcük listeleri, sözcüklerin ve anlamların listelendiği metin grubudur. Bu yönüyle yazıcılık eğitimine dair detaylı bilgiler sunmaktadırlar. Sözcük listelerini bu denli özel kılan unsur, bu metin grubunun Sümer döneminden itibaren gelişen çivi yazısının başlangıçtan sonuna kadar varlığını göstermesi ve yazıcılık eğitiminin temelinde yatan uygulamaları doğrudan yansıtmasıdır. Sözcük listelerinin ana unsuru yazıyı icat etmelerinden dolayı Sümercedir. Sümer kültüründen sonra yazıyı kullanan kültürlerin kendilerine

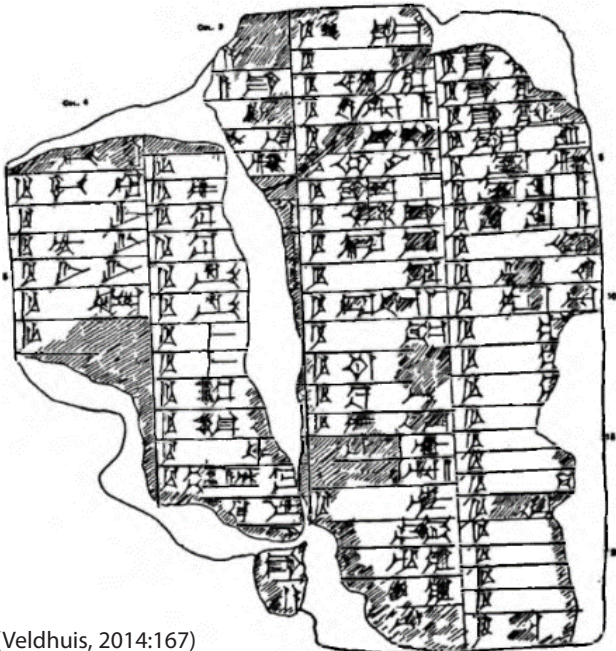
göre entegre ettikleri bir gelenek olarak bulunduğu kültürün arşivine göre farklı yapılar sergilemektedirler (Veldhuis,2011:82-86).

Sözcük listeleri, içeriklerine göre incelendiğinde iki ana gruba ayrılmaktadırlar. Bu gruplardan ilki kelimelerden oluşan *standart listeler* ikincisi ise *işaretler listeleridir*. Bu listeler, öğretim amacına, bulunduğu arşiv kontekstine göre farklılaşmaktadırlar (Cavigneaux,1983:610).

Kelimelerden oluşan bir yapı sergileyen *standart sözcük* listelerinin, *Tematik olanlar* yani anlam bütünlüğü sergileyen listeler ve *tematik olmayan* yani anlam bütünlüğü sergilemeyen listeler olmak üzere iki alt bölüme ayrıldığını ifade edebiliriz. Tematik listeler de *Akrografik listeler* gibi farklı alt dallara ayrılmaktadır. Burada anlam bütünlüğünden kasıt söz konusu listelerde geçen kelimelerin anlam açısından aynı gruba ait olmasıdır. Tematik olmayan listelerde bahsi geçen anlam bütünlüğü görülmemekte ve farklı kelime grupları bir arada listelenmektedir.

Tematik Olmayan Listeler

Eski Babil dönemine tarihlenen örnekte tematik bir özellik bulunmamakta ve içerik bakımından isimler, fiiller gibi çok farklı yapılardan oluşmaktadır (Veldhuis,2006:190-195).

(Veldhuis, 2014:167)

Resim 1: Tematik Olmayan Liste Örneği (Veldhuis, 2014:167).

Akkadca-Sümerce (çift dilli)

12 [e-še]-ru hur	çizmek
13 im-ru mur (HUR)	yem
14 hu-bu-lum ur5 (HUR)	faizli kredi
15 ka-ba-tum ur5 (HUR)	karaciğer

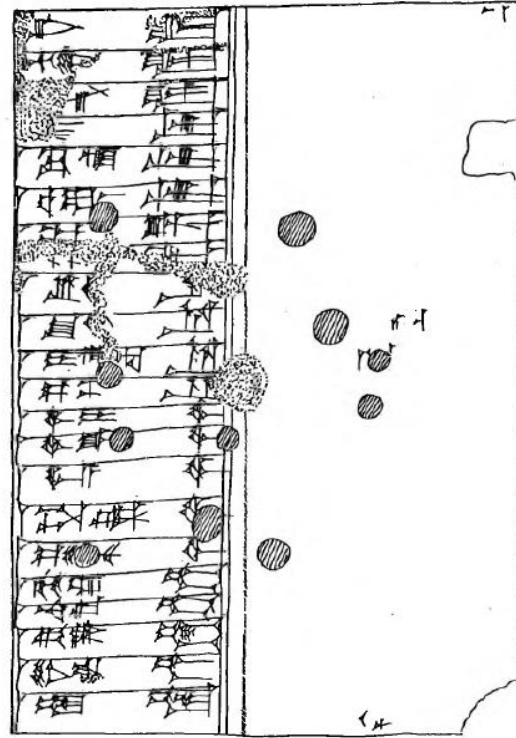
Tematik Listeler

Ura = *hubullu* listesinin bir versiyonunda iki farklı kolon olduğunu ve Sümerce kelimelerin akabinde Akkadca ahşap ve ahşaptan yapılmış eşyalar ile ilgili kelimelerin dizildiği görülmektedir. Akkadca'nın yer aldığı sütunda Sümerce kelimelere karşılık olarak MIN¹ ifadesinin yer aldığını görmekteyiz. Bu durumun temel sebebi söz konusu kelimelerin her iki dilde de eşanlamli olabilmesi veya benzer bir kelimenin kullanılmalarından dolayı olduğu düşünülmektedir (Veldhuis, 2014: 7-8,412,413).

Sümerce	Akkadca
1 [geš] mes asal ₂	kap-ta-ri ²
2 [geš] mes asal ₂	za-an-za-niq-qum ³
3 << geš NE >> geš il-ru	MIN ⁴

İşaret Listeleri

İşaret listeleri, çivi yazılı işaretlerin temsil ettikleri anlam ve değerlerine göre uygun kullanımlarını belgelemek ve öğretmek amacıyla oluşturulmuş listelerdir.

(Veldhuis, 2014:12)

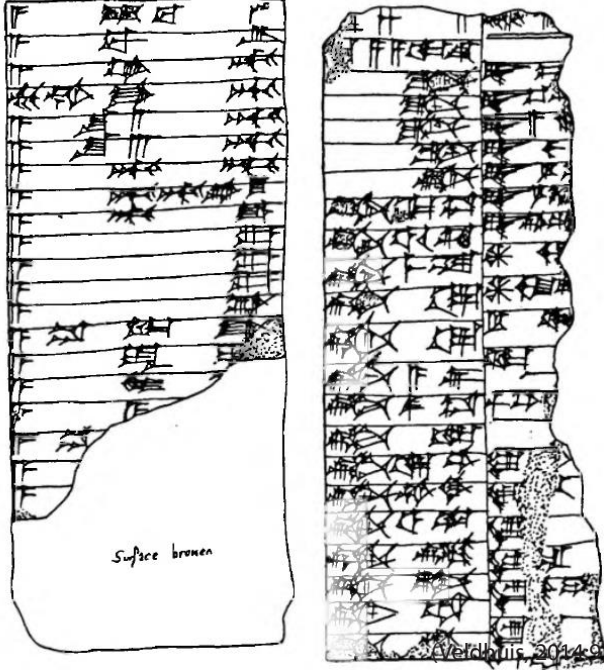
Resim 2: İşaret Listeleri Örneği (Veldhuis, 2014:12).

4 ib ₂	IB
5 da-la	IB
6 u4-ra-aš	IB

Toplamda 22 satır olan *UM 29-16-31* tabletinin 4-5-6. satırları incelendiğinde, burada kullanılan Sümerce işaret değeri olan IB işaretinin üç temel kullanımı görülmektedir. (Veldhuis, 2010: 387-388)

Akrografik Listeler

Akrografik kelime listeleri incelendiğinde bunların ilk işaret değerlerine göre sıralanan listeler oldukları anlaşılmaktadır. Buradaki kelimeler çivi yazısında yer alan *a*(𐎶) işaretiyle başlayan kelimelerdir (Veldhuis, 2011:83).

(Veldhuis, 2014:12)

Resim 3: Akrografik Listeleri Örneği (Veldhuis, 2014:9).

Sümerce Çeviri

1 a zag-ba la ₂	sınırlandırılmış/engellenmiş tufan, sel
2 a ba-sig ₁₈	geri çekilmiş tufan, sel
3 a-ga-bal	bir tür kaldırma aleti

A na Yayın Serileri

İçerik açısından birbiriyle benzer özelliklere sahip sözcük listeleri bütünlendirilerek ana yayın serileri oluşturulmuştur. Bu benzerlik içerdikleri sözcüklerin (tematik olanlar, olmayanlar, işaret listeleri, akrografik listeler, logogramları açıklayan listeler, birleşik logogramları açıklayan listeler) uyumuyla alakalıdır (Civil, 1975:125).

Ea = A = <i>nâqu</i>
Diri : SI.A = (w)atru
HAR-ra = <i>hubullu</i>
Lú = <i>ša</i>
Izi = <i>išātu</i>
KÁ.GAL = <i>abullu</i>
SIG ₇ .ALAN = <i>nabnitu</i>

Burada yer alan ana yayın serilere verilen isimler, söz konusu serilerin ilk satırlarında yer alan kelimelerden gelmektedir.

Babil Metinlerinde Sözcük Listeleri ve Yazıcılık Eğitimi

Babil katipleri eski listeleri kopyalamaya devam etmişlerdir. Öğrenciler, listeler aracılığıyla işaretleri, kelimeleri ve yazıcılığa dair birçok unsuru okumayı, anlamayı ve yazmayı öğrenmişlerdir. Yazıcılığın bu adımı sonradan daha matematiksel işlemler, atasözlerini içeren metinler veya edebi metinler, mektuplar gibi çok daha kompleks metin türleri ile tanışmışlardır. Böylelikle sözcük listelerinin bu tür kompleks metin türlerini oluşturmak için bir başvuru kılavuzu niteliği taşıdığı görülmektedir.

Eski Babil Sözcük Listeleri ve Eğitim Müfredatında Sözcük Listelerinin Yeri

Eski Babil Dönemine dair çok sayıda liste türü vardır. Bunlardan birisi öğrencilerin alıştırma yaptıkları *egzersiz tabletleridir*. Bu tür tabletlerde öğrenciler alıştırma yaparken bir işareti ezberlemek sürekli uygulamaya çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda *egzersiz tabletleri* ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Babil döneminde görülen en büyük yenilik farklı listelerinin ortaya çıkması, İkinci büyük devrim ise üç dilli tabletlerin ortaya çıkmasıdır (Taylor, 2007:432-435).

𐎶	𐎶	1 A	A
𐎶	𐎶	2 A	A A
𐎶	𐎶	3 A	KU
𐎶	𐎶		
𐎶	𐎶		
𐎶	𐎶		
𐎶	𐎶		
𐎶	𐎶		

(Veldhuis, 2014:145)

Resim 4: Egzersiz tableti örneği (Veldhuis, 2014:145).

Anadolu (Hitit) Arşivlerinde Bulunan Sözcük Listeleri

Hitit yazıcılığında bu listelerin katipler tarafından olduğu şekliyle alınmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Boğazköy sözcük listeleri Sümerce, Akkadca, Hititçe sütunlara sahiptir. Böylelikle, Hititli katipler tarafından yapılan yenilik sonucu sözcük listelerine yeni bir sütun aracılığıyla Hititçe eklenmiştir (Veldhuis, 2014:271, 276).

Boğazköy arşivlerinde görülen sözcük listelerinin sıralaması bu şekildedir;

S^a Sözcük Dağarcığı (Syllabary Vocabulary A)
(CTH 299)

DIRI = *w(a)tru* (CTH 300)

Erim-huş = *anantu* (CTH 301)

HAR.ra (*ur5.ra*) = *hubullu* (CTH 302)

Izi = *išātu* (CTH 303)

KÁ.GAL (CTH 304)

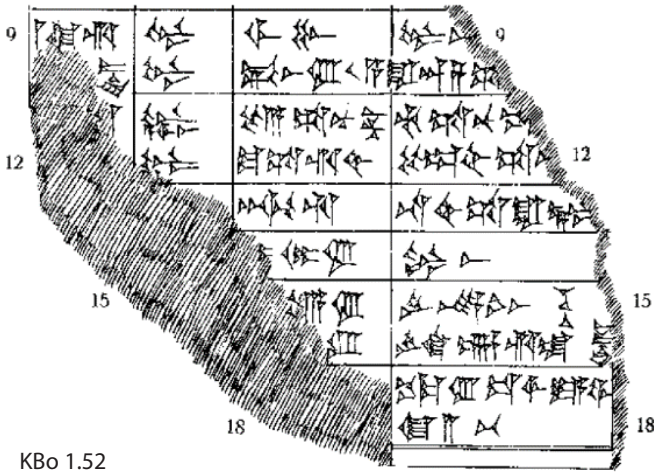
LÚ = *ša* (CTH 305)

Karakter listesi (CTH 306)

Tanımlanmamış Bazı Listeler (CTH 307)

S^a Sözcük Dağarcığı (Syllabary Vocabulary A) Sözcük Listesi

S^a sözcük dağarcığı listesinin temel yapısı Sümerce işa-
retlerin ve bunlara karşılık gelen Akkadca-Hititçe ifa-
delerin sıralanması şeklindedir (Veldhuis, 2014:232) .

KBo 1.52

Resim 5: Sözcük Dağarcığı örneği (KBo 1.52).

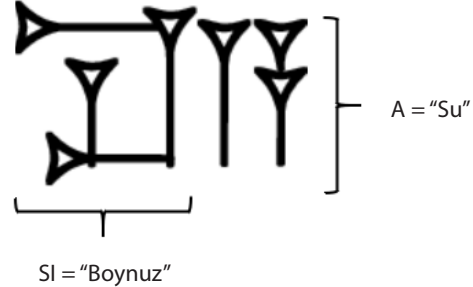
Gloss	Sümerce	Akkadca	Hititçe
9 I ki-ri	GİR	ši-pu	GİR-aš ⁵
10 -	GİR	ga-aš-ru	a-ra-an- za Š[A] ⁶
11 [I] [a-l]i ² -im	ALIM	kar-ša-nu	ti-ša-nu- u[š] ⁷

DIRI = *w(a)tru* Sözcük Listesi

Sözcük listelerindeki diğer ana yayın serilerinde olduğu gibi Diri listesi de hem ilk yazıcıları tarafından hem de filologlar tarafından ilk tabletinin ilk satırındaki kelimelere göre isimlendirilmiştir. Bu açıdan Diri listesinin Sippar'dan gelen versiyonunun ilk satırında listeye ismini veren ifadeleri görmekteyiz.

1 di-ri SI.A

Buradaki birleşik bir yapı gösteren SI.A logogramının temelindeki hece değerinin *di-ri* olduğunu ve bunun semantik dillerdeki karşılığının *wa-at-rum* olduğunu görmekteyiz.

Resim 6: DIRI = *w(a)tru* Sözcük Listesi SI.A logogramının yazılışı.

İlk satırda geçen bu ifade “*yüce, üstün*” gibi anlamlara gelmektedir. Buradaki şekliyle *Diri* listesinden bariz bir şekilde birleşik bir logogramın anlamı ve hece değerlerini öğrenmekteyiz (Civil Miguel-Gertrud Farber – Kennedy Douglas A., 2004:3, 5-54).

Erim-huş = *anantu* Sözcük Listesi

Ana odağı açısından Erimhuş listesinin Sümerce edebi metinlerden toplanan ve açıklaması zor bazı kelime gruplarının Akkadca anlamlarına birer referans olması amacıyla yaratıldığı düşünülmüştür (Veldhuis, 2014:235-236).i Bu görüşe karşıt olarak, Erimhuş listesinin uzun yapısı incelendiğinde, *Ininšagura* (Sümer ilahi metni) ilahisinde geçen kelimelerin söz konusu listenin yalnızca küçük bir bölümünde bulunduğunu görmekteyiz.

Erimhuş serisinin edebi metinlere referans aracı olarak kullanılması amacıyla oluşturulmasından çok daha farklı amaçları olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Temel odağı açısından düşünüldüğünde Erimhuş listesinin yalnızca Sümer-Akkad dillerindeki kelimelerin karşılıklarını sırasıyla vermediği görülmektedir. Birçok farklı kelime grubunu barındıran bir liste özelliğine sahiptir (Boddy, 2020:148, 149, 242).

HAR.ra (*ur5.ra*) = *hubullu* Sözcük Listesi

Boğazköy arşivlerinde *Ura* listesine dair on fragman bulunmuştur. Kuzey Suriye’de çağdaş kültürler olan ve yazıcılık konusunda aktif bir rol üstlenen Ugarit, Emar gibi bölgelerde ve aynı şekilde Eski Babil’deki *Ura* listesinin önemi düşünüldüğünde Boğazköy’de bu kadar az sayıda parçanın çıkması şaşırtıcıdır.

Buna ek olarak Hititli katiplerin ilk etapta *Ura* listesinden ne derece faydalandıklarını anlamak veri yetersizliğinden dolayı zordur. Sümerce – Akkadca ve Hititçe sütunlarının bulunduğu bir tablet dışında *Ura*

5 Ayak

6 güçlü/durmak

7 bizon

listesinin tamamı Sümerce tek dillidir. Öteki listeleri hemen hemen üç dilli iken ve hatta Sümerce hece işaretlerinin çok değerliliği dahi verilirken burada tek dilli tabletlerin varlığı tam anlamıyla açıklanamamıştır. (Boddy, 2020:231)

Söz konusu liste Eski Babil yazıcılık geleneği müfredatının yararlandığı temel metinlerden birisidir ve ağaç, sandalye gibi nesneleri ifade eden kelimeleri veya işaretlerin toplandığı bir liste özelliği göstermektedir. (Weeden, 2011:108-109)

Orta Babil dönemi versiyonlarında işle ilgili ifadelerin geçtiği bir bölümünün ilk satırında geçen bu kelimeler söz konusu listenin ismini meydana getirmiştir. Boğazköy versiyonu oldukça eksik olduğundan söz konusu serinin yapısını anlamak için Nippur versiyonu incelendiğinde, bahsedilen altı tabletin her birinin farklı bir konuda yoğunlaştığı yorumu yapılabilmektedir.

- 1' ahşap
- 2' zanaat: hammaddeden üretilmiş öğeler
- 3' hayvanlar
- 4' doğal varlıklar ve onlardan yapılan nesneler
- 5' coğrafi isimler
- 6' besinler

Böylelikle ilgili seriye ait her bir tabletin eskiçağ'daki her türlü varlıkla ilgilendiği çıkarımını yapabiliriz. Boğazköy versiyonu oldukça eksik olduğu için bu yorumu yapabilmek için öncül versiyonlara başvurmak gerekmektedir (Veldhuis, 2014:149-151).

KÁ.GAL Sözcük Listesi

Kagal listesinin Boğazköy versiyonunu incelemekten önce Önasya'daki versiyonu olan ve Eski Babil dönemine tarihlenen Proto-Kagal listesine bakmak gerekmektedir. Söz konusu liste üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “kapılar ve binalar” ile ilgilidir ve listenin ilk 233 satırını kapsamaktadır. Burada ilk satırda görülen *Kagal* “kapı” ifadesi söz konusu listeye ismini vermiştir. Listenin kalan bölümleri yapılarla alakalı isimleri içermektedir.

- 1' ká-^ˉgal^ˉ kapı
- 2' [ká]-gal-mat büyük kapı
- 3' ká-gal-gu-la görkemli/büyük kapı

Çalışmamızın bu bölümünde Boğazköy'de çıkan Ka.gal serinin bütün fragmanları incelenmiş olup aralarından seçilecek birkaç satıra yer verilecektir. Bu açıdan KUB 3,102 fragmanı ele alınacaktır (Civil, Miguel – Güterbock, Hans-Gustav, 1971: 63-64).

Ortografik Süm. ⁸	Hece Süm. ⁹	Akkadca
1 []	˘ x ˘ ˘ x ˘	[]
2 [é-dub-ba]	[e-du-up]-pa:	bi-it [tù-up-pí] ¹⁰
3 [é-šu-sum-ma]	[e-šu-š]um-ma:	bi-it šu-šum-ma ¹¹

KUB 3.102

Resim 7: KÁ.GAL Sözcük Listesi örneği (KUB 3.102)

Söz konusu fragmanda É “ev, bina, yapı” logogramıyla ifade edilen ve bunların Akkadca karşılıklarının verildiği birkaç satır bulunmaktadır. Burada hapis-hane, gündelik adak/kurban evi, tahıl evi, tablet evi gibi kurumsal ve devlet teşkilatıyla ilgili yapılara yer verilmiştir. Söz konusu fragman ilk olarak kelimenin Sümerce Ortografik değeri, hemen ardından Hece Sümercesinde karşılığı ve sonra Akkadca açıklaması ile birlikte standart bir şekilde Ka.gal listesi özelliği göstermektedir (Scheucher, 2012:550-551).

LÚ = ša Sözcük Listesi

Boğazköy'de çıkan nüshalarından önce Proto-Lu olarak adlandırılan Eski Babil örneklerini incelemek gerekmektedir. Lú = ša listesinin adı başlarda Lú = *amēlu* (adam, kişi, herhangi biri) şeklinde bilinmekteydi. En iyi verileri veren versiyonu yaklaşık bin satıra sahiptir ve Eski Babil Nippur kentinden gelmektedir. Söz konusu listenin temel içeriği devlet görevlileri, dini unvanlar ve fonksiyonları, krallık terimleri, dönem açısından önemli olan meslekler ve yetenek gerektiren çeşitli insan aktiviteleri gibi konulardan oluşmaktadır. Böylelikle liste meslekler ve unvanlar ile ilgili terimlerden oluşan özel bir yapı görünümünde olmaktadır (Civil, Miguel – Güterbock, Hans-Gustav, 1969:25, 27, 87).

11 doğum evi

Listenin, Hitit arşivlerindeki versiyonunun ise Boğazkale’de çıkan altı fragmanında onaylanmıştır. Bunlar altı farklı düzenlenmiş metni temsil etmektedir. Bu fragmanların standart özelliği, Sümerce ve Akkadca dillerinden oluşan yapısıdır. Buna ek olarak fragmanların yekpare olmamasından dolayı anlaşılabilen ancak ek bir Hititçe sütununun varlığı da iki fragman dışında ihtimal dahilindedir. Eski Babil yazıcılık geleneği ile yaygınlaşan serinin kökleri Sümer’e kadar dayanmakta ve ikinci binyılda Ugarit, Emar gibi kültürlerde görülmektedir (Boddy, 2020:230).

Ort. Süm.	Hece Süm.	Akkadca	Hititçe
8 lú-aš-ḥab	lu-aš-ḥa-ab	nu-’-ú	dam-mu-pí-iš ¹²
9 lú-gada-tar	lu-ga-at-tar	nu-’-ú	dam-mu-pí-iš ¹³
10 lú-níg-gal-gal	lu-ni-in-gal-gal	ša ra-bá-a-ti	šal-la-e-eš ¹⁴

KBo 1.30 tabletinin ön yüzünün ilk bölümünün 8-10. satırları incelendiğinde, bu satırlarda mesleklerden veya unvanlardan ziyade insanlarla ilgili sıfatların listelendiğini görmekteyiz. Örneğin kaba, barbar insan veya önde gelen insan (lider) gibi insanı niteleyen sıfatların bu satırlarda sıralanmıştır (Scheucher, 2012:359, 604-610).

Sonuç olarak, sözcük listeleri temel olarak katiplik eğitimiyle alakalı bir metin türüdür. Sözcük listeleri yeri geldiğinde bir kâtibin ilk elden eğitimi için kullanılmış yeri geldiğinde ise yetişmiş bir kâtibin başvuru kılavuzu olmuştur. Bu açıdan sözcük listelerinin birçok versiyona sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu geleneği yazıyla birlikte başlatan Sümer kültürü olduğu için listelerde ana unsur daima Sümercedir. Babil yazıcılığı ile yazı farklı coğrafyalara yayılınca her kültür kendi sözcük listesi arşivini oluşturmuş ve kendi ana dillerini bu listelere eklemiştir.

Kaynakça

- Boddy, K.
2020 “The Composition of Erimḫuš”, In The Composition and Tradition of Erimḫuš. Leiden
- Cavigneaux, A.
1983 “Lexikalische Listen”, in *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 6 (Berlin/ New York: W. de Gruyter) pp. 609–641.
- Civil, M. – Güterbock, H.G.
1969 The Series lú = ša and Related Texts, Materials for the Sumerian Lexicon 12, Rome.

- Civil, M. – Güterbock, H.G.
1971 The series Izi = išātu, Ká-gal = abullu and Níg-ga = makkūru, Materials for the Sumerian Lexicon 13, Rome.
- Civil, M.
1975 “Lexicography”, in *Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on His Seventieth Birthday, June 7, 1974* (Assyriological Studies 20. Chicago/London: University of Chicago Press) pp. 123–157.
- Civil, M. – Farber, G. – Kennedy, D.A.
2004 *Materialien zum sumerischen Lexikon MSL XV, MSL XV. Materialien Zum Sumerischen Lexikon.* Roma, Pontificium Institutum Biblicum.
- Taylor, J.
2007 “Babylonian lists of words and signs”. In Gwendolyn Leick (ed.). *The Babylonian World*. Routledge. pp. 432-443.
- Scheucher, T.S.
2012 *The Transmissional and Functional Context of the Lexical Lists from Hattusa and from the Contemporary Traditions in Late-Bronze-Age Syria*, Universiteit Leiden
- Weeden, M.
2011 *Hittite logograms and Hittite scholarship*. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Veldhuis, N.
2006 How did they learn cuneiform? “Tribute/Word List C” as an elementary exercise’, in Michalowski, P. – Veldhuis, N. (eds.), *Approaches to Sumerian Literature. Studies in Honour of Stip (H.L.J. Vanstiphout)*, CM 35, Leiden: 181-200.
- 2010 “Guardians of Tradition: Early Dynastic Lexical Texts in Old Babylonian Copies”, In H. D. Baker; E. Robson; G. Zólyomi (eds.), *Your praise is sweet: A memorial volume for Jeremy Black*. British Institute for the Study of Iraq.
- 2011 Levels of Literacy. Pp. 68-89 in Karen Radner and Eleanor Robson (eds.) *Oxford Handbook of Cuneiform Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- 2014 *History of the cuneiform lexical tradition*, Münster: Ugarit-Verlag.

Tolga Örnek

12 kaba, barbar

13 kaba, barbar

14 büyük, önde gelen(kişi)

Lazer Destekli Kesit Ölçüm ve Belgeleme Teknolojisi

Sıklıkla karşılaşılan arkeolojik materyaller arasında sayıca ve oransal dağılım açısından en geniş grubu kuşkusuz keramik eserler oluşturur. Kazı veya yüzey araştırma çalışmaları neticesinde ele geçen keramiklerin toplanmasından tasnifine, gerek duyulursa restorasyonundan temizlenmesine; ardından çizim, katalog, fotoğraflama ve envanter işlemleri dâhil, uzayıp giden çeşitli belgeleme aşamalarına tabi tutulmasına kadar geçen epey meşakkatli bir süreç söz konusudur.

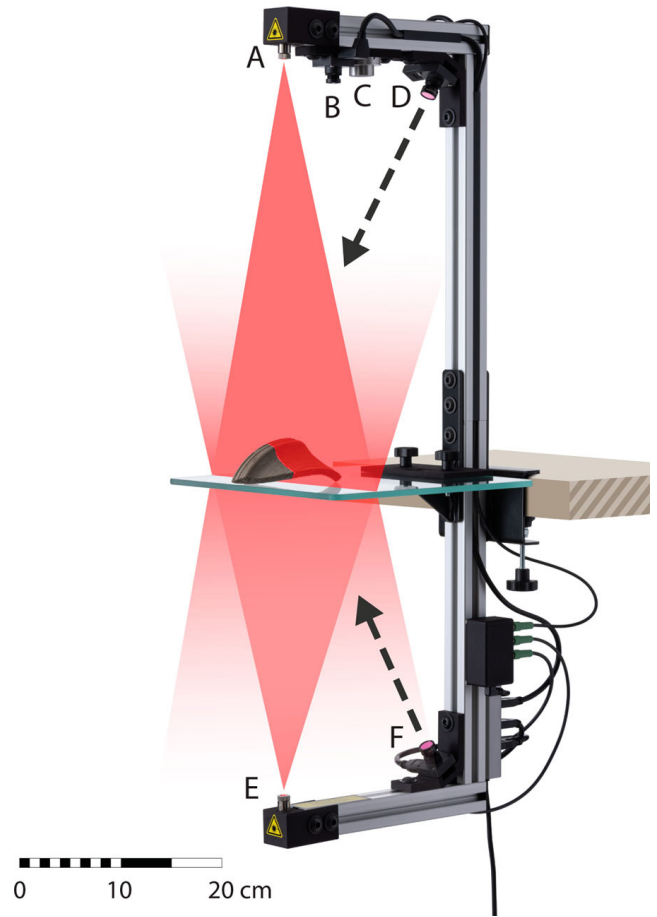
Her geçen gün gelişme gösteren arkeometrik yöntemlerin yanı sıra, özellikle organik kalıntıların yaş tayini ile kalibre edilmesinde dikkate değer sonuçlara ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, keramik mikromorfolojisini anlamak adına, spektroskopik yöntemler arasından X-Işınlı Floresansı (XRF), X-Işınlı Kristalografisi (XRD), Fourier Dönüştümlü Kızılötesi Görünge Gözlemi (FTIR) ile Mikro-Raman analizi öne çıkar. Böylelikle, kapların karakterizasyonu deşifre edilerek, üretim, hamur ve pişirim süreçlerine ilişkin parametreler aydınlatılmaktadır (Hunt 2017: *passim*).

Anılan yenilikçi gelişmeler, aynı zamanda arkeolojik belgeleme konusunda da kolaylaştırıcı imkânlar sunar. Örneğin, güncel fotogrametrik tekniklerle, yalnızca temel özelliklere sahip dijital bir kamera kullanılarak, milimetrenin altında ölçülebilen hassasiyetle, bir eserin üç boyutlu modelini çıkarabilmek adeta an meselesidir (Dell'Unto – Landeschi 2022: 29-54). Dahası, bu metodla belgelenen bir eserin somut kopyası, gittikçe yaygınlaşan üç boyutlu yazıcılar aracılığıyla rahatlıkla şekillendirilmektedir.

Dijitalleşmenin kazandırdığı ivmeyle en yaygın buluntu gruplarından biri olarak adlandırdığımız keramiklerin form skalası veya şekilsel analizleri, burada tanıtılacak yeni yöntem sayesinde artık beklenenin ötesinde sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde, hem de yüksek hassasiyet ölçüm becerisiyle yapılmaktadır.

En yalın haliyle bu kesit alım uygulayıcısı; alt-üst yönlerden birbirini dik açıyla gören, ayrıca birleştirilen iki "L" formlu metal destek üzerine yerleşik optik kameralı lazer yansıtıcıları bulunan, buradan yöneltilen ışınların kesişme düzlemine (X,Y) monte edilen yatay şeffaf cam bir tabla ile kendi üreticileri tarafından özgün şekilde tasarlanmış, vektörel düzenlemeyi de içeren dijital görüntüleme programıyla entegre olan kompakt portatif bir cihazdır (Figür 1).

Laser Aided Profiler (LAP) olarak adlandırılan ürün, Slovak bir arkeolog ve bilgisayar mühendisinin ortak

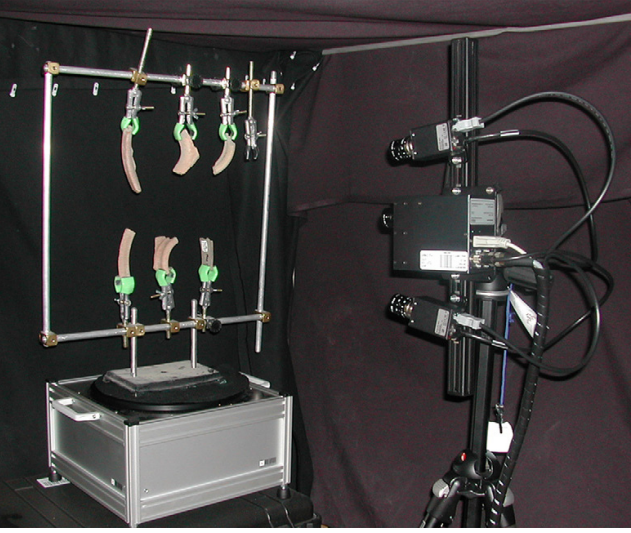

Figür 1: Laser Aided Profiler (LAP) Kesit Ölçüm ve Belgeleme Cihazı

çalışmasıyla 2013 senesinde geliştirilmiştir (Demján – Držák 2018; Demján et al. 2022: 2-9, fig. 1). Mühendis Vladimír Držák ile arkeolog Peter Demján'ın öncüsü olduğu LAP teknolojisine sahip aygıt, Slovakya'da, başkent Bratislava merkezli bir şirket üzerinden satışa sunulmuştur. Prototipi standart hâle getirilen ürünün, seri üretimine başlanması fazla zaman almamıştır.

Anlıyoruz ki, bahsi geçen elektronik düzeneğin uygulama prensibine yakın bir örnek, A. Karasik ve U. Smilansky'nin kullandıkları yöntemi akla getirir (Karasik – Smilansky 2008: 1148-1168, fig. 2). 2008 senesinde yayımladıkları bir makaleye konu edilen sistematığe göre; yapılandırılmış suni bir ışık taramasına ilaveten, fotogrametri denenerak üç boyutlu keramik rekonstrüksiyonlarına ulaşan ekip, buradan yola çıkarak parçaların kesitleri ve çaplarını hesaplayabildiler (Figür 2). Ancak model oluşturma bir hayli zaman almasının yanında, parçaların işleme süreçlerinde yaşanan birtakım zorluklar yöntemin uygulanabilirliğini kısıtladı.

Lazer destekli gelişkin aparatın donanımında iki doğrusal projektör, yansıtılan lazer ışınlarını yakalayan iki siyah-beyaz kamera ile buluntunun fotoğraflanması ve ana hattının belgelenmesi için ilave renkli LED nitelikli başka bir optik kamera bulunmaktadır. Elektronik

Figür 2: A. Karasik ve U. Smilansky Tarafından Geliştirilen Tarama Düzenneği

veri aktarım ve güç kontrol devresi, USB 3.0 bağlantılı bir port yardımıyla sağlanmaktadır.

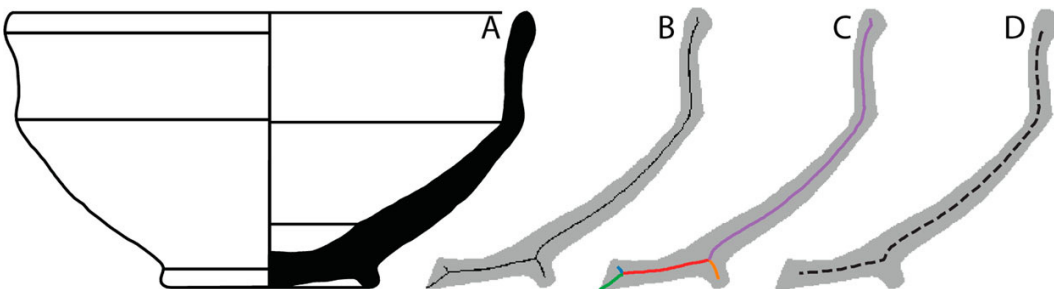
LAP, yaklaşık 7 kg ağırlığında, 46x34x15 cm ebatlarında, kullanışlı bir çanta içine sığabilen rahat taşınabilir endüstriyel bir cihazdır. Açık, kapalı hatta tozlu arkeolojik kazı ortamları ile yüksek gün ısısı değerleri altında çalışmaya imkân tanıyacak bir şekilde yapılandırılan bu mekanik kesit oluşturucu, günde 100'den fazla parçanın çizim işleminin sonlandırılmasını mümkün kılmaktadır.

Özellikle keramik materyale ait profil görüntüsünün mümkün olan en kısa sürede ve milimetrik hassasiyetle alınabilmesi amacıyla kurgulanan bu teknoloji, toplanan verilerin morfometrik karakter kümelerinin oluşturulmasında da rol oynar. Böylelikle hem gerekli parça gruplama işlemi hızlanır, hem de artzamanlı (diyakronik) eser dizilimi kolaylıkla gerçekleştirilebilir. El/karakalem çizim safhasının atlanmasıyla tasnif analizine geçmek mümkündür. Tipolojik benzerlikleri gruplamaya yarayan bir yazılım (CeraMatch), yine geliştiriciler tarafından cihazla entegre şekilde kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Öte yandan, kesit dışında kalan diğer detayların illüstrasyonu, benzeri bir programla yapılabildiği gibi, ölçüm sonrası verilen grafik çıktısının, bilinen pek çok vektörel düzenleme uygulamasıyla uyumlu çalışması önemli bir diğer artıdır (Figür 3). Dolayısıyla formun ana hattı, kesit

iskeleti, kaptaki kimi deformasyonlar, bezekler, hatalı pişirim izleri kolaylıkla saptanabilmektedir. Elde edilen veriler, adı geçen yazılımın bünyesindeki veritabanı aracılığıyla depolanırken, bundan sonraki katalog veya envanter işleminin altyapısı tamamlanmış olur ki, böylece iş yükü minimum seviyelere düşmektedir.

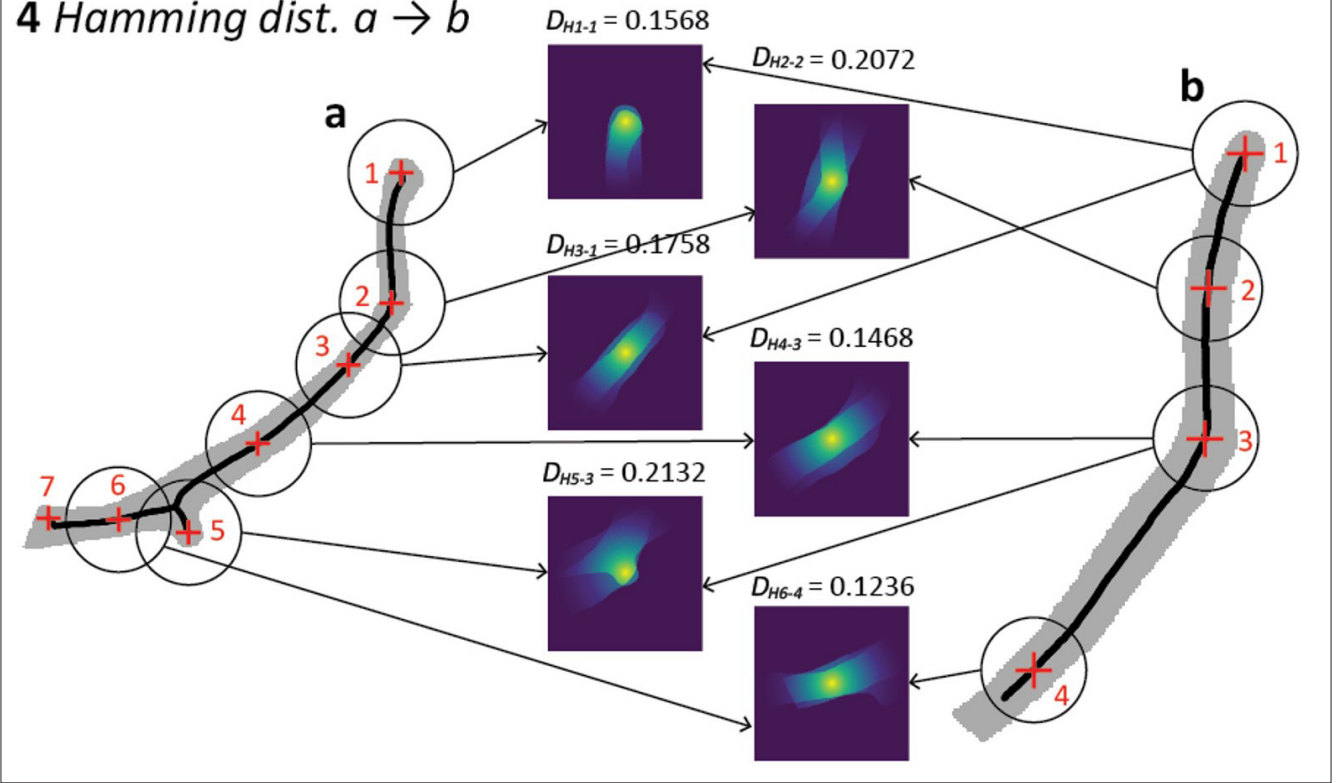
Donanım ve yazılım özellikleri kısaca tanıtılmaya çalışılan endüstriyel ürünün çalışma prensibine sırasıyla bakarsak, şöyle bir işlem basamağının takip edildiği görülür:

- 1- Kullanıcı taranacak parçayı el yordamıyla ya da bir tutturucu marifetiyle, cam tabla üzerinde kesit alınacak en uygun yerinden konumlandırır. Eş zamanlı olarak bilgisayar ekranına yansıyan görüntü kontrol edilerek, uygun duruş açısı seçilir.
- 2- İlk etapta uygulayıcı, parçanın dikey kesitini alarak ana hattı yakalar. Teyit amacıyla ağız kısmı koruna gelen parçayı cam yüzey üzerine manuel biçimde hizalayarak ayarlamayı bitirir.
- 3- Son duruş pozisyonunda yarıçapı belirlemek üzere yatay profil alınır.
- 4- Keramiğe ait varsa kulp, tutamak, belli başlı plastik çıkıntılar ve belirgin diğer detaylar ayrıca taranır, sonrasında çizimle eşleştirilir.
- 5- Kaba ait kesit iskeletinin iki boyutlu yansımasında gözlemlenen kırılma ya da bükülme çizgileri, yine ilgili aygıt tarafından alınan renkli fotoğraf eşliğinde, karşılaştırmalı ve anlık olarak pratik şekilde düzenlenebilmektedir. Bir diğer taraftan, bu görsel, çizimle birlikte kombine edilerek, uygun katalog formatındaki yerini alabilmektedir.
- 6- Biten çizimin ham verileri ile fotoğraflanan numuneye ait görsel seçkinin yanı sıra, program üzerindeki metrik tanımlar ve diğer ayrıntıları içeren notlar, söz konusu veritabanı yardımıyla bir arada depolanır. Bu dahili depolama araçları ise JSOB veya PostgreSQL kodlarıyla bilinen formatlarda çalışır.
- 7- Ham veriler belli bir işlem akışından geçtikten sonra, SVG uzantılı nihai bir dosya hâline getirilir; PDF ve PNG dışı aktarım seçenekleriyle de istenilen grafik çıktısına dönüştürülür.

Figür 3:
Bir Kâse Formuna Ait
Kesit Ekseninin
Çizgisel İskelet Şeması

4 Hamming dist. $a \rightarrow b$

Figür 4: Hamming Mesafesi: A ve B Kodlu Profillerin Anahtar Noktalarındaki Örtüşen Alanlar

8- Açık erişimle indirilebilir kapsayıcı yazılım programına adını veren *LAP Software* eklentisiyle yapılabilen birçok farklı işlem bulunmaktadır. Yukarıda sıralanan çizim tasarımı ve depolama özelliklerine ek olarak, planlanan yayını zenginleştirecek birtakım diyagramlar, özel analitik ardışık eser grupları dizilimi ile bazı form eşleştirmelerini de gerçekleştirmek diğer seçenekler arasındadır (Figür 4).

Laser Aided Profiler (LAP), ağız kısmı korunagelmüş birçok formun kesitinin alınmasında oldukça başarılıdır. Tipo-kronolojisinin en verimli şekilde anlaşılabilirdiği kaplar ise; kâse, tabak, çömlek, kadeh, sürahi, tencere, kupa, fincan ve benzeri açık formlardır. Bundan başka, boyut olarak hacimli diğer taşınır arkeolojik eserlerin profilinin alınabilmesi de LAP düzeneği büyütülerek temin edilmiştir. Mimari terrakotta, pit-hos ve büyük amphoralar bunlardan birkaçıdır.

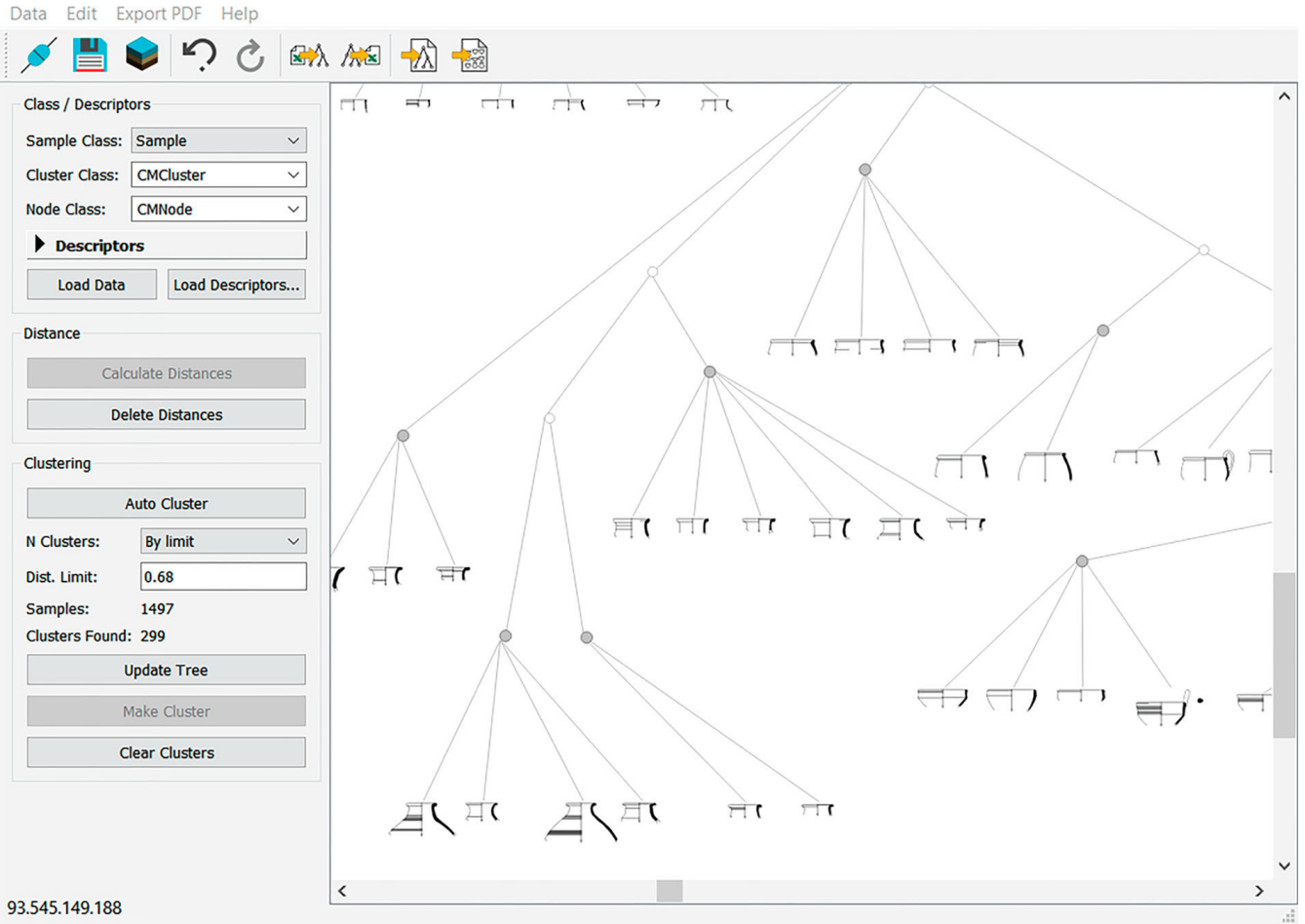
Cihazla bütünleşik çalışan yazılım programının, form, bezeme ve ayrıntı eşleştirme algoritması, paralellik kümeleri meydana getirmek suretiyle işlerlik kazanmıştır. Günümüzdeki bilgisayarların sayısallaştırma konusunda benzersiz bir noktaya ulaşması, hedeflenen çitayı yakalamayı kolaylaştırmıştır. Özetle, bu yazılım, kapların eğrisel geometrilerini tespit edip, oran-orantı bağıntısı kurarak hesaplamalı metrik analiz yapabilmektedir. Birbirine her yakın ölçekli çizgisel veri, kendi içerisindeki farklılık matris havuzlarına eklenir. Bu kümeler daha sonra form sınıflarını ortaya çıkarır. Hesaplanan benzerlik kümeleri ise önceki buluntularla

karşılaştırılarak ayrıştırılır. Birlikte kalan kesitler topluluğu ya aynı/yakın bir tipolojiyi işaret eder ya da küçük farklılıklarla söz konusu tipin alt varyasyon grubuna yerleştirilir. Yani her parçaya ait profil eğrisinin kalınlık, çap, teğet ve kırılma geometrisi karşılaştırılarak referans nitelikli form grupları kesinleştirilir. Sonuçta karşımıza, birbirleriyle ilişkili benzerlik kümelerini barındıran hiyerarşik tarzda organize edilmiş bir örüntü ağı çıkar (Figür 5).

Tasarımın mimarlarından P. Demján, LAP'ı bütüncül olarak, tam randımanlı bir belgelemede test etmek üzere, Kaymakçı Arkeoloji Projesi'nin bulgularını irdelemiştir. Sayısı bini geçen arkeolojik obje, 40.000 civarında kayıtlı keramik parça ve 3500 dolaylarında vektörel çizimi alınmış kabın verileri kullanılmıştır.

Orta Batı Anadolu'da Marmara Gölü Havzası'nda kalan Kaymakçı, Manisa İli, Gölarmara İlçesi, Hacıveliler Mahallesi sınırları içinde yükselen müstahkem bir tepe üstü yerleşimidir. Orta Lydia Yüzey Araştırması (CLAS) kapsamında 2001 yılında keşfedilen yerleşimde, 2014'ten bu yana disiplinlerarası arkeolojik kazılar gerçekleştirilmektedir. Kaymakçı 8,6 hektara ulaşan yüzölçümüyle, Batı Anadolu'da MÖ 2. bin yıllarında bilinen en büyük kaledir (Roosevelt et al. 2020: 437). Tabakalanmada öne çıkan dönemler ise Orta ve Geç Tunç çağlarıdır.

Kaymakçı'nın LAP özelinde örnek vaka incelemesi için seçilmesinde, yeni bir kazı çalışması olmasının

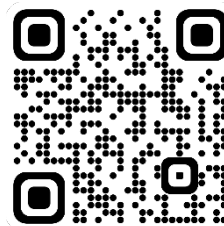
Figür 5: CeraMatch Uygulamasıyla Ayrı Ayrı Görselleştirilen Paralel Keramik Form Kümeleri

yanında; geleneksel keramik kültürünün yalnızca Ege kıyısı ve Adalar yöresindeki birkaç sitten bilinmesi etkindir. Buradan hareketle, “fenomen” kimlik taşıdığı yorumu yapılan ve henüz yeterince çalışılmamış steril mal grupları, bütüncül bir yaklaşım uygulanarak, başlangıcından itibaren kayıt altına alınabilecekti. Böylece, kazı süreçleriyle birlikte denkleme sokulacak her yeni parça, olabilecek en hızlı şekilde yıkama, sayım, tasnif, ağırlık tartım işlemlerinden geçirilerek, detaylı belgeleme öncesi parça parça tanımlanmıştır. İlk etapta üç boyutlu lazer tarama uygulaması denenmişse de 2017 senesinde LAP’ın prototipi kullanılarak, o yıl içerisinde toplamda 1188 parça çizilebildi (Demján et al. 2022: 11). Her geçen sezon cihazın iyice tanınmasıyla, iş-zaman akışına ait verim dikkat çekici oranda artmıştır.

Açıklanan sonuçlar ışığında, hızlı belgeleme konusunda optimum hedeflerin yakalandığı anlaşılmaktadır. Hassas tipolojik form kümelerinin ise yüksek doğruluk payıyla eşleştirme sağladığını görmek mümkündür. Kazı kapsamında sayısı artması beklenen veri setlerinin eklenmesiyle beraber kontrol mekanizması güçlenecektir. Mimari bulgular ve diğer küçük buluntuları içeren yeni yorumların stratigrafik anlamda deşifre edilmesiyle, kuşkusuz daha sağlıklı modellere erişilebilecektir.

Lazer Destekli Kesit Ölçüm ve Belgeleme Teknolojisi’nden faydalananların sayısı zamanla artmaktadır. Kazı projelerinin dışında kimi kurumsal yapılar ile eğitim-araştırma enstitülerinin bu teknolojiyi içeren LAP cihazını envanterine aldığını biliyoruz. Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI), Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) ve Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi Kültür Bilimleri ve Arkeoloji Bölümü, bu yapılanmaya referans olduğu duyurulan oluşumlardan üçüdür.

Bir yönüyle takdimi yapılan *Laser Aided Profiler (LAP)*’ın, piyasaya sürülen endüstriyel bir ürün olması, akla bu cihazın reklamının mı yapıldığı gibi bir soru getirebilir. Ancak burada amaçlanan ise ortaya çıkan yeni teknolojinin, arkeolojik belgeleme süreçlerine sağladığı katma değer bir sunuş çabasıdır.

* *Laser Aided Profiler (LAP)* hakkında detaylı bilgi edinmek ve geliştiriciler tarafından hazırlanmış eğitim videolarına ulaşmak için QR kodunu taratınız.

Kaynakça

- Dell'Unto, N. – Landeschi, G.
2022 *Archaeological 3D GIS*, Londra.
- Demján, P. – Držik, V.
2018 “Laser Aided Profiler”, (Çevrim içi): <https://laseraidedprofiler.com/>, 20/10/2022.
- Demján, P. – Pavúk, P. – Roosevelt, C.H.
2022 “Laser-Aided Profile Measurement and Cluster Analysis of Ceramic Shapes”, *Journal of Field Archaeology* 47.8: 1-18. DOI: 10.1080/00934690.2022.2128549.
- Hunt, A. M. W.
2017 *The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis*, Oxford.
- Karasik, A. – Smilansky, U.
2008 “3D Scanning Technology as a Standard Archaeological Tool for Pottery Analysis: Practice and Theory”, *Journal of Archaeological Science* 35: 1148-1168. DOI: 10.1016/j.jas.2007.08.008.
- Roosevelt, C.H. – Kaner, T. – Luke, C.
2020 “Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2018 Yılı Kazı ve Araştırma Sonuçları”, *KST* 41.1, Ankara: 437-459.

İnan Kopçuk

Juliopolis’in Yüzleri Sergisi

Juliopolis Antik Kenti ve Nekropolü üzerine yapılan arkeolojik araştırma 2009’dan beri Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından sürdürülen kurtarma kazılarıyla devam etmektedir. Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ali Metin Büyükkarakaya tarafından, Koç Üniversitesi VEKAM ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi ortaklığında yürütülen Juliopolis Projesi kapsamında ise Juliopolis’e ilişkin antropolojik çalışmalara devam edilmektedir. Bilimsel araştırma ve kazı faaliyetlerine rağmen arkeolojik alandaki kaçak kazı ve yağmacılık faaliyetlerinin devam etmesi alanın tahrip olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, Juliopolis Nekropolü araştırmacılar tarafından tehlike altındaki kültürel miras unsuru olarak görülmektedir. Bu bağlamda Juliopolis’in Yüzleri Sergisi’nin temel motivasyonlarından birisi bu yasadışı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla hem yerel halkın hem de yetkililerin dikkatinin alana çevrilebilmesi olmuştur. Bu amaçla bir kamusal arkeoloji etkinliği olarak hazırlanıp düzenlenen Juliopolis’in Yüzleri Sergisi’nin en temel amaçları arasında Juliopolis Antik Kenti ve Nekropolü’ne dönük farkındalığın ve kültürel miras bilincinin artırılması olmuştur.

Juliopolis, Ankara’nın yaklaşık 122 km kuzeybatısında bulunan Nallıhan ilçesinin Çayırhan Mahallesi’nde bulunan bir antik kenttir. Antik Bithynia ve Galatia bölgelerinin sınırında yer alan Juliopolis Antik Kenti Bithynia bölgesinin en doğudaki sınır şehri olma özelliğini taşıırken Hacı Yolu ve İpek Yolu güzergahları

üzerindeki konumundan dolayı öneme sahiptir. 1950’li yıllarda inşa edilen Sarıyar Barajı Gölünün suları altında kalan Juliopolis Antik Kenti’ne ilişkin nekropol alanları gölün kuzey kıyısındaki yükseltiler üzerinde bulunmaktadır. Antik kentin doğu ve batı nekropol alanlarında Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından 2009 yılından beri gerçekleştirilen kurtarma kazıları sonucunda sanduka mezar, basit toprak mezar, oda mezar, taş plakalı sanduka mezar, lahit mezar ve lagnos mezar gibi çeşitli tiplerde 700’den fazla mezar açığa çıkarılmıştır (Büyükkarakaya, Alpagut, Çubukçu, & Cavalli, 2018; Büyükkarakaya, Vorobyeva, Dolmuş, Metin, Karadağ, Güleriyüz, Bütün, Ulusoy, ve Sertalp, 2021). Mezarlardan çıkarılan arkeolojik buluntuların ışığında nekropol alanlarının Helenistik Dönemden başlayarak Roma ve Bizans İmparatorluğu Dönemlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Juliopolis’in Yüzleri Sergisi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ali Metin Büyükkarakaya ve İletişim Fakültesi Radyo, TV ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Evren Sertalp yürütücülüğünde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ABD Ankara Büyükelçiliği, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Koç Üniversitesi VEKAM, Hacettepe Üniversitesi, Nallıhan Belediyesi, Akdeniz Kültürel Miras Araştırmaları Derneği (AKMAD) ve Accademia Jaufré Rudel di Studi Medievali’nin dahil olduğu kurum ve kuruluşlarının desteği ile gerçekleştirilmiştir. Kazı alanındaki kaçak kazı ve yağmacılık gibi faaliyetleri ile alanın tahrip edilmesi serginin ortaya çıkışının temel motivasyonlarından biridir. Juliopolis Antik Kenti’ne dönük farkındalığın ve sahiplenme duygusunun artırılıp geliştirilmesi, özellikle ortaokul ve lise öğrencilerinde olmak üzere halkta kültürel miras bilincinin artırılması, Juliopolis’in tanıtımının kapsamlı bir şekilde yapılması, bölgedeki kültürel turizm potansiyelinin artırılması için bir platform oluşturulması serginin esas amaçlarını oluşturmuştur.

Juliopolis’in Yüzleri Sergisi kapsamında 7-25 Aralık 2021 tarihleri arasında 100. Yıl Etkinlikleri kapsamında Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde, 3-7 Ocak 2022 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi Beytepe Sanat Galerisi’nde, 8-9 Şubat 2022 tarihlerinde Nallıhan Ayhan Sümer Kültür Merkezi ve 10-11 Şubat 2022 tarihlerinde Çayırhan’da 23 Nisan Parkı Düğün Salonu’nda olmak üzere 4 sergi düzenlenmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde düzenlenen sergi sırasında 10.000’in üzerinde yerli ve yabancı ziyaretçi sergiyi ziyaret etmiştir. Hacettepe Üniversitesi Beytepe Sanat Galerisi’nde düzenlenen sergiyi yüzlerce akademisyen, öğrenci ve çalışan ziyaret ederken Nallıhan ve Çayırhan’da düzenlenen sergilere yerel halkın ilgi göstermesinin yanında 600’ün üzerinde ortaokul ve lise öğrencisi de ziyaret etmiştir.

Sergi içeriği dijital arkeoloji ve dijital antropoloji tekniklerinin kullanımıyla hazırlanarak müzelerde görülen klasik sergileme anlayışının dışına çıkmıştır. Bir antik kent ve nekropol alanının ve alandan gün ışığına çıkarılan arkeolojik buluntular ile insan iskelet kalıntılarının dijital teknikler ile hologram ve “levitation” gibi cihazlar kullanılarak sergilenmesi bakımından Juliopolis’in Yüzleri Sergisi Türkiye’de bir ilk olma özelliği de taşımaktadır. Sergide Juliopolis Antik Kenti, kurtarma kazıları, Juliopolis Projesi kapsamında yapılan çalışmalar, üç boyutlu mezar modellemeleri ve yeniden yüzlendirmelere ilişkin bilgiler sunulmuştur. Sergi kapsamında yapılan yaklaşık 2000 yıl önce yaşamış 3 Juliopolislinin yüzleri ikisi hologram biri de yansı olarak üç farklı şekilde ziyaretçilere sunulmuştur. Serginin en ilgi çeken parçası ise Juliopolis nekropol alanından çıkarılmış deformasyonlu bir kafatasının replikasının sergilendiği “levitation” cihazı olmuştur. Ayrıca, Roma Dönemine tarihlendirilen 483 numaralı mezar odasının üç boyutlu bir modeli bilgisayar ekranı aracılığı ile ziyaretçilerin interaktif bir şekilde mezarı inceleyebilmesi sağlanmıştır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde düzenlenen sergide nekropole ait *anaglyph* görüntüler ziyaretçilerin 3 boyutlu gözlükle inceleyebilecekleri şekilde sunulmuştur. Tüm bunlara ek olarak, Julipolis nekropol kazısından gün ışığına çıkarılmış ve daha önceden sergilenmemiş çeşitli eserler de (altın takılar, tıp aletleri, cam eserler, sikkeler ve pişmiş toprak eserler) sergide ilk defa teşhire çıkarılmıştır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Hacettepe Üniversitesi Beytepe Sanat Galerisi’nde düzenlenen sergiler sırasında Ensemble Galatia müzik grubu ölüm ve ölüm farkındalığı temalı şarkılarıyla sergilere eşlik etmiştir (<https://open.spotify.com/artist/5SW13PyqkGUyriElj9t5ap>).

Sergi boyunca kullanılan teknolojik yöntem ve cihazların yanı sıra müzik dinletileri serginin yenilikçi tarafını oluşturmuş ve etkileyciliğini daha çok artırmıştır. Ayrıca, proje ekibi tarafından hazırlanan tanıtım filmi Juliopolis’in Youtube sayfasında yayınlanarak Juliopolis’in tanıtımı sergi mekanlarının dışına da taşınmıştır. Benzer şekilde, sergiler boyunca Juliopolis’e ait sosyal medya hesaplarından sergilere ilişkin güncellemeler yapılmış ve bilgiler verilmiştir.

Sergi sırasında ziyaretçilerden ve profesyonellerden alınan geri bildirimlerin yanı sıra; sergi sonrasında da yenilikçi sergileme tekniklerine ilişkin tutumların anlaşılması adına gönüllülerle çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sergi sırasında alınan geri dönütler genel anlamda bir nekropol alanına ilişkin bulguların hologram gibi teknolojik yöntemler kullanılarak sergilenmesinin ilgi çekici ve ilham verici olduğu şeklindedir. Buna paralel olarak profesyonel arkeologlarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde de teknolojik

yöntemlerin, özellikle çocuklar tarafından, alışı gelmiş teşhire kıyasla daha dikkat çekici ve akılda kalıcı olduğu; müzecilikte bu tarz uygulamaların artmasının temenni edildiği paylaşılmıştır. Ayrıca yeniden yüzlendirme gibi bir teknolojinin ziyaretçi ile sergilenen arasında etkileşimi arttırdığı ve bu durumun müzelerin amacı açısından önemli olduğu da belirtilmiştir. Serginin yapıldığı dört farklı noktada da ziyaretçilerle yapılan konuşmalarda çoğunluk olarak yaklaşık 2000 yıl öncesinde kendileriyle aynı coğrafyada yaşamış olan Juliopolislilerle yüz yüze geldiklerinden, aslında o insanların da kendilerinden farklı olmadıklarını gördüklerini ve daha kolay empati kurabildiklerini bahsetmişlerdir. Nallıhan ve Çayırhan’da özellikle serginin asıl hedef kitlelerini oluşturan ortaokul ve lise öğrencileri ile sergi sırasında yapılan konuşmalarda öğrencilerin Juliopolis’in adını duydukları, az bir kısmının ziyaret ettiği ancak yeterli arkeolojik ve antropolojik bilgilere sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Sergi ziyaretleri sırasında öğrencilere sadece sergi içeriği değil ayrıca bölgede çok fazla görülen kaçak kazı ve definecilik hakkında uyarılarda bulunmuş; yaşadıkları bölgeye ait kültürel miras bilincinin uyandırılması çalışılmıştır. Çocukların edindikleri yeni bilgiler ışığında sordukları sorular ve verdikleri tepkiler ise serginin amacına ulaşmada başarılı olduğunu göstermiştir.

Bunlara ek olarak, Juliopolis gerçekleştirilen arkeolojik ve antropolojik çalışmalardan elde edilen verilerin incelenmesi ve sayısallaştırılması da özel bir önem taşımaktadır. Yapılan çalışmaların dijital ortama aktarılması hem teknoloji çağına uygunluk göstermesi hem de verilerin diğer araştırmacılar ile paylaşılabilmesini kolaylaştırması açısından araştırmacılar için bir çalışma konusu haline gelmiştir. Bu nedenle, Juliopolis Projesi kapsamında Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Koç Üniversitesi VEKAM ve Hacettepe Üniversitesi iş birliğiyle 2019 yılında Juliopolis Nekropolü Dijital Arşivi projesi başlatılmıştır (Büyükkarakaya vd., 2021). Proje kapsamında, Juliopolis’in Yüzleri Sergisi’nin de materyalini oluşturan arkeolojik buluntular ve iskelet kalıntılarının manuel ve dijital çizimleri, fotoğrafları ve bilgileri internet üzerinden ulaşılabilir hale getirilmiştir (<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/JLP/search>).

Juliopolis Projesi ve Juliopolis’in Yüzleri Sergisi hakkında detaylı bilgilere ve yeniliklere Koç Üniversitesi VEKAM’dan (<https://vekam.ku.edu.tr/>), proje ekibi tarafından hazırlanan internet sayfasından (<https://juliopolis.com/tr/>), İDEA Lab’dan (<https://www.idea-labnet.org/>) ve sergi küratörleriyle yapılan söyleşiden (Acar Göktepe, 2022) erişilebilmektedir.

Kaynakça

- Acar Göktepe, G.
 2022 “Juliopolis’in Yüzleri” Sergisinin Küratörleri Ali Metin Büyükkarakaya ve Evren Sertalp İle Söyleşi. *Moment: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi* 9(1): 270-280, DOI:10.17572/mj2022.1.270280
- Büyükkarakaya, A.M. – Alpagut, A. – Çubukçu, E. – Cavalli, F.
 2018 Juliopolis (Iuliopolis) Anthropological Research: Preliminary Results. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 111-126.
- Büyükkarakaya, A.M. – Vorobyeva, E. – Dolmuş, M. – Metin, M. – Karadağ, D.K. – Güleriyüz, Ö. – Bütün, E. – Ulusoy, İ. – Sertalp, E.
 2021 Juliopolis Dijital Arkeoloji Arşivi Çalışmaları. Y. Kırac, U. Alagöz, Z. F. Taşkıran, A. Alpagut (Der.), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında içinde* (ss. 323-338). Ankara.
- Büyükkarakaya, A. M. – Alpagut, A. – Çubukçu, E. – Cavalli, F.
 2018 Juliopolis (Iuliopolis) Anthropological Research: Preliminary Results. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 111-126.

Erge Bütün – Yaren Emmez

Oğuz Yarlığaş, Eski Yunan Tarihyazımında Dönüm Noktaları. Tübitak 1002 Projesi (Proje No: 122K097)

Eski Yunan tarihyazımı, antikçağdan başlayarak ortaçağ, rönesans ve modern dönem tarihçilik anlayışını derinden etkilemiştir. Tübitak tarafından desteklenen bu projenin amacı da, bu meselenin özellikle Türkçe literatürde kendine yer edinmesini sağlamak ve ulusal düzeydeki araştırmacılar ile üniversite düzeyindeki öğrenciler için konuya dair bir başvuru kaynağı oluşturmaktır. Ayrıca araştırma sürecinde özgün bir bakış açısı benimsenip özellikle Herodotos ve Polybios gibi tarihçilere dair uluslararası alanda araştırmacıların dikkatine sunulacak makaleler üretilmesi hedeflenmektedir.

Eski Yunan tarihyazımı dendiğinde akla gelen ilk isimler Herodotos, Thukydides ve Ksenophon’dur. Son yüzyılda Polybios da bu isimler arasındaki yerini almaya başlamıştır. Bu nedenle araştırma öncelikli olarak bu isimler üzerine yoğunlaşacaktır. Henüz antikçağda kendisine “tarihin babası” sıfatı yakıştırılan, fakat yine antikçağdan beri tarihçilerin pek çok eleştiride bulunduğu, hatta “yalancı” sıfatını yakıştırdıkları (Pritchett 1993) Herodotos, her halükârda hem Eski Yunan hem de genel anlamda tarihyazımı için çok önemli bir isimdir. Herodotos pek çok anlamda günümüz tarihçilerinden çok farklı bir araştırmacıdır.

MÖ 5. yüzyıl Akdeniz dünyasının genel şartları düşünüldüğünde araştırmasını yaparken başvuracağı çok sayıda yazılı kaynağa sahip değildir. Bunun yanında Hekataios gibi kendinden önce eserler kaleme almış birkaç isimden yararlandığını eserinde bunlardan bahsettiği için biliyoruz. Bunun dışında Herodotos’un kaynakları, Akdeniz sahında gerçekleştirdiği seyahatlerinde tanıştığı Yunan, Pers, Mısırlı ve gittiği diğer yerlerdeki yerel milletlerin temsilcileridir; yani çoğu zaman sözlü kaynaklara başvurur. Fakat esaslı bir araştırma yapıldığında, yabancı milletlere dair aktardığı bazı bilgilerin devlet arşivlerine dayandığı kesindir. Örneğin Pers imparatoru Dareios’un vergi aldığı toplumlara dair sunduğu liste, Perslerin kral yolunun konaklarına dair güzergâh ile Pers imparatoru Kserkses’in Yunanistan’ı istilası sırasında oluşturduğu ordu ve donanmaya katkıda bulunan milletlerin listesi gibi bilgiler kesinlikle Perslerin devlet arşivlerine dayanıyor olmalıdır (Luce 1997). Herodotos’un kaynakları ve bu kaynakları kullanma pratikleri üzerine yoğunlaşacak bir araştırma sayesinde Eski Yunan tarihyazımının gelişim süreci daha iyi anlaşılabilir.

Herodotos’tan bir nesil sonra dünyaya gelen Thukydides, bilimsel tarihçiliğin öncüsü olarak kabul edilir. Yöntem bakımından Herodotos’tan oldukça farklı bir yaklaşımı benimsemiştir ve tarihi “siyasi ve askeri olayların tarihi” haline getirmiştir (Hornblower 1987); özellikle tarihçinin kendi içinde bulunduğu dönemi yazması gerektiğine dair getirdiği yeni yaklaşım çağlar boyunca pek çok tarihçiyi bu yönde hareket etmeye itmiştir (Rood 2004). Bu nedenle böyle bir çalışmada kesinlikle yer verilmesi gereken bir başka isim de Thukydides’tir. Özellikle Herodotos ile Thukydides’in tarihe getirdiği yaklaşımların karşılaştırılması, bu iki isim sonrasında tarihyazımı anlayışının esaslarının nasıl evrildiğini görmek açısından faydalı olacaktır.

Thukydides’in eserini kaldığı yerden devam ettirmeye girişen birkaç isimden biri de Ksenophon’dur. Ksenophon tarihin yanında pek çok başka alanda değerlendirilebilecek eserler de ortaya koymuş, üretken ve renkli bir karakterdir. Özellikle 20. yüzyılın başına kadar çok başarılı bir tarihçi olarak değerlendirilmiştir (Yarlığaş 20204) ve bu özelliğiyle kendinden sonraki tarihyazımı anlayışını derinden etkileyen figürlerden biridir. Bu nedenle Eski Yunan tarihyazımına dair çalışmalarda kendisine özel bir yer ayırmak gerekir. Ksenophon’un tarihyazımına getirdiği yenilikler arasında özellikle yer verilmesi gereken husus, tarih anlatısını subjektivizmden uzaklaştırmak için başvurduğu 3. Tekil şahıs anlatımıdır; Ksenophon kendisinin de rol aldığı olayları sanki başkası anlatıyormuş gibi yazar. Kendinden de 3. Tekil şahısta

bahseder. Bu yaklaşım da kendinden sonra gelen pek çok tarihçi tarafından benimsenmiştir. Thukydides'in ortaya koyduğu siyasi tarihyazımı anlayışınıysa liderlik unsurunun önemine neredeyse tüm eserlerinde yaptığı vurguyla değiştirir (Flower 2017).

Günümüzde Ksenophon'un iyi bir tarihçi olup olmadığı çokça sorgulanmaktadır; örneğin Cawkwell (1979) Ksenophon'un iyi bir araştırma yapmadığını ve ortaya koyduğu eserini çok da iyi hatırlamadığını hafızasına ve kendi anılarına dayandığını iddia ederken Gray (1989) onu daha çok ahlaki yönlendirme hususunda kaygıları olan bir tarihçi olarak görür. Son zamanlardaysa Ksenophon'un tarihçi sıfatını hak eden ve dürüst bir isim olduğuna yönelik araştırmalar yapılmıştır (Örneğin Flower 2012; Tamiolaki 2017). Bu nedenle proje kapsamında Ksenophon'un tarih alanındaki eserleri dikkatle incelenerek bu ismin dönemindeki tarihyazımı ilkelerine göre nitelikleri değerlendirilmelidir.

Rönesans döneminde İstanbul'da bulunan bir elyazmasının Floransa'ya götürülmesinin ardından yeniden keşfedilmesiyle birlikte 16. yüzyıldan itibaren tarih ve tarihyazımı ile ilgilenen insanların dikkatini yeniden cezbeden bir başka isimse MÖ 2. yüzyılda yaşayan Polybios'tur. Polybios gerek kısaca Roma'nın Akdeniz'i kendi egemenliği altına alışı şeklinde özetleyebileceğimiz 40 ciltlik eserinin konusuyla gerekse benimsemiş olduğu tarihyazımı ilkeleri nedeniyle bu çalışmada yer verilmesi zorunlu bir tarihtir. Polybios Roma'nın yükselişini odak noktasına alan bir Akdeniz milletler tarihi kaleme almıştır fakat tarih eserinde sıklıkla tarihçiliğe dair kendi görüşlerini de aktaran, hatta tüm antikçağ tarihçileri arasında tarihsel metodolojiye en çok yer veren isimdir (Yarlıgaş 2022). Bu nedenle Eski Yunan tarihyazımına dair bir çalışmada hem tarihçiliğine hem de tarih metodolojisine dair görüşlerine yer ayrılması ve bu hususların incelenmesi gerekir. Tüm bu tarihçilerin kendilerine has yaklaşımları ve bu yaklaşımlar sonucunda ortaya çıkan tarihyazımı geleneğine dair kapsamlı bir araştırmanın yapılması ve Türkçe literatürde bir başvuru kaynağının ortaya çıkması, Türkiye'de tarihçilikle uğraşan çeşitli düzeydeki araştırmacıları besleyecek bir damar oluşturacaktır. Ayrıca önerilen proje dahilinde ortaya çıkması hedeflenen ve bahsi geçen tarihçilere dair bazı spesifik meseleleri ele alacak yabancı dildeki makale/makaleler de, Türkiye dışındaki akademik camianın dikkatine sunulacaktır.

Önerilen proje, Eski Yunan tarihyazımının beslendiği damarların Anadolu ve Mezopotamya temelli olduğu hipotezine dayanmaktadır. Buna bağlı olarak projenin göstermek istediği bir başka husus ise temelini önceki uygarlıklardan alan ve bu bakımdan bir devamlılık arzeden Eski Yunan tarihyazımının kendisiyle birlikte

net bir şekilde takip edebilmeye başladığımız geleneğe doğrudan etkisinin boyutlarıdır. Logographoslar adıyla anılan, tarihyazımı geleneğinin ilk safhası adedilen ve Herodotos'u beslediği açıkça görülen hikâye kaydedici niteliğindeki araştırmacıların ardından MÖ 5. yüzyılda Herodotos ve Thukydides ile belirgin bir şekilde değişen araştırma teknikleri, *historia* denen ayrı bir düzyazı geleneğinin doğmasını sağlamış, MÖ 4. yüzyıldan itibaren bu yeni gelenek Eski Yunan dünyasının her yerine yayılmıştır. Hellenistik dönemle beraber Akdeniz dünyasının dışına taşan ve bir yandan bu sahada yaşayan diğer milletleri etkileyen, bir yandan da gittikleri yerlerde tanıştıkları milletlerin geleneklerinden etkilenen Eski Yunan toplumu mensupları, bu vesileyle tarihyazımı usullerini bu sahaya yaymışlardır. Eski Yunan dili Akdeniz sahilinde bilim dili haline geldikten sonra, bu bölgede yaşayan farklı unsurlar da kendi toplumlarıyla ilgili adetleri ve türlü bilgileri bu dili kullanarak, ayrıca yüzyıllar içinde oluşan tarihyazımı usullerinden faydalanarak kaleme almışlardır. Böylelikle antikçağdan itibaren tarihyazımı geleneği, Eski Yunan tarihçilerin şekillendirdiği karakteriyle gelişim göstermiştir.

Önerilen proje kısaca aktarılan bu temel sorunsal etrafında tematik ve kronolojik bir yaklaşımla Eski Yunan tarihyazımının gelişim aşamalarını ele almayı planlamaktadır. Bu bağlamda ilk olarak değinilmesi düşünülen konu, MÖ 5. yüzyılda yaşadığı sıçramayla bambaşka bir hale bürünen tarih araştırma yöntemlerinin kaynaklanmış olabileceği temelleri olabildiğince aydınlatmaktır. Ardından Herodotos ve tarih eseri incelenerek Herodotos'un araştırma yöntemine getirdiği yenilikler üzerinde durulacaktır. Bir başka hedef ise Thukydides'in Herodotos'a göre farklılıkları üzerinde durmak ve tarih metoduna getirdiği yenilikleri irdelemektir. Bu iki ana figür ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra bugün isminden haberdar olduğumuz bazı 4. yüzyıl tarihçileri ve bu figürlerle yöntem bakımından ilişkileri de incelemeye değer görülmektedir. Bu nedenle araştırmada bu meseleye de değinmenin yerinde olacağı ifade edilebilir. Akabindeyse Polybios'la beraber tarihyazımı metodlarının dönüşümünün izi sürülmeye devam edilecek ve bu büyük figürlerin Eski Yunan tarihyazımının yükselişine nasıl katkıda bulunduğu irdelenecektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, özellikle Türkçe literatürde üzerine derinlikli hiçbir çalışma bulunmayan, uluslararası literatürdeyse bazıları için henüz çok net bir çözümü bulunmayan şu soruların cevabı üzerinde durulacaktır:

1. Eski Yunan tarihyazımının beslendiği bir kaynak var mıdır? Bu kaynaklar tespit edilebilir mi?
2. Herodotos'tan önceki aşamada "historia" kavramının durumu nedir? Logographos'lar ile Herodotos arasındaki ilişki nedir?

3. Herodotos'un araştırma kavramı nedir ve yazarın tarihyazımına getirdiği yenilikler nelerdir?
4. Herodotos ve Thukydides arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Bu iki ismin tarihyazımına yaklaşımı nasıl açıklanmalıdır?
5. Ksenophon güvenilir bir tarihçi midir? Ksenophon'un tarihyazımı anlayışında etkili olmuş önemli figürler kimlerdir?
6. Polybios'un tarihyazımı ilkeleri nelerdir? Tarih-yazımı geleneğinde Polybios'un etkilendiği isimler kimlerdir?
7. Polybios'un kendinden önceki tarihçiler ile kendi döneminde yaşayan tarihçilere yaklaşımı nasıldır?

Eski Yunan tarihyazımının öncülerini incelemeyi hedefleyen bu projenin temel hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yolları şöyle özetleyebiliriz:

1. Eski Yunan döneminden önce Akdeniz dünyasında tarihi kaydetme yaklaşımlarını mercek altına almak.
2. Tarihyazımının gelişiminde Eski Yunan tarihçilerinin yeri ve önemini ortaya koymak.
3. Herodotos öncesinde Eski Yunan dünyasında tarih araştırmalarının durumunu ortaya koymak.
4. Herodotos'un tarih araştırmalarını dönüştürmesine neden olan metodolojik hassasiyetleri incelemek.
5. Thukydides'in kendinden sonraki tarihçileri derinden etkileyen bilimsel tarihyazımı metodunu incelemek.
6. Thukydides sonrasında tarihyazımının gelişimini Ksenophon ve Polybios gibi önemli tarihçiler üzerinden ortaya koymak.
7. Eski Yunan tarihyazımının modern tarihyazımına etkilerini incelemek.

Proje 2022 yılı içerisinde ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. 1-4 Kasım 2022 tarihlerinde Bodrum'da 8 ülkeden 23 üst düzey araştırmacının katılımlarıyla gerçekleştirilen Uluslararası Bodrum Herodot Çalıştay'ında Türkçe literatürde Herodotos'a dair yapılan çalışmaların değerlendirildiği bir bildiri sunulmuş ve bu tarihçiye ömrünü adanmış pek çok yabancı araştırmacı bu bildiri sayesinde Türkçe literatürdeki Herodotos araştırmalarından haberdar edilmiştir. Polybios'un tarihyazımı ilkelerine dair bir başka inceleme, 2023 yılında yayımlanması planlanan bir kitaba dahil edilmiştir. Proje ilerledikçe planlanan diğer bazı çalışmaların yayımlanması söz konusu olacaktır. Proje kapsamında yürütülen araştırmaların en büyük hedefi, yakın zamanda Eski Yunan tarihyazımına dair Türkçedeki ilk başvuru kitabını hazırlamaktır. Bu sayede özellikle lisans düzeyinde

olup henüz yabancı dildeki akademik yayınlardan yararlanma şansı bulunmayan nesillerimizin bilgi düzeyi artacaktır. Araştırmanın tek hedefi elbette bu değildir; ancak uluslararası bilim literatüründeki kazanımların ve çeşitli tartışmaların yerleştirilmesi ve henüz genç olan kuşakların bunları mümkün olan en erken dönemlerde özümsemesi, ülkemiz insanının nitelikli bilgiye ulaşması ve kitlesel anlamda bilimsel gelişimin hızlanması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Eski Yunan Tarihyazımında Dönüm Noktaları adlı proje bu niteliğiyle belki de en çok ülkemiz gençlerinin bilgi düzeyini artırmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Cawkwell G.L.

1979 'Introduction' şurada: Xenophon, a History of my Times, çev. Rex Warner (with an introduction and notes by George Cawkwell, Londra.

Flower M.A. (ed.)

2017 The Cambridge Companion to Xenophon, Cambridge.

Flower, M.A.

2012 Xenophon's Anabasis, or The expedition of Cyrus. Oxford Approaches to Classical Literature. Oxford ve New York.

Gray, V.

1989 The character of Xenophon's Hellenica. Baltimore.

Pritchett, W.K.

1993 The Liar School of Herodotos, Amsterdam.

Luce, T.J.

1997 The Greek Historians, Londra.

Hornblower, S.

1987 Thucydides, Londra.

Rood, T.

2004 Thucydides: Narrative and Explanation, Oxford.

Tamiolaki, M.

2017 "Xenophon's Cyropaedia: Tentative Answers to an Enigma". Şurada: Flower 2017, Cambridge, s. 174-194.

Yarlıgaş, O.

2022 "Giriş", şurada: Polybios, Historiai: Akdeniz Dünyası ve Roma'nın Yükselişi, 1. ve 2. Kitap, çev. O. Yarlıgaş, Veritas Eski Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, İstanbul.

Yarlıgaş, O.

20204 "Giriş", şurada: Ksenophon, Anabasis. çev. O. Yarlıgaş, Veritas Eski Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, 4. Baskı, İstanbul.

Oğuz Yarlıgaş

“Doğu Sınırında Roma’ya Komşu Olmak”- İstanbul Üniversitesinde TÜBİTAK Uluslararası Deneyimli

Araştırmacı Dolaşım Programı Kapsamında Yeni Bir Proje (Proje No: 121C043)

Roma İmparatorluğu, dünyanın gelmiş geçmiş en geniş sınırlara sahip ve en güçlü imparatorluklarından biriydi. Bu nedenle, *Imperium Romanum*’un doğu sınırında görece küçük komşulardan biri olmak, belirli etkilere ve kısıtlamalara maruz kalmayı beraberinde getiriyordu. Bu nedenle de bu komşular, bir yandan (başlıca) şiddetli Roma müdahalelerinin tehdidi öte yandan da benzersiz ekonomik ve siyasi fırsatlar neticesinde ortaya çıkmış spesifik özellikleri paylaşıyorlardı. Roma’nın doğudaki büyük rakibi Parth/Pers İmparatorluğu ile söz konusu olan eş zamanlı komşulukla daha da yoğunlaşan bu çok özel durum, çeşitli toplumsal ve kültürel değişimlere yol açabilecek iç içe geçmiş dinamiklere ve fırsatlara neden olmuştu.

Roma ile komşuluğun etkisi benzersiz bir nitelikteydi ve izleri hem maddi kanıtlarda hem de tarihsel kayıtlarda görülebiliyor. Bununla birlikte, Roma’nın komşularının girişimleri ve reaksiyonları, çok kültürlü imparatorluğun kendisini de siyasi, maddi, ekonomik, kültürel ve ideolojik olarak etkiliyordu. Bu nedenle imparatorluk komşuluğu, sınırların her iki tarafında dinamik süreçler üreten ve önemli karşılıklı etkileri olan kendine has tarihsel bir sistemdi. Fakat, Antik Dünya’daki imparatorluk komşuluğu genel bağlamda bir tarihsel fenomen olarak henüz bilimsel düzeyde araştırılmamıştır.

Roma’nın yayılmasının siyasi ve askeri tarihi, genellikle Roma’nın emperyal gelişiminin geleneksel tarihi araştırmaları çerçevesi içinde incelenir. Böylece Roma’nın komşuları tümü yekpare toplumlara, ekonomilere ve birleşik siyasi sistemlere sahip, düşmanlara veya müttefiklere indirgenir. Roma’nın komşuları olarak tarihsel süreçleri, genellikle bir şekilde boyun eğme ve Roma dünyasına zorla entegrasyon olarak sunulur.

Edward Gibbon (1737-94) ardından gelen anlatımın tonunu belirlemişti. Ona göre Roma’nın çöküşü, vahşi “barbarları” dışarıda tutma konusundaki nihai başarısızlığının bir sonucuydu. Bu nedenle yakın zamana kadar, Roma Sınır Çalışmaları ağırlıklı olarak Roma’nın eyalet topraklarının sınırlarındaki tahkimatları ve komşu toplumlar üzerinde askeri üstünlük kurma çabalarıyla ilgiliydi. Bu görüşe göre, emperyal Roma’nın sınırlarının önemi yüzyıllar boyunca genişleyen bir imparatorluğun açık ve hareketli

bölgelerinden “Romanizasyon” alanlarını besleyen kapalı ve statik savunma hatlarına kaymıştı. Eyalet topraklarını çevreleyen doğal veya inşa edilmiş fiziksel bariyerler, medeniyeti ve hukuku barbarlık ve kanunsuzluktan ayıran askeri, ahlaki, ideolojik ve kültürel bariyerler olarak anlaşılmaya başlandı. Bu görüşü, I. Dünya Savaşı’nın siper savaşı ve II. Dünya Savaşı’ndan sonraki gelişmeler, yani Soğuk Savaş ve Demir Perde daha da güçlendirdi ve en etkili savunucusunu 1976 yılında Edward N. Luttwak’ın *Roma İmparatorluğunun Büyük Stratejisi*’nde buldu. Bunun önemli unsurları, Roma İmparatorluğu’nun çevresine ilişkin birçok çalışmanın analitik çerçevesinin bir parçası olmaya devam etse de yeni unsurlar, konuya ilişkin daha yeni bilimsel yaklaşımları baştan sona çeşitlendirdi.

Bu nedenle, örneğin, Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemleri Analizi, imparatorluğun çevresinin tarihsel önemine yönelik yeni bir ilginin başlangıcında yer aldı ve 20. yüzyılın son çeyreğinde buraların askeri rolünü araştırmanın ötesine geçti. Bununla birlikte, Wallerstein ve diğer tarihçiler, MS 16. yüzyıldan önce imparatorlukların veya devletlerin sınırlarının ötesinde Dünya Sistemlerini (yani yerlerin birbirlerinin gelişimini şekillendirecek veya önemli ölçüde etkileyecek kadar etkileşime girdiği alanları) tanımlama konusunda tereddütlüydüler. Dahası, son yıllarda küreselleşme çalışmalarını, “Dolaşık Tarihi” ve Dünya Sistem Analizini özümseyen sömürge sonrası ve imparatorluk çalışmaları görüldü. Bunların tamamı modern dönem öncesi imparatorlukların doğası ve hem merkezlerinin hem de sınır bölgelerinin imparatorluk oluşumu ve imparatorluklar arası mübadeledeki çeşitli rolleri hakkındaki tartışmalara katkıda bulunur. Bu bağlamda, Roma’nın eyalet topraklarını çevreleyen güç ağlarını şekillendirme çabaları, uzak çevrede kalıcı sosyal, ekonomik ve politik kontrol sağlamaya yönelik girişimler olarak görülmelidir. Bu durum sürekli tekrar eden pazarlıklar içerirken bir yandan da (her taraf için) seçimler yapılmasına neden oluyordu. Bu da doğrudan müdahale, teşvikler, koruma ve pazarlık sürekliliğiyle çok yönlü bir süreçte yol açmıştı.

Son yıllarda, bilimsel ilgi Roma’nın ve Roma İmparatorluğu’nun yalnızca bir parçası olduğu antik dünyanın daha da küresel ve birbiriyle bağlantılı görüşlerini içerecek şekilde değişti çünkü günümüze erişen kanıtlar da Roma’nın da ortak sınırları olmayan bölgelerle ilgilendiğini gösteriyor. Örneğin, Palmyra’nın kalıntıları veya Mısır’ın Doğu Çölü’nden geçen yoğun bir şekilde tahkim edilmiş ticaret yollarının kalıntıları, Roma İmparatorluğu’nu Güney Arabistan ve Hint Yarımadası’na bağlayan bir ticaret sisteminin varlığına tanıklık ediyor. Bu

uzun mesafe değiş-tokuşu, her geçen gün daha fazla araştırmacının ilgisini çekmeye başladı. Bununla birlikte, bu çalışmaların çoğu, daha ziyade ticaretin kendisinin teknik özelliklerine odaklanmıştır. Söz konusu ticaret sisteminin varlığının diğer sonuçları (örneğin siyaset, diplomasi, savaş, altyapı, kültür, maliye, hukuk) ancak son yıllarda akademik anlamda ilgi çekmeye başladı. Yine de kara yol ağları ve deniz yolları boyunca uzun mesafeli ticaretle bağlantılı karmaşık olguların yalnızca kısmen uzun mesafeli ticaretin kendisinden kaynaklandığı, kısmen de karmaşık sosyal, politik, askeri ve yerel nitelikteki ekonomik süreçlerden kaynaklandığı giderek daha açık hale geliyor. Elbette, uzak “komşularla” muhalefetsiz ilişkiler, Roma’nın daha yakın komşularının iş birliğini ya da en azından hoşgörüsünü gerektiriyordu. Bu nedenle, her ikisi de sınır bölgesi süreçlerinin temel bileşenleridir. Dikkate değer bir şekilde, Roma eyalet topraklarıyla ortak bir sınırı paylaşsınlar ya da paylaşmasınlar, dost “komşulardan” bahsedilirken, Roma emperyal retoriğinde geleneksel terminoloji ve bağlamlar kullanılıyordu.

Her halükârda, Roma İmparatorluğu’nun genişlemesi Augustus’un hükümdarlığının sonunda (MÖ 30 - MS 14) neredeyse (tam olmasa da) durma noktasına geldikten sonra bile, ezici askeri ve ekonomik kapasitesiyle Roma’nın sürekli olarak muhitini aktif şekilde kendi çıkarına ve kendi özelliklerine göre şekillendirmeye ve komşularının doğal kaynaklarını sömürmeye çalıştığını gösteren çok sayıda kanıt var. Bu nedenle MS 1. yüzyılın başları, yalnızca Roma’nın dış politikasında önemli bir değişikliğin gerçekleştiği bir dönem değil, aynı zamanda çok yönlü değişimin yeni bir anlam ve artan önem kazandığı uzun bir dönemin başlangıcıdır. Bu tür güçler, emperyal etkiyi memnuniyetle karşılayarak kendi çıkarlarını ilerletme potansiyelini fark eden çeşitli gruplar ve ittifaklar bulabilirdi. Aynı zamanda, sınırların ötesinden gelen yerel gruplar hem komşu eyalet çevresinde hem de imparatorluğun merkezinde (örneğin diplomatik veya ekonomik yollarla) bir dereceye kadar etki uygulamaya çalışıyordu. Başka bir deyişle, iç içe geçmiş (örneğin) coğrafya, siyaset, yönetim, ordu, ekonomi, kültür, toplum, etnik köken, din veya demografik unsurlar, sınırların yakınında etkileşime girerek, sırayla eyaletler arası komşulukların doğasını belirleyen karmaşık sınır bölgesi süreçleri yaratıyordu.

Bununla birlikte, bu süreçler ve antik dünyadaki etkileri henüz karşılaştırmalı çalışmalarda araştırılmamıştır ve bu nedenle birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri ve Roma’nın sınırlarında kapsayıcı bir fenomen olarak pek anlaşılmamıştır. Dahası, Roma İmparatorluğu’nun sınırlarının ötesinden gelen yeni ve konuyla çok ilgili epigrafik ve arkeolojik buluntular, İmparatorluğu ve

Roma emperyalizmini kavramsallaştırmaya yönelik uzun ve yoğun akademik çalışmaların meyveleri olan son yıllardaki yayınlarla birlikte ele alındığında, imparatorluk komşuluğunun anlamını ve etkilerini şimdi yeni bir perspektiften değerlendirmek için ve bu yeni yaklaşımı sınır çalışmaları açısından tahlil etmek için çok güzel bir fırsat sunar. TÜBİTAK’ın “Ortak Finansmanlı Beyin Dolaşımı Projesi” kapsamında İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi anabilim dalında (Prof. Dr. Mustafa Sayar ile ortaklaşa) yürütülen “Doğu Sınırında Roma’ya Komşu Olmak” projesi, bu tür sınır ötesi süreçlerin araştırılmasını amaçlamaktadır. Daha geleneksel yaklaşımların aksine, bu proje, ezici bir güce sahip bir imparatorluğun çevresinin silahlı çatışma olmadığı zamanlarda bile, komşu toplumlardaki mevcut güç dinamiklerini yeniden yapılandırmaya yönelik yerel ve emperyal girişimler gibi reaksiyonlara büyük olasılıkla yol açtığını ve yerel hiyerarşileri ve mevcut siyasi ve ekonomik ilişkileri ve değişen derecelerde kültürel gelenekleri yeniden şekillendirmiş olduğunu varsayar.

Açıkçası, iki yıllık bir proje çerçevesinde Roma İmparatorluğu’nun tüm doğu sınırları etrafındaki komşuluğu şekillendirmek için bir araya gelen ve etkileşime giren karmaşık karşılıklı sınır bölgesi süreçlerini araştırmak ve analiz etmek için gerekli tüm verileri toplamak ve analiz etmek imkânsız olur. Bu nedenle proje, az sayıda seçilmiş vaka çalışmasına ve yayınlanmış arkeolojik, epigrafik, papirolojik ve numismatik malzeme ve araştırma sonuçlarına odaklanacaktır. Odaklanacağı üç çalışma alanı Transkafkasya, Kuzey Mezopotamya ve Roma İmparatorluğu’nun farklı derecelerde Parth/ Pers etkisine sahip birbirinden farklı komşularının (Iberia, Osrhoene ve Saba-Himyar) örnek teşkil edeceği Arap Yarımadası’dır. Birbirleriyle ve kendi çevrelerindeki diğer yönetimlerle karşılaştırılabilir çalışmaları yapılacaktır. Bu vaka çalışması alanları, çeşitlilikleri nedeniyle ve gelecek vaat eden yazılı ve maddi kaynakların yanı sıra ilgili modern yayınlar yoluyla incelenebilecekleri için seçilmiştir. Proje, her bir sınır bölgesinin süreçlerini ilgili yerel ve kronolojik bağlamlarda inceleyecek ve belirgin şekilde yerel olguları ve kalıpları (ve muhtemel nedenleri) belirlemenin mümkün olup olmadığı sorusunu soracaktır.

Michael A. Speidel

(İngilizceden Çeviren: Selin Önder)

Tümülüslerin Saklı Mimarisi ve Stellerdeki Retrospektif-Prospektif Betimler

I – „KÜÇÜK ASYA TİPİ GREKO-PERS“ TANIMI

İlk kez 1900 yılında glyptik çalışmasında kullanmış olan, Greko-Pers stili tanımı (Furtwängler 1900: III,116), son yıllardaki araştırmalarda, *Anadolu-Pers* olarak söz edilmektedir. Ancak, Anadolu kelimesinin coğrafi bir kelimeyi çağrıştırması nedeniyle doğru bir terim olmadığı konusunda fark belirtilmektedir; “... *Küçüasya* denilen Anadolu yarımadası farklı coğrafi-fiziki yapısı, değişik kültürlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu özgün fiziki coğrafi konumunda, tarihsel süreç içinde bağımsız ve siyasi bir devlet olmamış, bu nedenle Anadolu kelimesinin siyasi içeriği yoktur.” (Şahin 1995: 203).

Greko-pers özelliği taşıyan ikonografik eserler, özellikle Küçük Asya’nın kuzey ve güney bölgelerinde ele geçen mimari buluntular, Batı Anadolu coğrafyasında İon kültürü ile kaynaşarak özgün bir karakter kazanmıştır. Buluntuların tüm Anadolu bölgelerini kapsamı gerekir ki, Şahin bu konuda tarihsel bir saptama yapmıştır. Bu nedenle, S.Şahin’in Anadolu coğrafyasını Hermeneutik açıklamasına göre **-Küçük Asya Tipi Greko-Pers Sanatı-** tanımlaması uygundur (Karagöz 2013: 13).

Ege bölgesinden Hindistan içlerine ve Karadenizden Mısır’a kadar yayılmış Pers imparatorluğu sınırları içinde, Küçükasyalı sanatkar ve de ustalar, Akhamenid sistem içindeki yapılanma-yapılandırmaları yüksek makamların istek siparişlerini yaratmak zorunda idiler. Böylece doğu ve batı dünyasının kültürel karışımını yansıtan **-Küçük Asya tipi Greko-Pers Sanatı-** buluntularına özellikle Batı Anadolu’daki Daskyleion (Ergili), Sardes(Sart) ve Halikarnassos(Bodrum) gibi Küçükasya satraplıklarının idaresi altındaki bölgelerde rastlanır. Satraplık merkezleri dışındaki yerel yerleşmelerde aynı ikonografide ele geçen mermer eserler ile değerli madenlerden oluşan toreuik malzeme, [örneğin Pergamon, Vezirhan, Hypaipa (Ödemiş), Altıntaş, İkiztepe Güre-Uşak, Keleinal (Dinar), Kula ve Nymphaion/Kemalpaşa) satrap kentlere bağlı ufak askeri üsler ve koloni yerleşmeleri işaret etmektedir (Starr 1977: 91-101).

II. PERS İSTILASI VE KÜÇÜK ASYA’DA SOSYO- EKONOMİ VE YÖNETİM

MÖ 547-334 arasındaki istila döneminde, Küçük Asya’da kuzeyde Daskyleion (Ergili-Manyas), ortada-iç Batı Anadolu’da Sardes (Manisa-Salihli) güneyde Halikarnassos’da (Bodrum) saray-rezidenz

kompleksinden oluşan kentlerdir. Buralarda yönetim-askeri gücü elinde tutan Satraplar (Satrapos) bulunurdu (Dusinberre 2013: 34 vd.). Büyük kralın vekili olan Satraplar, merkezi devletin otoritesini temsil eden yerel idarecilerdi. Doğuda Pers ülkesinde oturan ‘Krallar Kralı Büyük Kral’ın Batı Anadolu’daki kentleri ile ilgilenmesi mesafelerin uzunluğundan dolayı olanaksız idi. Bu nedenle, Perslerin kurduğu Batı Anadolu’daki kentlerde Satraplar, doğudaki ‘Büyük Kral’ın sonsuz yetkilerine sahipti ve yaşantısını taklit etmek (*imitatio regis*- Ksenofon Oik. 4.7; Ksenofon Kyr.8.6.10) zorunda idiler. Bu üst düzey yöneticiler İonia ve Aiolia şehirlerini satraplıklarına bağlayarak, hem Ege liman yerleşmelerini hem de Anadolu ticaret yollarını kontrol etme politikasını yürütmekte idiler.

Konuya ilişki kazılarda, ‘Sivil/Profan’ halka ait mimari kalıntıların yeterli bulunmaması, Pers ülkesindeki halkın Anadolu’ya yerleştiği söz konusu olmadığını vurgular. Ele geçen anıtsal mezar anıtlarının, gelenlerin statü sahibi üst düzey sınıf ile maiyeti ile bunlara bağlı yerli hanedan kimselere ait olduğu anlaşılmaktadır. Eğer bu durumun aksi olsa idi, bir ülke 200 yıl kadar işgal altında kalması mümkün olmazdı. Satraplar, idari sorumluluğu olan yerleşim merkezlerinin yönetimine Persli olmayan ama kendilerine bağlı yerli kişileri getirterek kontrolü sağlamışlardır. Bu kişiler kentlerde bitip tükenmeyen siyasi entrikalar sonucu işgalci Perslere dayanarak yönetimi ele geçiren tiranlar olup, satrapların bir çeşit gözü kulağı olan yerli işbirlikçilerdir.

Arif Müfid (Mansel), “*İranlaştırma, politikalarının güdülmemesiyle yerli-kültürel elemanların gelişmesini de kolaylaştırmış ve bunun nedenleri arasında doğuda zorlu coğrafi şartlar altında, Kyros’un idaresine dek köylü-çoban ya da göçer kültürel bir yaşam süren ama askeri bakımdan kuvvetli olan yaşam tarzının etken olduğunu*” belirtmektedir (Mansel 1971:258 vdd.). Bu konuda sayılı ilk çalışmalardan olan “*İranın Tarih ve Arkeolojisi (En eski devirlerden Sasanilerin sonuna kadar)*” başlıklı kitabı yazan Arif Müfid bu yayını, 1933 yılında, Türk ve Dünya Tarihi incelenmelerine önem veren Mustafa Kemal Atatürk isteği üzerine gerçekleştirmiştir.

III - PERS EGEMENLİĞİNDEKİ KÜÇÜK ASYA’DA MIMARLIĞI

İonia Bölgesinde MÖ 6.yüzyılda doğan ve üstün yapıtlar gösteren mimari, gelişimini Anadolu dışında sürdürmek zorunda kalma nedenleri arasında, MÖ 547 yılından itibaren Perslerin işgali bulunmaktadır (Serdaroğlu 1979: 347-356). Pers etkilerin **mimariye yansması**, saray mimarisi ile mezar anıtlarında görülmekte birlikte, sivil ya da halkın yaşadığı mimari

hakkındaki buluntular sınırlıdır. Bu nedenle yerli halkın yaşadığı profan mimarisi, tümülüs içindeki saklı ve kayalık yamaçlara oyulmuş odalar grubundan oluşan mezar anıtları dönemin özgün mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Tümülüs içinde düzgün taşlardan işlenmiş odalar grubu, sivil halkın yaşadığı konut mimarlığını yansıtmaktadır. Bu nedenle, bu konuma 'Saklı Mimari' deyişi uygun görünmektedir.

III. 1- Saray-Rezidans Kompleksi ve Sivil Halk Mimari Hakkında

İstila güçlerinin, egemenlikleri sırasında maiyetleri ile birlikte oturacakları saray kompleksleri inşa edildiği gibi, önceden inşa edilmiş saray binaları da kullanılmıştır. Sosyo-ekonomik ve sosyo-politik idari algı yaratan, rezidans-mimari yapılara Küçük Asya'nın batı ve güneydoğu bölgelerinde rastlanır. Altın-tepe, Kelanai, Daskyleion Tillehöyük'te inşa edilen saraylar 'Administrativ' gücün barındığı görkemli yapılardır (Dusinberre 2013: 57-63). Sadece, Lydia İmparatorluğu başkenti/merkezi Sardes'te yeni saray inşası yerine, var olan ve Kroisos'un rezidansı, yeni gelen beyler için eklemeler yapılarak kullanılmıştır (Hanfmann 1983: 102, Dusinberre 2003:).

Bu çalışma dışında, Küçük Asya'da Akhamenid egemenliği dönemine tümülüslerin içindeki mimari detaylı tanımlanmış, ancak ve şimdiye dek yapılan yayınlarda da Örtülü veya Gizli Mimari deyimlerine rastlanmamıştır. Bu çalışmada, tümülüs içindeki oda ya da odalardan oluşan mimariye **Saklı Mimari** terimi ilk kez kullanılmaktadır. Küçükasya'daki Pers hegemonyası zamanında görülen mezar mimarisi yapısal bakımdan iki ana ikonografik tip göstermektedir;

I – Serbest Duran Konut Tipi Mezar ile

II – tümülüs içinde üzeri toprakla örtülü Saklı Mimari, yapılarından oluşan kültürel profan anıtlardır.

III. 2- Mezar Mimarisinde Özgün Tipoloji

MÖ 5-4. yüzyıllarda Küçükasya Tipi Greko-Pers Stili Mimarisi mezar anıtlarında özgün bir karakter kazanır (Jacobs, 1994, 10–11; Borchhardt 2002, 81–136, res. 1–24). 1954-1958 yıllarında E.Akurgal'ın Daskyleion kazısında ele geçen mimari buluntular tekrar ele alınarak araştırılmıştır. Şimdiye dek ilk kez yapılan eski dönem buluntulara ait incelemede, Güney Marmara bölgesinde de Ksanthos ve diğer serbest duran Lykia mezar anıtları gibi tek başına duran anıtsal mezar mimarisinin Daskyleion'da da olduğunu vurgulamaktadır (Karagöz 2007: 195-214, Karagöz 2013:14 vdd., abb.5-7).

Tek ya da iki katlı kendi başına duran konut tarzında inşa edilmiş mezar anıtları, saray-rezidans kompleksi yakınlarında bulunurdu. Lydia bölgesi Sardes'te

(MÖ 425), Karia'da Halikarnassos Mauseleumu (MÖ 350), İonia bölgesinde Phokaia Taş Ev (MÖ 300), Belevi (MÖ 405)-Lykia Bölgesinde, Kadyanda, Telmessos, Ksanthos, Kynaeai, Trysa, Antiphellos, Sura, Myra, Limyra, Rhodiapolis gibi antik kentlerde yüksek monoblok taş kaide üzerine yükselen dış cepheleri figürlü oda mezarlar, kendi başına serbest duran üst ve alt olmak üzere iki katlı mezar mimarileri örneklerine rastlanmaktadır (Borchhardt 1993:7-22).

IV- KÜÇÜK ASYA GREKO-PERS TÜMÜLÜSLERİ

Düz arazi üzerindeki yüksek tepelikler olan tümülüsler, antik dönemde toplumda statü sahibi kişiler için yapılan yığma topraktan oluşan suni tepe mezarlardır. Antik kentlerin civarındaki alanlarda ve nekropol sahaları dışında her taraftan görülmek üzere olan coğrafi konumda yapıldı. Bölgelerindeki yöresel taş ocaklarının kaynak olarak kullanılarak inşa edilen mezar odaları suni toprak tepe içinde örtülen özgün içi mimari odalardan oluşmaktadır.

Tümülüslerin tarihsel başlangıcı, Miken kültüründen Roma İmparatorluk Dönemine dek sürmüş ve Küçükasya'da bölgesel örnekler inşa edilmiştir. Antik kaynaklardan Homeros, (İlliada XXIV, 784 ff.), (Odysseia XXIV, 80-84) ve (İlliada XXIII, 165 ff.) tümülüslerden söz eder. Greko-Pers Dönemine ait şimdiye değin yapılan sayılı araştırmalardan son yıllarda 18 adet tümülüs mimarisini detaylı arkitektomatik açıdan inceleyen yeni bir tez çalışması bulunmaktadır (Çalışkan 2016: 23-96).

IV. 1 - Tümülüsdeki Saklı Mimari Plan ve Özellikler

Küçük Asya tipi Greko-Pers Dönemi tümülüslerde, genellikle dikdörtgen prizması şeklinde rektogonal ya da poligonal şekilde kesilmiş blok taş örgü duvarları örülmüş mezar odaları yer almaktadır. Planı çoğunlukla, esas mezar odası, ön oda, giriş holü ve dromos denilen giriş koridorundan oluşmaktadır. Bazen tek oda yerine içiçe ya da yanyana mekan şeklinde olup, bazende giriş koridoru olmayabilir. Uzunluğu 2-15 metre arasında değişen dromosların üzeri bazen açık bazende kapalı inşa edilir ve yan duvarlar kerpiç sıvalı amorf tarla taşlarından oluşan bir kaplama şeklindedir. Tavanlar genellikle düz, bindirme, yalancı tonoz, beşik ve kovan biçimindedir. Yüzeyleri cilalı Prokonessos mermeri ile kalker kesme bloklardan oluşan ve yukarı doğru daralarak yükselen duvar dokusunda, kırlangıç kuyruğu, nadiren kelebek biçimli madeni kenetler bulunmaktadır. Ön odanın ortalama boyutları en-boy-yükseklik olarak 1.50-2.00x1.80x1.90 metre ile aynı en-boy-yükseklik bakımından esas oda ise 2.00-4.00x3.5x1.90-2.50 metre arasında değişmektedir.

Bu ölçüler genellikle, soyguncuların tahribi ya da depremler gibi zamanın aşamasında net büyüklüklerini yitirmiş durumdur. Bazende kenet kullanılmadan kesme taş bloklar anathrosis işçiliği uygulanmıştır. İnşa edilirken oda kompleksinin dış yüzeyi kil ve ot/saman karışımı sıvanır ve üzeri amorf tarla taşlarıyla yükseltilerek toprakla suni bir tepe şekline getirilirdi. Yükseklikleri bakımından zamanın erozyonu ve mezar soyguncularının hedeflerinde zarar gördükleri için kesin ölçüleri belirsizdir. Ancak araştırmalarda genellikle tahmini 10-70 metre gibi yükseklikler belirtilmektedir. Bazı tümülüslerde, toprak zeminin kaymaması için tümülüs çevresi kaba ya da işlenmiş taşlarla kısa duvarla çevrilirdi. Kapılar “Tıkaç” ya “Kapak” şeklinde ya da sürgülü tek monoblok levha taştan veya menteşeli-söveli iki kanatlı levhalardan oluşmaktadır. MÖ 6-4.yüzyıllarda inşa edilen Greko-Pers tümülüsleri içinde yer alan “**gizli ve örtülü mimari**” İonik stil ve ikonografi özellikleri taşımaktadır.

IV. 2 - Pers Egemenliği Sırasında Küçük Asya Tümülüsleri

Bithynia, Phrygia, Aeolia, Lydia, Lykia, Troas, Thrakia, Mysia bölgelerindeki MÖ 6.yy.sonu ve 5-4. yüzyıllara tarihlenen Saklı Mimari içeren tümülüsler göre özetle şunlardır;

Bithynia Bölgesi - Kutluca (Mansel 1973:143 vdd., Mellink 1970: 175 vd.), Mudanya (Mansel 1946:1-12) ve Gemlik (Fıratlı 1967:229, Mellink 1967:173, Mansel 1974:181-189) tümülüsleri,

Phrygia Bölgesi - Çivril’in 20 km.güneyinde Çeçtepe (Borchhardt 1968: 209, Mellink 1968: 144), Uşak batısında Güre yakınlarında 2 adet İkiztepe (Mellink 1967:172) ve yine Uşak İli civarında Selçikler’deki 3 adet tümülüs(İzmirli 1975: 41-69, Fıratlı 1970:109-160),

Aeolia Bölgesi - Çanakkale-İzmir karayolu batısında Pergamon’nun 30 km güneybatısında yer alan Elaia (Aliağa)’da çok harap olmuş, ancak çapının 50 metrelik çevre duvar kalıntılarından ve çevredeki dağılmış işli taş parçalarının bir tümülüs olduğu anlaşılan Seçtepe (Kasper 1966: 477 vdd., Mellink 1967: 170).

Lydia Bölgesi - İzmir-Ankara karayolunun 1.5 km. kuzeyinde bulunan Alahıdır 1.2.3 numaralı tümülüsleri (Nayır 1979:115 vdd.), Manisa ili Saruhanlı ilçesi Alibeyli Kasabası mevkindeki MÖ 525-500 tarihlerini içeren Bekçitepe, Mangaltepe ve Mitralyöztepe tümülüsleri (Nayır 1983:199-206, Mellink 1983:441), Manisa-Salihli’nin 5 km. doğusundaki Yabızlar (Dedeoğlu 1992:65 vdd.); Lydia-Phrygia bölgesi sınırında bulunan Güre civarındaki Toptepe, İkiztepe (Tezcan 1976:392 vdd., Dinç 1993:261 vdd.),

Aktepe-Harta (Dinç 1993:260, Dedeoğlu 1996:197 vdd.), Paktolos Çayı civarında Sardes-T89.11, Sardes BK71.1, T82.1(Dinç 1993:167vdd., 279) ve Basmacı (Akbiyikoğlu 1991:1 vdd., 1994:2 vdd.), Laletepe (Roosevelt: 1 vdd., Dusenberre 2013: 137, 146) tümülüsleri dönemin mezar sanatı ile mimarisine ait bulunurlardır.

Lykia Bölgesi - Antalya İli Elmalı civarında, Kızılbil’de Milyas Tümülüsü ile Karaburun II tümülüsler (Mellink 1973: 293-303, Mellink 1976: 377-384, Mellink 1998: 257-269).içinde yer alan düzgün dikdörtgen taş bloklardan inşa edilmiş olan MÖ 470 yıllarına tarihlenen mezar odaları, yine toprak altına gizlenerek inşa edilmiş dönemin **gizli ve örtülü** mimarisi stilni vermektedir.

Troas Bölgesi - MÖ 5. yüzyıl boyu ve 4. yy. başlarına dek Daskyleion satraplığının egemenliğinde olan stratejik konumu olan önemli olan bölgede tümülüsler, eski Troia kazılarında ve 1960 yıllarında Dardanos şehri yakınındaki araştırmalardan bilinmektedir(Duyuran 1960a: 64 vdd., Duyuran 1960b: 9 vdd., Cook 1973: 60, Sevinç-Treister 2003: 251 vdd.). Son yıllarda, bu döneme ait oldukça önemli buluntular veren 3 adet tümülüs Çanakkale Müzesi arkeologlarınca kazılmıştır. 5.yüzyıla tarihlenen Gümüşçayın 7 km.kuzeyinde Dedetepe (Sevinç-Treister 2003:215 vdd.), Gümüşçay (Sevinç 1996a: 442 vdd., Sevinç 1996 b: 251 vdd.) ve Çingene Tepe (Sevinç ve diğ. 2001: 385) tipik oda mezarlı ve dromoslu döneme ait gizli veörtülü mimari örnekleridir.

Thrakia Bölgesi - Bölgede, MÖ 5. yüzyıl sonlarına doğu taş örgülü mezar yapıları görülmeye başlanmaktadır. MÖ 4. Yüzyılda Makedonya tipi ve yuvarlak planlı kubbeli mezar tipi iki ayrı model karşımıza çıkar. Bölgede 1936-1938 yılları arasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün istekleri doğrultusunda arkeolojik araştırmalar A.Müfid Mansel tarafından başlatılmıştır. Arif Müfid(Mansel) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdür Muavvini /yardımcısı olan bu genç arkeolog, arkeoloji eğitimini Berlin’de gerçekleştirmiştir. Bu, Atatürk’ün yerli araştırmacılar ve arkeologların olmadığı nedeniyle hasret çektiği bir durumdur. Mansel 3 tümülüs kazmıştır (Mansel 1941,119-187; Mansel 1943,1-54); Mansel 1943:4).. Bunlar Kırklareli A.B.C- ile Eriklice ve Karakoç tümülüsleri olarak adlandırılmakta ve Kubbeli Mezar Odaları saklı mimari içermektedir. (RES. 1 Arif M. Mansel Tümülüs kazısında)

Mysia Bölgesi - Bölgenin en önemli yeri satrap kenti Daskyleion, Bandırma İlçesi sınırlarındaki Manyas Gölü’nün güney doğusunda yer alır (Bittel 1953:1 vdd.; Bakır 1988; Bakır 1995; 269-285). İlk tümülüsler 1900 yılı başlarında Th.Wiegand tarafından

Daskyleion civarındadaki yüzey araştırmalarında saptanmıştır. Bunlar Manyas Gölü doğusunda Aksakal, Bandırma'nın batısında Bandırma, Edincik-Kyzikos yolunda Boiralı/Boralı, Eski Manyas köyü batısında Manyas, Yeniköy ve Soğuklar köyü civarındadır (Wiegand 1904: 285 vdd.). 1974 yılında definecilerin tahribat ihbarı üzerine Bursa Müzesi uzmanlarınca Balıkesir batısında İvrindi ilçesi, Yağcılar tümülüsü (Akat 1975:29-30) ile 1988 yılında tekrar kazısına başlanan Daskyleion satrap kenti civarında son yıllarda ihtişamlı tümülüsler saptanmıştır. Kocaresul (İren-Yıldızhan 2014a: 215 vd.), Kuru (İren-Doğan 2012: 519 vdd., İren-Doğan 2012:524 vd.), Tepecik (İren 2014: 54), Kösemtuğ (Ateşlier 1992:13-28) ve Eşenköy (Tan 2017:33-51) Greko-Pers dönemi içinde taş bloklardan inşa edilmiş konut odalar içeren gizi ve örtülü en eski bilinen tümülüslerdir.

Resim 1: Arif M. Mansel Kırklareli Vize Tümülüs kazısında

V- SAKLI MİMARİYE ÖRNEK ÜÇPINAR VE EŞENKÖY TÜMÜLÜSLERİ

Son yıllarda ortaya çıkarılan Mysai bölgesindeki Üçpınar ve Eşenköy tümülüsleri örnek olarak ele alınmıştır. Bandırma ve Bursa Müzesi uzmanlarının gerçekleştirdiği kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Daskyleion Balıkesir/Üçpınar ve Eşenköy Tümülüsleri gizli ve örtülü mimariye örnek olarak incelenecektir.

V.1 - Balıkesir-Üçpınar Tümülüsü:

Balıkesir ili merkeze yakın mevkide yer alan Üçpınar Tümülüsü 1988 yılında definecilerin talanı ihbarı sonrasında kazısı yapılmıştır. Mysia bölgesinde satrap

Resim 4: Balıkesir-Üçpınar Mezar Odası (Bursa Arkeoloji Müzesi Teşhir Salonu)

Resim 2-3: Balıkesir-Üçpınar Mezar Yapısı; Dış cephe ve oda girişi (Bursa Arkeoloji Müzesi Teşhir Salonu)

kenti Daskyleion territorumunda bulunan tümülüsün mezar odası ile dromosu iri dikdörtgen kesme blok taşlardan oluşmaktadır. Odada karşılıklı 70x192 cm boyutlarında iki kline ve girişinde gömü töreni sonrası bırakılan madeni araba aksam ve tekerlek kalıntılarının konservasyonu da yapılmış ve mezar odası duvarında teşhir edilmektedir. Bursa Arkeoloji Müzesi uzmanlarının çalışmaları sonucunda restitüsyon-anıması yapılarak sergilenen tümülüsün içi ve kline işçiliği Küçük Asya Tipi Greko-Pers dönemin halk tipi konutların işçiliğini yansıtmaktadır (Res. 2-4).

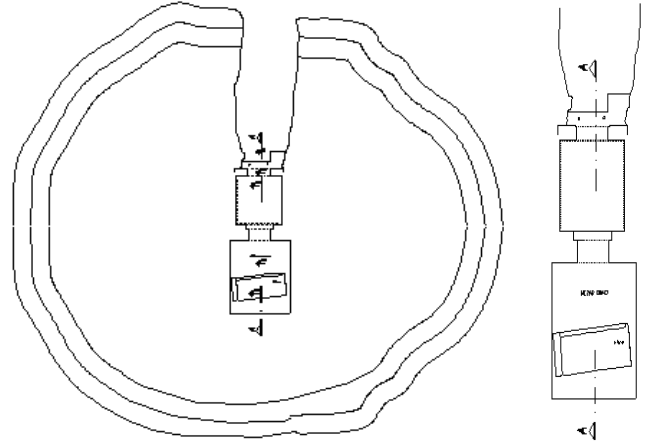
V.2 - Eşenköy Tümülüsü

Daskyleion çevresindeki tümülüslerden olan Eşenköy Tümülüsü (Res. 5) Daskyleion'un 3-4 km. güneybatısında yer alır ve definecilerin kaçak kazılarınca tahrip olmuştur. Yerel emniyet güçlerince saptanan bu durum üzerine Bandırma Müzesi Müdürlüğü uzmanlarınca 2010 yılının Ağustos ve Kasım aylarında kurtarma kazısı yapılmıştır. Tümülüs 54 metre çapında olup, içindeki saklı mimari kuzey-güney doğrultusundadır. Tümülüsün bilimsel değerlendirmesi Bandırma Müzesi uzmanı Arkeolog T.Tan tarafından yayınlanmıştır (Tan 2017: 33-52).

Resim 5: Eşenköy Tümülüsü (Foto T. Tan)

Prokonessos mermerinden inşa edilen mezar yapısı, üzeri açık Dromos, giriş kapısı, ön oda, ara giriş, ve esas odadan oluşan mimari plana sahiptir (Res. 6-7). Saklı Mimari mezar odalarının kuzeyinde yer alan Dromos (Giriş koridoru) 7.50 metre uzunluğundadır. Ön odaya giriş 160x105 cm boyutlarında düz blok biçiminde olup, söve, lento ve eşik taşı gibi mimari öğelerin oyuk zıvanalarına rapt edilmiş konumdadır. Tan, bunun "Tıkaç Kapı" olduğunu bildirmektedir (Tan 2017:34). Bu kapı arkasında yer alan ön mekan 227cm. yüksekliğinde olup, 202x202 cm.den oluşan kare şeklindedir (Res. 7). Esas mezar odası kapısı 149cm yüksekliğe ve 100 cm genişliğindedir, Bu kapının üst sövesi hafifçe dışa taşkın, volütlü ve palmet bezemeli olup, iki yan ucu ve de bunların bitiminde boynuz gibi yukarı kıvrık şekildedir (Tan 2017: fi.10). bu tip kapı biçimleri işçiliği tipik Anadolu-İonik mimari stilini göstermektedir (Büsing-Lolbe 1978: 119-123, (Karagöz 2013: kat. 9-11).

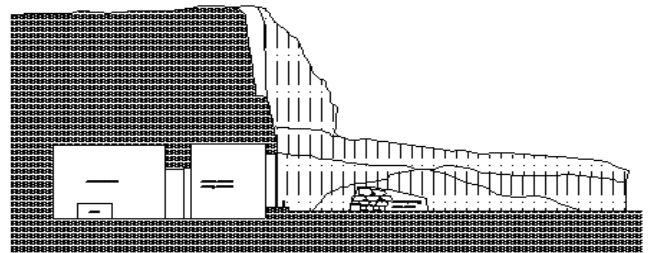
Resim 6-7: Eşenköy Tümülüsü içi Saklı Mimari Planı (Tan 2017: Fig. 1-2)

Ön odadan daha büyük olan esas arka oda (264 x 295 cm) boyutları kareye yakındır ve 227 cm. olan yüksekliği normal insan boyundan fazladır. Ölenin konulduğu boyalı ve bezekli yine taş kline, yemek sehpası gibi mobilya donatıları bulunmaktadır. Tüm duvarlar ve tavan perdahlı mermer bloklardan inşa edilmiştir. Bloklar birbirlerine madeni kenetlerle tutturulmuştur (Res. 8).

Resim 8: Eşenköy Tümülüsü Mezar Odası (Foto T. Tan)

Şimdiye dek belirlenen mimari, oluşum, halkın yaşam konutu olan sivil mimari örneğinin Tümülüs içinde de mezar ritüeli olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira, sivil halk konutları zamanımıza kadar tam kalmamış olduğundan, Tümülüs içinde korunmuş olan giriş koridoru, arka arkaya 2 odadan oluşan mimariye -Saklı

Resim 9: Eşenköy Tümülüsü Örtülü-Gizli Mimari Kesiti (Foto: Tan 2017: Fig. 3)

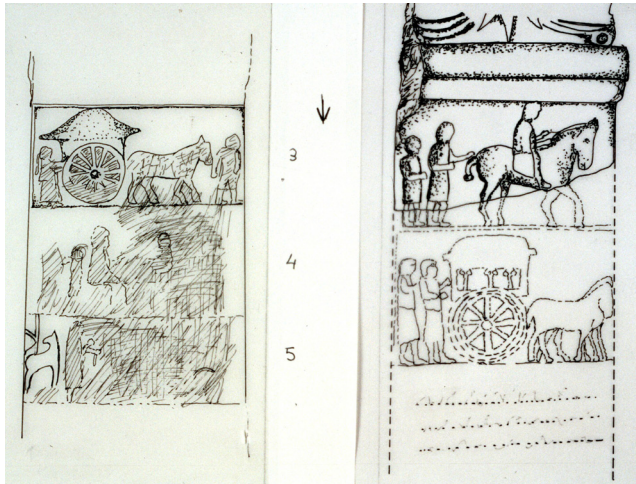
Mimari- tanımlama uygun görünmektedir (Res. 9). Tümülüs dromos girişlerinin sağ ve solunda yer alan stellerin, prospektif ve retrospektif anlamları, zamanın ölü gömme ritüeli ile bağlantılıdır.

Gerek Üçpınar gerek Eşenköy Tümülüsleri içindeki kesme taş örgülü tek ya da birkaç odadan oluşan mimari biçimleri ise zamanın günümüze kalmayan **Saklı Mimari** sivil halk evlerinin MÖ 5. yy. planlarını yansıtmaktadır.

VI- STEL KABARTMALARININ RETROSPEKTİF-PROSPEKTİF ANLAMLARI

Daskyleion çevresinde şimdiye dek yapılan tüm araştırmalara göre saptanan 14 tümülüs dromos başlangıcına dikilen çifte stellerinde yaklaşık 28 adet olası gerekir. Burada, 2 ayrı tümülüs ait 4 stel incelenmektedir ve hangi tümülüs olduğu belirsizdir. Bu nedenle yörede ele geçen steller genellikle sonraki geç dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmış halde ortaya çıkarılmış olsa da, Daskyleion stellerinin tümünün dromos girişinde sağ ve solda birbirini tamamlar konular durumunda dikildiği saptanmıştır (Borchhardt 1968: 175-176, Möbius 1971: 451-452).

İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan 4 adet stelin döneme ait 2 tümülüs girişleri için yapıldığı üst üste birkaç sahneli kabartmalar belgesel anlan taşımaktadır. Tümülüsün toprak yığını altındaki Saklı Mimari ile bağlantılı Prospektif ve Retrospektif anlamlar taşıdığı antik dünyadaki öteki dünya inancını kapsamaktadır.

Resim 10: Daskyleion Narrativ Steller, (Karagöz 2013: Kat. 3-4, Abb. 10 ve 17-21)

Res. 10 – (bize göre) solda kabartmaları traşlanmış stel temaları ile sağda alt yarısı kırık stelinde eksik kısmının sahneleri birbirini tamamlayan steller, aynı tümülüs girişine ait olduğu anlaşılmaktadır. Cenaze nakli yapan atlı araba olduğu, şimdiye dek bilinen örneklerden anlaşılmaktadır.

Soldak kırık Stel - 1. sahne: Kabartmalar aşağıdan yukarı doğru anlatılmaktadır. Çizim olarak tümlenen yitik olan kırık kısımda, önce yazıt üstünde atlı arabanın taşıdığı ölenin lahdi olmalıdır.

Soldak kırık Stel - 2. sahne: Cenaze arkasında giden atlı ile yaya hizmetkarlar işlenmiştir. Atlı, ölenin yeri geçecek olan oğlu, kardeşi, yakın akrabası y da bunlar yoksa en yakın arkadaşlarıdır

Sağdaki Stel - Üst sahne: yukarıdan aşağıya giden sahneler süksesif anlatımdadır. Atlıyı izleyen Saraylı kadınları taşıyan atlı araba(Harmamaksa) yaya seyis ile hizmetkarlar kortejdedir.

Yukarıdan aşağıya giden 2 sahne: ebedi cenaze şöleni –symposium– betiminde, klinede uzanmış erkek, karşısında oturan kadın ile hizmetkarlar görülmektedir. **Son sahne** ise dönemin önemli dini ve sivil ritüeli olarak krali toplumda önemli yer tutan pardeisos-hayvan kurban olayı seçilmektedir.

Resim 11: Daskyleion Narrativ Stelleri, (Karagöz 2013: Kat. 1-2, Abb. 15-16)

Res. 11 – Diğer aynı dromos girişine ait çifte stellerden, **sağdaki stelin** narrativ uslubu en alt sahne ile başlar. Dört satır Arami yazıt üstünde, çifte atın çektiği içinde ölenin olduğu (Watzinger'e göre Ahşap) lahit mezar odasına doğru gitmekte, arkasında onu izleyen yerini alacak olan ardıl/halefi atlı ve yaya hizmetker grubundan oluşan 2 kabartmadır. Bu sahneden **soldaki stele** geçen törensel kortej hikayesi üst sahneden aşağıya doğru gider. Çatısı deri ile kaplanmış hanedan kadınları taşıyan atlı araba (Pers dilide Harmamaksa) ile yaya hizmetkarlar, bu sahne altında da ebedi symposium /cenaze şöleni son bulmaktadır.

VII - ANALİTİK İNCELEME ve SONUÇ

‘Saklı Mimari’ ile Dromos girişinde dikili stellerde, ölenin ve çevresinin Retrospektif/Geçmiş ve Prospektif/Gelecek yaşam sahnelerini işlenmiştir. Kabartmalara

göre, soldaki stelde aşağıdan yukarı doğru, sağdaki ise yukarıdan aşağıya doğru giden betimleme figürleri geçmişte yaşanmış ve gelecekte yaşacak olayları günümüze aktarmaktadır.

1. Her iki steldeki atlı araba ile mezar anıtına taşınan ölen *Prospektif* temayı çağrıştırmaktadır ki, mobilya taklidi bezemeli mermer kline, çanak çömlek, takı hatta silah gibi özel eşyaların da yanına bırakılması, ikinci konutunda ikinci yaşamını sürdüreceğine inanılmaktadır. Bazı araştırmacıları mermer gibi ağırlığı yoğun malzemeden olan lahdi 2 atın çekemeyeceği görüşündedir. Cenaze mezar odasına ahşap lahit içinde taşınmaktadır (Watzinger 1905: 45-46).
2. Ölenin lahdini taşıyan atlı araba arkasında, tek atlı kişi yerine geçecek ardılı/halefi olacak kişi betimlenmiştir. Bu kişiler tarihsel kaynaklara göre, varsa oğlu, kardeşi, akrabası ya da yakın arkadaşı olmalıdır. Bu betim *Prospektif* düşünceye uygun görünmektedir.
3. Atlı kişi ardında üzeri deri ile kapatılmış saraylı/hanedan kadınları taşıyan atlı arabaların (Harmamaksa) cenaze töreninde yer almadığını, seyahat olayı olduğunu savunan görüşler (Tappeiner 1986:84-95) bulunmaktadır. Ancak, antik kaynaklar bu sahnede trajik bir geleneği hatırlatmaktadır. Euro-Asiyatik/Avrasya törelerine göre üst düzey yönetici ya da kral öldüğünde en yakın arkadaşı, O'nun hareminden en sevdiği kadını seçer. Seçilen kadın cenaze seremonisinde arabası ile katılır. Saraylı yüksek kademeli seçilmiş kişiler ile birlikte mezar odasına kapatılır. Bu zalimane töre ya da geleneği Borchhardt (1968:186-187) Ksenophon'da geçtiğini bildirmektedir (Ksenophon (Xen. Kyr.6,4,11; 7,3,3vdd.). Şöyle ki; "...*Susa Satrabı Abradatas, Büyük Kral Kyros'un yandaşı/ müttefiki olarak Kroisos'a karşı Sardes'te yapılan muharebede ölür. Büyük Kralın izinleri ile Paktolos kıyısında yüksek bir tepede yapılan anıtsal mezar-daki gömü töreninde eşi Panthea'nın atlı arabası (Harmamaksa) ile refakat eder. Kendisi ile birlikte saray memurlarında 3 hadım ağası ve 1 yüksek dereceli memur mezarda kendilerini öldürürler yani intihar ederler. Dromosa dikilen mezar stelinde ölenlerin yüksek saraylı memuriyet kimlikleri de yazılır..*". Herodot (I,71), aynı bu zalim geleneğin İskitlerde de olduğunu söz etmektedir.
4. Antik kaynakların belirttiği sonuçlara göre, üzeri kubbe şeklinde kapatılmış matemdeki saraylı kadınları taşıyan atlı arabaların sadece seyahat amaçlı kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Geçmiş zamanda gezi-seyahat amaçlı saraylı kadınların kullandığı Harmamaksa (Retrospektif) ve eşi ölen hanedan

üyesi kadının geleceğinde yapacağı mezar canlı gidiş olayında da (Prospektif) bindiği anlam bu sahnede verilmektedir.

5. Klinede uzanmış erkek, karşısında oturan kadın figürlü ve önde yiyecek sehпасı/mensa ile hizmetkarlardan oluşan symposium sahnesi ebedi Retrospektif anlamı göstermektedir. Fakat aynı zamanda zamanın ölü ritüel geleneğine göre, öbür dünyada ruhun günlük gereksinimleri için kullanacağı keramik ve madeni kaplar Prospektif anlamı yüklemektedir.
6. Pers satraplarının Anadolu'daki hakimiyetleri sırasında, sarayları civarında sınırları belirli 'Paradeisos' (Cennet Parkı) yeşillikler, ağaçlar ile yaban hayvanları içeren özel tabiat parkları ya da korulukları bulunduğu yine antik kaynaklardan öğrenilmektedir. Daskyleion civarındaki Manyas Kuş cenneti de bunlardan biridir. Res.10'daki stelin son sahnesinde ölü kültü töresi gereği geyik kurban edilme olayı betimlenmiştir. Çeşitli kültürlerde ölü kültüründe hayvan kurban etme olayı görülmektedir ki, bu sahne Prospektif anlam taşımaktadır.

Geçmişte yaşarken kullandığı eşyaların yanında olması, ikinci yaşamda da geçmişi hatırlamak ve devam ettirmek durumu, Retrospektif anlam taşımaktadır. Gelecekte ikinci yaşamda tekrar bu eşyaları kullanacağı inancı da prospektif durumunu çağrıştırmakta olup, her iki kavram felsefi ve geleneksel inanç içinde kaynaşmıştır (Panofsky 1964: 25-26). Saklı Mimari olarak tanımladığımız Tümülüs içindeki konut ile Droms girişindeki stellerde Narratif usulda işlenmiş temalar, dönemin ölü kültüne dair bilgileri görsel içerikte belgesel kılmaktadır.

Seçilmiş Kaynakça

- Akat, A.
1975 "İvrindi Yağcılar Tumulus, Recent Archaeological Research in Turkey", *AnatSt.* 24/1975, 29-30.
- Akbıykoğlu, K.
1990 "Güre Basmacı Tümülüsü Kurtarma Kazısı", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 19-20 Nisan 1990, Ankara, 1991, 1-23.
- Akurgal, E.
1956 "Recherches Faites a Cyzique et a Ergili. Au sujet de la date de l'expansion ionienne", *Anatolia I*, 1956, 15-24.
- Ateşlier, S.
1992 Daskyleion-Kösemtuğ Tümülüsü Mimarisi, Ege Üni., 1992 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Bakır, T.
1988 "Daskyleion", *Höyük I*, 1988, 75-84.
- Bakır, T.
1995 "Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion", *Pallas* 43, 1995, 269-285.

- Büsing-Kolbe, A.
1978 “Frühe griechische Türen”, *JdI* 93, 1978, 66-174.
- Bittel, K.
1953 Zur Lage von Daskyleion, *AA* 68, 1953, 1-15.
- Borchhardt, J.
1968 “Epichorische, gräko-persisch beeinflusste Reliefs in Kilikien”, *IstMitt* 18, 1968, 161-211 Taf. 40-57.
- Borchhardt, J.
1993 “Die obere und die untere Grabkammer. Beobachtungen zu den Bestattungsbräuchen der lykischen Oberschicht”, in: M. Kubelik – M. Schwarz. (Hrsg.), *Von der Bauforschung zur Denkmalpflege. Festschrift A. Machatschek* (Wien 1993) 7-22.
- Borchhardt, J.
2002 “Narrative Ereignis- und Historienbilder im mediterranen Raum von der Archaik bis in den Hellenismus”, in: M. Schwarz (Hrsg.), *Krieg und Sieg. Narrative Wanddarstellungen von Ägypten bis ins Mittelalter. Internationales Kolloquium im Schloss Haindorf, Langenlois 29–30 Juli 1997* (Wien 2002) 81-136 Abb. 1-24.
- Cook, J.M.
1973 *The Troad. An Archaeological and Topographical Study*, Oxford, 1973.
- Çalışkan, D.
2016 Anadolu’da MÖ 6-5. yüzyıllarda İnşa Edilen Tümülüslerden Örnekler Mimari İçerikleri, İst. Teknik Üni. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi-Dnş. T. Saner), 2016.
- Dedeoğlu, H.
1992 “Yabızlar Tepesi Tümülüsü”, II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 1992, 65-79.
- Dedeoğlu, H.
1996 “Harta Abidintepe Tümülüsü”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 4, 1996, 197-206.
- Duyuran, R.
1960a “Çanakkale’de eski Dardanos şehri yakınında bulunan Tümülüs hakkında ön rapor”, *X/1*, 1960, *TürkAD*, 64-66.
- Duyuran, R.
1960b “Decouverte d’un Tumulus pres de l’ancienne Dardanos”, *Anadolu/Anatolia* 5/1960, 9-12.
- Dinç, R.
1993 Lydia Tümülüsleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üni. Sosyal Bilimler Ens. 1993.
- Dusinberre, E.R.M.
2003 *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge 2003.
- Dusinberre, E.R.M.
2013 *Empire, Authority and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge 2013.
- Fıratlı, N.
1967 “Brief Archaeological News-The Tumulus of Gemlik”, *İstanbAMüzYıl* 13-14/1967, 229.
- Fıratlı, N.
1970 “Uşak Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları”, *TürkAD* 19, 2, 1970, 109-160.
- Hanfmann, G.M.A.
1983 *Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*, Cambridge, 1983.
- Jacobs, B.
1994 *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius’ III.*, Wiesbaden 1994.
- İren, K. – Doğan, T.
2012 “Daskyleion 2010 kazı Çalışmaları”, *33/2012 KST/I*, 519-532.
- İren, K. – Yıldızhan, H.
2014 “Daskyleion 2012 Yılı Kazı Çalışmaları”, *35. KST-II*, 211-255.
- İzmirligil, Ü.
1975 “Uşak-Selçukler Tümülüsleri” *TürkAD XIII/I*, 1975, 41-50.
- Karagöz, Ş.
2007 “Neue Ansichten zu einem freistehenden Grabbau aus Daskyleion”, in İ. Delemen (Hrsg.) *The Achaemenid Impact on Local Population and Cultures in Anaytolia (Sixth-Fourth centuries B.C.) Papers Presented in the International Workshop İstanbul 20-21 May 2005*, (İstanbul 2007), 195-214.
- Karagöz, Ş.
2013 *Kleinasiatisch-Graeko-Persische Kunstwerke im Archaeologischen Museum von İstanbul*, *IstForsch* 54/2013.
- Kasper, S.
1966 “Der Grabtumulus Seç-Tepe bei Elaia”, *AA* /1967, 477-478.
- Mansel, A.M.
1971 *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK-Ankara, 1971.
- Mansel, A.M.
1973 “Gebze Yöresinde Kutluca Kubbeli Mezarları ve Onun Trakya Kubbeli Mezarları Arasında Aldığı Yer” *Belleten XXXVII/1973*, 143-158.
- Mansel, A.M.
1974 “Gemlik Tümülüs Mezarı”, *Belleten XXXVIII*, 1974, 181-189, Res. 1-26.
- Mansel, A.M.
1941 Grabhügelforschung im östlichen Thrakien, *AA* 56/1941, 119-187.
- Mansel, A.M.
1943 *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları ve Sahte Kubbe ve Kemer Problemi. Die Kuppelgräber von Kırklareli in Thrakien*, Ankara 1943.
- Mansel, A.M.
1946 “Mudanya Mezar Odası”, *Belleten X/1946*, 1-12, Lev. I-VI.
- Mellink, M.J.
1967 “Archaeology in Asia Minor”, *AJA* 71/1967, 172.
- Mellink, M.J.
1968 “Archaeology in Asia Minor”, *AJA* 72/1968, 144.
- Mellink, M.J.
1973 “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972”, *AJA* 77/1973, 293-303.

- Mellink, M.J.
1976 *Excavations in the Elmalı Area, Lycia*, 1975, AJA 80, 1976, 377-384.
- Mellink, M.J.
1983 "Archaeology in Asia Minor", AJA 87/1983, 441.
- Mellink, M.J.
1998 *Kızılbel. An Archaik Painted Tomb Chamber in Northern Lycia*, Philadelphia, 1998.
- Möbius, H.
1971 "Zu den Stelen von Daskyleion", AA 1971, 442-455.
- Nayır, K.
1979 "Alahıdır Tümülüsleri Kazısı", *Anadolu Araş.* VII/1979, 115-129.
- Nayır, K.
1983 "Alibey Tümülüsleri Kurtarma Kazısı-1981", *IV Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1982, 199-206.
- Roosevelt, C.G.
2008 "Lale Tepe: A Late Lydian Tumulus near Sardes. 1. Intruduction, Excavation, and Finds" (in N.D. Cahill edi. *Love for Lydia; A Sardis Anniversary* Vol. Presented to C.H. Greenewalt, Jr, 1-24.
- Panofsky, E.
1964 *Grabplastik vier Vorlesngen über ihren Bedeutungswandel von Alt-Ägypten bis Bernini*, Köln, 1964.
- Serdaroğlu, Ü.
1979 "Bautätigkeit in Anatolien unter persischer Herrschaft", in: D. Papenfuss – V.M. Strocka (Hrsg.), *Palast und Hütte. Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander v. Humboldt-Stiftung, 25-30.11.1979 Berlin* (Mainz 1982) 347-356.
- Sevinç, N.
1996a "Çanakkale-Gümüşçay Tümülüsleri 1994 Yılı Kurtarma Kazıları Ön Raporu", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, VI, 1996, 442-445.
- Sevinç, N.
1996b "A new sarcophagus of Polyxena from the salvage excavations at Gümüşçay", *Studia Troica* 6/1996, 251-264.
- Sevinç, N. – C.B. Rose – Strahan, D. – Tekkök-Bıçken, B.
1998 "Dedetepe Tümülüs" *Studia Troica*, 8/1998, 305-323.
- Sevinç, N. – R. Körpe – M. Tombul – C.B. Rose – D. Strahan – D. Kieseutter-Wallrodt
2001 "A new painted graeco-persian sarcophagus from Çan", *Studia Troica* II/2001, 383-420.
- Starr
1977 "Greeks and Persians in the 4th century B.C. 2. The Meeting of two Cultures", *IrAnt* 12, 1977, 49-115 Taf. 1-16.
- Şahin, S.
1995 "Türkiye Geneline Eskiçağ Bilimleri ve Eskiçağ Tarihi Temel Bilimleri", *Arkeoloji Dergisi* III/1995, Ege Üni. Ede. Fak. Yay., 203.
- Tappeiner, M.
1986 "Ein Beitrag zu den Wagenzügen auf den Stelen aus Daskyleion", *EpigrAnat* 7/1986, 81-06.

- Tan, T.
2017 "The Hellenistic Tumulus Eşenköy in NW Turkey", *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu*, XXV/2017, (Inst.Français D'etudes Anatoliennes G.-Du Mezil) 33-52.
- Tezcan, B.
1976 "İkiztepe Kazısı", *VIII. Türk Tarih Kongresi Raporları*, Ankara, 1976, 391-397.
- Watzinger, G.
1905 *Griechische Holzsarkophages aus der Zeit Alexanders der Großen. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Abusir 1902-1904*, WVDÖG 6, Leipzig, 1905.
- Wiegand, T.
1904 "Reisen in in Mysien", *At.Mitt.* 29, 1904, 285-286.

Şehrazat Karagöz

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı – 19

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı, ilk kez 2001 yılında düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren, her yıl bahar döneminde gerçekleştirilen toplantı 2020 ve 2021 yıllarında Covid-19 salgını nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 2022 yılında 19. Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı, 13-15 Nisan tarihleri arasında Zoom üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Üç gün devam eden toplantı boyunca, beş oturumda 18 sözlü bildiri sunulmuş, üç poster çalışması ise resmi web sitesinde yayınlanmıştır.

Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Gülsün Umurtak, Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hayati Develi ve İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mahmut Ak tarafından yapılan açılış konuşmaları İÜ Edebiyat Fakültesi'nin YouTube kanalından canlı yayınlanmıştır. Açılış konuşmasını takiben Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın başkanlığındaki ilk bilimsel oturum Prof. Dr. Gülsün Umurtak'ın Hacılar Büyük Höyük'te yapılan çalışmaları aktardığı "Hacılar Büyük Höyük Kazı ve Onarım Çalışmaları 2019-2021" başlıklı bildirisiyle başlamıştır. Ardından Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran'ın "Orta Anadolu Bölgesi'nin Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı Höyük" başlıklı konuşmasıyla ilk oturum sonlanmıştır. Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar'ın başkanlık ettiği günün ikinci ve son oturumu, Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe'nin, 2019'dan itibaren yapılan çalışmaları aktardığı "Perge'de 2019-2021 Yıllarında Yürütülen Çalışmalar" başlıklı sunumu ile açılmıştır. Oturumun ikinci konuşmasında Dr. Öğr. Üyesi İpek Dağlı, "Labraunda 2021 Yılı Çalışmaları" başlıklı

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

ARKEOLOJİK KAZI VE ARAŞTIRMALAR TOPLANTISI-19

13-15 NİSAN 2022

Sempozyum
çevrimiçi olarak
gerçekleştirilecektir.
Katılmak için kayıt olmak
gerekmektedir.

Sempozyum programı ve kayıt için;
<https://arksempozyum-edebiyat.istanbul.edu.tr>

bildirisiyle Labraunda'da 2021 yılında gerçekleştirilen kazı ve onarım çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Doç. Dr. Müjde Peker, "İzmir İli Nif (Olympos) Dağı Kazısı 2019 – 2021" başlıklı bildirisinde Nif Dağı Kazısı kapsamında yürütülen çalışmaları dinleyicilerle paylaşılmıştır. Stylos'lar üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Melih Gül'ün "Antik Çağ'da Stylos ve Nif Dağı Kazı Buluntusu Stylos Örnekleri" başlıklı sunumuyla günün ikinci oturumu sonlanmıştır.

Toplantının ikinci gününün ilk oturumu Prof. Dr. Sevil Gülçur başkanlığında açılmış, ilk konuşma Prof. Dr. Necmi Karul'un Karahantepe'deki son gelişmeleri aktardığı "2021 Yılı Karahantepe Kazı Çalışmaları" başlıklı sunumuyla başlamıştır. Bu sunumun ardından aynı bölgede çalışmalar yürüten Doç. Dr. Eylem Özdoğan, "Sayburç 2021" ve Doç. Dr. Emre Güldoğan, "Sefertepe Projesi 2021 Yılı Çalışmaları" başlıklı konuşmalarıyla 2021 sezonu çalışmalarından bilgiler aktarmışlardır. Öğr. Gör. Hüreyla Balcı'nın "Kuzeybatı Anadolu'da Tarım Başlangıcı: Barcın Höyük Bitki Kalıntıları Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı konuşmasıyla oturum sona ermiştir. Günün ikinci ve son oturumu Prof. Dr. Bilge Hürmüzlü Kortholt başkanlığında, Doç. Dr. Metin Alpaslan ve Araş. Gör. Dr. Fatma Kaynar Bastıcı'nın "Hititlerin Başkenti Hattuşa'nın Kent Topoğrafyası Projesi: Amaç, Yöntem ve İlk Sonuçlar" başlıklı bildirileriyle

başlamıştır. Burcu Özer, "Hitit Çiviyazılı Metinlerde Heykel: Kraliye Heykel Kültü"; Araş. Gör. Okan Sezer ise "MÖ 6. Yüzyılda Orta Anadolu" başlıklı çalışmalarını dinleyicilerle paylaşmışlardır. Günün sonu konuşmacısı Büşra Hacıköylü, "Pers (Akhaemenid) Kralı I. Kserkses'in Yunanistan Seferinin Anadolu Güzergâhı" başlıklı bildirisini sunmuştur

Toplantının son gününde Prof. Dr. Gülsün Umurtak başkanlığında tek oturum gerçekleşmiştir. Doç. Dr. Hasan Peker, "Türk-İtalyan Karkamış Kazıları 2020-2021 Sezonundan Filolojik Bulgular" başlıklı bildirisiyle Karkamış Höyük'te ele geçen kil mühürlerin filolojik değerlendirmelerini paylaşmıştır. Doç. Dr. Selma Balcı ve Dr. Sidar Gündüzalp, "Sırçalıtepe Kazısı 2019-2021" başlıklı konuşmalarıyla Sırçalıtepe'de son yıllarda tespit edilen arkeolojik bulgulara değinmişlerdir. Ardından Doç. Dr. Çiler Altınbilek-Algül ve Dr. Orkun Kaycı'nın Orta Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları projesi çerçevesinde "Eşek Deresi Mağarası 2021 Yılı Çalışmaları" başlıklı bildirisi sunulmuştur. Sempozyumun son konuşması, Doç. Dr. Aslıhan Yurtsever Beyazıt tarafından sunulan "İkiztepe Kazılarının Dünü ve Bugünü" başlıklı bildiri olmuştur.

Tarihöncesi, Protohistorya, Ön Asya Arkeolojisi, Klasik Arkeoloji, Restorasyon ve Konservasyon alanları ekseninde çalışmalar yürüten akademisyen ve araştırmacılar, yaptıkları güncel çalışmaların bilimsel sonuçlarını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı aracılığıyla bilim dünyasına ve ilgililere sunma imkânı yakalamıştır. Toplantının düzenleme kurulunda Doç. Dr. Aslıhan Yurtsever Beyazıt, Doç. Dr. Müjde Peker, Doç. Dr. Nurcan Kayacan, Araş. Gör. Fatih Mehmet Çongur, Araş. Gör. F. Nihal Köseoğlu ve Araş. Gör. Yasin Gökhan Çakan görev üstlenmişlerdir.

Üç gün boyunca altı oturumda gerçekleştirilen etkinliği takip eden katılımcı sayısı günlük ortalama yüz kişiyi aşmıştır. Bildiri özetleri ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı hakkında daha detaylı bilgiye "<https://arksempozyum-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/>" adresinden ulaşılabilir.

Gamze Karakaş

XIX. Türk Tarih Kongresi'nin Ardından

Tarih (*historia*) her ne kadar yazı ile başlatılsa da insan, var olduğu ilk andan itibaren tarih üretmeye başlamıştır. Doğası gereği geçmişe içkin olmasına rağmen tarih, bugün için vardır ve beşere içinde yaşadığı toplumsal, kültürel yapıyı anlamlandırarak

anlamanın yolunu sunar. Bu bakımdan tarihçiler, inceledikleri konular ve yaptıkları çalışmalarla tarihsel olaya ve onun ardında yatan anlam katmanlarına yüzlerini dönerek bunları çeşitli bilimsel yöntemlerle açıklamaktadırlar. Tarih, bireyin ve toplumların hem varoluşuna hem de kendini inşa sürecine tanıklık eder. Tarihin ve onun farklı boyutları ile ilişki kurduğu disiplinlerin bir arada tartışılması, bilimsel çıktıları yanında toplumsal fayda sağlayan etkinlikler olarak düşünülmelidir. Bu nedenle ilki 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında Ankara'da gerçekleştirilen Türk Tarih Kongresi, Türkiye'nin sosyal bilim çalışmaları tarihinin en köklü bilimsel etkinliğidir. Düzenlendiği ilk yıldan sonra önce 5, 1986 yılından itibaren ise 4 yıllık aralıklarla gerçekleştirilen Türk Tarih Kongresi, farklı disiplinlerden araştırmacıları bir araya getirerek bilginin paylaşılması ve çoğaltılmasına hizmet eden uluslararası bir etkinliktir. Bu yıl 3-7 Ekim 2022 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu himayesinde Ankara'da gerçekleştirilen kongrenin açılış konferansı Prof. Dr. İlber Ortaylı tarafından verilmiş, ardından Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, KÜVAM Genel Müdürü Gökhan Yazgı ve Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar'ın katılımıyla Türkiye'nin arkeoloji ve sanat tarihi birikimi tartışılmıştır. Kongre kapsamında 4 gün boyunca 60 ayrı oturumda 233 sözlü bildiri sunulmuştur. Anadolu tarihini en erken dönemlerden

günümüze kadar inceleyen bildirilerin özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türk Tarih Kongresi'nin farklı alanlardan araştırmalara yer veren multidisipliner, birleştirici doğasının devam etmesinin Türkiye'deki sosyal bilim çalışmaları için taşıdığı önem büyüktür. Bu bakımdan bir sonraki kongrede özellikle Eskiçağ Tarihi, Prehistorya, Protohistorya ve Klasik Arkeoloji gibi disiplinlerden bildirilerin sayısının artması temennisini belirtmek isterim.

Türk Tarih Kurumunun ev sahipliği yaptığı XIX. Türk Tarih Kongresi'nin organizasyonu eksiksiz bir şekilde yürütülmüş ve böylesine kapsamlı bir etkinlik layıkıyla tamamlanmıştır. Son olarak pek çok sosyal bilimcinin araştırma ve birikimlerini paylaştığı bir etkinlik olan bu kongrenin yalnızca açılış konferansı ve panelinin değil, oturumlardaki konuşmalar ile tartışma bölümlerinin çevrimiçi yayınlanması düşünülebilir. Böylelikle toplumsal fayda sağlayan ve söz konusu tarihlerde Ankara'da bulunamayan araştırmacı ve ilgililerin de bu bilimsel etkinliği takip etmeleri sağlanabilir. Ayrıca henüz lisansüstü çalışmalarını gerçekleştirmekte olan araştırmacıların tezlerini anlatıkları paralel oturumlar düzenlenerek hem onların uluslararası bir kongrede deneyim kazanmaları hem de Türkiye'de gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının yapıcı tartışmalarla geliştirilmesi sağlanabilir. Türk Tarih Kurumunun bu konuda öncülük etmesinin anlamlı olacağı görüşündeyim.

Sevgül Çilingir Cesur

Bilecik Arkeoloji Çalıştayı: Bahçelievler Yerleşmesinin Dünyü, Bugünü ve Yarını (16-17 Aralık 2022)

2019-2021 yılları arasında Bilecik Müzesi Başkanlığı ve Doç. Dr. Erkan Fidan'ın bilimsel danışmanlığında kurtarma kazıları gerçekleştirilen Bahçelievler Yerleşmesi'nin tüm sonuçları bir çalıştay sayesinde bilim dünyasına duyurulmuştur. 16-17 Aralık 2022 tarihinde Bilecik Belediyesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen çalıştayın organizasyonunu ise Bahçelievler Kazısı'nın ana sponsoru olan Bilecik Belediyesi'nin Başkan v. Melek Mızrak Subaşı ve kazının bilimsel danışmanı Doç. Dr. Erkan Fidan yapmıştır. Yerel halk tarafından da büyük ilgi gören çalıştayın protokoldeki izleyicileri arasında ise Belediye yetkilileri ve Siyasi Parti temsilcileri yanında, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektör yardımcıları, Fakülte Dekanları ve çeşitli kurumların Bursa ve Bilecik İl Müdürleri de yer almıştır. Ayrıca çalıştay Arkeolojiahaber Youtube kanalından canlı yayınlanarak daha büyük kitlelere de ulaşması sağlanmıştır.

İki günü kapsayan çalıştayın ilk günü bilimsel bildirilere ayrılmıştır. Çalışmaya Amerika'dan bağlanarak katılan, yerleşmeyi keşfeden Prof. Dr. Turan Efe'nin ve Bilecik Belediyesi Başkan v. Melek Mızrak Subaşı'nın açılış konuşmalarının ardından birinci oturum; Doç. Dr. Erkan Fidan, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ve Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal'ın sunumları ile devam etmiştir. Bu konuşmalar sırasında Fidan, yerleşmeyi genel hatları ile tanıtırken; Özdoğan, Bahçelievler yerleşmesinin bir arkeopark olarak kente kazandırılmasının ne denli önemli olacağı üzerinde durmuş, Erdal ise kazı sırasında açığa çıkartılan iskeletlerin DNA çalışmaları ve antropolojik durumun Neolitik Dönem açısından önemini vurgulamıştır.

İkinci Oturumda, Batı Anadolu ve Trakya'da Tarih-öncesi Dönem Arkeoparkları Doç. Dr. Zafer Derin ve Doç. Dr. Zeynep Eres Erdoğan'ın yapmış olduğu konuşmalarla aktarılmış ve bu sayede Bilecik'te gerçekleştirilmesi beklenen bir arkeopark için gereken şartların hazırlanması üzerinde durulmuştur. Söz konusu konuşmalarla Kırklareli Bölgesi ve İzmir-Yeşilova özelinden yenilikçi ve öncü fikirler gündeme getirilmiştir.

Öğleden sonra gerçekleştirilen üçüncü oturumda Bahçelievler Yerleşmesi'nin kazı sonuçları ve değerlendirmeleri dinleyicilerle paylaşılmıştır. Bu

oturumda; Doç. Dr. Mehmet Ali Yılmaz ile tarafımca Bahçelievler Yerleşmesi'nde kullanılan kazı teknikleri, belgeleme çalışmaları ve fotogrametri çalışmaları aktarılırken, Dr. Öğr. Üyesi Savaş Sarıaltun tarafından Bahçelievler Neolitik Yerleşmesi çanak çömleklerinin tanımı ve sınıflandırılması konusu üzerinde durulmuştur. Oturumun son konuşmacısı Öğr. Görevlisi Hüreyla Balcı ise Bahçelievler Neolitik Yerleşmesi'nin arkeobotanik verilerini dinleyeneler ile paylaşmıştır.

Çalıştayın son oturumu olan dördüncü oturumda ise Bahçelievler Yerleşmesi'nde ele geçen diğer buluntu toplulukları (taş ve hayvan kemikleri) uzmanlarınca dinleyenlere sunulmuştur. Öncelikle Doç. Dr. Emre Güldoğan ve Yüksek Lisans öğrencisi Özgür Düzgün tarafından yerleşmenin sürtmetaş teknolojisi değerlendirilmiş, ardından ise Doç. Dr. Neyir Kolankaya Bostancı tarafından yerleşmenin yontmataş toplulukları üzerine detaylı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Oturumun son iki konuşmasını gerçekleştirecek olan Dr. Öğr. Üyesi Can Yünni Gündem ve Doktorant Sultan Sarı'nın hazırladığı "Bahçelievler Kazısı Hayvan Kalıntıları Işığında Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nin Neolitikleşme Sürecini Anlamak" ve Doktorant Hazal Azeri'nin hazırladığı "Bahçelievler Kemik Buluntuları: Topluluğun Davranışlarını ve Eğilimlerini Kemik Buluntular Üzerinden Yorumlamak" başlıklı konuşmaları tarafımca dinleyicilere aktarılmıştır.

Böylece çalıştayın ilk günü yoğun bir bilimsel veri akışı içerisinde tamamlanmıştır. 17 Aralık günü ise çalıştay katılımcıları ile birlikte Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Prof. Dr. Turan Efe Laboratuvarı'nda muhafaza edilen kazı koleksiyon malzemesi katılımcılarla birlikte incelenmiş, seramik, taş ve kemik buluntular üzerine görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ardından ise Bahçelievler Yerleşmesi ziyaret edilerek arkeopark için fiziki şartlar incelenmiştir. Bu küçük gezi sayesinde yerleşmenin çevresel şartları katılımcılarca çok daha iyi anlaşılabilmiştir.

Ayrıca Bahçelievler yerleşmesinde bulunan, adını Fikirtepe yerleşmesinden alan dört ayaklı ve bezemeli seramik kutunun bire bir ölçekte elde yapılmış örnekleri, çalıştayın hatırası olarak katılımcılara takdim edilmiştir.

Bilecik Belediyesi sponsorluğunda gerçekleştirilmiş olan çalıştay sayesinde bir kurtarma kazısı olan Bahçelievler Yerleşmesi'ndeki bilimsel sonuçlar, hem bilim dünyasına hem de halka duyurulmuştur. Bahçelievler kazısı sırasında da desteklerini ve katkılarını esirgemeyen ve bu çalıştayın düzenlenmesine vesile olan Bilecik Belediyesi yanında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörlüğü'ne tekrar teşekkür etmek isteriz.

Sezer Seçer-Fidan

Kazi-Araştırma

Tavşanlı Höyük 2022 Yılı Kazi Çalışmaları

Kütahya ili, Tavşanlı ilçesi sınırları içinde yer alan ve şeklinden hareketle “Kütahya’nın Kalbi” olarak tanınmakta olan Tavşanlı Höyük’te, 2022 yılında ikinci kazi sezonu gerçekleştirmiştir. Çalışmalar Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü’nden Doç. Dr. Erkan Fidan’ın başkanlığında yürütülmektedir (Resim 1). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izinleri ve Türk Tarih Kurumu’nun 12 aylık proje desteği ile devam eden Tavşanlı Höyük kazıları, farklı üniversitelerden pek çok araştırmacının ve öğrencinin değerli katkıları, Tavşanlı Belediyesi’nin ana sponsorluğu ve Farika Porselen’in destekleri ile sürdürülmektedir.

Resim 1: Tavşanlı Höyük’ün Havadan Görünümü

Yazarın arazi sorumluluğunda yürütülen 2022 kazı sezonundaki çalışmalar 3 farklı alanda gerçekleştirilmiştir (Kuzey Koni, Güney Koni ve Aşağı Şehir). Bu çalışmalardan daha verimli sonuçlar alabilmek adına geniş alanlarda, toplamda 14 farklı plankarede (9x9 m.) çalışılmıştır.

Söz konusu çalışmalar sırasında özellikle kuzey konide yer alan çalışmalar iki ana soruna yönelik olarak yürütülmüştür (Resim 2). Bunlardan ilki Hitit İmparatorluk Dönemi sonuna tarihlendirilen ve hemen yüzey toprağı altında (pulluk) yer alan çöp çukurlarının belgelenmesi ve geniş alanda bu çukurların yayılımını gözleyebilmek, ikincisi ise Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ne tarihlendirildiği karbon testleri ile de bilinen alanda bir alt evreye inilerek mimari öğelerin ve ele geçen buluntuların bizlere neler anlatacağını tespit etmektir.

Resim 2: Tavşanlı Höyük Kuzey Koni’deki Çöp Çukurlarından Bazıları

Bu noktada saptanan en önemli verilerden bir tanesi AV-37 açmasında etrafı taşlarla sınırlanmış bir alanda yaklaşık olarak 4-5 yaşlarına ait bir çocuk kafatasının tespit edilmesidir. Detaylı bilgilere Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Anabilim Dalı’ndan Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal’ın çalışmaları sayesinde ulaşılabacaktır.

Geçtiğimiz sene çalışılmış olan AX-38 açmasında ise bu yılki çalışmalar höyükteki ikinci ana amacımızı aydınlatmaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple açmada geçtiğimiz sene tespit edilen ve yangından dolayı yıkılmış olan kerpiç duvar ve bu duvarla aynı evreye ait olan mimari öğeler kaldırılarak yine geçen sene tespit edilen yapı tam olarak açığa çıkarılmıştır. Ardından bir alt evresi incelenmek üzere biraz daha derinleşilmiş böylelikle söz konusu yapının bazı ufak değişikliklerle devam ettiği gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmalarla yapının kuzey duvarının da tespit edilmiş olması ile yapının hem içinde hem de hemen dışında toplamda 3 adet silo açığa çıkarılmıştır. Silolarda ise yoğun miktarda yanmış arpa kalıntıları olduğu gözlemlenmiştir (Resim 3 ve 4).

AX-38 açmasında yer alan yapının kuvvetli bir şekilde yangın geçirmiş olması sebebi ile buradan 2021 yılında da çok sayıda küçük buluntu ele geçirilmiştir. Bu seneki çalışmalarda da aynı şekilde yapının bir alt evresinin kuvvetli bir yangın geçirmiş olması sebebiyle, yapının içinden *in situ* durumda çok sayıda dokumada kullanmış olan çeşitli desen ve ebatlarda ağırşak ve tezgâh ağırlıkları, iğler, metal iğneler, metal halkalar ve öğütme taşları gibi pek çok eser kayıt altına alınmıştır. Ele geçen buluntular ve karbon testleri

Resim 3: Arazide Temizlik Çalışmaları

Resim 5: Hançer'in Gün Yüzüne Çıkarılma Anı

Resim 4: AX-38 Açmasındaki Yapının Temizliği

sayesinde bahsi geçen tabakanın Kültepe Ib tabakaları ile çağdaş olduğu yani günümüzden yaklaşık olarak 3750 yıl öncesine tarihlendirildiği görülmüştür.

Söz konusu açmanın hemen güneyinde ilk kez bu sene çalışmalarına başlanan AX-39 açmasında ise amaç AX-38 açmasındaki yangının sınırlarının nereye kadar devam ettiğini görmektir. Bu noktada AX-39 no'lu açmada henüz pulluk seviyesinin hemen altından ele geçen veriler amacımızdan çok daha heyecan uyandıran veriler sağlamıştır. Öyle ki açmada ortaya çıkartılan ocak tabanının hemen yanında yer alan bir silonun tabanının üzerinden pişmiş topraktan, basit tutamaklı ve yuvarlak baskı alanlı bir damga mühür bir bölümü kırık bir şekilde tespit edilmiştir. Çeşitli uzmanlardan alınan yorum ve değerli katkılara dayanarak benzeri olmadığı anlaşılan mührün yerel bir beye ait olmasının muhtemel olduğu düşünülmektedir.

Damga mührün ele geçtiği silonun kuzeyinde ise derinleşme çalışmalarına devam edilerek yangın tabakalarına ulaşılmış ve böylelikle bu açmada da yangının devam ettiği ortaya koyulmuştur. Yangın dolgusunun

kaldırılması sırasında ise çok iyi kondisyonda bulunan tunçtan bir hançer ele geçirilmiştir. Hançerin perçinlerinin yerleştirilişi, Miken kılıçlarını anımsatmaktadır (Resim 5). Söz konusu hançer ve damga mühür bir arada değerlendirildiğinde gerek hançerin Miken tarzına olan benzerliği gerekse de mühür üzerindeki motiflerin Anadolu ve Ege Dünyası arasındaki bağlantının sorgulanması noktasında önemli katkılar sağlayacağı kanısındayız.

Tavşanlı Höyük Güney Koni'de gerçekleştirilen çalışmalar da ise ana amaç; kazı öncesi gerçekleştirilen yoğun yüzey araştırmaları sırasında höyüğün bu bölümünde tespit edilmiş olan cürufaların kaynağı ile ilişkili bilgilere ulaşabilmektir. Bu noktadaki çalışmalar Tavşanlı Höyük Kazı Başkan Yardımcısı olan Doç. Dr. Levent Keskin tarafından yürütülmüştür. Ancak çalışmaların bu sene başlatılmış olması ve tek bir açmada çalışılması nedeniyle konu hakkında detaylı bilgi vermek ne yazık ki henüz mümkün değildir. Yine de pulluk toprağının hemen altından Son Tunç Çağı kalıntılarının geliyor olması söz konusu konide de bu dönemin varlığının tespiti açısından önemlidir. Önümüzdeki yıllarda bu alanda daha kapsamlı çalışmalar yürütülmesi planlanmaktadır.

2022 yılı kazı sezonuna ilk kez başlanılan bir diğer çalışmamız ise Aşağı Şehir alanında gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki çalışmalar Tavşanlı Höyük İkinci Kazı Başkan Yardımcısı olan Nişantaşı Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden Dr. Öğr. Üye. Nihan Naiboğlu tarafından yürütülmüştür. Höyüğün doğusundaki düzlükte gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, daha önce bu alanın hemen kuzey tarafında, 2019 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında gerçekleştirilmiş olan jeoradar çalışmalarının doğruluğunu test etmek ve MÖ 3. Binyıl tabakalarına inmektir. BE-45 açmasında 9x9 m. boyutlarındaki alanda yapılan çalışmalar, hem Orta Tunç Çağı'na ait jeoradarla tespit edilen

çevre duvarının varlığını kanıtlamış, hem de İlk Tunç Çağı'nın jeoradar görüntülerinden bildiğimiz cadde ve sokaklarla çevrili yapı grupları ile aynı açıda bulunan ev duvarlarının da olduğunu göstermiştir (Resim 6).

Resim 6: BE-45 Açması'nın Havadan Görünümü

BE-45 açmasında yürütülen çalışmalar sırasında İlk Tunç Çağı'nın sonlarına ait tabakada, yanık dolgu içinde ve ocak yanında bulunan bir kap içerisinden dağılmış şekilde günümüze ulaşan karbonize fındık kalıntıları ise heyecan veren buluntular arasında yer almıştır (Resim 7). Kabın içerisinde yer alan yanmış ağaç dalları ise incelemeye alınmıştır. Bu sayede dalların fındık ağacına ait olup olmadığı hususu değerlendirilecektir. Yine aynı açmada gerçekleştirilen çalışmalarda mermerden yapılmış 3, seramikten şekillendirilmiş 2 adet olmak üzere toplam 5 adet baykuş tipli idolün bulunmuş olması, Tavşanlı Höyük Aşağı yerleşmesinin zenginliğini gözler önüne sermesi haricinde, Troia Bölgesi ile Tavşanlı Höyük arasındaki ilişkilerin Tunç Çağı'nın tamamında varlığını

Resim 7: Yaklaşık Olarak Günümüzden 4200 Sene Öncesine Tarihlendirilen Fındık Kalıntıları

Resim 8: Tavşanlı Höyük 2022 Yılı Ekibi

sürdürdüğünün de ilk kanıtları olarak kayda geçmektedir.

Kısacası 2021 yılında ilk kazı sezonunu gerçekleştirmiş olan Tavşanlı Höyük'ün 2022 yılında 12 aylık kazı statüsüne taşınması ile birlikte yaklaşık 6 ay süren arazi çalışmaları neticesinde İTÇ II tabakalarından Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonuna dek (Eski Hitit hariç) bilgi edinmek mümkün olmuştur. Üstelik bu çalışmalar arkeobotanik'ten, seramiğe, zooarkeoloji'den taş alet endüstrisine, maden araştırmalarından XRF teknolojilerine ve antropolojik çalışmalara dek her alanda uzman bir kadro tarafından interdisipliner bir çalışma ile gerçekleştirilmiştir.

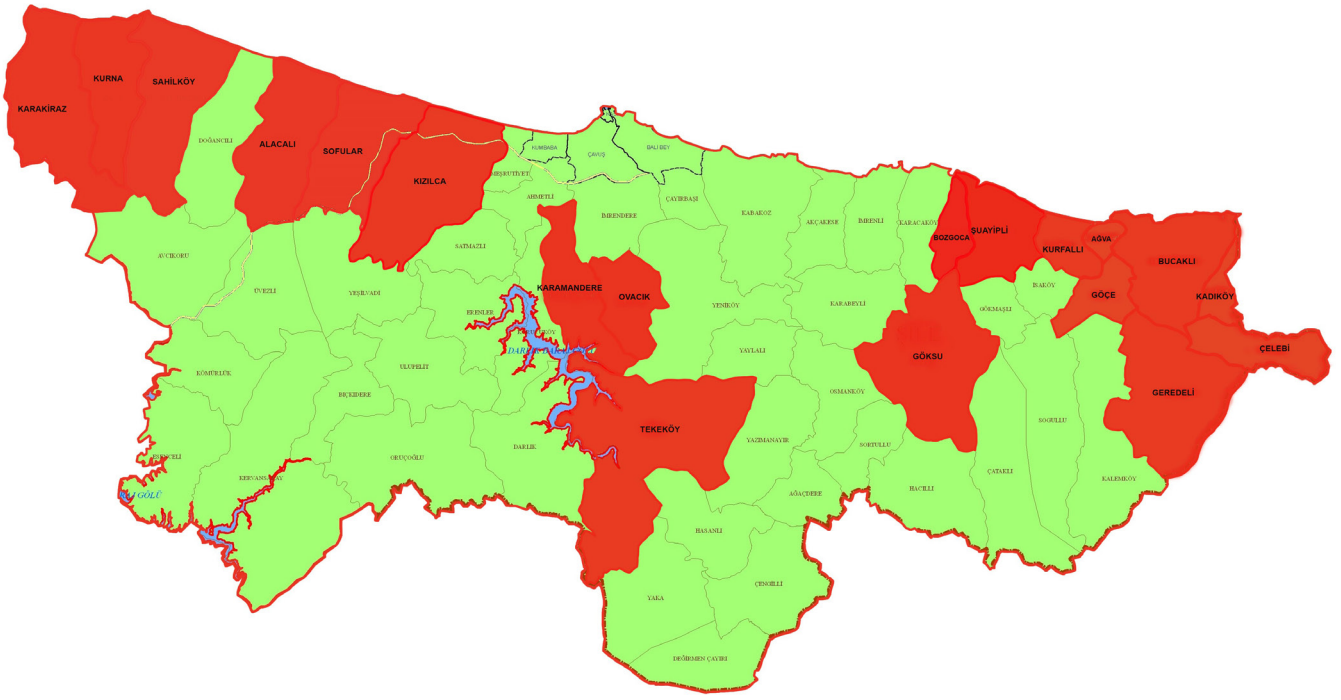
Başta çalışmalarımız sırasında büyük özveri ile çalışan tüm öğrencilerimiz olmak üzere bizlere destek sunan tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz (Resim 8).

Sezer Seçer Fidan

İstYA Projesi: Şile 2021-2022

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile 2013 yılından bugüne araştırmalarını sürdüren İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi, İstanbul'un 15 ilçesinde (Silivri, Çatalca, Büyükçekmece, Beylikdüzü, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Kartal, Maltepe, Pendik, Çekmeköy, Sultanbeyli, Sancaktepe, Tuzla, Şile, Beykoz) 3 farklı uygulama alanında (arazi çalışmaları, sözlü tarih çalışmaları, coğrafi bilgi sistemleri çalışmaları) araştırmalarını gerçekleştirmektedir. 2013 yılında Silivri, 2014-2015 yıllarında Çatalca, 2016-2017 yıllarında Büyükçekmece, 2018-2019 yıllarında Beykoz ilçelerinde çalışmalar tamamlanmıştır. 2021-2022 yıllarında ise Şile ilçesinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu yazı kapsamında Şile ilçesi araştırmalarının sonuçlarına değinilecektir.

Şile ilçesi, 755 km² yüzölçümüne sahip olup İstanbul ili Anadolu yakasında, Karadeniz kıyısında yer almaktadır. 62 mahallesi bulunan ilçenin İstYA Projesi

Resim 1: Şile’de 2021-2022 yıllarında araştırmaların gerçekleştirildiği mahalleler (İstYA Projesi Arşivi)

kapsamında 19 mahallesinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu mahalleler *Sahilköy, Alacalı, Kızılca, Ovacık, Tekeköy, Göçe, Göksu, Şuayipli, Kurfallı, Bozgoca, Ağva, Bucaklı, Çelebi, Karakiraz, Kurna, Sofular, Karamandere, Geredeli ve Kadıköy*’dür. Bu mahalleler seçilirken öncelikle yerleşimin yoğun olmadığı, herhangi bir inşaat faaliyetinin yapılmadığı boş araziler ile tarım arazilerinin bulunduğu yerler belirlenmiştir. Ayrıca geçmiş yıllarda araştırılan yerler de tekrar ziyaret edilmiştir.

Çalışmalar ilk olarak ilçenin kuzeydoğusundaki *Ağva* mahallesinde başlamıştır. Ağva’nın kuzeybatısındaki Bayraklı ile kuzeydoğusundaki Kilimli mevkiilerindeki sahile yakın kesimlerde araştırmalar yapılmış ancak az sayıda içlerinde tanımlı örneklerin de olduğu yontmataş buluntulara rastlanmıştır.

Ağva’daki çalışmalar sonrası ilçenin yine kuzeydoğusunda bulunan bir diğer mahalle olan *Şuayipli*’ye geçilmiştir. Burada, örneklerine geçmiş yıllarda Beykoz ilçesi Riva mahallesinde rastladığımız ve *paleokumul* olarak adlandırılan kırmızı renkte toprak dolgunun

olduğu görülmüştür. Riva çalışmalarında bu tarz toprak dolgunun olduğu alanlarda Paleolitik Dönem’e tarihlenen yontmataş örnekler tespit edilmiştir. Aynı durumu Şuayipli’de de görülmüştür. Tespit edilen buluntulara bakıldığında ağırlık olarak Orta Paleolitik Dönem’e tarihlenen içlerinde uç, kazıyıcı, düzeltici yonga ve çekirdeklerin olduğu örnekler görülmüştür. Bölgede ayrıca kaçak kazı çukurları ile üzerlerinde işlem gördüğüne dair izlerin bulunduğu taş bloklar tespit edilmiş ve yerinde belgelenmiştir.

İlçe merkezine 36 km mesafede bulunan *Kadıköy* mahallesi Şile genelindeki tüm buluntulara göre değerlendirildiğinde en tanımlı ve zengin buluntu topluluğunun görüldüğü alan olmuştur. Levallois çekirdek ve yonga, uç, kazıyıcı örnekleri yanında dilgiler, yongalar, çekirdekler, yontuk çakıllar buluntu grubunu oluşturmaktadır. Şile genelinde çok fazla sürülmüş tarlaya rastlanmamıştır. Kadıköy mahallesinin kuzeyindeki araştırmalarda sürülmüş tarlalar görülmüş ve yukarıda bahsedilen buluntuların büyük kısmı bu alanlarda tespit edilmiştir.

Resim 2: Şile ilçesi Kadıköy mahallesinde tespit edilen yontmataş örnekler (İstYA Projesi Arşivi)

Resim 3: ilçesi Şuayipli mahallesinde tespit edilen yontmataş örnekler (İstYA Projesi Arşivi)

Resim 4: Şile ilçesi Bucaklı mahallesinde tespit edilen çekirdek örneği (İstYA Projesi Arşivi)

Şuayipli ve Ağva mahalleleri arasında yer alan *Kurfalı*'daki araştırmalar sırasında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Bölgede araştırmaya müsait çok fazla açık arazi de bulunmamaktadır. Ancak mahalle merkezinin güneyinde bulunan ormanlık arazide yapılan incelemeler sırasında Roma-Bizans? Dönemi'ne ait kırık sütun parçaları, işlenmiş blok taşlar, lahit kapağı, üzerinde haç motifi olan vaftiz havuzu parçası örnekleri görülmüş ve yerinde belgelenmiştir. Bölgede aynı zamanda çok fazla sayıda kaçak kazı çukuru da görülmüştür. *Kurfalı*'daki bu alana dair herhangi bir tescil kaydı bulunmamaktadır. Proje sonrası sunulan sonuç raporunun Bakanlığa iletilmesi ile alanın tescil edilmesi ile ilgili süreç ve prosedür gerçekleştirilmiştir. *Kurfalı*'da görülen bir diğer önemli taşınmazı, yine geç dönemlere tarihlenen 2 pınar örneği oluşturmaktadır. Bu pınarlardan biri bölge halkının girişimleri sonucu koruma altına alınmak için çevresi demir

parmaklıklar ile kapatılmış durumdadır. Su kaynağına üç taraftan inen merdiven dizilerinin de bulunduğu pınarın üst kısmı taş bir blok ile kapatılmış ve bu taş üzerine de 1 adet kurna 1 adet de dibek taşı konulmuştur.

Sahilköy (eski adıyla Domalı) geçmiş yıllarda başka araştırma projeleri kapsamında da araştırılmış ve Mezolitik Dönem'e tarihlenen yontmataş buluntuların varlığını bildiğimiz, ilçenin kuzeybatısında yer alan bir mahalledir. Bu alanlar İstYA Projesi kapsamında tekrar ziyaret edilmiş ve yine Mezolitik Dönem'e tarihlenen örneklerin baskın olduğu bir buluntu topluluğu tespit edilmiştir. Bu buluntular içerisinde mikrolitler, yongalar, dilgiler, kazıyıcılar ve çekirdekler bulunmaktadır. Buluntuların tamamı çakmaktaşıdan olup 1 adet obsidiyen yonga örneği görülmüştür. *Sahilköy* araştırmaları sırasında 2 adet envanterlik eser bulunmuştur. Bunlardan biri el taşı ya da vurgu taşı olarak tanımlayabileceğimiz bir örnek iken diğeri ise işlenmiş taş örneğidir.

Sofular, Şile ilçesi kuzeybatısında bulunan bir mahalledir. Bölgedeki araştırmalar sırasında herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır. Burada bulunan ve geçmiş yıllarda tescil edilmiş olan *Sofular Mağarası* proje kapsamında tekrar ziyaret edilmiştir. İçerisinde 3 galeri bulunan mağaranın, girişinin solunda bulunan galerinin ön kısmındaki anakayanın üstüne işlenmiş bir adet haç motifi görülmüştür. Ayrıca yine giriş kısmında anakaya üzerinde oyulmuş ve taban kadar devam eden basamak dizileri bulunmaktadır. Mağara çevresinde 2 adet kaçak kazı görülmüş ve yerinde belgelenmiştir. Mağara çevresindeki incelemeler sırasında ayrıca envanterlik eser olarak 1 adet işlenmiş bulunmuştur.

Geredeli mahallesi ilçenin doğusunda yer almakta ve merkeze 38 km mesafede bulunmaktadır. *Kurfalı* mahallesinde olduğu gibi burada da yoğun bir ormanlık alan bulunmaktadır. Yerel bir rehber eşliğinde araştırılan ormanlık alanda yapımına başlanmış ancak

Resim 5: Şile ilçesi Kurfalı mahallesinde tespit edilen sütun kaidesi ve vaftiz havuzu parçası (İstYA Projesi Arşivi)

Resim 6: Şile’de gerçekleştirilen arazi çalışmalarından bir görüntü (İstYA Projesi Arşivi)

tamamlanmamış bir adet lahit kapağı ile bir adet lento örneği görülmüştür. Ayrıca bu buluntuların yakınında taş ocağı olduğu düşünülen bir alan tespit edilmiştir. Geredeli araştırmaları sırasında 1 adet vurgu taşı envanterlik eser olarak belgelenmiştir.

Araştırılan diğer mahallerin bazılarında herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamış bazılarında da çok az sayıda örnek görülmüştür. İlçe genelinde çalışılan alanların çoğu –ağırlıklı doğusu olmak üzere– daha önce herhangi bir arkeolojik proje kapsamında araştırılan bölgeler değildir. Gerek İstYA Projesi gerekse geçmiş yıllarda yapılmış başka arkeolojik projeler sayesinde Karadeniz kıyı şeridinde tarihöncesi dönemlere tarihlenen buluntu alanlarının varlıkları belgelenmiştir. Bu alanların önemlilerinden biri Şile ilçesine de komşu olan ve ilk kez İstYA Projesi ile araştırılan Beykoz ilçesidir. Beykoz ilçesinde –ağırlıklı Riva mahallesi olmak üzere– zengin bir çeşitliğe sahip buluntu alanları görülmüştür. Bu buluntular içerisinde yoğun olarak Orta Paleolitik Dönem olmak üzere Alt-Orta-Üst Paleolitik, Mezolitik/Epipaleolitik, Neolitik dönemlere tarihlenen örnekler mevcuttur. Şile’de yapılan çalışmalarda da yine ağırlıklı Orta Paleolitik Dönem olmak üzere tarihöncesi dönemlere ait buluntu alanları görülmüştür. Bu doğrultuda herhangi bir buluntuya rastlanmayan alanlar da Karadeniz kıyı şeridi boyunca izlediğimiz tarihöncesi iskanının devamlılığı hakkında bilgi sunmaktadır.

Projenin bir diğer uygulama alanı olan sözlü tarih çalışmaları Şile araştırmaları kapsamında da gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih çalışmaları projeye uygulama alanı olarak eklenirken hedeflenen amaç bölgenin geçmişi, gelenekleri, mesleki faaliyetleri gibi konularda bilgi sahibi olarak bunları belgeleyip kayıt altına almaktır. 3 farklı açıdan kamera çekimi ile görüşmeler

Resim 7: Şile’de gerçekleştirilen arazi çalışmalarından bir görüntü (İstYA Projesi Arşivi)

kayıt altına alınmaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar özellikle birbirlerine komşu ilçelerle karşılaştırıldığında bazı benzerlikler/etkileşimler göstermektedir. Şile’de yapılan sözlü tarih çalışmaları kapsamında toplam 11 kişi ile görüşülmüştür. Geçmişten günümüze devam eden meslek türleri, imece usulü yapılan faaliyetler, düğünlerde-bayramlarda süregelen adetler gibi konular hakkında alınan bilgiler, Beykoz sözlü tarih çalışmaları ile benzerlikler taşımaktadır.

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) çalışmaları İstYA Projesi geçmiş yıllarında olduğu gibi Şile ilçesi çalışmaları sırasında da gerçekleşmiştir. 2 çalışma sezonu boyunca araştırılan tüm noktaların koordinatları alınarak kayıt altına alınmıştır. Ayrıca yine çalışmalar sırasında tespit edilen taşınmazlar, kaçak kazılar, yoğun buluntu veren noktalar, envanterlik eserlerin noktaları gibi farklı amaçlara yönelik haritalar hazırlanmaktadır.

Şile çalışmalarının sonuçlarına baktığımızda ilçenin kuzeybatısı, kuzeydoğusu ve doğusunda tarihöncesi dönemlerin varlığına işaret eden buluntu alanları tespit edilmiştir. Ağırlıklı olarak Orta Paleolitik Dönem olmak üzere Paleolitik, Mezolitik / Epipaleolitik,

Neolitik dönemlere ait yontmataş buluntular görülmüştür. Bu buluntular içerisinde tanımlı aletler dikkat çekmektedir. Levallois yongalar ve çekirdekler, düzeltili yonga ve dilgiler, kazıyıcılar, uçlar ve mikrolitler bu aletler arasında sayılabilir. Kurfalı'da bulunan Roma-Bizans? dönemine ait alanın belgelenip tescil altına alınması Şile çalışmaları neticesinde alınmış bir diğer önemli sonuçtur. Buluntuların tamamının uzmanları tarafından detaylı değerlendirilmesi sonrasında tarihöncesi dönemde Şile'nin kültür tarihi içerisindeki yerinin belirlenmesi, bölgenin başta İstanbul arkeolojisi olmak üzere arkeoloji literatürüne eklenmesi amaçlanmaktadır. İstYA Projesi içerisinde araştırmaları tamamlanan ilçelerin sonuçları yayına dönüştürülmekte ve bu yayınlar derlenerek tüm çalışmaların bir arada sunulduğu bir kitap hazırlanmaktadır. Projenin şimdiye kadar 3 kitabı yayınlanmıştır. Bunlar Silivri, Büyükçekmece ve Beykoz ilçeleri çalışmalarına ait kitaplardır. Şile ilçesi araştırma sonuçlarının derleneceği kitabın çalışmaları da başlamıştır.

Emre Güldoğan – Hande Başçı

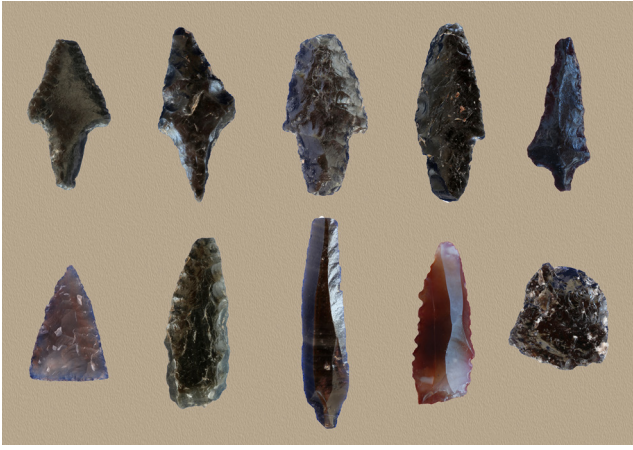
Çine-Tepecik'in Yerleşim Sürecinde Ticaret Merkezi Konumunu Yansıtan Veriler

Batı Anadolu'da Büyük Menderes havzasının erken kültürlerini aydınlatan Çine-Tepecik, her dönem güncel olan doğal yolların kesiştiği bir coğrafyada yer almaktadır (Res. 1). Menderes'in güney kollarından Çine Çayı'nın oluşturduğu doğal su kaynakları, bölgenin

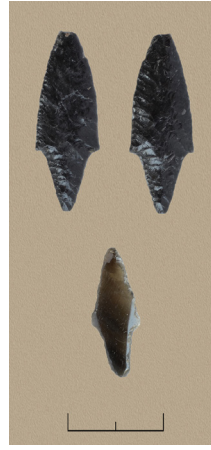
verimli toprak yapısında ve yaşam alanlarının belirlenmesinde önemli bir faktör olmuştur. Çine ovasının bitki örtüsü, tarıma dayalı üretimi ve aynı zamanda bölgenin dağlık arazi yapısıyla hayvan kaynaklarına erişim, toplumların sosyo-kültürel ve aynı zamanda ekonomisini belirleyen etkenlerin başında gelmektedir. Bölgenin sağladığı elverişli koşullar, Çine-Tepecik'te tarih öncesi dönemlerden Tunç Çağları sonuna değin kesintisiz bir yerleşim sürecine olanak sağlamıştır. Höyükte Kalkolitik dönemden itibaren tarım ekonomisinin ve hayvan üretiminin öncelikli olduğunu, alet teknolojisindeki gelişimle de anlamak mümkündür. Söz konusu kaynaklar ve çevre bölgelere erişimde doğal yollar, Tepecik'te yaşayan toplumların ekonomik gücünün yanı sıra ticari faaliyetlerinin aktif olmasını sağlamıştır. Höyüğün yerleşim sürecinde buna yönelik en erken veriler, Kalkolitik dönem başlarına, IV kültür tabakasına uzanmaktadır. Hammadde kaynaklarına dayalı endüstriyel faaliyetler, obsidiyen, çakmaktaşı ve dağ kristalinden dilgiler, dilgicikler, uçlar, bıçaklar, ok uçları ve çekirdeklerin oluşturduğu alet teknolojisinin örneklerini vermektedir. Höyüğün kronolojik gelişiminde, MÖ. 4. Binyıldan MÖ. 2. Binyıl sonuna değin uzanan kültür tabakaları, alet teknolojisi ve üretim artıklarıyla hammadde kaynaklarının ekonomik kazanımlar arasındaki önceliğine ve ticaret sistemine ışık tutan bir veri tabanı oluşturmaktadır (Res. 2-3). Obsidiyene ait analiz sonuçları, Tepecik'in Ege'de Kiklad adalarından Melos (Sta Nychia ve Dhemeneagaki kaynakları) ve Antiparos ile Dodacanese adalarından Giali ve İç Anadolu'dan ise, Göllü Dağ, Nenezi ve Acı Göl'e uzanan geniş

Resim 1: Çine ovası ve Çine-Tepecik'in konumu

Resim 2: Obsidiyen ve çakmaktaşı aletler

Resim 3: Melos ve Nenezi obsidiyen ok uçları

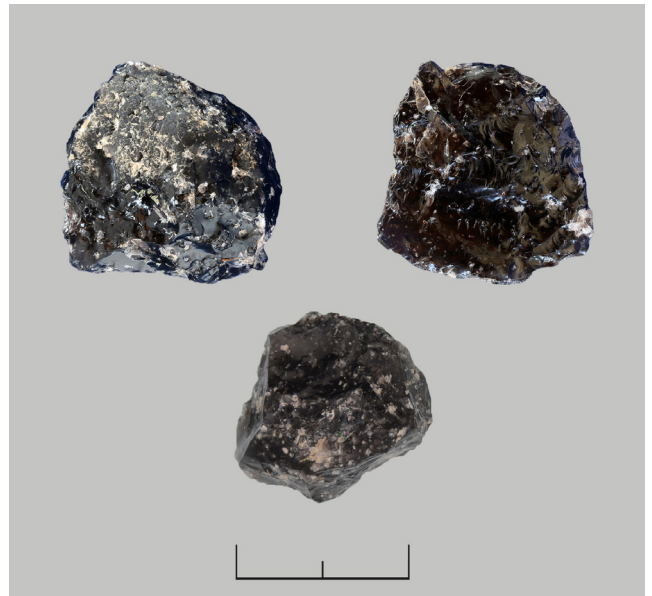
Resim 4: Obsidiyen kaplar

bir coğrafya ile iletişimi göstermektedir (Carter *et al.*, 2016: 4, 22, Res. 14-15; Kolankaya-Bostancı 2018, 146-154, Res. 1-2, Kolankaya-Bostancı, Carter, Weir 2020, 85-89). Obsidiyenin temin edildiği bu kaynaklar, insan hareketliliğinin ve buna bağlı sosyo-ekonomik etkilerin bir yansımasıdır. Tepecik'e obsidiyen akışı, başlangıçta değiş-tokuş sistemine dayalı bir ticarete işaret etmektedir. Bu ticari faaliyetlerde, ulaşım da Çine Çayı'nın da kullanılmış olabileceği tarım ve hayvan kaynaklarıyla ilgili bir takas sistemini olası kılmaktadır. Öte yandan hammadde odaklı bu ticaretin yanı sıra çekirdek, çekirdek tablaları ve diğer yongalama ürünlerine ait artıklar ise, üretimin yerleşmede gerçekleştiği endüstriyel iş kollarına ait ip uçlarıdır.

Orta Tunç Çağı yerleşmesinde II 2 kültür tabakasına ait bir grup eser, alet teknolojisinin yanı sıra obsidiyene ve dağ kristaline yönelik farklı bir uygulamayı ortaya koymuştur. Oldukça zarif işlenmiş kaplara ait bu buluntular, obsidiyen vazolar ya da bardak tipi kapların ağız kenarı ve gövde parçalarından oluşmaktadır (Res. 4). MÖ. 2. Binyılda obsidiyenin prestij ürünlerde kullanma geleneği, Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz'i kapsayan coğrafyada, krali ya da elit kesim için üretilen değerli eserler olarak, bölgelerarası kültürel iletişimi ve etkileşimi öne çıkarmıştır. Ege kaynaklı obsidiyen hareketliliğinde, Minos sarayların taş ustaları tarafından krali/elitlere yönelik kap ve mühür gibi değerli/prestij ürünleri arasında yer aldığı ve genelinde Giali obsidiyeninin kullanım gördüğü hatta tercih edildiği anlaşılmaktadır (Carter *et al.* 2016, 3-4, 23-30; Carter 2022, 178-180). Giali obsidiyenin Girit adasında kullanım gördüğü merkezlerde olduğu gibi Tepecikte'de parça halinde buluntulara rastlanmıştır (Carter 2022, fig. 15.1). Bu parçalar, Giali obsidiyeninin höyükte işlendiğini gösteren kanıtlardır ve ticari bağlantıların yanında ustaların üretim yaptığı bir iş koluna da işaret etmektedir (Res. 5). MÖ. 2. Binyılda, Ege ile Mısır arasında materyal kültüre dayalı etkileşim ya da iletişimin varlığında önemli kanıtlardan

birini, taş kaplar oluşturur (Bevan 2003, 57; Bevan 2007, 211). Minos kültürünün OM II-III A ve GM IB evrelerinde, kap ve mühür işçiliğinde Giali obsidiyeni dışında Orta Anadolu obsidiyeni de kullanılmıştır (Davaras 1976, 150, 306; Castleden 1993, 88-89, 99; Carter *et al.* 2016, 23). Çine-Tepecik, Anadolu, Ege ve Doğu Akdenizi kapsayan bu coğrafyada sosyal statünün ifade biçimi ya da yansıması olarak benimsenen obsidiyen kap geleneğine yeni örnekleri kazandırmış olup üretimin gerçekleştiği bir ticaret merkezi konumunda olduğunu güçlendirmektedir.

Çine-Tepecik merkezinin bölgelerarası kültürel ve ticari ilişkilerini yürütebilecek ve ekonomik anlamda bağlantılarını kurabilecek düzeyde olduğunu Geç Tunç Çağı'nda II 1 kültür tabakasının arkeolojik ve filolojik verileriyle takip etmek mümkündür. Bu dönemde, kulelerle destekli güçlü bir savunma sisteminin yer aldığı yerleşim planı görülmektedir (Res. 8). Surla çevrili yerleşmede dönemin ekonomik yapılandırmasının nasıl şekillendiği, birbiriyle yakın

Resim 5: Giali obsidiyen parçalar

Resim 6: Depo ve atölye/atölyeler alanı

konumda olan mimari birimlerle anlaşılmaktadır. Bu yapılar, savunma sistemine yakın alanda konumlanmıştır (Res. 6). Bu alanda yer alan depo yapıları ve atölye/atölyelerle, ekonomik kaynakların ne olduğu ve hangi endüstriyel alanların uygulandığını belirlemek mümkündür.

Depo yapılarında, tarıma öncelik verilen bir ekonomik sistem, erken dönemlerden itibaren önemini yitirmekten süreklilik gösteren bir geleneği ortaya koymaktadır. Bu sistemde tahıl ürünlerinin depolandığı iri pithoslar gerek boyutları gerekse konumları ve aynı zamanda içerisinde yer alan ürünler açısından belli bir organizasyona gidildiğini göstermektedir. Depo yapılarında tarım üretimine dayalı ürünlerin yanı sıra, bölgelerarası ticaretin varlığını gösteren kaplar da yer almaktadır. Atölye ve işlik amaçlı kullanım gören alanlar ise, üretim aktiviteleriyle ilgili ipuçlarını oluşturmaktadır. Geç Tunç Çağı yerleşmesinde, depolamaya yönelik bu uygulamalar ve farklı endüstrilere ait üretim, çevre bölgelerle aktif yürütülen bir ticaretin de göstergesidir. Bölgelerarası bu iletişimde Büyük Menderes ve Çine Çayı'nın oluşturduğu doğal yollar önemli bir rol üstlenmiştir.

Yerleşim planında birbirine yakın konumlandırılmış yapılarda, taş cinsleri, boyutları ve duvar örgü tekniği, Geç Tunç Çağı yerleşmesinin mimarisinden tanınan malzeme-teknik özelliklere sahiptir. Depo birimlerinden Surla Bağlantılı Depo, sur duvarı ve kule yapısına bir eklenti olarak inşa edilmiş olup dikdörtgen planlı, 3,15x1,57 m boyutlarında, yaklaşık 4,94 m²'lik iç mekan kapasitesine sahiptir (Res. 6). Yapıda yoğun

bir yangın tahribatının izlerini taşıyan buluntular arasında yerli kaplar ve Miken kapları bir arada ve iç içe yerleştirilmiş durumda ele geçmiştir. Bu yapının surla bağlantılı konumu, boyutları ve yapı içindeki *in situ* kapların buluntu durumları, işlevsel tanımına açıklık getirmektedir. Surla Bağlantılı Depo, ticari ürünlerin kente giriş çıkışlarında belirli bir süreliğine depolanması amacıyla kullanım görmüştür. Depoda *in situ* kaplar arasında sığ tabaklar, kaseler ve çömllekler, yerli seramik grubunun, hızlı çark tekniğinde şekillendirilmiş örnekleridir. Bu kaplar arasında özellikle farklı boyutlara sahip sığ tabaklar, iç içe ve bir arada yerleştirilmiştir. Yapıda ele geçen Miken boya bezeli seramik grubuna ait yerli ve ithal kaplar ise, yan yana yerleştirilmiş ve olduğu yerde kırılmıştır (Res. 7). Tepecik üzengi kulplu kaplar, Ege ve Doğu Akdeniz bölgeleriyle karşılaştırılabilecek form ve motifleri yansıtır (Günel 2010, 32-34, fig. 8-10). Miken seramiğinin kronolojik gelişiminde üzengi kulplu kaplar, GH IIIA2 döneminden itibaren farklı form ve bezeme stilleriyle GH IIIC evreleri sonuna kadar takip edilmektedir. Yunanistan'da Pylos Linear B kaynaklarında (Gn184), 'ka-ra-re-we' olarak geçen bu kapların içinde yağ ya da parfüm gibi değerli sıvıların taşındığı anlaşılmaktadır. Bu kaplar, Ege ve Doğu Akdeniz coğrafyasını içine alan ticarete yaygın görülen ürünler arasındadır (Ventris ve Chadwick 1973, 328). Miken seramiğinin kronolojik ayrımında, Çine-Tepecik üzengi kulplu kaplar, boyutları, formları ve motifleri açısından GH IIIB2 - GH IIIC evrelerinin özelliklerini vermektedir (Günel 2010, 39-44).

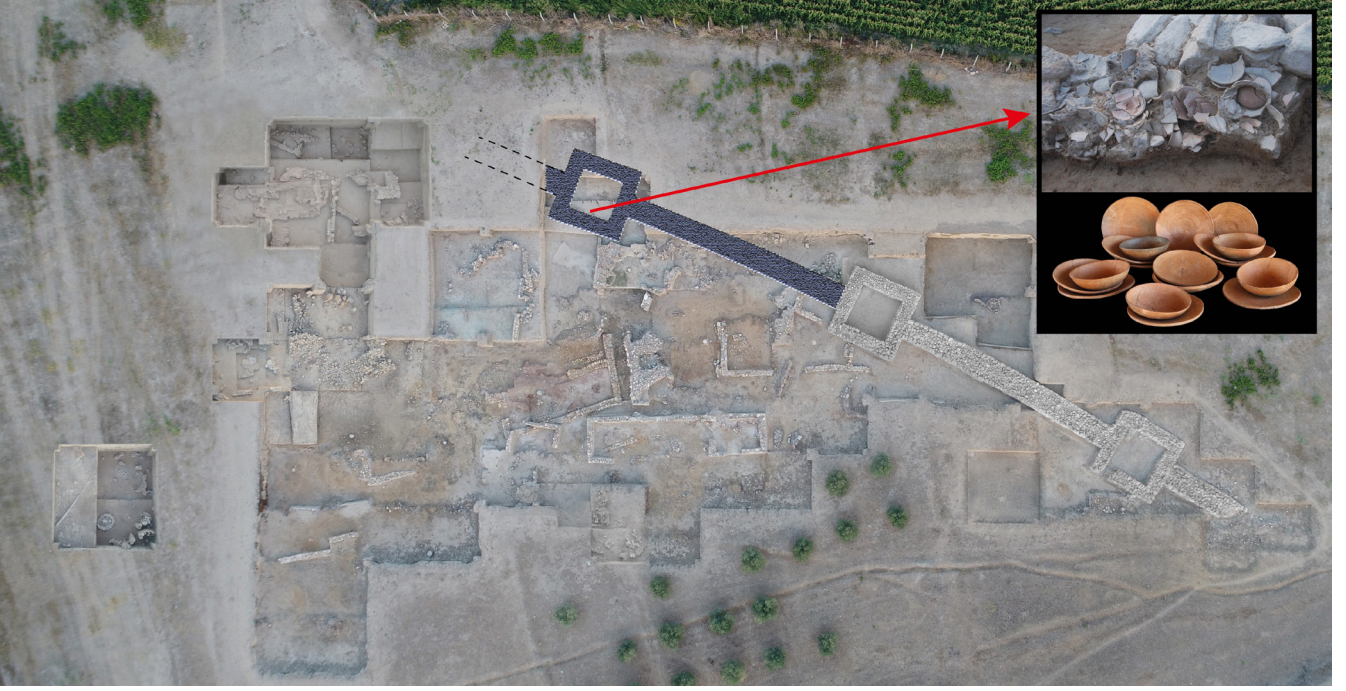
Resim 7: Üzengi kulplu Miken kapları

Sura eklenti olan bu depo yapısının yanı sıra savunma sisteminin depolama anlamında aktif kullanıldığı, sura ait kulelerle anlaşılmaktadır (Res. 6). Savunma sisteminde belli aralıklarla yer alan güneydeki kulelerden biri, oldukça fazla tahrip olmasına rağmen, içindeki buluntularıyla işlevsel tanımına ışık tutmaktadır. Bu kule içinde duvara dayalı olarak istiflenmiş tabak, kase ve çömlekler bir arada ve iç içe yerleştirilmiştir (Res. 8). Kule içerisindeki sığ tabaklar, Surla Bağlantılı Depo'da olduğu gibi monokrom, çark yapımı ve farklı boyutlarda olmak üzere seri üretim mallarıdır. Kulede, sığ tabakların yanı sıra kase ve çömleklerin bir arada istiflenmiş olmaları, malların kente giriş-çıkışları aşamasında depolandığını göstermiştir. Buna göre, Surla Bağlantılı depo ve aynı zamanda kentin savunma mekanizmasını oluşturan kuleler de ticari amaca ve hareketliliğe yönelik kullanım görmüştür (Günel 2020, 35, fig. 9).

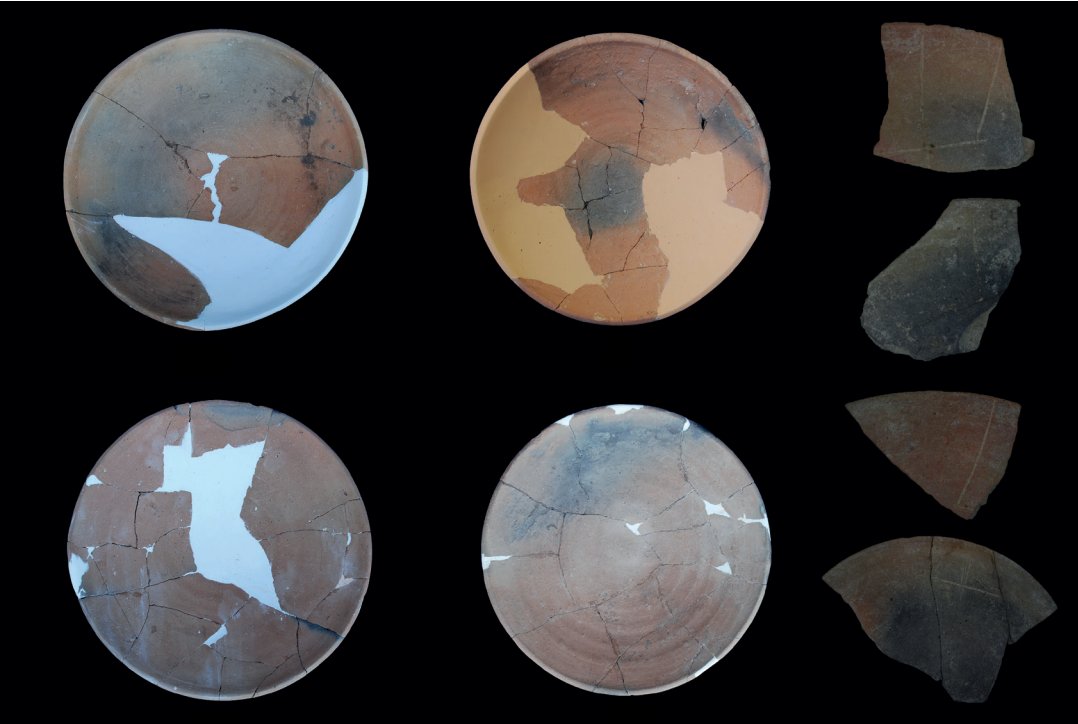
Kentin ekonomik yapılandırmasında yer alan Resmi Depo ise, boyutları ve yapı içerisindeki buluntuları açısından özel bir kullanıma sahiptir (Res. 6). Bu yapı, kuzey-güney doğrultusunda, 16x4 m boyutlarında düzgün dikdörtgen planlı olup iki mekandan oluşmaktadır. Yapıda kuzeyden güneye doğru belli bir düzen oluşturacak şekilde pithoslar yerleştirilmiştir. Bu pithosların dipleri, küçük-orta boyutlu dere taşları ile sınırlandırılmıştır. Pithosların yapıdaki konumları ve yerleştiriliş biçimleri, yerinde sabit olan ve süreklilik gösteren

bir depolama geleneğini yansıtmaktadır. Yapıda yanmış kerpiç parçaları ve pithosların yanı sıra sert taban üzerinde *in situ* kaplar, yapının yoğun bir yangınla yıkıldığı ve terk edildiği görünümünü vermektedir. Yapıda yerli seramik grubuna ait sığ tabaklar, kaseler ve çömlekler zengin bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu kaplar arasında sığ tabaklar, Surla Bağlantılı depo ve kulede yer alan tabaklarla malzeme-teknik ve formları açısından benzerdir. Sığ tabakların kentin depolamaya yönelik farklı birimlerinde yer alması ve iç içe yerleştirilmiş konumları, seramik üretiminde ve ticari faaliyetlerde öncelikli olduğunu göstermektedir (Kıyak 2021, 117). Öte yandan, sığ tabakların dış yüzeylerinde görülen çizi bezeme tekniğindeki “x” ya da “+” işaretleri, belgeleme sistemiyle ilişkilidir (Res. 9). Sığ tabaklar, Tepecik'te olası bir seramik atölyesinde üretildiğini, belli süreliğine depolandığını ve ticari bir ürün olarak diğer merkezlere dağıtımının yapıldığını düşündürmektedir. Yerleşmede tabaklarda uygulanan benzer işaretleme sistemi, pithosların ağız kenarında da rastlanmaktadır. Farklı kaplardaki bu uygulama, yerel üretimin varlığını ve ticari ürünlerin belgelendiğini göstermesi ve kayıt altına alınması açısından dikkate değerdir. Resmi Depo'da diğer bir buluntu grubunu Miken kapları oluşturmaktadır. Miken kapları arasında kylix, krater ve derin kaseler Miken kap repertuarının GH IIIB2-IIIC erken ve orta evrelerinin örneklerini temsil etmektedir (Res. 10). Tek renkli olan ve sadece kaidesi bezeli son derece zarif bir kylix, Miken kylixlerinin ithal örnekleriyle karşılaştırılabilecek niteliktedir. Miken kraterleri ise, oldukça büyük boyutta ve kalın cidarlıdır (Günel ve Herbordt 2014, 3-7, abb. 3-7). Miken boya bezeli kraterlerde, Ege ve Doğu Akdeniz'de Miken figürlü kraterlerinde öne çıkan av ve savaş sahneleri işlenmiştir. Kraterlerde, GH IIIC döneminin konuları, karakteristik bezeme stili ve zengin bir motif işlenişi görülür (Günel ve Herbordt 2014, 7-8). Bu anlamda Tepecik Miken figürlü kraterleri, Resmi Depo yapısını ayrıcalıklı kılmakta ve bölgelerarası yakınlığını desteklemektedir. Resmi Depo'da ve Geç Tunç Çağı yerleşmesinin genelinde bulunan Miken boya bezeli seramikler, GH IIIB1/2-IIIC döneminden tanınan kap formlarının, bezeme stiline ve motiflerin tüm özelliklerini vermektedir (Günel 2010, 39-45; Günel 2017a, 106-107; Günel 2017b, 443-448).

Resmi Depo'yu özel kılan ve yapıya resmi anlam yükleyen, Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenen Anadolu Hiyeroglifli mühür baskılarıdır (Günel ve Herbordt 2010, 5-8, abb. 4-6; Günel ve Herbordt 2014, 8-11, abb. 8-10) (Res. 11). Pithos ağızlarının mühür baskılarıyla kapatılması işlemi, resmi düzeyde bir depolamayı kanıtlamaktadır. Mühürlerin filolojik tanımlarında Anadolu hiyeroglifin yer aldığı

Resim 8: Savunma sistemi

Resim 9:
Sığ tabaklar

mühürden birinde, “*Tarkasnapiya*” adının okunması, diğesinde ise, “*Tamipiya prens*” yazıtı ve Hitit ikonografisini yansıtan bir tanrı (?) figürünün işlenmesi filolojik ve ikonografik anlamlarıyla değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu içeriklere sahip mühür baskıları, ekonomik işleyişin kentin yöneticisi denetiminde ve resmi düzeyde yürütüldüğünü göstermiştir. Öte yandan mühür baskılarının malzeme-teknik ve işlenişleri, İç Anadolu’da Boğazköy-Nişantepe arşivlerinden bilinen mühürlerle çok yakın benzerlikleri yansıtmaktadır (Günel ve Herboldt 2010, 5-6). Arkeolojik ve filolojik kazanımlarıyla bu mühür baskıları, aynı zamanda

Tepecik’in Arzawa/Mira topraklarının güneyinde yer alan bir kent olarak bölgenin tarihi coğrafyasına ışık tutmaktadır (Günel 2017a,126). Resmi Depo, materyal kültüre ait buluntuları ve mühür baskılarıyla, Ege’de Mikenlerle, İç Anadolu’da ise, Hititlerle kültürel ve ticari ilişkileri bir arada barındıran bir yapıdır.

Resmi Depo ile savunma sistemi arasında depolamaya yönelik başka bir alan Taş Platform’dur (Res. 6). Bu alan, oldukça iri boyutta pithosların yer aldığı farklı bir depolama sistemini yansıtmaktadır. Taş Platform, yaklaşık 16 m uzunluğunda ve 8 m genişliğinde bir

Resim 10:
Resmi Depo;
Miken kylix ve
kraterler

Resim 11: Resmi Depo; Hitit mühür baskıları

alanı kapsamakta olup, küçük ve orta boyutlu taşlar kullanılarak döşeme görünümü veren bir platform oluşturmaktadır. Bu platformda iri pithoslar, yaklaşık 1,5 m'lik bir çapa sahip alanlarda gövdeleri yarıya kadar toprağa gömülü bir düzende yerleştirilmiştir. Pithosların ağızları düzgün yassı levha taşlarıyla kapatılmıştır. Ambar niteliği taşıyan bu pithoslarda ürünler, toplumların ihtiyacını karşılayacak kapasitede ve uzun süreli depolanmış olmalıdır. Resmi Depo ve Taş Platform'da pithoslara ait ürünlerin tanımına yönelik Arkeobotanik incelemeler farklı tahıl ürünlerine işaret etmiştir. Bu ürünler arasında arpa öncelikli olmak

üzere buğday ve darı yer alır. Aynı pithosta farklı ürünlerin bulunmuş olması ise, zaman zaman farklı tahılların depolandığını göstermektedir.¹

Kentin endüstriyel faaliyetleri, depo birimlerine yakın atölye/atölyelerde gerçekleştirilmiştir. Korunan mimari kalıntılar, yaklaşık 300 metrekarelik bir alanı içine almaktadır (Res. 6). Bu endüstriyel alanlar arasında dokuma endüstrisi yer alır. Dokuma üretimine ait farklı gramlara sahip piramit ve makara biçimli ağırlıklar grup halinde ve birbirine yakın alanda ele geçmiştir. Her iki ağırlık tipinin birbirine yakın alanda olmak üzere gruplar halinde ele geçmiş olması, farklı dokudaki kumaş üretiminin gerçekleştirildiği tezgahların varlığına işaret etmiştir. Bu tiplere ait tezgah ağırlıkları Geç Tunç Çağı'nda Anadolu, Ege ve Doğu Akdeniz olmak üzere geniş bir coğrafyadan tanınan örnekleri yansıtmaktadır (Kıyak 2021, 111-112).

Yerleşmede ekonomik organizasyonla ilgili yapılaşma, güney yönünde genişleyen bir plan vermektedir (Res. 6). İşlik alanı olarak tanımlanan kalıntılar, yoğun kerpiç kullanımının görüldüğü bu alanda pithos parçalarının döşendiği ve batıya doğru hafif bir meyil yaparak

1 Arkeobotanik incelemeler, kazı ekibinden Dr. Tom Maltas'ın ön raporlarına dayanmaktadır.

Resim 12: İşlik alanı

daha çok oluk görünümünde bir uzantı yapmaktadır. Bu alanda, kalın cidarlı pithos parçalarının yerleştiriliş biçimleri ve belirgin bir eğim yapılarak üzerinden sıvının akmasının sağlandığı anlaşılmaktadır. Sıvının aktığı bu alanla bağlantılı kerpiç hazneler yer alır. Bu hazneler, çok ince bölmelerle ayrılarak yan yana gelecek şekilde düzenlenmiştir. Bu kalıntılar, üretimle ilgili ana kısmı oluşturmaktadır (Res. 12). İşliğin yanı sıra ağızları düzgün levha taşlarıyla kapatılan pithoslarda ve çevresinde yanmış buğday kalıntıları, kentin tarıma yönelik önceliklerini destekler niteliktedir ve analiz neticeleri, II 1 kültür tabakası ile paralel bir kronolojiyi vermiştir.² İşlik alanının hemen kuzeybatısında ise, tabanı kap parçalarıyla döşenmiş bir ocak yer almaktadır. Ocak yaklaşık 1 m uzunluğunda olup, oval görünümündedir. Ocağın çevresi taşlarla sınırlandırılmıştır. İşlikte tespit edilen kerpiç hazneler, sıvı akıtma sistemi, ocak ve pithoslar, bu alanda üretime dair farklı işlevleri bir arada barındıran çalışmaların aktif yürütüldüğüne işaret etmektedir. Ayrıca bu alanın, atölye/atölyeler alanına yakın bir konumda bulunması, üretim ağırlıklı faaliyetlerin bir arada konumlandırıldığı bir planlamayı da göstermiştir.

Çine-Tepecik'te depolamaya ve üretime yönelik uygulamalar, merkezileşmiş ve organize olmuş bir ekonomik sistemin anlaşılmasını sağlamaktadır. Depo

birimlerinde, ürünlerin muhafaza edildiği pithoslar, en erken toplumlardan itibaren tarım odaklı bir besin kaynağının sürekliliğine ışık tutmuştur. Pithosların yarıya kadar gömülerek ürünlerin uzun süre dayanaklılığının sağlanması, farklı tahıl ürünlerinin depolanmasını ve depolama kapasitesinin yeterliliğini desteklemektedir. Öte yandan bölgede, hayvanların doğal yaşam alanlarına uygun bitki örtüsü de, hayvan yetiştiriciliğinde ve tüketiminde etkili rol oynamıştır. Kent ekonomisinin belli bir sisteme dayalı organizasyonunda diğer aktiviteleri, endüstriyel faaliyetler oluşturmaktadır. Başta dokuma, taş, kemik ve metal endüstrisi olmak üzere çeşitlilik gösteren aktiviteler, yerel ustaların yetiştirdiği iş kollarını ve becerilerini ortaya koyar. Bölgenin sağladığı kaynaklara dayalı güçlü bir ekonomik yapılandırma ise, Çine-Tepecik'in bölgelerarası / merkezlerarası ticari bağlantılarını aktif kılmış olup, deniz ve karadaki doğal yollar ise, iletişimdeki ana rotaları belirlemiştir. Bu veriler, Çine-Tepecik'in bulunduğu coğrafyada bir ticaret merkezi konumunu yansıtmaktadır.

Kaynakça

Bevan, A.

2003 "Reconstruction the role of Egyptian culture in the value regimes of the Bronze Age Aegean: stone vessels and their social contexts", in R. Matthews, C. Roemer (eds.), *Ancient Perspectives on Egypt*, London: UCL Pres: 57-73.

2007 *Stone vessels and Values in the Bronze Age Mediterranean*, Cambridge: Cambridge University Press.

² Yanmış buğday numunelerinin analizleri Miami-Beta Laboratuvarı'nda incelenmiş ve radyokarbon sonuçları, MÖ 1360-1280/1120 zaman aralığını vermiştir.

- Carter, T.
2022 “Prestige Goods, Foreign Knowledge, and Divine Practices: Giali Obsidian from Mochlos in Context”, In Murphy, J. M. A., Morrison, J. E. (eds.), *Kleronomia: Legacy and Inheritance Studies on the Aegean Bronze Age in Honor of Jeffrey S. Soles, Prehistory Monographs 61*, Philadelphia, Pennsylvania, 173-187.
- Carter, T., Contreras, D.A., Campeau, K., Freund, K.
2016 “Spherulites and Aspiring Elites: The Identification, Distribution, and Consumption of Giali Obsidian (Dodecanese, Greece)”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 29.1: 3-36.
- Castleden, R.
1993 *Minoans Life in Bronze Crete*, London / New York.
- Davaras, C.
1976 *Guide to Cretan Antiquities*, Athens.
- Günel, S.
2010 “Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik”, *Anatolian Studies* 60: 25-49.
- 2014 “New Contributions regarding Prehistoric Cultures in Meander Region: Çine-Tepecik”, B. Horejs – M. Mehofer (eds.), *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th millennium BC?*, Wien: 83-103.
- 2015 “Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia”, N. Chr. Stampolidis – Ç. Maner – K. Kopanias (eds.), *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age*, İstanbul: 607-626.
- 2017a “The West: Archaeology”, M. Weeden – L.Z. Ullmann (eds.), *Hittite Landscape and Geography, Koninklijke BRILL*, Leiden/Boston: 119-133.
- 2017b “Çine-Tepecik Yerleşmesine Ait Figürlü Miken Seramiği.” *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology, Studies in Honor of Marie-Henriette and Charles Gates*, ed. E. Kozal, M. Akar, Y. Heffron, Ç. Çilingiroğlu, T.E. Şerifoğlu, C. Çakırlar, S. Ünlüsoy ve E. Jean, 439-455. Ugarit-Verlag, Münster.
- 2018 “The Prehistoric Culture in Çine-Tepecik and Its Contribution to the Archaeology of the Region”, S. Dietz – F. Mavridis – Z. Tankosić – T. Takaoğlu (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford: 538-547.
- 2020 “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-Tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound.” *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara / The Carians from Seafarers to City Builders*, ed. O. C. Henry ve A. Belgin-Henry, 28-41. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- 2021 “Çine-Tepecik’in Kültürel Gelişiminde Kentleşme Sürecini Anlamak”, *Anadolu Araştırmaları* 24: 117-144.
- Günel, S. – Herbordt, S.
2010 “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, *Archäologischer Anzeiger*, 1-11.
- 2014 “Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Çine Tepecik”, *Archäologischer Anzeiger* 2014/1: 1-14.
- Kıyak, T.K.
2021 *Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Ekonomik Sistemler Işık Tutan Yapılar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Kolankaya-Bostancı, N.
2018 “Çine-Tepecik 2016 Yılı Yontmataş Endüstrisi”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 33, 2: 145-160.
- Kolankaya-Bostancı, N. – Carter, T. E. – Weir, E.
2020 “Çine-Tepecik Höyük Obsidiyen Tedarik ve Takas Sistemi”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37/1, 2020, 83-95.
- Mountjoy, P.A.
1999 *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden.
- Ventris, M. – Chadwick, J.
1973 *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge.

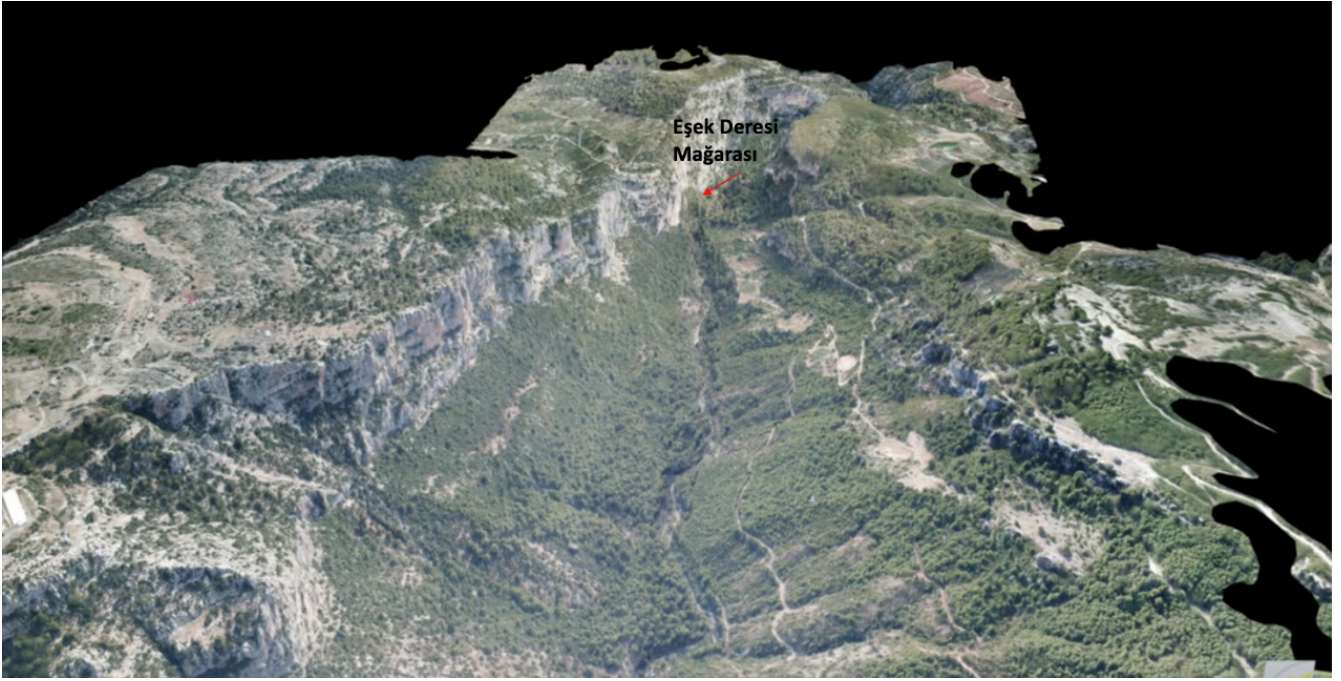
Sevinç Günel – Tolga Kaan Kıyak

Eşek Deresi Mağarası: Orta Toroslar’da Epipaleolitik Dönem

Orta Toroslar’da yer alan Eşek Deresi Mağarası, Mersin ili Erdemli ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Günümüzden yaklaşık 12.700 yıl öncesine tarihlenen mağara yerleşik yaşam öncesi konar-göçer topluluklara ait önemli veriler sunmaktadır.

Güneybatıda Taşeli platosu ile kuzeydoğuda Uzunyayla arasında uzanan Orta Toroslar, tüm Toros silsilesinde olduğu gibi, mağara oluşumları açısından zengin bir bölgedir. Söz konusu bu mağara ve kaya sığınakları tarihöncesi topluluklar açısından korunaklı yaşam alanları oluşturmuştur. Eşek Deresi Mağarası’nın yer aldığı Eşek Deresi Vadisi’nde de benzer şekilde çok sayıda mağara ve kaya sığınağı bulunmaktadır ve vadi Toros Dağları’nın içlerine doğru uzanan Doğu Sandal Vadisi’nin kuzeye doğru devamı niteliğindedir. Bu iki vadi benzer coğrafi özelliklere sahip olmalarının yanı sıra bir diğer benzerlikleri her ikisinde de tarihöncesi dönemlere ait olduğunu düşündüğümüz kaya resimlerine de rastlanmasıdır (Kayci vd., 2020; Altınbilek-Algül vd., 2021).

Eşek Deresi Mağarası 2018 yılında, bölgede doktora tezi kapsamında yüzey araştırması yapan O. Kayci’nin yönlendirmesiyle, Doğu Sandal Köyü sakinlerinden biri tarafından tespit edilmiş ve mağaradaki ilk

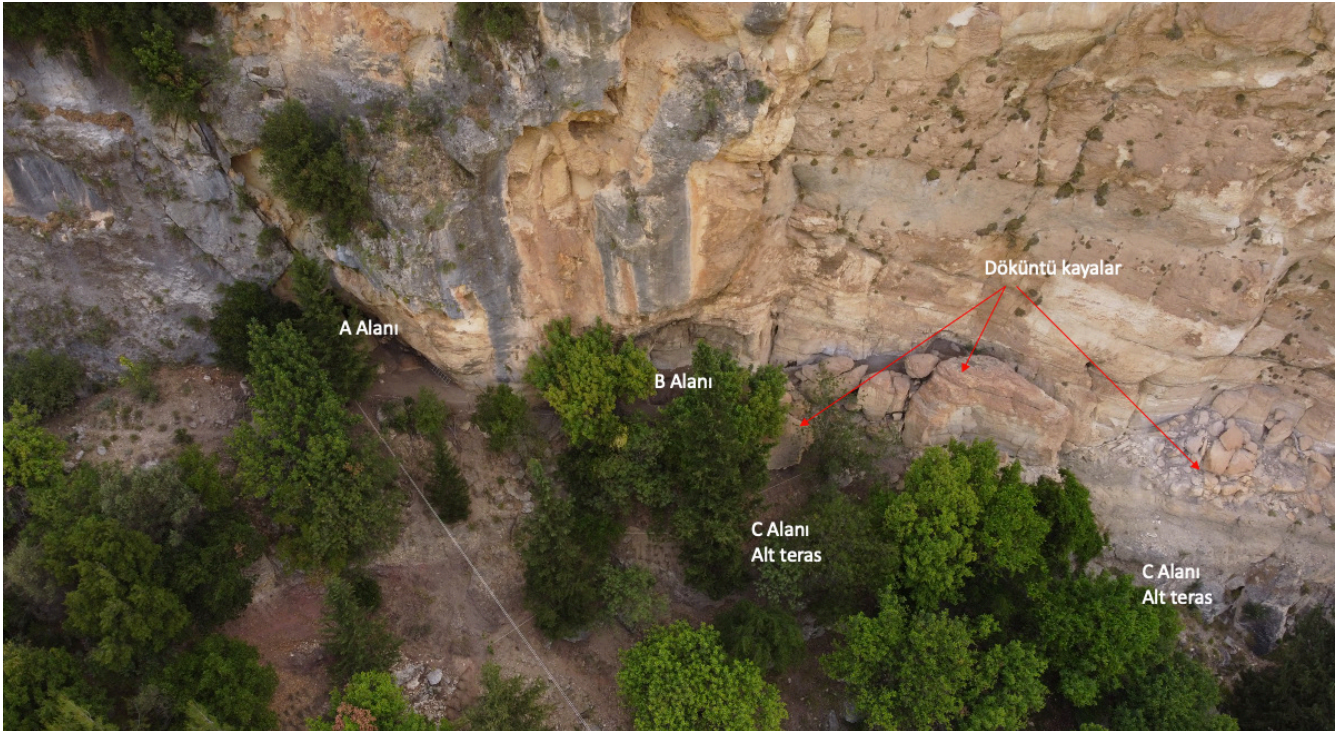
Resim 1: Eşek Deresi Mağarası'nın vadi içerisindeki konumu (Ç. Sarıkaya tarafından hazırlanmıştır)

incelemeler de aynı yıl yapılmıştır (Kayci, 2019). Ardından Orta Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları kapsamında yeniden ziyaret edilerek kültürel dolgu kesitinden alınan bir hayvan kemiği üzerinde radyokarbon analizi yaptırılmıştır. Bu tarih mağaranın ilk iskanının MÖ kal. 10771-10631 yılları arasında başladığını göstermektedir. (Altınbilek-Algül vd., 2021).

Eşek Deresi Mağarası söz konusu tarih aralığı ile Orta Toroslar'da, Epipaleolitik Döneme tarihlenen ilk buluntu yeridir. Bununla birlikte buluntular açısından

değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz kıyı bölgesi Epipaleolitik kültürleriyle benzerlik göstermesi bölgeler arası kültürel ilişkiler açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle mağarada 2021 yılında Mersin Arkeoloji Müzesi başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Mağaranın en erken tabakası Pleistosen sonlarına karşılık gelir; ancak ön terası uzun bir aradan sonra Holosen içerisinde de aralıklarla kullanılmıştır. Tekrar tekrar iskân edilmesinde de korunaklı bir yaşam alanı

Resim 2: Eşek Deresi Mağarası drone fotoğrafı (Fotoğraf Ç. Sarıkaya)

Resim 3: Epipaleolitik dönem tabakasından yarımayaclar (Fotoğraf H. Tümer)

Resim 4: Epipaleolitik dönem tabakasına ait sürtmetaş buluntular (Fotoğraf H. Tümer)

sunmasının önemli bir yeri olmalıdır. Zira, mağaranın yer aldığı kesimde vadi derin ve dar bir kanyon görünümü alır. Bulunduğu doğu yamacın son derece dik olması mağaraya bu kesimden ulaşımı neredeyse imkânsız kılar (Resim 1). Bu nedenle, ulaşım ancak batı kesimden vadi tabanına inildikten sonra Eşek Deresi'nden geçilmesi ve mağaranın bulunduğu alana tırmanılması ile mümkündür. Mağara vadi tabanının yaklaşık 50 metre yukarısında yer almaktadır.

Mağara iki gözden oluşur (A ve B Alanları). Alt terastaki dolgunun güneye uzantısı ise C Alanı olarak adlandırılmıştır (Resim 2). Mağaradaki iskânın ilk izlerine de alt terasta rastlanmaktadır (C Alanı ve B Alanının aşağı seviyesindeki kesitte) Bu dolguda Epipaleolitik sonlarına tarihlenen yarımayaclar, mikro ön kazıyıcılar, mikro dilgi çekirdekleri gibi çok sayıda yontmataş buluntunun (Resim 3) yanı sıra benzerlerine Kuzey Suriye ve İsrail'deki bazı Natuf yerleşmelerinde rastlanan sürtmetaş aletler bulunmuştur (Resim 4). Buluntular arasında ayrıca, oluklu

taşlar, süs objeleri (boncuklar ve dentalium örnekleri) ve yüzeyde bulunan figürin benzeri bir taş obje de vardır. Bu tabaka, olasılıkla tektonik faaliyetler nedeniyle yamaçtan düşen son derece büyük boyutlu kaya blokları nedeniyle son bulmuş gibi görünmektedir. Bu döküntü kaya blokları doğrudan Epipaleolitik dönem tabakasının üzerine oturur. Alt terasta düşmüş kaya bloklarından birinin altındaki sürtmetaş aletlerden oluşan buluntu topluluğu da bu hipotezi desteklemektedir.

Mağaranın Holosendeki kullanımına yönelik verilere şimdilik sadece B alanındaki terasta ulaşılabilmektedir (Resim 5). Bu alanda mağaranın ağızı yukarıdan düşen kaya blokları ve arkeolojik dolguyla kilitlenmiş durumdadır. Bununla birlikte mağaranın içi küçük bir aralıktan gözlenebilmektedir. Bu aralıktan bir kamera sokularak mağaranın içeriye doğru en az 3-4 metre devam ettiği anlaşılmıştır. Bu alandaki terasta bugüne kadar yapılan çalışmalarda şimdilik saptanan en erken arkeolojik dolgular Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na

Resim 5:
B Alanı kazı sonrası genel görünüm

tarihlenmektedir. 2022 yılında yapılan kazılarda bulunan ve Yumuktepe'nin XVI. tabakasından bildiğimiz Orta Kalkolitik boyalı çanak çömleklerine benzeyen kap parçalarıyla (Palumbi 2019), İlk Tunç Çağı'na ait olduğunu düşündüğümüz tüm kaplar bu açıdan önemlidir. Bu tabakaların üzerinde içinde Demir Çağ ve Helenistik Dönem'e ait çanak çömlek parçalarının bulunduğu karışık bir dolgu bulunmaktadır. Aynı alandaki büyük boyutlu dibek taşları da mevcut olmakla birlikte, hangi döneme ait oldukları henüz anlaşılamamıştır. Bu terasta üst tabakalara ait arkeolojik dolgunun tahrip olmasının en önemli nedeni ise mağaranın çok yakın bir dönemde bir yörük tarafından da kullanılmış olmasıdır. En üstte yüzeyin hemen altında bulunan yörük çadırına ait döşeme taşları, ocaklar ve ahşap çadır pimleri etnografik örnekler olarak belgelenmiştir.

Eşek Deresi Mağarası'ndaki araştırmalar başlangıç aşamasında olsa da mağara bölgenin Pleistosen sonlarındaki iskân hakkında bilgi vermesi nedeniyle önemlidir. Radyokarbon tarihleri mağaranın ilk olarak Pleistosen sonlarında oldukça soğuk bir dönem olan Genç Dryas'ta iskân edildiğini göstermektedir. Ancak Toros Dağları'nın güneyinde, Akdeniz iklim kuşağında yer alan konumu, bu soğuk dönemde tarihöncesi topluluklar açısından uygun bir iklimsel ortam sağladığına işaret etmektedir. İlgili dolgularda bulunan hayvan kemiklerinin çeşitliliği de doğal çevrenin avcılık açısından uygun olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Altınbilek-Algül, Ç. – Kayci, O. – Balcı, S. – Tümer, H. – Ünlü, Y. – Ulaş, B. – Şahin, F. – Özbudak, O.
2021 “The Preliminary Report on the 2019-2020 Seasons of the Central Taurus Prehistoric Research Project (OTTA)”, *Anatolia Antiqua* XXIX, 127-147.
- Kayci, O.
2019 Neolitik Dönem'de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kayci, O. – Tümer, H. – Ünlü, Y.
2020 “Prehistoric Rock Art Caves Middle Taurus Region, Mersin Arslanlı and Doğu Sandal Caves”, *ANES (Ancient Near Eastern Studies)* 57, 2020, 127-148.
- Palumbi, G.
2019 “The ceramic production of Yumuktepe Level XVI”, G. Palumbi ve I. Caneva (ed.), *The Chalcolithic of Mersin-Yumuktepe. Level XVI Reconsidered*, 49-76, İstanbul: Ege Yayınları.

Ç. Altınbilek-Algül, O. Kayci, S. Balcı,
H. Tümer, S. Gündüzalp

Kaunos - Kbid

Kaunos, Güneybatı Ege'de, Muğla İli, Köyceğiz İlçesi'nin Çandır Mahallesi sınırları içinde, Köyceğiz Gölü'nü Akdeniz'e bağlayan Dalyan Çayı'nın (Calbis) sağ kıyısında, Dalyan Beldesi'nin hemen karşısında yer almaktadır. Kent, Köyceğiz kent merkezine 40 km karayolu mesafesindedir.

Ören'deki arkeolojik kazılara 1966 yılında Prof. Dr. Baki Ögün başkanlığında başlanılmış, 2020 yılına kadar öğrencisi Prof. Dr. Cengiz Işık tarafından devam edilmiştir. 2021 yılından itibaren ise Prof. Işık'ın öğrencisi Doç. Dr. Ufuk Çörtük başkanlığında bir ekip tarafından kazı çalışmaları devam ettirilmektedir. UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan ve 1966 yılında kazı çalışmaları başlatılan Kaunos öreni, kesintisiz 56 yıldır Türk bilim insanları tarafından devam ettirilen Türkiye'deki tek kazı özelliğine de sahiptir. Prof. Dr. Baki Ögün'ün burada kazılara başlamak istemesinin en önemli nedeni, kuşkusuz çözümlenememiş olan Karca, daha doğrusu Kaunosca'nın deşifre edilmesine yardımcı olabilecek epigrafik malzemeye ulaşabilmek ve antik yazarlardan edinilen bir bilginin ardından gitmekti: Gerçekten de Kaunos, İÖ 4. yüzyılın başlarına kadar Karya ve Likya bölgeleri arasında, kendi hinterlandına sahip bir bölge miydi? Geriye dönük bakıldığında, örendeki kazı ve araştırma sürecinin özellikle son 20 yılının bu sorulara cevap vermekten de öte, Anadolu arkeolojisi için çok daha verimli olduğu görülmektedir. Genel beklentilerin hemen hepsi gerçekleşmiştir: Stoa'sı ile birlikte Agora'nın büyük bir bölümü; *Basileus Kaunios*, *Apollon*, *Aphrodite Euploia*, *Artemis-Kaunos Kybelesi*, *Demeter*, *Isis* ve *Sarapis* gibi tanrı ve tanrıçalara adanmış kutsal alanlar; Çeşme Binası, *Monopteros*, Ölçüm Platformu ve Çarşı Bazilika'sı gibi önemli kamu binaları açığa çıkarılmış; Roma Hamamı, Tiyatro ve Kubbeli Kilise gibi anıtsal yapılar temizlenerek ziyaretçilere açılmıştır. Ama burada asıl vurgulanması gereken, Kaunos'un çok özel buluntularıdır: Karca'nın, daha doğrusu Kaunosca'nın çözümünde bugüne kadarki tek anahtar olan “Çift Dilli Stel” gibi; kentin cadde ve sokaklarının rüzgar yönüne göre planlanmasında kullanılan “Ölçüm Platformu” gibi; Gemicilere iyi yolculuklar ve tüccarlara bol kazançlar ihsan eden tanrıça *Aphrodite Euploia*'nın “Kutsal Odası” gibi; Limanının karalaşmaya başlaması nedeniyle çökme eğilimi gösteren ekonomiyi yeniden canlandırmak amacıyla alınmış yeni “Gümrük Nizamnamesi” gibi; Ana Tanrıçanın yani *Matar*'ın yani *Kybele*'nin bir ağaç gövdesi görüntüsünü çağrıştıran steline “ev” olan “Kutsal Kaya Odası” gibi; ya da baş tanrısı *Basileus Kaunios*'un kutsal taşı “*Baitylos*” gibi; “Adak Kumbarası” gibi ve de son yıllarda gün

Resim 1: Kent Topografyası, Kuzeyden

yüzüne çıkarılan “Tuzla” ve antik çağın döner perde sistemi “*Periaktos*” gibi. Bu buluntuların hemen hepsi arkeoloji biliminin birer ilkidir ki, bunların başında “Ölçüm Platformu”, “Çift Dilli Stel”, “Tuzla” ve “*Periaktos*” gelmektedir.

Kaunos Çarşı Bazilikası

Kaunos’un Roma Dönemi kamu binaları arasında önemli yapılarından biri daha var ki, son 5 yıldır yapılan çalışmalarla tamamıyla açığa çıkarılmıştır: Çarşı Bazilikası. Bazilika, Ticari Liman’ın hemen kuzey kıyısında, Liman Agorası’nın batı ucunda yer almaktadır. Kaunos’un Liman Agorası alanını batı yönde taçlandıran bu önemli yapının, yani anıtsal bir Bazilika Binası’nın varlığı, büyük bir bölümü çalılık çangıl dokunun altında gizlenmiş olsa da tarafımızdan bilinmekteydi. Alandaki ilk dokümantasyon çalışmaları 1987 ve 1994 yılında gerçekleştirilmiştir. İkinci kez 2008 ve 2009 kazı sezonlarında tekrar Bazilikada yeni bir çalışma planı oluşturularak Kuzey Nef’in doğu ucunda kısa süreli kazılar sürdürülmüştür. Özellikle ticari limana olan komşuluğu, tasarımı ve ölçüleriyle dikkat çeken ve bu bağlamda Anadolu örnekleri arasında kendini öne çıkartan yapı üzerindeki bilimsel çalışmalara 2017 yılı çalışma programı ile bir kez daha dönülmüştür.

Doğu-batı doğrultulu Bazilika’nın uzunluğu yaklaşık 98 metre, genişliği ise 22,2 metredir ve batısı apsidal bir planla taçlanmaktadır. Batıdaki apsisinin çapı ise 8 metre olarak ölçülmüştür. Kaunos Çarşı Bazilikası doğu-batı yönünde inşa edilmiş üç nefli apsidal bir yapıdır ve daha dar olan yan nefler iki katlı olmalıdır. Onun bu plan yapısı, günümüz katedrallerinin tasarımını hatırlatır ki, zaten katedrallerin plan yapısının kökeninde, Antik Çağın bu bazilikaları aranmalıdır. Aynı zamanda günümüz alışveriş merkezlerinin ilk uygulaması olarak karşımıza çıkan yapı, bir taraftan Hellenistik Dönem Liman Agorası ile bağlantılıyken, diğer taraftan da kuzey duvarı üzerindeki kapılarla kendi döneminin agorasına açılmaktadır. Çünkü bazilikanın kuzeyindeki bu geniş düzlük, bizim

Resim 2: Khimattionlu heykel parçası, Roma Dönemi

tespitlerimize göre Roma Dönemi’nin Agorası olarak planlanmıştır. Bazilika’ya giriş batıdaki apsisli alandan sağlanmaktadır. Yapının batı kenarını kapatan apsisin doğusunda kuzey-güney aksı üzerinde yer alan dört fil ayağı kaidesi ve *fascialı* kemer blokları Bazilika’yı bu noktadan üç nefe ayırmaktadır. Orta nef açıklığı yaklaşık 6,5 metre, yan nefler ise 2,6 metre ölçülerindedir. Yazılı belgelerle de desteklenen Bazilika’ya ait üst yapı elemanlarının bezeme stili, plan yapısı gibi etmenler, yapının M.S. 2. Yüzyıla tarihlenmesine olanak sağlamaktadır.

Amaçlanan, yapı taşlarının yığıntıları arasında sağa-sola dağılmış üst yapıya ait kalıntıları ve bazıları *in-situ*, bazıları hemen oldukları yere devrilmiş sıra halinde postament bloklarını, etrafındaki taş dolgularından arındırarak yapıyı ortaya çıkarmaktır. 2018-2019

Resim 3: Roma Bazilikası

Resim 4: Roma Bazilikası ve Bazilika Klisesi

Resim 5: Roma Bazilikası ve Agorası, Apollon Kutsal Alanı Ticari Liman

yıllarında görülmüştür ki, zamanının çift katlı anıtsal binası olan Bazilika, henüz daha tamamı kazılmamış ise de, doğu yönde ve yaklaşık bu yöndeki yarısı, olasılıkla da Bazilika yapısının Atrium alanı geç dönem kullanımında bir başka dinsel fonksiyona hizmet etmiştir: Bir Kiliseye. Bazilika'nın kazılarında doğu ucuna yanaşık bir şekilde tespit edilen ve M.S. 5-6. Yüzyılda inşa edilen Bazilika Kilisesi'nin sadece güney nefi dışında, batısındaki apsisinin, kuzey nefinin, yine kuzeydoğu köşedeki *Martyrium/Trikonkos* Şapelin, orta nefinin ki orta nefte açığa çıkarılan Kyberion'un, narteksinin ve narteks önünün kazıları kısmen de olsa tamamlanmıştır.

2020 yılı çalışmaları, 2019 yılında açığa çıkarılan kilisenin ağırlıklı olarak *Synthronon*, *templon*, *Bema*, *Kiberion* ve *Naos* bölümlerinin konservasyonu ve anastylosis uygulamaları şeklinde gerçekleşmiştir.

2021 yılında ise Bazilika'nın kazı çalışmalarına doğu ucunda açığa çıkarılan Kilisenin batıya doğru açılması şeklinde devam etmiştir.

Bazilika Kilisesi'nin narteksi tamamen açığa çıkarılmıştır ki, batıdan nartekse girişi sağlayan iki kapı ile, narteksten kilise neflerine girişi sağlayan üç kapı da

tespit edilmiştir. Şipolyen olarak kullanılan, olasılıkla Bazilika'nın üst yapı elemanlarına ait, üzerinde altta aralarında inci makara dizisinin yer aldığı iki fascia ve bunun üzerinde ion kymationu ve lesbos kymationu süslemelerinin yer aldığı architrav blokları kilise kapılarının söve ve lento blokları olarak kullanılmıştır.

Bazilika Kilisesi'nin açığa çıkarılma çalışmalarında birçok önemli buluntu da tespit edilmiştir. Bu buluntular arasında yer alan Kilise altarı dikkat çekmektedir. Altar, kilisenin doğu kenarını kapatan apsisinin orta aksında yer alan bir blok üzerinde profilli beş ayak tarafından taşınan mermerden büyük bir altar tablasından (*mensa*) oluşmaktadır. Kilise orta nefi tabanında şipolyen olarak kullanılan döşeme bloklardan ikisi yazıtlıdır. Bir anıtın parçaları olan onurlandırma blokları, taşımakta oldukları Hellence yazıt içeriğinden "*Lucius Licinius Alexandros'u* / Büyük baba, *Gaius Licinius Ariamenes/* baba ve *Lucius Luscius Ocrea /* oğul" isimleri öğrenilmektedir. Tespit edilen bir diğer yazıtlı stel parçası ise önemli bilgiler sunmaktadır ki, Didyma kahinine sorulan soruların cevaplarını içeren stel bugüne kadar Kaunos'ta adını bilmediğimiz bir yeni kültü işaret etmektedir: Hesperinos Basileus - Akşam Yıldızı.

Resim 6: Bronz Buhurdanlık

Bazilika'ya ait olan ve Kilisede kullanılan Korinth Sütun başlıkları, Kör Çörten parçaları, üzerinde bir haç figürü ile başlayan ve *ΘΕΙCΤΟ* şeklinde Latince bir yazıt olan parapet parçası, kenarları gioş motifi ile çevrili alan içinde bitkisel dal ve yaprak bezemeleri donatılmış parapet parçaları, merkezde de iç içe geçmiş daireler ve bunların merkezinde rozet, çiçek ve haç motiflerinin olduğu parapet parçaları dikkat çekmektedir. Yine çalışmalar sırasında birçok heykel parçası da tespit edilmiştir ki bunlar arasında M.S. 2. yüzyıla tarihlenen Geç Antoninler, Erken Severuslar Dönemi'ne ait Khimationlu heykel parçası dikkat çekicidir. Bu parça, beyaz mermerden yapılmış bir heykelin diz kapağından aşağısına aittir. Khimation giyimli bir kadın heykeli olan parça sağ ayağı dik sol ayağı dizden hafif kırık ve altta ince giysisinin diz kapağını belirgin kılan halinin gösterildiği bir duruş sergilemektedir. Antoninler dönemi boyunca yapılan portrelerde, dönemin stil özellikleri arasında ön plana çıkan elbise kıvrımları ile ilgili detayları bu heykel parçası üzerinde görmekteyiz. Özellikle iki bacağın arasında yoğunlaşan derin elbise kıvrımlarının aralarının boş ve kaba hareketleri vurgular biçimde yapılması, kıvrımların aralarının geniş olması, yine kıvrımların belli bir noktadan başlayıp bir noktada bitmesi gibi detaylar heykel parçasının Geç Antoninler dönemi heykeltıraşlık örneklerinden biri olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bazilika Kilisesi kazı çalışmalarında tespit edilen önemli buluntulardan biri de bronz bir buhurdanlıktır. Buhurdanlığın, asma kancası, zinciri, altta üç ayak üzerine oturan altıgen formlu haznesi gibi bütün

parçaları sağlam bir şekilde korunmuştur. M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenen buhurdanlık Bazilika Kilisesi'nin tarihine de ışık tutması bakımından önemli buluntulardandır. Literatüre girmiş benzer örneklerin de aynı tarihi işaret etmesi, Kilise'nin en azından M.S. 5.-6. yüzyılda hala daha kullanıldığının delili olarak durmaktadır.

Ufuk Çörtük

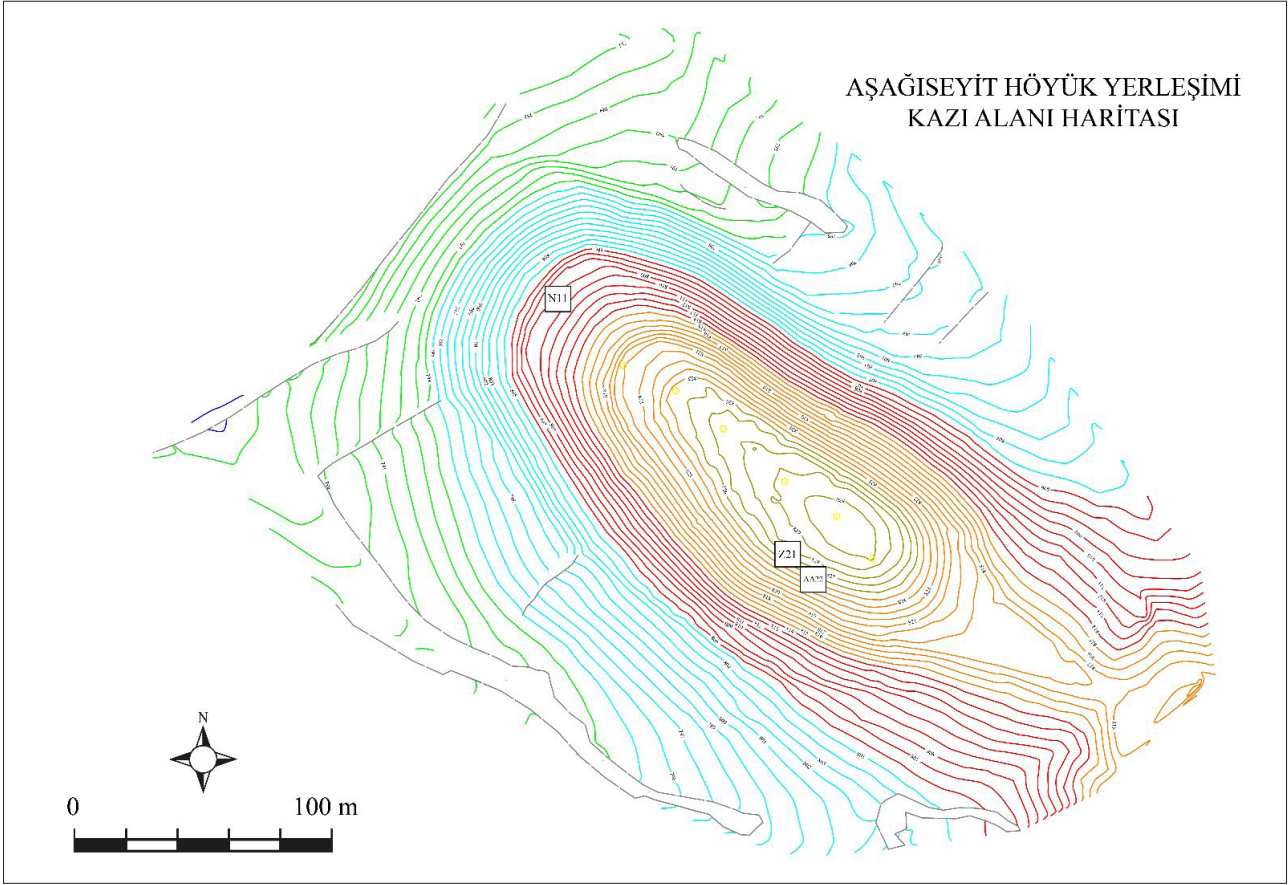
Aşağıseyit Höyük 2021-2022 Yılı Kazı Çalışmaları

Aşağıseyit Höyük, Denizli ili, Çal ilçesi sınırları içinde bulunan Aşağıseyit Mahallesi'nin yaklaşık 1,5 km güneydoğusunda yer almaktadır. Deniz seviyesinden 828 m yükseklikte bulunan höyük, kuzeydoğu güneybatı uzantılı doğal bir tepe üstüne kurulmuştur. Höyüğün ana konisinin yayılım alanı 6 hektardır. Büyük Menderes Nehri, yerleşimin 120 metre güneyinden akmaktadır.

Aşağıseyit Höyük, ilk olarak E. Abay'ın havzanın ovalık kesiminde yürüttüğü araştırmalarda keşfedilmiş ve ardından Fulya Dedeoğlu tarafından platoluk ve dağlık kesimde sürdürülen Yukarı Menderes Havzası dağlık kesim yüzey araştırması projesinde incelenmeye devam etmiştir (Abay v.d. 2020, 108; Konakçı, 2020, 15–33.). Höyük üzerinde yapılan yüzey araştırmaları yerleşimde Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı 1, 2, 3, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik ve Roma dönemlerinde iskanı gösteren çanak çömlek verileri ortaya koymuş olmakla birlikte 2021 yılı itibarıyla başlanan kazı çalışmalarında henüz Hellenistik ve Roma tabakaları ve Geç Tunç Çağının evrelerine ilişkin yapı katları gün yüzüne çıkartılmıştır. Aşağıseyit Höyük'te 2021 ve 2022 yıllarında N11, Z21 ve AA22 açmalarında kazı çalışmaları yürütülmüştür (Resim 1-2).

N11 Plankaresinde Yürütülen Çalışmalar

Aşağıseyit Höyük'ün doğu kesiminde oluşturulan bir açma olan N11 plankaresinde yüzey toprağının kaldırılmasının ardından kerpiç döküntülerle birlikte kuzeydoğu-güneybatı uzantılı 1,55 m uzunluğunda ve 70 cm. eninde bir duvar ortaya çıkartılmıştır. Duvarın, iki yüzüne büyük ve zaman zaman dış yüzü düzeltilmiş taşların konulduğu orta kısımlarına ise küçük taşların yerleştirilmesiyle inşa edildiği tespit edilmiştir. Plankare içerisindeki güney-kuzeybatı uzantılı taş sırasının 7,37 m boyunca devam etmektedir. Bu alanda 1,48 m uzunluğunda doğu kesitten itibaren takip edilebilen ve güneye devam eden bir başka taş sırası daha ortaya çıkarılmıştır. Tanımlanan alanın batı bölümünde ise 1,82 m uzunluğunda ve 80 cm eninde batıya doğru eğimli bir biçimde devam eden bir destek duvarı bulunmuştur.

Resim 1: Aşağıseyit Höyük topografik planı ve çalışılan plankareler

Resim 2: Aşağıseyit Höyük havadan görünümü

Resim 3: N11 plankaresinde tespit edilen tabakalar

Açığa çıkartılan yapı grubunun tabanında gerekse açmanın genelinde bulunan seramiklerin büyük bölümü Geç Helenistik-Erken Roma Dönemine tarihlenmekte olup ayrıca III Antiochos dönemine ait bir sikke de bulunmuştur.

Genel olarak N11 plankaresinde tespit edilen mimari unsurlar duvar sıralarının birbirleri ile ilişkili olduğu ve aralarındaki kod farkları da dikkate alındığında Geç Helenistik-Erken İmparatorluk dönemine tarihlenen *Teraslı Evler* ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Resim 3).

Z21 ve AA22 Plankarelerinde Yürütülen Çalışmalar

Aşağıseyit Höyük'te çalışılan bir diğer alan ise höyüğün güney batısında oluşturulan açmalardır. Z21 plankaresinde 2021 ve 2022 yıllarında, AA22 plankaresinde ise 2022 yılında kazı çalışmaları yürütülmüştür. Z21 plankaresinde yüzey toprağının kaldırılmasının ardından Geç Hellenistik döneme tarihlendiği düşünülen bir ocak ve güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundaki ölçüleri 298 cm, kuzey-güney doğrultusundaki ölçüleri ise 55 cm olarak saptanan bir duvar bulunmuştur. Duvarın apsis yapan kısmının kuzey-güney doğrultusundaki ölçüleri 170 cm, doğu-batı doğrultusundaki ölçüleri ise 55 cm olarak tespit edilmiştir. Duvarın güneyinde yapılan çalışmalarda Erken Roma dönemine tarihlenebilecek içerisinde çok sayıda hayvan kemiği ve keramik bulunmuş olan bir çöp çukuru ortaya çıkartılmıştır. Açma içerisinde Geç Helenistik-Erken Roma tabakalarının kaldırılmasının ardından tespit edilen doğu-batı uzantılı taş sırasının Geç Tunç Çağı'nın geç evresine tarihlenmektedir. Söz konusu duvar ile ilişkili olarak açmanın kuzey yarısının doğu kesiminde tespit edilen taban üzerinde

tümlenebilir bir kap, hilal biçimli ağırlıklar ve kemik aletler bulunmuştur.

Z21 plankaresinde seviye inme çalışmalarına koşut olarak açmanın kuzey yarısında içerisinde yaklaşık 2 m uzunluğunda ve eninde büyük oranda tahrip olmuş bir fırın ortaya çıkartılmıştır. Fırın ve çevresinde çok sayıda kemik ve yanmış ahşap örneklerinin yanı sıra bir adet damga mühür bulunmuştur. Fırının kaldırılmasının ardından Geç Tunç Çağı'nın erken evrelerine tarihlenen, kuzey-güney 96 cm, doğu-batı 120 cm ölçülerinde olan at nalı biçiminde bir fırın daha ortaya çıkartılmıştır.

Açmanın doğu yarısında yapılan çalışmalarda ise Geç Tunç Çağı'nın erken evresi ile ilişkilendirilebilecek, kuzey-güney doğrultusunda 2,70 m uzunluğunda, doğu-batı doğrultusunda 70 cm genişliğinde bir duvar tespit edilmiştir. Bu duvarın doğu kesite doğru 1,40 m uzunluğunda ve 55 cm genişliğinde devam eden bir mekânın parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Z21 açmasının güney kesit ucunda yer alan sur duvarını açığa çıkarmak için yapılan çalışmalarda, duvarın 13,10 metre uzunluğunda ve 1,30 metre genişliğindeki alanı tespit edilmiştir. Büyük bloklardan oluşan temel taşlarının korunmuş olduğu sur duvarında yer alan taşların bir bölümünün ölçülerinin 1,40 m uzunluğunda, 40 cm genişliğinde ve 60 cm yüksekliktedir. Üzerinde düzenli aralıklarla atkılarının kullanıldığı duvarın yer yer tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu sur duvarının konumu dikkate alındığında MÖ 2. binyıl tabaka toprağını keserek höyüğün yamaç kısmına yerleştirildiği öngörülmektedir. Yapılan çalışmalarda Geç Tunç Çağı tabakaları ile sur duvarı arasında kalan alanın kesme ve çakıl taşlar ile doldurulduğu tespit edilmiştir.

AA22 açmasında ise 2022 yılında başlatılan çalışmalarda yüzey toprağının kaldırılması ile kuzeydoğu köşesinden Geç Tunç Çağı evresine tarihlenen kerpiç duvar sırası tespit edilmiştir. kuzey-güney doğrultusunda 2 m uzunluğundaki bölümü açığa çıkartılan duvar sırasının 60 cm genişliği bulunmaktadır. Ortaya çıkartılan bu duvar sırasının Z21 açmasının doğu kesitine bitişik biçimde konumlanan kerpiç duvar ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. AA22 açmasında ayrıca sur duvarının yaklaşık olarak 7 metrelik kısmı daha ortaya çıkartılmıştır (Resim 4).

Değerlendirme ve Sonuç

2021-2022 yıllarında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda Aşağıseyit Höyük'ün höyüğün tabakalanması hakkında ilk veriler elde edilmeye başlamıştır. Yapılan kazı çalışmaları höyüğün en üst tabakasının Geç Hellenistik-Roma dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tespit edilen sur duvarının da Geç

Resim 4: Z21 ve AA22 plankareleri sur duvarı ve GTÇ mimarisi

Hellenistik-Erken Roma dönemlerinde savunma sisteminin bir parçası olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Höyüğün konumu ve elde edilen ilk mimari unsurlar dikkate alındığında yerleşimin Geç Hellenistik ve Erken Roma dönemlerinde küçük bir kale veya karakol/garnizon olarak kullanılmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

Aşağıseyit Höyüğü'nün merkez ve yamaç kesimlerinde Roma Dönemine ait yapılarla birlikte çok sayıda çanak çömlek verisi de tespit edilmiş olması yerleşimin Lounda Antik kenti ile doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Belke-Mersich, Lounda için Denizli Çal ilçesinde yer alan İsabey Mahallesi ve çevresini önermiştir (Belke and Mersich, 1990, 329.). W. Ramsay tarafından ise Yukarıseyit ve Aşağıseyit köyleri arası Lounda olarak

konumlanmış ve bu antik kent ile ilişkili kalıntıların Seyit Köyü'nün batı-güneybatısına, Mahmutgazi, Hacılar Mahallesi, İsabey ve Kavaklar Köyü'nün kuzeydoğusuna kadar yayıldığı iletilmiştir(Ramsay, 1895, 1:237.). Lounda, M.S. 6. yüzyılda Hierokles'in *Synekdemos* listesinde Phrygia Pacatiana bölgesindeki 39 kent arasında zikredilirken, burasının bölge içerisindeki diğer köy yerleşimlerinden ayrılarak *Boule-Demos* seviyesinde önemli bir kent organizasyonuna sahip olduğu, W. J. Hamilton tarafından Demirciköy-Işıkli arasında kopyaladığı M.S. 195-199 tarihli yazıttan anlaşılmaktadır (IGR 4: 770).

Lounda hakkında ele geçen belgelenebilen birkaç yazıt ve sınırlı kalıntılar kentin Geç Hellenistik Dönem'de kurulduğunu ve M.S. 8-9. yüzyıllarda da tarih sahnesinden kaybolduğunu iletir. Ramsay'ın Lounda kenti

ile ilişkili bir biçimde değerlendirdiği Aşağıseyit ve Yukarıseyit köyleri arasında kalan coğrafyada bulunan Aşağıseyit Höyük yerleşiminin merkez noktası başta olmak üzere çevresinde yer alan kronolojik olarak Lounda antik kentinin antik metinlerde anılan iskân süreciyle çağdaş seramik parçaları ve mimari unsurlar tespit edilmiştir. Zira Aşağıseyit Höyük kazılarında tespit edilen tabakalanmanın belirtilen kronolojik süreç ile uyumlu olması Aşağıseyit Höyük'ün Lounda yerleşiminin bir parçası olabileceğini düşündürmektedir.

2021 ve 2022 yılında yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarında Geç Tunç Çağı'na ait üzerinde geometrik motiflerin yer aldığı iki damga mühür ve yine bu döneme tarihlenen çok sayıda çanak çömlek ele geçmiştir. Dolayısıyla yerleşimin yalnız Roma döneminde değil Geç Tunç Çağında da önemli bir yere sahip olduğu ilk kazı çalışmaları sonucunda anlaşılmaktadır.

Yerleşimde yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları Aşağıseyit Höyük'ün Orta ve Geç Tunç Çağı'nın yanı sıra Erken Tunç Çağı'nın her üç evresinde ve Geç Kalkolitik dönemde de yoğun ve geniş bir alana yayılan iskâna sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum yerleşimin M.Ö. 2. binyılda taşıdığı önemin yanı sıra bölgede az bilinen Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağlarının niteliklerinin aydınlatılmasına katkı sağlama potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Abay, E. – Temür, B. – Konakçı, E. – Semiz, B.
2020 “Archaeological and Archaeometric Observations on Inhabitation of the Höyük Settlement in the Middle and Late Bronze Ages.” *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 20, no. 1 (2020): 107–25. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3605666>.
- Belke, K. – Mersich, N.
1990 *Tabula Imperii Byzantini 7, Phrygien und Pisidien*, (DenkWien 211, 1990)
Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes, ed. René Cagnat et al. 3 vols. Paris 1901-1927. Vol. 4, fasc. 1-9, with Georges Lafaye. Paris 1908-1927. Reprint: Chicago, Ares 1975.
- Konakçı, E.
2020 “Yüzey Araştırmaları Verilerine Göre Aşağıseyit Höyük Yerleşiminde İskân Süreci.” In *Beşeri Bilimler Ekseninde Güncel Araştırmalar: Kuramlar, Kavramlar, Uygulamalar*, edited by Bedriye Tunçsiper and Dilek İnan, 15-32. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020.
- Ramsay, W. M.
1895 *The Lycos Valley and South-Western Phrygia. The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest*

Time to the Turkish Conquest. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1895. <https://doi.org/10.11588/diglit.4679>

Erim Konakçı

Hitit Başkenti Ortaköy-Şapinuva: 2021-2022 Yılı Kazı Çalışmaları

Çorum İlinin 53 km güneydoğusunda, Ortaköy İlçesinin 3 km güneybatısında yer alan Ortaköy-Şapinuva Hitit şehri, 1988-1989 yıllarında Aygül Süel ve Mustafa Süel tarafından yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda keşfedilmiştir. 1990 yılında Aygül SÜEL'in bilimsel başkanlığında kurtarma kazısı olarak başlatılan kazı çalışmaları, 1992-2020 yıllarında Aygül Süel'in kazı başkanlığında yürütülmüştür (Süel&Süel, 2013, 178-79; Süel&Süel, 2019, 298-99). Hitit İmparatorluğu'na bir dönem başkentlik yapan Şapinuva şehri, Çorum sınırları içerisinde yer alan Boğazkale-Hattuşa'nın kuş uçuşu 60 km kuzeydoğusunda, Eskiypar Höyüğü'nün 40 km kuzeydoğusunda ve Alacahöyük'ün 45 km doğusunda yer almaktadır. Ortaköy-Şapinuva'daki çalışmalar, 2021 yılından itibaren Önder İpek başkanlığında devam etmektedir.

Ortaköy Hitit şehrinin dönemindeki adının Şapinuva olduğu kazı çalışmaları sonucunda ele geçen çivi yazılı tabletlerin çözülmesiyle keşfedilmiştir. (Süel, 1995, 283). Bilim insanları tarafından Boğazkale-Hattuşa çivi yazılı tabletleri üzerinden yapılan çalışmalarda Şapinuva Hitit şehri, Hattuşa'nın güney ya da güney doğusuna lokalize edilmiştir (del Monte – Tischler, 1978, 347-48; del Monte, 1992, 139-140). Şapinuva Hitit şehrinin Ortaköy'e identifikasyonu beraber çivi yazılı tabletlerde Şapinuva ile aynı coğrafyada yer alan şehir, nehir ve dağların Anadolu'nun kuzey ve kuzeydoğusuna lokalize edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Süel, 1995, 283).

Ortaköy-Şapinuva kazı çalışmalarında ele geçen buluntular arasında çivi yazılı tablet-arşivi önemli bir yer tutmaktadır. Boğazkale-Hattuşa'dan sonra Anadolu'da Hitit dönemine ait ikinci büyük çivi yazılı tablet arşivi Şapinuva kazılarında tespit edilmiştir. Şapinuva'da yapılan kazı çalışmalarıyla idari, dini, fal gibi çeşitli konuları içeren ve Hititçe, Hurrice, Hattice, Akadça, Sumerce dillerinde yazılmış yaklaşık 4500 adet çivi yazılı tablet ve tablet parçası ele geçmiştir. Arşivde yer alan çeşitli içeriklere sahip, farklı dillerde yazılmış tablet ve tablet parçaları Ortaköy-Şapinuva arşivinin bir kraliyet arşivi olduğunu göstermektedir (Süel, 1997, 93-94). Arşivin büyük bir bölümünü oluşturan mektuplar grubunda yer alan Büyük Kral ve Kraliçe'ye hitaben gönderilmiş Hititçe ve Akadça mektuplar Şapinuva'da yaşayan bir kral çiftini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çivi yazılı tablet,

mühür ve hiyeroglif yazılı kalıplardan Şapinuva Hitit şehrinde M.Ö. 14. yy'ın başlarında Büyük Kral II. Tuthaliya (MÖ 1380-1350) ve Kraliçe Taduhepa'nın hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır (Süel, 1998, 556-57). Bu bilgilerle Şapinuva'nın Hitit İmparatorluğu'na en azından bir dönem başkentlik yaptığını ve krallığın Şapinuva şehriden yönetildiğini göstermektedir.

Yazılı kaynaklardan başkent ve idari merkez olarak ön plana çıkan Şapinuva şehri aynı zamanda Hitit dininde önemli bir yere sahip olan arınma ritüellerinin yazıldığı dini merkezdir. Boğazkale-Hattuşa'da ele geçen yazılı belgelerden İtkalzi arınma ritüeline ait tabletlerin asıllarının Şapinuva şehriden getirildiği belirtilmektedir. İtkalzi arınma ritüellerinde öncelikle yapılması gereken işlemler, Şapinuva'da yazılan ve Hitit dünyasına dağıtılan İtkalzi metinlerinin okunması ve ağzın temizlenmesidir. (Süel, 2008, 465). Hitit dininde arınma ritüellerinin başlangıç noktasını temsil etmesi Şapinuva'ya kutsanmış dini merkez özelliğini kazandırmıştır. Şapinuva Hitit şehri, sadece Hitit devletinin diğer bir başkenti değil, aynı zamanda Hitit dünyasının önemli bir dini merkezidir.

Kazı Çalışmaları

Ortaköy-Şapinuva'da yapılan kazı çalışmaları Tepelerarası ve Ağılönü mevkiilerinde yürütülmektedir. 15 hektarlık alana sahip olan Tepelerarası mevkiinde

idari, ticari, dini ve üretim özellikleri taşıyan kraliye yapıları açığa çıkartılırken, 3 hektarlık alana sahip Ağılönü'nde dinsel ve üretimle ilgili yapılar ve alanlar tespit edilmiştir.

Tepelerarası

Ortaköy-Şapinuva'da ilk kazı çalışmaları Tepelerarası mevkinin en hakim noktasında yer alan A Binası'nda gerçekleştirilmiştir. Şapinuva şehrinin önemli anıtsal yapılarından biri olan A Binası 2500 m²'lik ana kütlesi ve hizmet binalarıyla 5000 m²'lik alanı kaplamaktadır (Süel 1998, 561-62). Kazı çalışmalarında tespit edilen kerpiç izdüşümleriyle en az 2 ya da 3 katlı olduğu düşünülen yapının temellerinde kireçtaşı ve kum taşlarından bloklar kullanılmıştır. Anadolu ölçeğinde anıtsal bir yapı olan A Binası kendine özgü simetrik bir planla inşa edilmiştir. Anıtsal yapıda Hitit dönemine ait 3500 adet tablet ve tablet parçasının ele geçtiği 3 ayrı tablet arşivi keşfedilmiştir. A Binasının güney yönünde 1200 m²'lik alanı kaplayan ve içinde katı ve sıvı gıdaların depolanmasında kullanılan 60'a yakın küpün yer aldığı B Binası açığa çıkarılmıştır. A Binası'ndan sonra Şapinuva şehrinin en büyük ölçeğe sahip ikinci yapısı olan B Binası, plan ve işlev olarak Anadolu'da benzeri bulunmayan ünik bir anıtsal yapıdır (Süel, 2001, 680-81). C ve D Binaları Tepelerarası mevkiinde yer alan önemli dini yapılardır. D Binasının girişinde sadece alt kısmı korunmuş üzerinde Büyük

Resim 1: Ortaköy-Şapinuva - Tepelerarası Mevki

Resim 2: A Binası

Kral II. Tuthaliya'ya ait tasvirin yer aldığı kaideli bir orthostat bulunmaktadır. C ve D Binalarında muhtemelen ritüellerde kullanılan üzerinde çivi yazısıyla 'Büyük Kral' yazılı bronz kolcuklu balta ve oraklar da ele geçmiştir.

Tepelerarası mevkiinin güneyinde Şapinuva şehrinin 'Atölyeler Mahallesi' olarak adlandırılan alanda çeşitli işlevlere sahip işlik yapıları tespit edilmiştir (Süel, 2018, 67). G Alanı olarak adlandırılan bölgede aynı döneme tarihlenen 3 ayrı işlik yapısı bulunmaktadır. İşlik yapılarının ortak özellikleri Ortaköy'ün jeolojik dönem olarak Pliocene tarihlenen çakıl, kil, kireç ve kalsiyum mineralli ana toprağının kazılarak inşa edilmesi, metal külçe eritme - eritilen metalin kalıba dökme işlemlerinin yapılması, dikdörtgen forma sahip olmaları ve işlevleri sona erdikten sonra çeşitli yapılara ait enkaz topraklarıyla doldurularak kapatılmasıdır. 2014-2015

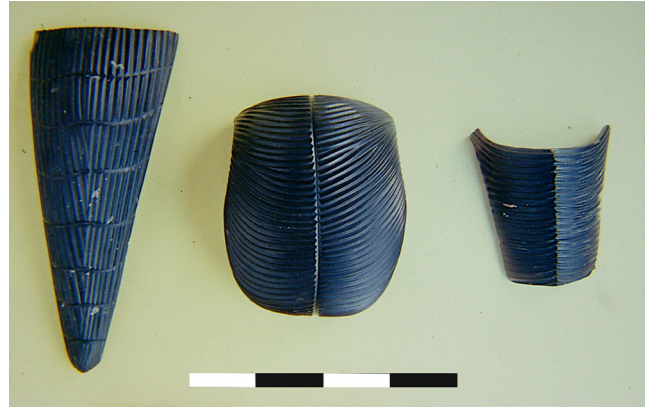
yıllarında kazı çalışmaları yapılan "İşlik I" yapısı, 1,5 metre ana toprağın içerisine kazılarak oluşturulmuş ve muhtemelen dikdörtgen bir forma sahipti. İçerisinden in-situ olarak körük, ocak, üfleç, pota, kalıp, cüruf ve metal buluntuları tespit edilen bronz eritme ve döküm atölyesidir. (Süel, 2020, 54-55). İşlik I yapısının 10 m kuzeydoğusunda yer alan "İşlik II" yapısı da ana toprağın doğu-batı yönünde 10 m, kuzey-güney yönünde 18,50 m dikdörtgen bir form verilerek 50 cm ölçüsünde kazılarak inşa edilmiştir. Yapının batı ve doğu yönlerine 7.50 x 2.40-2.50 m ölçülerinde 4 ayrı taş döşeli zeminin yapıldığı, taş döşeli zeminlere bitişik 18,50 m uzunluğunda 1 m kalınlığında ana toprağın kazılmadan bırakılarak iki ayrı bölme duvarı olarak kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Ana topraktan iki bölme duvarın ortasında yer alan 18,50 m uzunluğunda 3 m genişliğinde bir koridorun yapıldığını ve

Resim 3: Kil Taşı Kalıp

koridorun içerisine ocak ve ocak altlıklarının yapılarak ışlık işlemlerinin bu alanda yapıldığı görülmektedir. Hititler, Işlık II yapısının işlevi sona erdikten sonra yeni bir yapı yapmak amacıyla ışığı toprakla doldurarak kapatmıştır. Yeni bir yapının yapılması amacıyla sertleştirilen tabanın üzerine G Binası olarak adlandırılan yapı inşa edilmiştir (Süel, 2018, 67-9). G Binası, kuru duvar tekniğinde örülmüş duvarları olan odalardan oluşurken, yapının Işlık II yapısıyla tamamen farklı özelliklere sahip olduğu anlaşılmıştır. Alt evrede ana toprağın kazılmasıyla oluşturulan Işlık I ve Işlık II yapıları atölye işlevleri gösterirken, üst evrede yer alan G Binası ve E Binası yapılarının, kuru duvar tekniğinde örülmüş duvarları ve odalarıyla farklı işlevlere sahip olduğu düşünülmektedir. Alt evre ve üst evrelerde farklı tekniklerle inşa edilmiş ve farklı işlevlere sahip yapılar, Şapinuva Hitit şehirlerinde yer alan ışlıklerin işlevi sona erdikten sonra alanın farklı şekilde değerlendirildiğini göstermektedir.

Işlık I ve Işlık II yapıları, işlevlerinin sona ermesiyle birlikte çeşitli yapıların enkazından getirilen toprakla doldurularak kapatılmıştır. Dolgu topraktan Hitit tarihi, sanatı ve ikonografisine önemli katkılar sağlayacak çeşitli formlarda minyatür figürlü kil taşından kalıplarla beraber üretim artığı obsidyen parçaları elde edilmiştir. Dolgu toprak içerisinden ele geçen kil taşı kalıplar, Hitit dünyasını anlamamız açısından eşsiz bir değere sahiptir. Kaya anıtlarında, mühürlerde, pişmiş toprak ve değerli madenlerden yapılan özel ritüel kaplar üzerinde betimlenen sahnelerde görülen tanrı, tanrıça, kral, asker, hayvan, bitki ve diğer figürler kil taşından kalıplara negatif olarak işlenmiştir (Süel, 2020, 422). Işlık I ve Işlık II yapılarını kapatmak için kullanılan dolgu toprak içerisinden ele geçen kil taşından

Resim 4: D Binası – Tanrı Heykeline ait Obsidyenden Saç ve Sakal Parçaları

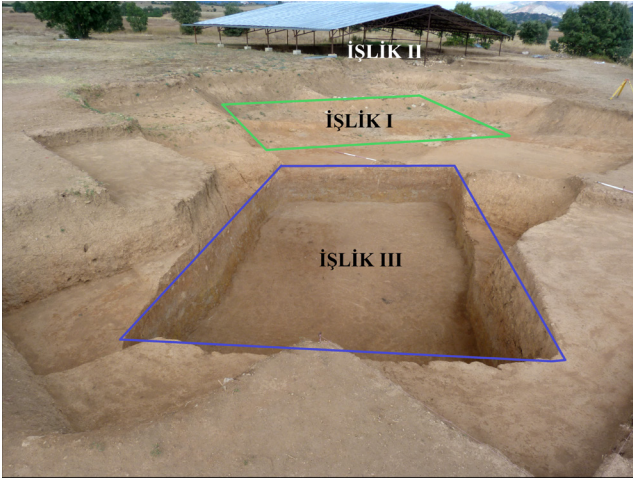

Resim 5: Pişmiş Toprak Testiler

kalıplar ve üretim artığı obsidyen parçaları, Şapinuva Hitit şehrinde metal atölyelerinin yanı sıra kalıp ve obsidyen atölyelerinin varlığını göstermektedir.

Ağılönü

Tepelerarası mevkinin yaklaşık 400 m kuzeyinde yer alan Ağılönü mevki, üç tarafı sel yarıklarıyla çevrili yarım ada görünümüne sahiptir. Şapinuva Hitit şehrinde ritüel ve ayinlerin yapılması amacıyla düzenlenen Ağılönü mevki 3 hektarlık alanı kaplamaktadır (Süel, 2008, 721). Ağılönü'nün kuzey bölümünü doğu-batı olarak tamamen kaplayan ve Taş Döşem olarak adlandırılan anıtsal yapı 2000 m² büyüklüktedir. Taş Döşemin güneyinde arınma törenlerinde tanrılara sunu yapmak için kullanılan kurban çukurları yer almaktadır (Süel, 2010a, 835-36). Şapinuva Hitit şehrinde keşfedilen kurban çukurları, Hitit çivi yazılı tabletlerden bazı törenlerde yeraltına doğru açılan kapı olarak kabul edilen ve çeşitli hayvanların, objelerin, sıvıların tanrılara kurban edildiği bilinen çukurların arkeolojik kanıtlarıdır. (Süel, 2010b, 32-6) Ağılönü mevkinde Taş Döşem ve Kurban çukurlarında yapılan törenlere hizmet eden Bina 3-4, Bina 5, Bina 6, Bina 7 gibi dini yapılar ile Bina 1-2 gibi çeşitli işlevlere sahip ışlık yapıları ve fırınlar açığa çıkarılmıştır (Süel, 2014,

Resim 6: G Alanı – İşlik III

945-51). Ağılönü mevki Şapinuva Hitit şehrinin kutsal yeri olup, çeşitli ritüellerin yapıldığı ve törenlerde kullanan çeşitli malzemelerin üretim yeridir.

2021 Yılı Kazı Çalışmaları

2021 yılında 2 farklı yerde ve 3 ayrı alanda kazılar gerçekleştirilmiştir.

1990 yılında kazı çalışmaları yapılan ve A Binası'nın güney doğusunda yer alan kısımdaki açma kenarlarında düzenleme çalışmaları yapılmıştır. A Binası kuzeyinde temizlik çalışmalarıyla başlayan 2021 yılı kazı sezonunda açma kenarlarının düzeltilmesi işlemi gerçekleştirilmiş bu esnada hem açma kenarlarından hem de yüzeyden olmak üzere çivi yazılı tablet parçaları ele geçmiştir.

G Binası'nın (üst evre) tüm sınırları ve İşlik II yapısının (alt evre) güney, doğu ve batı sınırları 2015-2020 yıllarda yapılan çalışmalarla açığa çıkarılmıştı. Ancak, alt evrede yer alan ana topraktan yapılmış bölme duvarlı İşlik II yapısının kuzey sınırları tam olarak tespit edilememişti. Bu sebeple G Binası-İşlik II yapısının kuzeydoğu köşesinde çalışmalara başlanılmıştır. Burada doğu-batı yönünde uzanan 60 cm kalınlığında 2.70 m uzunluğunda kuru duvar tekniğinde örülmüş bir duvarla karşılaşmıştır. Tespit edilen bu duvarın aksı, G Binasının 10 m kuzey doğusunda yer alan E Binasının duvar aksıyla paralellik göstermiştir. Çalışılan alanın güney bölümünde ise İşlik II

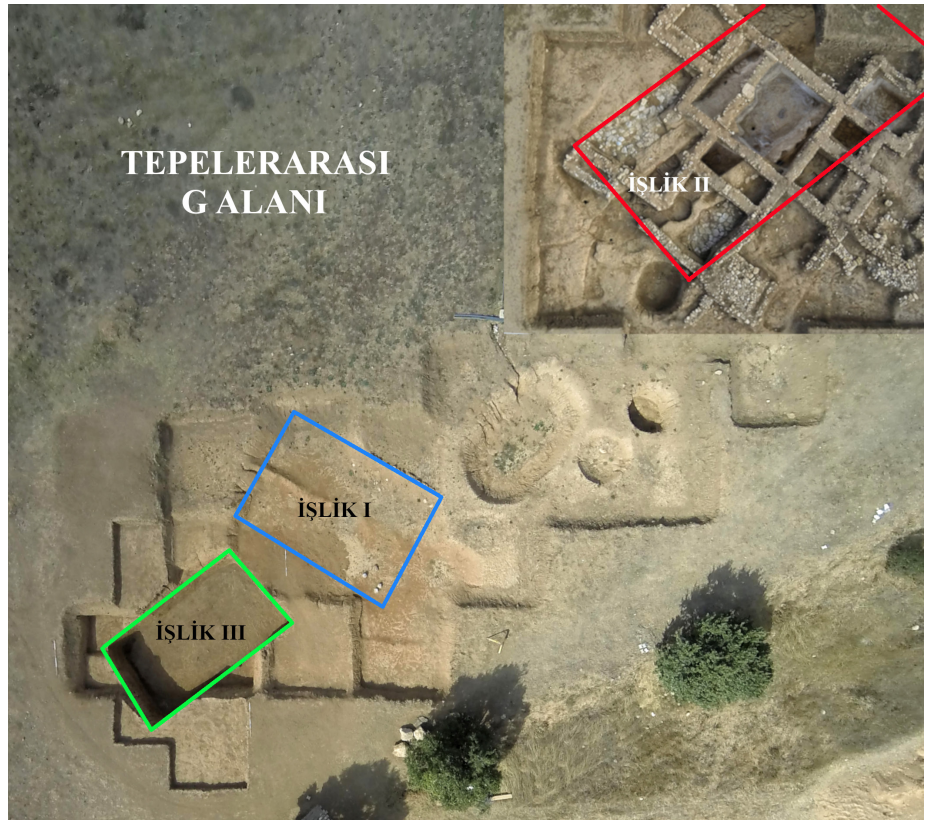
yapısının batı kanadındaki uzantısı ile karşılaşmıştır. Çalışmalar, alanın kuzeyinde yer alan E Binası'nın mimari planını tamamlamaya yönelik olarak devam etmiştir. Çalışmaların yürütüldüğü alanın kuzeybatı köşesinde, doğu-batı yönünde uzanan bir duvar daha açığa çıkartılmıştır. 2.40 m. uzunluğunda 60 cm. kalınlığındaki bu duvar, alanın kuzeyinde bulunan ve daha önceki yıllarda açığa çıkarılan ve devamı tahrip olmuş duvarla birleşmiştir. Devam eden çalışmalarda alanın kuzey kesiti önünde ağız kısımları kırık sivri dipli 3 pişmiş toprak testi, 1 adet bronz ok ucu ve 2 adet delici bulunmuştur. Duvarın doğuya doğru uzanan kısmında kapı boşluğu olduğu izlenimi veren bir alana rastlanılmıştır. Bu boşlukta tabaklar, çömlek, testi ve 2 adet kadeh ele geçmiştir. Ayrıca, yonca ağızlı bir maşrapa, ağırşak, bir küçük kase ve kalıp da bulunmuştur.

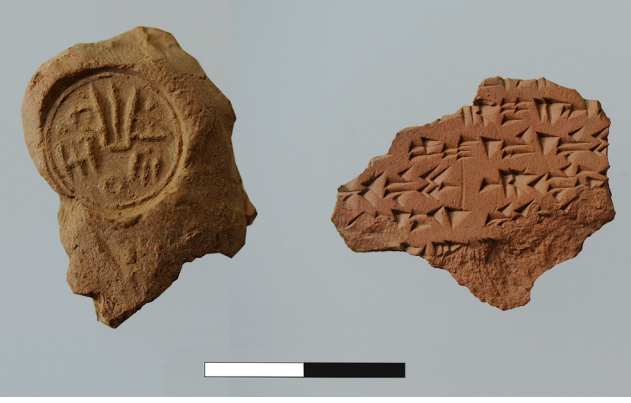
2022 Yılı Kazı Çalışmaları

2022 yılı kazı çalışmaları Tepelerarası bölgesinin güney kısmında yer alan G Alanı İşlik III yapısı ve G Alanının güney-güneybatısında 3 ayrı açmada yapılan çalışmalarla yürütülmüştür.

Atölyeler Mahallesi ve yeni işlik yapısının güney sınırını belirlemek amacıyla üç farklı alanda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Atölyeler Mahallesi ve yeni bir işlik yapısının güney sınırı belirlenmiştir.

Resim 7: G Alanı – İşlik I – II – III

Resim 8: Mühür Baskısı ve Çivi Yazılı Tablet Parçası

G Alanında İşlik I ve İşlik II yapılarına benzer başka bir işlik yapısının olduğunu düşündüğümüz 2015 yılında kazı çalışmaları yapılan 1, 9, 12 numaralı açmalarda yeni işlik yapısına yönelik çalışmalar sürdürülmüştür. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda 1 nolu açmanın kuzeybatı köşesi, 9 nolu açmanın tamamı, 12 nolu açmanın doğusu ve 12 nolu açmanın 2 m güney kısmını kapsayan alanda dikdörtgen formlu, sarı killi ana toprak içerisine oyulmuş 10 x 5,50 m ölçülerinde yeni bir işlik yapısı tespit edilmiştir. İşlik yapısı, kuzeydoğusundaki İşlik I ve İşlik II yapılarına benzer özellikler göstermesi sebebiyle “İşlik III” olarak adlandırılmıştır. İşlik III yapısının, 4 m kuzeydoğusunda yer alan İşlik I yapısından farklı aksa sahip olmasına rağmen 25 m kuzeydoğunda inşa edilen İşlik II ile aynı aksa sahip olduğu tespit edilmiştir. Ana toprağın kazılmasıyla oluşturulan İşlik III yapısında yapılan kazı çalışmalarında İşliğin batı, kuzey ve güney bölümlerinde yoğun olmak üzere neredeyse her kısmında 35x40 -30x40 – 35x50 gibi farklı ölçülere sahip kerpiç parçaları açığa çıkarılmıştır. İşlik III yapısının işlevi sona erdikten sonra birden fazla yapıya ait enkaz toprağıyla doldurularak kapatıldığı öğrenilmiştir. İşlik III’ün içerisine doldurulan enkaz toprağı ve kerpiç-molozları kaldırıldıktan sonra yapının nerdeyse tüm kenarlarında sarı killi akıntılar açığa çıkmıştır. Özellikle kerpiçlerin altında tespit edilen bu akıntılar, İşlik III’ün işlevinin sona erdikten sonra en az 1-2 yıl sonra kapatıldığını göstermektedir. Üst kısmı açık kalan işliğin yıl içerisinde yağmur, kar, rüzgar ve ağır kış şartları sebebiyle ana topraktan oluşan işlik duvarlarından akan toprağın işlik yapısının içerisine dolduğu anlaşılmıştır. İşlik III yapısında yapılan kazı çalışmalarında işliğin kuzey ve doğu yönlerinde yoğun miktarda bronz cüruf ve bronz parçaları ele geçmiştir. Bu bulgular, İşlik III’ün, İşlik I ve İşlik II gibi metal eritme ve kalıba dökme işlemlerinin yapıldığı metal atölyesi olma fikrini güçlendirmiştir. İşlik III’ü kapatmak amacıyla yapının içine doldurulan kerpiç parçaları kaldırılırken moloz içerisinden çivi yazılı bir tablet ele geçmiştir. Muhtemelen

kerpiçlerin ait olduğu yapıyla ilişkili olan çivi yazılı tablet üzerinde yapılan ön çalışmada tabletin, Hurri dilinde yazıldığı ve Fırtına Tanrısıyla ilgili, dini içerikli olduğu anlaşılmıştır.

2022 yılı kazı çalışmaları sonucunda İşlik III yapısının tabanına ulaşamamıştır. Kazı çalışmaları, hava şartlarının çalışılan alan için elverişli olmamasından dolayı 2023 yılı kazı sezonunda devam edilmek üzere sonlandırılmıştır. İşlik III’te yapılan çalışmalarda, yoğun olmamakla birlikte atık toprak ile başka bir alandan getirilmiş olduğu anlaşılan seramik parçaları, mühür baskıları, pişmiş toprak kalıp ve kalıp parçaları, çivi yazılı tablet, az sayıda bronz malzeme ve az miktarda hayvan kemikleri ele geçmiştir. İşlik III yapısını kapatmak için kullanılan dolgu topraktan ele geçen buluntular incelendiğinde İşlik I ve İşlik II yapılarının kapatılmasında kullanılan dolgu topraktan farklı özellikler gösterdiği görülmektedir. İşlik I ve İşlik II yapılarını kapatmak için kullanılan dolgu toprak da yoğun olarak kil taşıdan kalıplar, obsidyen parçaları ele geçerken, İşlik III yapısının dolgu toprağından yoğun olarak kerpiç parçaları, mühür baskıları ve çivi yazılı tablet ele geçmiştir. Bu bulgular İşlik I ve İşlik II yapılarının aynı yapılara ait enkazla ve aynı dönem içerisinde doldurulup kapatıldığını gösterirken, İşlik III yapısının farklı yapılara ait enkaz ve farklı bir dönemde kapatıldığına işaret etmektedir. İşlik yapılarında tespit edilen ve edilecek karbon örneklerinin yaşlandırılmasıyla işliklerin kullanım dönemleri daha kesin olarak söylenebilecektir. Hitit arkeolojisinde Ortaköy-Şapinuva Hitit şehrindeki örnekleri dışında benzeri bulunmayan ana toprak kazılarak inşa edilen İşlik III yapısının, Orta Anadolu’nun ağır kış şartları, elverişsiz hava koşulları ve çevresel etkilerden zarar görmemesi, özgün halinde herhangi bir bozulmaya neden olmadan korunabilmesi amacıyla üzeri demir konstrüksiyon sac çatı ile geçici olarak koruma altına alınmıştır. 2021 ve 2022 yıllarında kazı çalışmaları ile birlikte arkeometrik, jeofizik, jeoloji, zooarkeoloji, arkeobotani, konservasyon-restorasyon ve depo çalışmaları da sürdürülmüştür.

Ortaköy-Şapinuva Kazılarının 2021 ve 2022 yılı çalışmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izinleri ve maddi destekleri ile gerçekleşmiştir. 2021 ve 2022 yılı Ortaköy-Şapinuva Kazılarının gerçekleştirilmesinde katkıları geçen, öncelikle Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz. Ayrıca 12 Aylık kazı programı çerçevesinde çalışmalarımızı destekleyen Türk Tarih Kurumu Başkanlığına ve olanaklar ölçüsünde Ortaköy-Şapinuva kazısını destekleyerek bilimsel arkeolojik çalışmalara katkı sağlayan Hitit Üniversitesine içtenlikle teşekkürlerimizi sunarız.

Bununla birlikte Çorum Belediyesi tarihinde ilk kez bir arkeolojik kazıya maddi destek verdi. Ortaköy-Şapinuva kazısına sağladığı destek için Çorum Belediyesine ve lojistik ve maddi katkılarından dolayı Ece Holding'e (Isvea) teşekkürü bir borç biliriz.

Kaynakça

- del Monte, G.F. – Tischler, J.
1978 *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, (RGTC 6; TAVO Beihefte B 7) Wiesbaden 1978.
- Monte, G.F. del.
1982 *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. Supplement*, (RGTC 6/2; TAVO Beihefte B 7/6) Wiesbaden 1992.
- Süel, A.
1995 “Ortaköy’ün Hitit Çağındaki Adı”, *Belleten LIX*, Sa.225, Ankara: 271-283.
- Süel, A.
1997 “Ortaköy-Şapinuva Arşivleri”, 1996 yılı *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara: 93-99.
- Süel, A.
1998 “Ortaköy-Şapinuva Tabletlerinin Tarihlendirilmesi”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 551-558.
- Süel, A.
2008 “Hitit Devleti’nin Bir Diğer Başkenti: Şapinuva”, *Muhibbe Darga Armağanı*, Hazırlayanlar: T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul: 457-474.
- Süel, A.
2018 “Workshops Found in Tepelerarası at Ortaköy-Sapinuva”, *Mesopotamia Rivista Di Archeologia Epigrafia e Storia Orientale Antica*, Vol. LII, Torino: 65-74.
- Süel, M.
1998 “Ortaköy-Sapinuva Hitit Şehri”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (16-22 Eylül 1996 Çorum), Ankara: 559-572.
- Süel, M.
2001 “Ortaköy-Sapinuva ‘B’ Binası”, *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, Würzburg 4-8 Oktober 1999, Wiesbaden: 679-683.
- Süel, M.
2008 “Ortaköy/Şapinuva Antik Kenti, Ağılönü Bölgesinde Yeni Çalışmalar”, *VI Congresso Internazionale di Ittitologia 5-9 settembre 2005*, Parte II, a cura di Alfonso Archi e Rita Francia, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, Volume L, Roma: 721-727.
- Süel, M.
2010a “Şapinuva Hitit Kenti Ağılönü Kutsal Alanı”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (25-31 Ağustos 2008 Çorum), Ankara: 829-844.
- Süel, M.
2010b “Ortaköy/Şapinuva Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 134*, İstanbul: 31-52.
- Süel, M.
2014 “Şapinuva-Ağılönü Kutsal Alanının Hitit Dünya-sındaki Yeri”, 8. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Kitabı*: 943-955.
- Süel, M.
2020 “Ortaköy-Şapinuva 2015 Kazı Çalışmaları”, 6. *Çorum Kazı Araştırmaları Sempozyumu*, Çorum: 53-64.
- Süel, A. – Süel, M.
2013 “Şapinuva: Hitit Devletinin Başka Bir Başkenti” *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yayına Hazırlayanlar: M. Doğan-Alpraslan – M. Alparslan, İstanbul: 178-195.
- Süel, A. – Süel, M.
2019 “Bir Hitit Şehrinin Keşfi: Ortaköy-Şapinuva İdentifikasyonu (Özdeşleşmesi) ile Hitit Coğrafyasındaki Değişiklikler ve Yenilikler”, *Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar In Memoriam Uğur Silistreli: Studies on Anatolian Archaeology*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi, Editörler / Editors, F. Kulakoğlu – T. Yıldırım – T. Sipahi – V. Şahoğlu – H. Levent Keskin, Anadolu / Anatolia, Ek dizi III.3, Anı – Armağan Dizisi, Ankara: 297-315.

Önder İpek – Semih Gerçek

Ovalık Kilikya’dan Bir Yerleşim: Tatarlı Höyük

Tatarlı Höyük kazıları, Çukurova Üniversitesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı adına aynı Üniversiteden Doç. Dr. K. Serdar GİRGİNER’in Başkanlığında, bu kurumların dışında Adana Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu’nun destekleriyle sürdürülmekte olup, çalışmalarda 15 yıl geride kalmıştır.

Tatarlı Höyük Ovalık Kilikya’nın doğusunda, Adana’nın Ceyhan ilçesine 40 km. uzaklıkta, çevresi oldukça sulak olan bir alanda ve kayalık bir zemin üzerinde yer almaktadır. Höyüğün bulunduğu alanın yakın çevresinde milyonlarca yıl önce püskürdüğü bilinen volkan konileri bulunur (Üçtepeler ve Deli Halil Tepesi).

2007 yılında başlatılan sistemli kazılardan bugüne kadar devam eden çalışmalarda yerleşimde Neolitik Dönemden Erken Roma Dönemi’ne uzanan sekiz kültür tabakası tespit edilmiştir. En üstte ise doğu yamaçla sınırlı olduğu anlaşılan şimdilik az sayıda karşılaşılan Bizans Dönemi’ne ait kiremit mezarlar açığa çıkarılmıştır.

Doğu Kilikya için bilgilerin sınırlı olduğu Neolitik Döneme ait bulguların Tatarlı’da görülmeye başlanması oldukça önemlidir. Höyükte Neolitik Dönem VIII. tabaka (MÖ 7000-5000) ile tanımlanmaktadır

(Novák - D'Agata vd. 2017, 175-176). Son yıllarda Tatarlı Höyük ve yakın çevresinde yapılan araştırmalarda Neolitik Dönemle ilgili çok önemli verilere ulaşılmaya başlanmıştır ve höyük bölgenin Neolitik Dönem sorununu çözmeye en büyük aday yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır (Kayci 2019). Tatarlı'da Neolitik Dönem verileri höyüğün güneybatı yamaç ve etekleri ile batısı ve kuzeybatısında tespit edilmiştir. Bu alanlarda kontekst dışı olarak çok sayıda yontma taş malzeme ele geçmektedir (Kayci – Girginer 2020, 295 vd.). Yontma taş malzeme yoğunlukla çakmaktaşı hammaddeden yapılmış olmakla beraber, obsidyen malzeme de oldukça yoğundur. Obsidyen malzeme üzerinde yapılan kaynak analiz sonuçları obsidyenin yoğunlukla Göllüdağ kaynaklı olduğunu göstermiştir. Bununla beraber, yerleşimde Doğu Anadolu'dan Nemrut kaynaklı obsidyenin varlığı da anlaşılmıştır (Kayci 2019, 132, 295). Bu döneme ait bir başka buluntu grubunu çanak çömlekler oluşturur. Bunlar öncülleri ile Koyu Yüzlü Açıklı Mallar (*DFBW*), kırmızı astarlılar ve impressolardır. Ayrıca çeşitli minyatür baltalar, chipped diskler ve phallus figürin buluntular arasında yer almaktadır. Kazılarda tabakasız olarak ele geçmiş damga mühürlerden biri, MÖ 7000'lere tarihlenmiştir ve Kuzey Suriye'de Final PPNB'de Tell el Kerkh 2 ve Ras Shamra'da benzerleri görülmektedir. Bir başka damga mühür de MÖ 5700-5300 tarihleri arasında Tell Atchana, Kazane Höyük, Tepecik-Çiftlik ve Yumuktepe'de benzerleri bulunan Halaf mührüdür (Girginer ve Collon 2014, 68-70) (Res. 1).

Tatarlı'da VII. tabaka Kalkolitik Dönem'e tarihlenir. Dönemi yansıtan en belirgin buluntu grubu kontekst dışı ele geçen mühürlerdir ve genellikle çatı formludurlar. Yayınlanmış olan mühürlerden biri yaklaşık MÖ 4500'e (Geç Ubeid), diğeri ise MÖ 4500-3400'e, Amuq F evresine tarihlenmiştir (Girginer ve Collon 2014, 69-70) (Res. 2).

Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na geçiş mimarisi 2021 yılı kazalarıyla açığa çıkarılmış olup, ele geçen seramik ve madeni eserler bölge arkeolojisi için yeni katkılar sunmaya başlamıştır. Geç Uruk Dönemi'nin karakteristik kaplarından devrik ağızlı kaselere ait parçaların (Res. 3) bu bölgede görülmesi, bu dönemde kuzey ve güney Mezopotamya ilişkilerine ışık tutmaktadır.

Höyükte VI. tabaka, Erken Tunç Çağı III (MÖ 2400-2000) Dönemi ile temsil edilmektedir. Ancak bu dönem oldukça kısıtlı bir alanda çalışılmıştır. A Yapısı'nın hemen güneyinde yapılan derinleşme çalışmalarında bazı duvar parçalarına rastlanmış ve özellikle Tilmen Höyük ve Gedikli gibi yerleşimlerde benzerlerini bildiğimiz portakal renkli mal grubuna ait yüksek kaideli, keskin karınlı meyvelik formlarına ait parçalar ele geçmiştir (Girginer ve Girginer-Oyman 2020, 220-226).

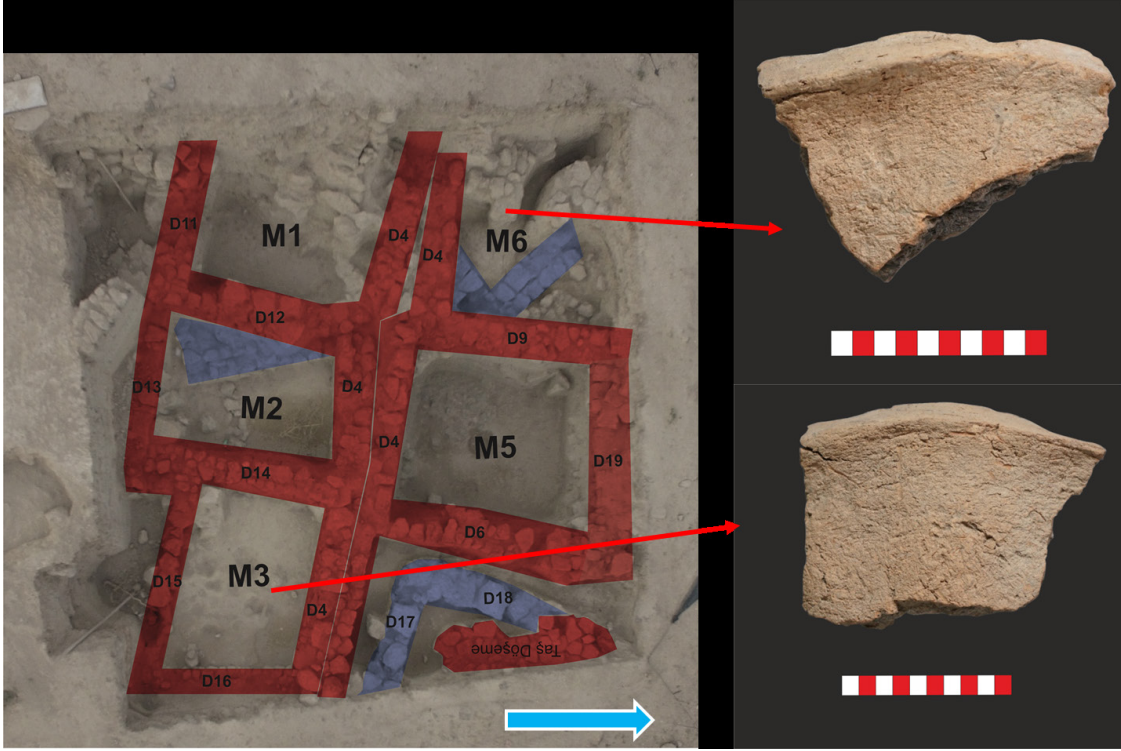
Tatarlı Höyük'ün Orta Tunç Çağı, V. tabaka ile temsil edilir. Bu döneme ait mimari höyüğün doğusundaki A yapısının güneyi ve batısı, basamaklı açma ve höyüğün batısındaki BA 173 ve BB 173 alanlarındaki çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu dönem ile ilişkili çalışmalar sınırlı bir alan ve sürede yapılmış olsa da, dönemin özelliklerini ortaya koyan buluntularla karşılaşmıştır. Ele geçen buluntular Tatarlı Höyük'ün bu dönemde Suriye, Filistin, Kıbrıs gibi denizasırlı bölgelerle etkileşim içinde olduğunu göstermiştir. Tatarlı'nın Kıbrıs bağlantısını gösteren erken buluntusu, *Cypriote White Painted Pendent Line Style* bir testi parçasıdır. MÖ 17.-16. yüzyıla tarihlenen bu parça kronolojik olarak önemli sonuçlar vermiştir (Res. 4) ve benzerleri Anadolu'da Kültepe, Sirkeli ve Tell Atchana'da ele geçmiştir (Girginer-Oyman 2017, 229 vd.). OTÇ sonlarına tarihlenen aynı taş döşemeli alanda bazalt bir sunu kabı ile alana

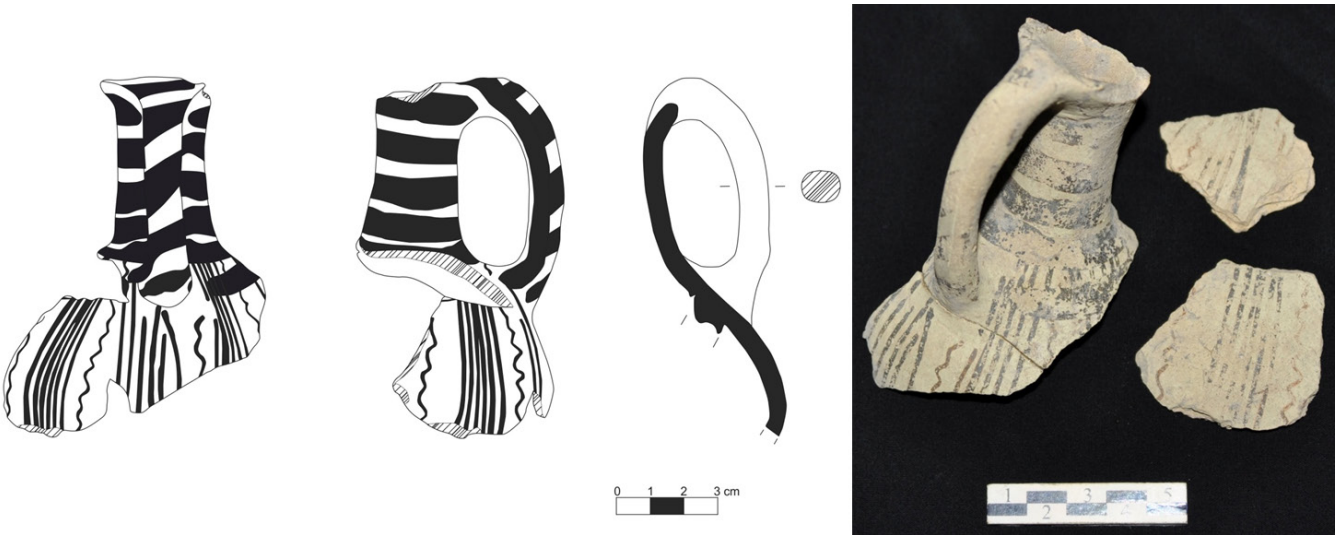
Resim 1: Tatarlı Höyük Geç Neolitik Dönem Damga Mühürleri

Resim 2: Tatarlı Höyük Geç Ubeyd Mühür Örnekleri

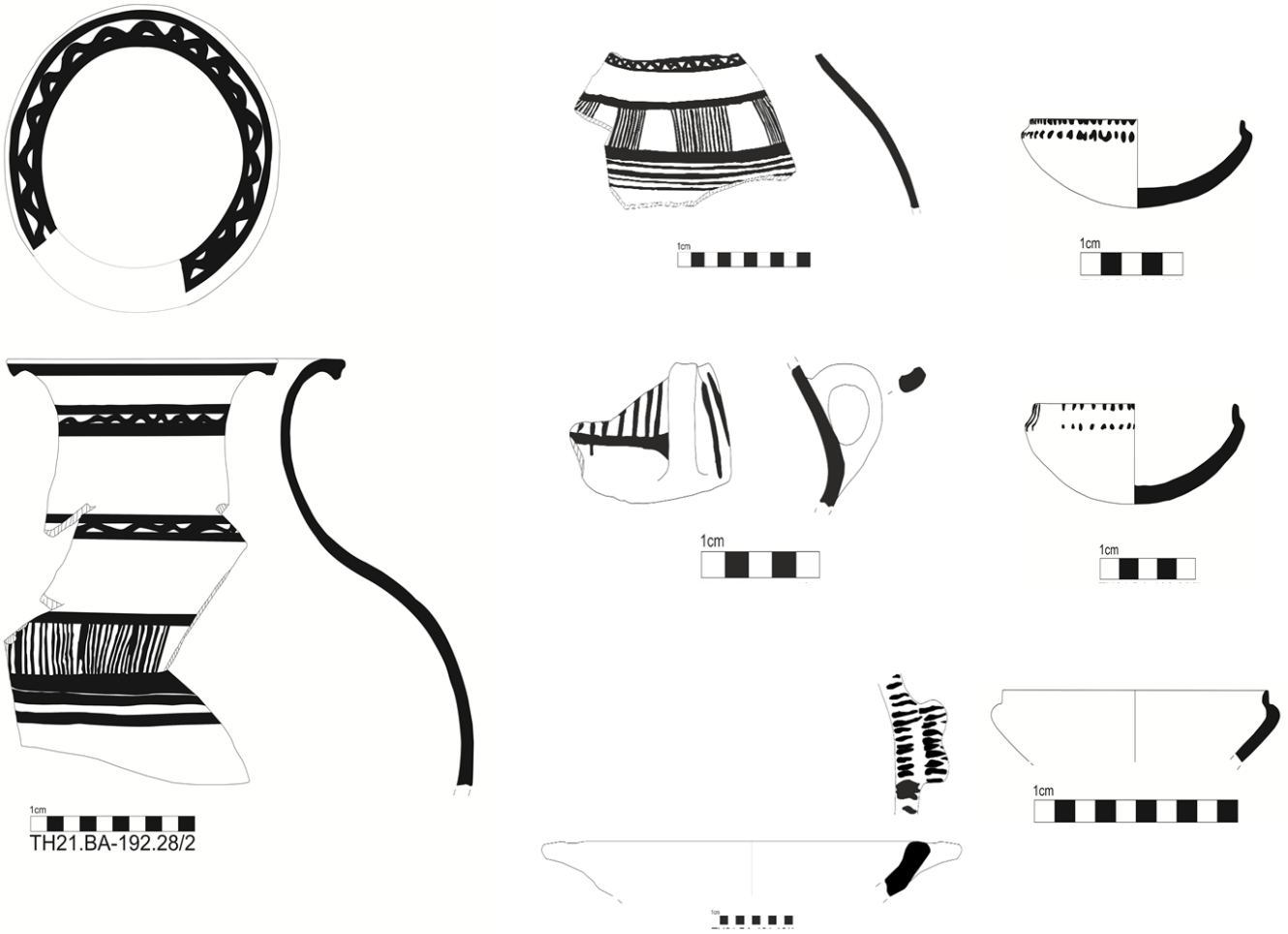
Resim 3:
Geç Kalkolitik
Dönem Mimarisi
ve Devrik Ağızlı
Kase Parçaları

Resim 4: White Painted Pendent Line Style testi parçası

dağılmış durumda ele geçen buluntu grubu bölge açısından yeni veriler sunmuştur. Sekiz adet kuş biçimli kap (askos), bir boğa ritonu ve halka biçimli bir kapla birlikte ele geçen seramiklerin ritüel bir anlam taşıdığı düşünülmektedir. Tatarlı Höyük’de OTÇ seramik repertuarının genel olarak Suriye-Amik bağlantılı

olduğu söylenebilir. Suriye-Kilikya Boyalıları olarak bilinen kap gruplarına ait gözlü testiler, çanak ve fincan formları dönemin karakteristiğidir (Res. 5). Yine Suriye-Amik bağlantılı elleriyle göğüslerini tutan çıplak tanrıça figürinlerine ait örnekler de ele geçmiştir.

Resim 5: Orta Tunç Çağı'na ait Suriye-Kilikya Gelenekli Seramik Parçaları

Höyükte Geç Tunç Çağı, IV. tabaka ile temsil edilmekte olup GTÇ I ve GTÇ II olarak iki evrelidir. GTÇ II (MÖ 1450-1200) IVa evresi, GTÇ I (MÖ 1650-1450) ise IVb evresi olarak isimlendirilmiştir.

Tatarlı'da GTÇ I dönemine ait mimari, A Yapısı'nın erken evresinde, basamaklı açma çalışmalarında ve 2022 yılı çalışmalarında höyüğün batısındaki alanlarda açığa çıkarılmıştır. Bu dönem seramiği OTÇ'nın Kuzey Suriye ilişkisini ortaya koyan geleneğinden farklılaşmalar gösterir. Ele geçen gaga ağızlı bir testi bu gelenekten tamamen kopmadan ancak Orta Anadolu etkilerinin kendini göstermeye başladığı örneklerden biridir. Hamur yapısı ve bezeme stiliyle Kuzey Suriye geleneğinde olan testiye Orta Anadolu bir etki olarak gaga şeklinde bir ağız eklenmiştir. Ayrıca bu dönem kırmızı astarlı ve perdahlı seramikleriyle de Orta Anadolu ilişkilerini yansıtır. Monokrom seramikler ve bunların arasındaki çanak formları bu dönemde çoğalmaya başlar.

Höyükte OTÇ sonu - GTÇ I'e ait tabakalarda, gerek seramiklerle gerekse mühür ve bullalarla ortaya konan Eski ve Orta Hitit Dönemi etkilerinin izlerini görmek mümkündür. Tatarlı Höyük GTÇ I'e tarihlenen IVb tabakasına ait hiyeroglifli-hiyeroglifsiz mühürler ve

Resim 6: Hitit Dönemi Hiyeroglifli Mühür ve Mühür Baskıları

mühür baskıları Hitit dünyasıyla ilişkileri yansıtan buluntular arasındadır. Hitit-Kizzuwatna ilişkilerine bakıldığında da iki devlet arasındaki anlaşmaların ve ilişkilerin bu dönemde yoğunlaşmaya başladığı bilinmektedir. Tatarlı'daki bulgular da benzer bir çerçeve çizmektedir. A Yapısı'nın 10 numaralı mekânında ele geçen bir bulla, üzerindeki ikonografiyle MÖ 15. yüzyıla, Eski Hitit Dönemi'nin ortaları ile sonu arasındaki

zaman dilimine tarihlenmiştir. Üzerindeki isim çeşitli varyantlarıyla *tu/tu2/SUPPI-su2(?) -ta3-wa/i* (Res. 6 üst sol) olarak okunmuştur (Ünal – Girginer 2010, 275 vd.). 2013 yılında AZ 173 açmasında bulunan bir başka bulla da ise hiyeroglif için ayrılan orta alanda bir işaret bulunmamaktadır (Res. 6 üst sağ). Mühür baskısının kenar süslemesi iki kenar çizgisi arasında yer alan sepet örgüsü şeklindedir. Yazıt içermemesi nedeniyle tarihlenmesi güç olmakla birlikte, kenar süslemesinin paralelleri ile karşılaştırıldığında MÖ 16.-15. yüzyıla ait bir mührün baskısı olduğu düşünülmektedir. AY 186 açmasında yapılan çalışmalarda bulunan ortasında hiyerogliflerin yer aldığı pişmiş topraktan yapılmış orijinal bir mühür üzerinde ise Hitit yazılı belgelerinde şu ana kadar rastlanmayan *Sàlipi* ismi okunmuş (Res. 6 alt sol) ve mühür MÖ 15.-14. yüzyıla tarihlenmiştir (Doğan-Alparslan – Girginer 2021, 31 vd.).

Tatarlı Höyük’de Hitit İmparatorluk Dönemi ile çağdaş GTÇ II evresiyle tanımlanan IVa tabakasına tarihlenen en büyük mimari “A Yapısı” olarak isimlendirilen ve tapınak olduğu düşünülen yapıdır (Res. 7). Yapılan çalışmalarda yapının GTÇ I döneminde inşa edildiği anlaşılmıştır. Yaklaşık 3 m. korunan duvarlarıyla anıtsal bir görünüme sahip olan yapı GTÇ II döneminde bir takım tadilat ve eklemelerle kullanıma devam etmiştir. Bu döneme ait mimari ayrıca höyüğün batısında açığa çıkarılan sur sisteminde ve stratigrafik sürecin tespiti amacıyla açılan höyüğün kuzeyindeki basamaklı açmalarda da açığa çıkarılmıştır.

A Yapısının batısında, C Yapısı olarak adlandırılan mimarinin anlaşılmasına yönelik yapılan derinleşme çalışmalarında ise AY 186 açmasında bir fırın yapısına ait olan kalıntılarla karşılaşmış ve beraberinde birçok cüruf ve seramik parçaları ele geçmiştir. Uzun süre ısıya maruz kaldıkları camlaşmış yüzeylerinden anlaşılan seramiklerin tipolojik özellikleri parçaların Hitit İmparatorluk Dönemi’ne ait olduklarını ortaya koymuştur (Dardeniz – Girginer vd. 2018 309 vd.).

Tatarlı Höyük IVa tabakası Hitit ilişkilerinin güçlü hissedildiği bir dönemdir. C Yapısının BA 186 açması sınırları içerisinde yer alan ve yapıyı doğu-batı doğrultusunda bölen duvarın hemen güneyindeki bir tabanın kenarında bulunan hiyeroglifli bir bulla MÖ 14-13. yüzyıla tarihlenmiştir. Bulla üzerinde *Pati* adında bir kadın ismi okunmuştur (Doğan-Alparslan – Girginer 2021, 31 vd.) (Res. 6 alt sağ).

Hitit ilişkilerinin en yoğun izlerini seramiklerde görmek mümkündür. Bu dönem seramiğinin büyük çoğunluğu monokrom olup, “drab ware” olarak tanımlanan mal grubuna ait sıklıkla tabak, çanak ve testi formlarından oluşur. Bunların bir kısmında pişirim öncesi uygulanan çömlekçi işaretlerine rastlanır

Resim 7: Geç Tunç Çağı Tapınak Yapısı

(Girginer-Oyman 2022b, 84 vd.). Bu döneme ait höyüğün Ege ve Akdeniz dünyasıyla ilişkisini ortaya koyan seramikler içerisinde Kıbrıs WS II özellikli bir lades kulbu ile birlikte GH IIIA:2/B dönemine tarihlenen bir Myken parçası yer almaktadır (Girginer-Oyman 2022a).

Tatarlı Höyük’te III. tabaka iki evrelidir ve IIIa evresi Geç Demir Çağına (MÖ 539-330), IIIb evresi ise Orta Demir Çağı’na (MÖ 850-609) tarihlenmektedir.

Tatarlı IIIb tabakası Orta Demir Çağı ile temsil edilir. 2013 kazı sezonunda Sitadelin doğusunda yer alan Aşağı Şehir’e inen “Tören Yolu” ve yakın çevresinde yapılan çalışmalarda, bu yolun güneyinde Orta Demir Çağı mekânı taban üstündeki *in situ* malzemelerle birlikte açığa çıkarılmıştır. 12 m2’lik mekânın ortasında çatıyı taşıyan ahşap direğin oturduğu kaide de tespit edilmiştir. Bu mekân içinde krem renkte astarlı, boya bezemeli dört kulplu bir krater, *BoR* grubu seramikler, üç ayaklı bir taş kap ve kırmızı astarlı bir çanak ele geçen buluntular arasındadır. Bu döneme ait mimari ayrıca A Yapısı’nın batısında bulunan AZ 186 ve AY 186 açmalarında da tespit edilmiş olup yine Kıbrıs ilişkili *BoR* grubuna ait kaplar, *bichrome* boyalı testi ve kap parçaları, krem renkte astarlı ve geometrik

Resim 8: Orta Demir Çağı'na Ait Black-on-Red Grubu Çanaklar

Resim 9: Orta Demir Çağı'na Ait Depolama Mekanı

desenli, çeşitli formlara ait seramikler bulunmaktadır (Res. 8). 2021 yılı kazı çalışmaları sırasında da Orta Demir Çağı'na tarihlenen bir depolama mekânı açığa çıkarılmıştır (Res. 9).

Geç Demir Çağı'na ait mimari buluntular 2016 yılı sonrası kazılarında kısmen açığa çıkarılmaya başlamıştır. Höyükte bu dönemin varlığına ışık tutan en önemli bulgulardan birisi de ele geçen stel parçalarıdır. 2013 yılında AS 189 açmasında üst kısmı tahrip olmuş olarak bulunan stel üzerindeki tasvirde sadece figürün ayak kısımları izlenebilmektedir. Stil özellikleri açısından Akhaimenid Dönemine tarihlenen (Girginer – Girginer-Oyman vd. 2015 435) stelin oturduğu bazalt kaide ve önünde yer alan kireçtaşı sunu taşının çevresinden astragaloslar toplanmıştır. 2014 yılı çalışmaları sırasında ise, GTÇ'na ait sur sisteminin dışındaki Hellenistik Dönem'e ait bir çöp çukuru içinde üst kısmı kırılarak çukura atılmış ikinci stelin sadece kaidesi ele geçmiştir. Bu tabakada ele geçen

buluntular arasında Kırmızı Figür Tekniği ile yapılmış Klasik Döneme tarihlenen krater parçası ile 2019 yılı kazılarında ele geçen Satraplık Aramicesi (MÖ 6. - 4. yüzyıl) yazıtlı bir kap parçası önem taşımaktadır (Girginer –Girginer-Oyman 2020, 219).

Höyükteki II. tabaka, Hellenistik Dönemden Erken Roma İmparatorluk Dönemi başlarına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Tatarlı Höyük'te bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu döneme ait iki mimari tabaka tespit edilmiştir. IIb olarak adlandırılan tabaka, MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğinin sonu – MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen erken evreyi temsil ederken, IIa olarak adlandırılan tabaka ise, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı – MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen geç evreyi temsil eder. Yapılan çalışmalar IIa tabakasının da iki evreli bir mimari yapılaşmaya sahip olduğunu ortaya koymuştur (Girginer – Girginer-Oyman 2020, 213). Tatarlı Höyük, Hellenistik Dönem mimari ve planlama özellikleri Sirkeli Höyük ile yakın benzerlik göstermektedir. Benzer Hellenistik mimariye sahip bir diğer merkez ise Kinet Höyük'tür (Fırat – Girginer 2020, 149 vd.). Hellenistik tabakalarda ele geçen bulgular özellikle şarapçılık ve dokumacılık faaliyetlerinin önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Pişmiş toprak eser ve seramik repertuarı oldukça geniş olup bu dönemde Suriye, Ege ve Akdeniz dünyasıyla olan ilişkileri ortaya koymaktadır (Dündar – Gerçek 2018; Gerçek 2020; Dündar 2020).

Tatarlı Höyük'te bugüne kadar yapılan çalışmalar, Neolitik Dönem'den Erken Roma'ya kadar olan sürece dair bölgenin yerleşim tarihine ışık tutmaktadır. Hellenistik dönemde zengin bir kasaba yerleşimi görüntüsü çizen Tatarlı'nın Geç Demir Çağı'nda önemli bir yerleşim olabileceğine dair veriler elde edilmeye başlamıştır. Orta Demir Çağı'nda özellikle Kıbrıs'la güçlü bir ilişkisi olduğu açık olan höyüğün MÖ II. Bine ait bulguları Kizzuwatna-Hitit ilişkileri

açısından önemlidir. Son yıllarda yapılan çalışmalar Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı geçişine dair önemli veriler sunmaktadır.

Kaynakça

- Dardeniz, G. – Girginer, K.S. – Girginer-Oyman, Ö.
2018 “A Pottery Kiln from Tatarlı Höyük (Adana, Turkey) and its Implications for Late Bronze Age Pottery Production in Cilicia and Beyond”, *Adalya* 21, 117-134.
- Doğan-Alparslan, M. – Girginer, K.S.
2021 “Hittite Seals and Bullae from Tatarlı Höyük”, *Adalya* 24, 31-42.
- Dündar, E.
2020 “Transport Jars from Tatarlı Höyük in Cilicia Pedias: First Observations”, *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde - Hayriye Akıl Anı Kitabı = In the Shadow of the Amanus - in Memoriam Hayriye Akıl*, Eds. K.S. Girginer – G. Dardeniz – A. Gerçek – F. Erhan – E. Genç – İ. Tuğcu – Ö. Oyman-Girginer – M.C. Fırat – H. Gerçek – M.F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 89-100.
- Dündar, E. – Gerçek, A.
2018 “Imported Hellenistic Stamped Amphora Handles from Tatarlı Höyük (in the Province of Adana-Turkey)”, *Gephyra* 15, 153-174.
- Fırat, M.C. – Girginer K.S.
2020 “Tatarlı Höyük Hellenistik Dönem Mimarisi”, *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde - Hayriye Akıl Anı Kitabı = In the Shadow of the Amanus - in Memoriam Hayriye Akıl*, Eds. K.S. Girginer – G. Dardeniz – A. Gerçek – F. Erhan – E. Genç – İ. Tuğcu – Ö. Oyman-Girginer – M.C. Fırat – H. Gerçek – M.F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 149-166.
- Gerçek, H.
2020 “Tatarlı Höyük Hellenistik Dönem Kandilleri”, *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde - Hayriye Akıl Anı Kitabı = In the Shadow of the Amanus - in Memoriam Hayriye Akıl*, Eds. K.S. Girginer – G. Dardeniz – A. Gerçek – F. Erhan – E. Genç – İ. Tuğcu – Ö. Oyman-Girginer – M.C. Fırat – H. Gerçek – M.F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 195-201.
- Girginer, K.S. – Collon, D.
2014 “Cylinder and Stamp seals from Tatarlı Höyük”, *AS* 64, 59-72.
- Girginer, K.S. – Girginer-Oyman, Ö.
2020 “Tatarlı Höyük Stratigrafisi Üzerine Ön Sonuçlar”, *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde - Hayriye Akıl Anı Kitabı = In the Shadow of the Amanus - in Memoriam Hayriye Akıl*, Eds. K.S. Girginer – G. Dardeniz – A. Gerçek – F. Erhan – E. Genç – İ. Tuğcu – Ö. Oyman-Girginer – M.C. Fırat – H. Gerçek – M.F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 211-250.
- Girginer, K.S. – Girginer-Oyman, Ö. – Akıl, H. – Cevher, M. – Aklan, İ. – Fırat, M.C.
2015 “2013 Tatarlı Höyük Kazıları”, 36. *KST* 2, 431-446.
- Girginer-Oyman, Ö.
2017 “A White Painted Pendant Line Style Jug Fragment from Tatarlı Höyük”, Eds. E. Kozal – M. Akar – Y. Heffron – Ç. Çilingiroğlu – T.E. Şerifoğlu – C. Çakırlar – S. Ünlüsoy – E. Jean, *Period, Questions, Approaches and Dialogues in Eastern Mediterranean Archeology, Studies in Honor of Marie-Henriette and Charles Gates*, Alter Orient und Altes Testament: 445, Münster, Ugarit-Verlag, 229-242.
- Girginer-Oyman, Ö.
2022a *Tatarlı Höyük 2007-2016 Yılları Kazılarında Açığa Çıkarılan Hitit İmparatorluk Dönemi Seramikleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde Hazırlanmış Basılmamış Doktora Tezi, (Dan. S.Y. Şenyurt), Ankara.
- Girginer-Oyman, Ö.
2022b “Tatarlı Höyük Hitit İmparatorluk Dönemi Seramiklerinde Çömlekçi İşaretleri”, *Amisos*, 7/12, 84-98.
- Kayci, O.H.
2019 *Neolitik Dönem’de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*, İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı’nda Hazırlanmış Basılmamış Doktora Tezi, (Dan: E. Bıçakçı), İstanbul.
- Kayci, O.H. – Girginer, K.S.
2020 “Tatarlı Höyük’te Neolitik Dönem: Ön Değerlendirme”, *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde - Hayriye Akıl Anı Kitabı = In the Shadow of the Amanus - in Memoriam Hayriye Akıl*, Eds. K.S. Girginer – G. Dardeniz – A. Gerçek – F. Erhan – E. Genç – İ. Tuğcu – Ö. Oyman-Girginer – M.C. Fırat – H. Gerçek – M.F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 295-330.
- Novák, M. – D’Agata, A.L. – Caneva, I. – Eslick, C. – Gates, C. – Gates, M.H. – Girginer, K.S. – Oyman-Girginer, Ö. – Jean, E. – Köroğlu, G. – Kozal, E. – Kulemann-Ossen, S. – Lehmann, G. – Özyar, A. – Özaydın, T. – Postgate, J.N. – Şahin, F. – Ünlü, E. – Yağcı, R. – Yaşin Meier, D.
2017 “Cilician Chronology Group A Comparative Stratigraphy of Cilicia Results of the first three Cilician Chronology Workshops”, *AOF* 44/2, 150-186.
- Ünal, A. – Girginer, K.S.
2010 “Tatarlı Höyük Kazılarında Bulunan ‘Anadolu Hiyeroglifli’ Damga Mühür Baskısı”, *Veysel Donbaz’a YAZILAR DUB.SAR E.DUB.BAA / Studies Presented in Honour of Veysel Donbaz*, Ed. Ş. Dönmez, İstanbul, 275-281.

Özlem Oyman-Girginer

Kültepe-Kaniş 2022 Yılı Kazıları

Kayseri İli, Kocasinan İlçesi'ne bağlı Kültepe-Kaniş Örenyeri'nde 2022 yılı kazı ve araştırmalar Tepe (Höyük) ve Karum alanında (Aşağı Şehir) gerçekleştirilmiştir. 74 yıldır kesintisiz devam eden Kültepe-Kaniş kazılarında, 2022 yılında Höyüğün farklı alanlarında sürdürülen ve Geç Kalkolitik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar uzanan kültür tabakaları üzerine odaklanılarak önemli verilere ulaşılmıştır.

Geç Kalkolitik Dönem Araştırmaları

Warşama Sarayı'nın güneydoğu yamacında, ilk kez 2021 yılında kazısı yapılan alanda Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilen kültür tabakaları tespit edilmiş ve bu döneme ait tabakaları daha geniş alanda araştırmak amacıyla 2022 yılında çalışmalara devam edilmiştir. Kazı ve araştırmalar sonucunda Kültepe'nin Geç Kalkolitik Dönem kültür tabakalarının anıtsal nitelikteki kerpiç mimari ve el yapımı, siyah perdahlı seramik örnekleri ile temsil edildiği tespit edilmiştir.

Eski Tunç Çağı Araştırmaları

Yoğun olarak Eski Tunç Çağı'na (buradan itibaren ETÇ) ait tabakaların araştırıldığı yeni dönem kazılarında, MÖ 3. Binyıl'ın ikinci yarısına tarihlendirilen anıtsal yapılar ve bunların yanında söz konusu dönemin idari sistemi, sanatı ve inanç dünyası hakkında önemli veriler sunan buluntular gün ışığına çıkarılmıştır. Plan ve boyut bakımından Kuzey Suriye ve Mezopotamya'daki çağdaş anıtsal yapılar ile yarışabilecek düzeyde olduğu görülmüştür. Söz konusu anıtsal yapılar ve bu yapıların içerisinde ele geçen farklı nitelikteki ithal bulgular, Kültepe'nin Asurlu tüccarların gelişinden çok daha önce Anadolu ile Mezopotamya

ve Suriye arasında yürütülen uluslararası sistemli bir ticaretin odağında olduğunu bir kez daha kanıtlamakla kalmamış aynı zamanda bu özel durumun Kültepe'yi MÖ 3. Binyıl'ın ikinci yarısında son derece zengin ve refah seviyesi yüksek bir merkez konumuna ulaştırmıştır.

Tahsin Özgüç'ün başkanlığı altında yürütülen ilk dönem kazılarında açığa çıkarılan ve ETÇ'nin son evresine tarihlendirilen iki anıtsal yapının yanısıra (Özgüç 1963; Özgüç 1986), Höyük'te gerçekleştirilen yeni dönem kazıları sonucunda açığa çıkartılan farklı boyutlardaki anıtsal yapılar ve bu zengin safhanın bitiminden hemen sonra inşa edilen ancak bu kez anıtsal nitelikte olmayan konut ya da ışık gibi farklı fonksiyonlara sahip mütevazı yapılar, Kültepe'nin MÖ 3. Binyıl boyunca kesintisiz bir şekilde iskan edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Höyük'te ilk kez 2010 yılında yürütülen kazı çalışmalarında bir kısmı açığa çıkartılan ve 13. tabakaya tarihlendirilen (Kulakoğlu 2015) yapının hemen güneyindeki alanda T. Özgüç'ün "sözde megaron" adını verdiği anıtsal yapıya ait uzun, dikdörtgen planlı odalar keşfedilmiştir. Söz konusu alanda yürütülen 2022 kazı çalışmaları neticesinde, Kültepe'nin ETÇ III döneminin ortasına tarihlenen 12. tabakasına ait bu yapının odalarına ilişkin son derece önemli mimari veriler gün ışığına çıkarılmıştır. Yaklaşık 2 m yüksekliğindeki sıvalı taş duvar veya temellerden oluşan bu odaların fonksiyonları ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek kazı ve araştırmalar neticesinde net bir şekilde anlaşılacaktır.

Odaların tabanını bulmak amacıyla bu sezon gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, söz konusu

Resim 1:
Kültepe 2022 Yılı
Kazı Çalışmaları

Resim 2: Kültepe 2022 ETÇ Yapılarının havadan görünümü

Resim 3: Kültepe-Kaniş Karumu 2022 yılı ATKÇ Dönemi çalışma alanı ve yapılarının görünümü

Resim 4: 2022 yılında Höyük'te açığa çıkartılan Roma Dönemi mimari kalıntılarının havadan görünümü

odalardan daha eski olduğu anlaşılan, anıtsal nitelikte, sıvalı ve beyaz badanalı kerpiç duvarlardan oluşan yeni mimari bulgular açığa çıkartılmıştır. ETÇ III'ün başlarına ait olduğu düşünülen bu yeni anıtsal yapının inşa plan özellikleri ve fonksiyonu önümüzdeki kazı sezonlarında yapılacak çalışmalarla beraber açıklığa kavuşturulacaktır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı Araştırmaları

Kültepe'de MÖ 2. Binyıl'ın ilk çeyreğine diğer bir deyişle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na (buradan

itibaren ATKÇ) ilişkin araştırmalar 2022 yılında Höyük ve Karum olmak üzere iki farklı alanda yürütülmüştür.

2015 ve 2021 yıllarında höyüğün güneybatı bölümünde gerçekleştirilen kazı çalışmaları kapsamında neredeyse tamamı açığa çıkarılan ve içerisinde bulunan büyük boyutlu erzak küplerinden yola çıkarak bodrum karakterinde depo olduğu düşünülen uzun dikdörtgen planlı taş binada kazı çalışmaları bu sezon da devam etmiş ve odaların içerisinde *in situ* durumda büyük erzak küpleri ve yoğun miktarda tümlenebilir seramik parçaları ele geçmiştir.

MÖ 2. Binyıl'ın ilk çeyreğine ilişkin araştırmalar Karum alanının kuzey bölümünde, 2019 yılında kısmi çalışmaların yapıldığı alanda yütülmeye devam etmiş ve ATKÇ'nin geç evresine ait yeni veriler elde edilmiştir. Karum Ib tabakasına tarihlenen ve oldukça tahrip olmuş bir yapıya ait odaların keşfedildiği bu kazı çalışmalarında ayrıca odaların içinde *in situ* durumda Ib tabakasında görülen kapaklı vazolara ait parçalar ele geçmiştir.

Helenistik ve Roma Dönemi Araştırmaları

2009 yılından itibaren tepede sürdürülen yeni dönem kazıları kapsamında, Büyük ETÇ Açması'nın kuzey-doğusunda Helenistik Dönem'e ait kültür tabakaları keşfedilmiştir. Dini nitelikli taş mimari ve özel buluntu grupları ile temsil edilen bu döneme yönelik çalışmalar bu sezon da devam etmiş ve yeni verilere ulaşılmıştır. Bununla beraber, Kültepe'nin geç dönemlerini araştırmak amacıyla bu sezon yapılan çalışmaların devamında, Warşama Sarayı'nın güneybatısında Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir yapı keşfedilmiştir.

Sonuç olarak, 1948 yılından günümüze değin kesintisiz bir şekilde devam eden kazı ve araştırmalar bizlere Kültepe'nin sahip olduğu stratejik konumu sayesinde, MÖ 4. Binyıl'ın sonlarından itibaren Anadolu arkeolojisinin anlaşılmasına yönelik önemli referans noktalarından biri olduğunu ve bu öneminin özellikle MÖ 3. Binyıl'ın ikinci yarısında en güçlü haline ulaşan bölgelerarası ticari ilişkiler sonucunda artarak kesintisiz bir şekilde devam ettiğini net bir şekilde ortaya koymuştur (Kulakoğlu-Öztürk 2015; Öztürk 2019). Kültepe, bu özel durumunu koruyarak MÖ 2. Binyıl'ın ilk çeyreğinde Anadolu ile Assur arasında kurulan uluslararası uzak mesafe ticaretinin Anadolu'daki başkenti olmayı başarmıştır. Helenistik ve Roma Dönemleri'nde bu kez daha özel amaçlarla iskân edilen Kültepe, yalnızca erken dönemler için değil aynı zamanda geç dönemler için de Orta Anadolu'nun kültürel gelişimini anlama ve kronolojik problemleri çözme yolunda son

derece önemli bir referans noktası olduğunu kanıtlamıştır.

Kaynakça

Kulakoğlu, F.

2015 “Current Research at Kültepe”, içinde F. Kulakoğlu & Cecile Michel (eds.), *Proceedings of the 1st Kültepe International Meeting, Kültepe, 19-23 September, 2013*, Subartu XXXV, Brepols, Turnhout, 9-21.

Kulakoğlu, F. – Öztürk, G.

2015 “New evidence for international trade in Bronze Age central Anatolia: recently discovered bullae at Kültepe-Kanesh”, *Antiquity Journal Project Gallery 2015*, <http://antiquity.ac.uk/projgall/kulakoglu343> vol. 89, issue 343.

Özgüç, T.

1963 “Early Anatolian Archaeology in the Light of Recent Research. Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anadolu/Anatolia* 7, 1-42.

Özgüç, T.

1986 “New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium B.C.”, içinde J.V. Canby, E. Porada, B.S. Ridway, T. Stech (eds.), *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development. Essays in Honor of Machteld J. Mellink*, The University of Wisconsin Press, 31-47.

Öztürk, G.

2019 “Post – Akkadian and Ur III Features on Cylinder Seals from Kültepe – Kanesh: An Iconographic and Stylistic Analysis”, *Adalya* Vol. 22, 45-68.

Fikri Kulakoğlu – Elif Genç – Riyoichi Kontani

Luca Peyronel – Güzel Öztürk – Burcu Tüysüz

Yılmaz Rıdvanogulları – Cihan Ay – Tarık Öğreten – J. Choi.

Labraunda Kazısı 2021 Yılı Çalışmaları

2013 yılından beri Prof. Dr. Olivier Can Henry başkanlığında, hem Türkiye’den hem de yurt dışından uzmanların ve öğrencilerin katılımıyla sürdürülen Labraunda 2021 yılı çalışmaları kazı, belgeleme, restorasyon/konservasyon ve çevre düzenleme olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilebilir. Kazılar 7 alanda sürdürülmüştür. Bu alanlar X Stoa, Doğu Stoa, Batı Kompleks, Oikos L, Doğu Hamam, Bizans Mezarlığı ve Roma Havuzu şeklinde sıralanabilir (Resim 1). Belgeleme çalışmaları kapsamında 2019 ve 2021 kazılarında bulunmuş seramik malzeme ele alınmıştır. Restorasyon/konservasyon çalışmaları mimari öğeler (Roma Havuzunun merdiveni, Doğu Hamamın mozaikleri) ve metal eserler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çevre düzenlemesi kapsamında tapınak terası üzerinde bulunan mimari blokların düzenlenmesine ve M ile B/Y kodlu Stoaların entablatur bloklarının metal

bir platform üzerine yerleştirilerek sergilenmesine odaklanılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

X Stoa

X Stoa, tapınak terasını kuzeyden sınırlayan Kuzey Stoa’nın doğusunda yer alan merdivenleri açığa çıkarmak amacıyla yapılan kazılar esnasında keşfedilen bir yapıdır. Dik bir yamaçta yer alan yapının arka duvarı güneye doğru eğimli olduğu için bu duvarı sabitlemek amacıyla 2019 çalışmaları kapsamında yapının güney yüzüne metalden destek parçaları yerleştirilmişti. 2020 yılında mimar ve mühendislerin fikirlerine dayanarak, duvarın daha fazla tahrip olmasını engellemek ve uzun süreli korumasını sağlayabilmek amacıyla bir dizi önlem alınması gerektiğine karar verilmişti. Bu bağlamda 2021 çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen ilk adım yapıya kuzeyden baskı yapan toprak parçasının kaldırılması olmuştur. 75 metre karelik bir alanda sürdürülen çalışmalar esnasında iki duvar kalıntısı yanı sıra nispeten iyi korunmuş bir stratigrafi tespit edilmiştir. Çift duvar tekniğiyle inşa edilmiş ve biri enlemesine diğeri boylamasına yerleştirilmiş büyük taş bloklardan pseudoisodomos tekniğinde örülmüş ilk duvar kuzey-güney ekseninde uzanmaktadır ve MÖ 4. yüzyıl mimarisini andırmaktadır. İkincil kullanım taş ve mermer parçalardan inşa edilmiş ikinci duvar doğu-batı doğrultuludur. Batı ucu yıkılmış olan duvarın başlangıç noktası bilinmemektedir. Küçük buluntu çalışmaları henüz tamamlanmadığı için yapıların işlevi ve tarihine yönelik bir yorum henüz yapılamasa da tapınak terasının kuzeyinde konumlanan dik yamaçta olasılıkla Hekatomnidler döneminden itibaren bir takım inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. X Stoa kazılarını sürdürmek ve yapıyı sağlamlaştırmak için bir konsolidasyon projesi de hazırlanmıştır.

Doğu Stoa

2017 yılında Doğu Stoa’nın inşa ve kullanım tarihi hakkında kesin bir kronoloji belirlemek amacıyla başlatılan ve sadece 4 numaralı odada gerçekleştirilen kazılar, 2021 senesinde odanın güneyine odaklanmıştır (Resim 2). Doğu Stoa’nın son kullanım evresi için Hellenistik ve Roma İmparatorluk döneminin başlangıcı; yapının terk edilme ya da yıkılma tarihi içinse MS 3. yüzyıl önerilmektedir. 2021 kazıları yapının inşasından önceki döneme dair önemli veriler sağlamıştır. 2019 yılı stratigrafik kesitlerinin düzeltilmesi düzeltilmesine yönelik çalışmalar esnasında kuzey kesitte, odanın doğu duvarının euthynteria seviyesine denk gelen ve birçok dolgu seviyesi içine kazılmış olduğu anlaşılan dörtgen bir çukur (US 4022) tespit edilmiştir. Bu çukur içinde bulunan malzeme MÖ

Resim 1: 2021 yılı kazı alanları

Resim 2: Doğu Stoa ve 4 numaralı oda

4.-2. yüzyıllar arasına tarihlenmekte ve Stoa'nın MÖ 2. yüzyıla kadar kullanıldığını göstermektedir. Çukurun içine kazıldığı esas tabakalar yapının inşasıyla ilişkili dolgu toprağa tekabül eder (US 4021-4026-4027-4028). Üst seviyede (US 4021) bulunan malzeme MÖ 4.-2. yüzyıllara, alt tabakalarda bulunanlar ise (US 4026-4027-4028) MÖ 5. yüzyıldan MÖ 3. yüzyılın başına kadar uzanan geniş bir dönem aralığına tarihlenir. Bu tabakalar Stoa'nın ziyafet salonlarının inşası

için gerçekleştirilen tesviye çalışmaları sonucunda oluşmuştur.

Stoa'nın temellerini belgeleme çalışmaları esnasında daha erken döneme tarihlenen bir yapının kalıntıları tespit edilmiştir. Bu yapı istisnai bir keşiftir çünkü Labraunda'nın doğusundaki anıtsal inşaa faaliyetlerinden önceki döneme tarihlenen bir yerleşmeye dair nadir örneklerden biridir. Yapının üç duvarı korunmuştur. Batı duvar ve bağlı olduğu güney duvar doğal

bir kayanın üzerine oturmaktadır. Her üç duvar da stoayı inşa edenler tarafından kayalık yüzeye ve söz konusu erken dönem yapısının yer aldığı tabakalar içine açılmış temel açmaları yüzünden kesilmiştir. Bu tabakalarda çoğunlukla MÖ 4. yüzyıla tarihlenen seramikler tespit edilmiştir. Bazı seramik parçaları Arkaik Döneme kadar çıkabilir ancak bunlar sayıca çok az ve parçalar halindedir. Bunların üzerine daha ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilecektir. Erken döneme tarihlenen bu yapının keşfi Labraunda kronolojisi açısından son derece önemlidir. Büyük olasılıkla uzun zaman boyunca kullanılmış erken yapının son döneminin MÖ 4. yüzyıl olması, Doğu Stoa'nın Maussollos veya Idrieus dönemlerine tarihlendirilen inşa tarihini de sorgulamamıza yol açmıştır. 4 numaralı odanın temel açmasından toplanmış malzeme üzerine yapılmış ön değerlendirmeler Hellenistik Dönem başını işaret etmekte ve Doğu Stoa'nın Maussollos ve Idrieus (MÖ 375-340) egemenliğinden sonra inşa edilme olasılığını düşündürmektedir. 4 numaralı odadaki kazıların sürdürülmesi Labraunda kronolojisi için önemli olan bu noktanın kesinleştirilmesini sağlayacaktır. Kazı çalışmalarına paralel olarak mimari analiz çalışmaları da gerçekleştirilmiş. Bu çalışmanın amacı Doğu Stoa'nın restitüsyonunu tamamlamak ve yapıyı civardaki diğer mimari öğelerle ilişkisi bağlamında araştırmaktır.

Batı Kompleks (Teras 2)

2018 yılı kazı çalışmaları esnasında Labraunda'nın 2 numaralı güney teras duvarı boyunca uzanan alanda mimari belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Buradaki kalıntılar Labraunda kazılarının ilk başladığı yıllarda ortaya çıkarılmış ve kent planına "dükkânlar" ismiyle işlenmiştir. Araştırmalar sonucunda bunların kareye yakın planlı, dikişle bağlı oldukları teras duvarının güney cephesine yaslanan, iki katlı 7 odadan oluşan bir yapı grubu olduğu anlaşılmıştır. Kısmen korunmuş iki kapı açıklığı alt kattaki odaların güneye, 1 numaralı terasa doğru açıldığını göstermekte; yapı yıkıntısı içindeki bir eşik taşı üst kattaki odaların kuzeydeki 2 numaralı terasla bağlantılı olduğunu işaret etmektedir. Alt kattaki odaların kapı açıklıklarının merkezde olmaması, bu 7 odanın her birinin bir ziyafet mekânı işlevi taşımış olabileceğini düşündürmektedir. 2 numaralı terasın güney duvarı boyunca uzanan alanda mermer sütun tamburları, krepis parçaları ve anta blokları mevcuttur. Bu mimari unsurlar bu alanda Labraunda'nın Doğu Stoa'sına benzeyen (mimari, işlev, dönem) ikinci bir yapının varlığını akla getirmektedir. 2020 yılında gerçekleştirilen jeofizik çalışmalar bu alandaki stoa'nın varlığını doğrulamak için bir fırsat oluşturmuştur çünkü teras duvarının birkaç metre kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir anomali saptanmıştır. 2020 yılı jeofizik çalışmalarında tespit edilmiş bu anomaliyi tanımlayabilmek

Resim 3: Batı kompleks, Stylobat temeli

2021 senesi kazı çalışmalarının hedefleri arasında yer almıştır.

Batı Kompleksin 3 ve 4 numaralı odaları arasındaki arka duvar hizasında kuzey-güney doğrultulu, 7,60 m uzunluğunda ve 2 m genişliğinde bir açma açılmıştır. Kazılar sonucunda doğu-batı doğrultusunda uzanan, 1,90 m genişliğinde bir temelle desteklenen, üzerinde iki sıra taş sırası korunmuş, 84 cm genişliğinde bir stylobat tespit edilmiştir. 1,10 m derinlikten itibaren stylobat temelleri kabaca işlenmiş taşlardan; daha altta, ancak 34 cm tespit edilebilmiş kısımsa düzgün kesilmiş, özenle işlenmiş ve yerleştirilmiş taşlardan oluşmaktadır (Resim 3). Bu farklı öğeler stylobat temelinde gerçekleştirilen bir onarımla ilişkili iki farklı inşa tarihini gösteriyor olabilir. Stratigrafik kazılar sonucunda birbirinden farklı 4 kronolojik tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalarda bulunan seramiklerin incelenmesi henüz tamamlanmamıştır ancak ön gözlemler sonucunda iki farklı kronoloji belirlenmiştir: bunlardan ilki MÖ 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğine, ikincisi ise MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl civarına tarihlenmektedir. Dolayısıyla stylobatın MÖ 4. yüzyıl ortalarında inşa edildiği, Roma İmparatorluk Dönemi başlarındaysa onarım gördüğü düşünülmektedir. Bu yorumu doğrulayabilmek için temel açmasındaki kazıların devam etmesi gereklidir. Bu kazılar sayesinde yapının gerçekten de Hekatomnidler dönemine ait olup olmadığı anlaşılabilecektir.

Oikos L

Labraunda'nın girişinde, anıtsal merdivenin yanında yer alan yapıdaki ilk çalışmalar 2019 yılında başlamıştır. 2 numaralı terasın Oikos L yapısının batı duvarına yaptığı baskıyı hafifletmek için yüzey toprağı alınmış, aynı zamanda pronaosun kuzey duvarının dibinde küçük bir açma açılmıştır. Ancak bu açma içinde yapının tarihini belirlemek için yeterli sayıda küçük buluntu ele geçmemiştir. Bu sene pronaosun kuzey yarısını kaplayacak şekilde açma genişletilmiştir. Bu

çalışmaların amacı yapının inşa tarihini belirlemek ve hangi dönemlerde kullanıldığı tespit etmektir.

Pronaosun yüzey toprağı kaldırıldığında sıkıştırılmış topraktan yeni bir taban seviyesi ortaya çıkarılmıştır. Bu taban, eşik taşının kuzey kısmına oyulmuş bir su yoluyla aynı doğrultulu ve pronaosu doğu-batı yönünde geçen bir kanal ile bölünmüştür. Bu kanal yüzünden açmanın açılacağı alan kanalın kuzey kısmıyla sınırlandırılmıştır. Stylobat seviyesinin 13 cm altında başlayan kazılar ana kayanın üzerinde 1,20 m derinliğe ulaşmaya kadar sürdürülmüştür. Pronaosun kuzey ve batı duvarları ile doğuda stylobatın temel açması için ana kaya üç köşesinden de işlenmiştir. 7 adet stratigrafik tabaka belirlenmiştir. Temel açmasının dolgusuna denk gelen tabakalarda bulunan malzeme yapının tarihlendirmesi hakkında bilgi vermektedir (MÖ 5. yüzyılın son çeyreği). Ayrıntılı seramik çalışmaları sonrasında bu tarih doğrulandığı takdirde Labraunda'nın Hekatomnidler dönemi öncesi yayılımı hakkındaki bilgilerin gözden geçirilmesi gerekecektir. Su kanalının düzenlendiği seviyeye tekabül eden tabaka içinde MÖ 4. yüzyıl ortasından MS 6. yüzyıl sonuna tarihlenen seramikler bulunmuştur. Su kanalının doldurulma evresine denk düşen tabakada Hellenistik Dönemden Roma İmparatorluk Dönemine kadar tarihlenen seramikler tespit edilmiştir. Bu yapıda gelecekte sürdürülecek kazı çalışmaları yapının ana odasına odaklanacaktır. Bu yüzden söveleri ve lentosu korunagelmüş ana odanın restorasyonunun yapılması gereklidir. Restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra yapıda kazılara devam edilebilecektir.

Doğu Hamam

2014-2016 yılları arasındaki ilk kazılarda hamamın sıcak odalarından tepidarium (Oda 2), laconicum (Oda 1) ve caldarium (Oda 5) yanında külhan kısmı olan praefurnium (Oda 8) ve yapının içindeki dolaşım alanları (Oda 7) ortaya çıkarılmıştı.

4 Numaralı Oda

Bu seneki çalışmalar kapsamında Doğu Hamamın soğuk odalarını tespit etmek amacıyla 4 numaralı odanın tüm uzunluğu boyunca açılan doğu-batı doğrultulu iki açmada çalışmalar yapılmıştır. Üst tabaklarda iç içe geçmiş, kireç harcıyla bağlanmış çok sayıda Korinth ve Lakonia tipi kiremit, çok sayıda tuğla ve gnays blok parçası bulunmuş, bunun sonucunda üstteki bu tabaka 4 numaralı odanın çökmüş tonoz örtüsü olarak yorumlanmıştır. Tonoz örtüsünün gnays taş levhalar ile küçük boyutlu taşlardan oluşan bir döşeme üzerine yıkıldığı anlaşılmıştır. Odanın kuzeyinde, Oda 4 ile bazilika planlı yapıyı birbirinden ayıran bölme duvarının altında en az iki harç tabakası üstüne oturan ve daha erken evrede yapıldığı anlaşılan mozaik bir

taban ile mozaikğin üstünü daha sonraki bir evrede kaplayan, harç üzerine yapıştırılmış mermer levhalardan oluşturulmuş ikinci bir taban belirlenmiştir. Bu odada yapılan kazılarda aynı zamanda bir kanalizasyon sistemi de tespit edilmiştir. Kanalizasyon, Oda 4 ve Oda 2'yi birbirinden ayıran kuzey-güney doğrultulu bölme duvarının altından geçerek Oda 4'ün içinden doğu-batı doğrultusunda uzanarak güneybatıya doğru kıvrılmakta; bundan sonra batıya doğru devam ederek güney duvarın dibine ulaşmaktadır. Kanalizasyon içinde çok miktarda seramiğin yanında, boynuz veya kemikten yapılmış saç iğnesi, dikiş iğnesi ve spatullar ile biri altın çerçeveye sahip cam bir kolye ucu ya da aplik, diğeri ise altın bir yüzük olmak üzere iki süs eşyası bulunmuştur.

11 Numaralı Oda

Burası hamamın sıcak odalarından Oda 7'yi soğuk oda olan Oda 12'ye bağlayan vestibulum niteliğindeki bir dolaşım koridorudur. Buradaki dolgu tabakasında yapılan kazılarda, çok sayıda gnays bloğu ve mimari pişmiş toprak parçayla karışık kiremit ve tuğla yığını içeren, toprak ve kireç harcı açısından zengin kalın bir yıkıntı tabakası bulunmuştur. Bu unsurlar gerçek bir düzenlemeyi işaret etmediği için bir çatı ya da tonoz çöküntüsünden bahsetmek mümkün değildir. Bu alanda yapılan kazılar geç döneme tarihlenen ve bir taş sırasıyla bir basamak oluşturan ikincil kullanım taş bir eşikten oluşan bir düzenlemeyi ortaya çıkarmıştır. Hala orijinal yerlerini koruyan bazı mermer parçalar geç dönem tahribatından kurtulmuş gibi görünmektedir. Bu kalıntılar duvar ve tabanın mermer kaplı olduğunu göstermektedir.

12 Numaralı Oda

Çalışmalar esnasında hamamın kuzeydoğu köşesinde apsidal planlı bir duvar sırasının keşfi söz konusu alanda soğuk su havuzunun var olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Oda 12'nin kuzeyinde 1,50 m genişlikte ve 5 m uzunluğunda küçük bir sondaj açılmış ve kazı çalışmaları sonucunda büyük bir havuzun varlığı saptanmıştır. Havuzun uzunluğu 3,50 m, derinliği ise 0,86 metredir. Tabanı ve duvarları mermer levhalarla kaplıdır. Kazılarla ve kesit çizimiyle belgelenmiş dolgunun stratigrafisi incelendiğinde en üstte iki yıkıntı tabakası görülmektedir. 0,70 ile 0,80 m kalınlığa sahip bu yıkıntı tabakasının ilkinin içinde çoğunlukla tuğlalardan oluşan pişmiş toprak mimari yapı elemanları, diğerinin içindeyse gnays ve mermer bloklar mevcuttur. Bu yıkıntı tabakası altında yeniden kullanım evresiyle ilişkili bir dolaşım seviyesi yer almaktadır. En alttaki dolgu tabakalarında çok sayıda mermer levha parçası bulunmuştur. Havuza giriş üç basamaklı bir merdivenle sağlanmaktadır. Bu basamaklar yıkanacak kişinin soğuk su içine yavaş

Resim 4: Doğu Hamam, 4 numaralı oda, tonoz yıkıntısı ve kanalizasyon sistemi

yavaş girerek tamamen gömülmesine ya da basamak üstünde oturmasına imkân vermektedir.

Doğu Hamamda kazılar dışında hamamın düşey elemanlarının 2 ve 3 boyutlu görüntüleme ve belgeleme teknikleriyle yapı analizi çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte seramik, mermer ve pişmiş toprak yapı elemanı (tuğla, kiremit, künkler) gibi küçük buluntu çalışmaları da eş zamanlı sürdürülmüştür. Bu bağlamda bahsedilmesi gereken önemli bir buluntu 4 numaralı odanın çökmüş tonoz örtüsü içinde kullanılmış olan bir tuğladır. Tuğla üzerinde fırınlama öncesi parmakla çizilmiş bir Zeus Labraundos graffitosu bulunmaktadır. Tanrının atribüleri arasında sağ elinde tuttuğu labrys ve sol elinde tuttuğu mızrak vardır ve bu tasvir Zeus Labraundos'un Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinde görülen ikonografisiyle uyum içindedir (Resim 5).

Roma Havuzu

Roma Havuzu, Güney Teras Duvarı ile modern yol arasında konumlanmaktadır. Havuzun batısında sit alanına girişi sağlayan kapı, doğusunda Hipostil çeşmesi, kuzeyindeki Güney Teras Duvarının üstünde ise Doğu Hamam ve Dorik Bina yer almaktadır. Bu sektörde çalışmalar 2013-2018 yılları arasında sürdürülmüş ve 18,00 m uzunluğa ve 4,00 m genişliğe sahip havuz açığa çıkarılmıştır. Yapının nispeten küçük

Resim 5: Doğu Hamam'da bulunmuş Zeus Labraundos betimli tuğla

boyutlu ancak düzgün taşlardan inşa edilmiş duvarlarında Roma İmparatorluk Dönemi başına tarihlenen taş işçiliği tekniği görülür. Yapının ortasında olasılıkla MS 3. yüzyılda inşa edilmiş bir kireç fırını yer almaktadır. Bu fırın yapı içine, havuz işlevi sonlandıktan sonra eklenmiştir.

2021 çalışmaları kapsamında önceki senelerde kazıların sonlandırıldığı kuzey-güney doğrultulu toprak dolgunun kesiti çizimle belgelenmiş ve 4 farklı stratigrafik tabaka saptanmıştır. Bu stratigrafik birimler yapının terk edilme safhası hakkında bilgi verir niteliktedir. Özellikle 1009 ve 1002 numaralı tabakalarda bulunan seramik ve pişmiş toprak yapı elemanı gibi malzemelerin kronolojisi, bunların havuz içine atılmasının uzun bir dönem boyunca tekrar tekrar gerçekleşmekten ziyade tek bir dönemde, bir kerede olduğu izlenimi vermektedir. Seramik parçaların ön gözlemlerine göre buluntu topluluğunun havuz içine atılma tarihi için MS 1. yüzyılın ikinci yarısı önerilmiştir. Ancak bu tarihlendirme tuğla ve kiremitlerin incelenmesi sonucunda kesinleştirilecektir (Resim 6).

2021 çalışmaları yapının inşa teknikleri hakkında ek bilgi sağlamıştır. Havuz tabanının en altında, sadece güneydoğu köşede görülebilen küçük boyutlu taşlardan oluşturulmuş bir tabaka bulunmaktadır. Bu tabaka 6-15 cm boyutlarında kesilmiş dörtgen tuğlalardan balıksırtı motifi oluşturacak şekilde düzenlenmiş bir tabanla kaplanmıştır. Daha sonra bir dizi dörtgen tuğla parçası havuzun kuzey ve güney iç duvarlarının kenarına doğu-batı doğrultusunda dizilmiş ve birbirine harçla bağlanmıştır. Bu tuğla sıraları bir süpürgelik işlevindedir. Son olarak hem balıksırtı tuğla tabakası hem de tuğlalardan oluşturulan süpürgelikler harçla

Resim 6:
Roma Havuzu, 2021
çalışmalarından sonra

kaplanmış, bu sayede havuzun tabanı meydana getirilmiştir. Havuzun duvarları da harç ile sıvanmıştır. Havuzun inşasında gözlemlenen farklı tekniklerden oluşan bu aşamalar havuzun ve havuz duvarlarının su geçirmezlik özelliğini arttırmaya yöneliktir. Gelecekteki çalışmalar yapının ilk inşa evresini tespit etmeye ve havuzun, çevresinde yer alan suyla ilişkili diğer yapılarla ilişkisini saptamaya yönelik olacaktır.

Bizans Nekropolisi

Nekropolis 2018 yılında keşfedilmiş ve aynı yıl ile 2019 yılında kazılmıştır. 2021 yılı çalışmalarıyla birlikte bazılarının içine birden fazla gömü yapılmış toplam 20 adet mezar açılmıştır. 2020 yılında 3 iskelet örneği üzerinde gerçekleştirilen Karbon-14 testleri sonucunda mezarların M.S. 10/11. yüzyıllara tarihlendiği anlaşılmıştır. 2021 yılı açması, 2018 ve 2019 yıllarında çalışılmış açmaların kenarlarından Tetrakonkhos Hamamına kadar genişletilmiştir.

Çalışmaya yüzey toprağının kaldırılmasıyla başlanmıştır. Yüzey toprağı katmanı açmanın genelinde Tetrakonkhos'un yıkıntı molozuyla karışık halde saptanmıştır. Tetrakonkhos yapısında gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan yıkılmış tonozun altında bulunan seramik parçalar ışığında, bu yıkıntının M.S. 12/13. yüzyıllardan sonra gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir. Tetrakonkhos molozu bazı mezarların üst sırasını kaplamaktadır, dolayısıyla toprak dolgunun bu mezarlardan daha sonraki bir döneme tarihlendiği anlaşılmaktadır. Mezar sınırları, Orta Bizans Dönemi'ndeki yüzey toprağı seviyesinde yer almakta; dolayısıyla nekropolisi ziyaret edenler tarafından görülebilmekteydi. Mezar sınırları, işlenmiş veya işlenmemiş ikincil kullanım taşlardan ve ikincil

Resim 7: Bizans Nekropolisi, 18 numaralı mezar

kullanım tuğlalardan oluşturulmuştur. Birçok mezar toprağı dikine yerleştirilmiş, bazılarının üzerine haç motifi kazınmış tuğla ya da taştan mezar işaretleyiciler ile hem baş hem de ayak tarafından işaretlenmiştir. Mezarlar ana kayaya oyulmuş, bazen yan tarafları taşlarla örülmüş ve üzeri levhalarla kapatılmıştır. 2021'de 5 yeni mezar açılmış ve 2018'de yarısı açılmış mezarların kazısı tamamlanmıştır (Resim 7).

Bireyler mezar eşyalarıyla gömülmediği için mezarlardaki buluntular oldukça azdır. Mezar 1 ve 17 içinde birer sikke bulunmuştur. Bunlar gömü sırasındaki dini törenin bir parçası olmaktan ziyade, akan toprakla birlikte mezarların içine girmiş olabilir. Mezarlardaki seramik buluntular ağırlıklı olarak küçük, kırık, yıpranmış parçalar olup akan toprakla birlikte mezarlara dolmuş gibi görünmektedir.

BELGELEME ÇALIŞMALARI

İnsan İskeletleri

Tetrakonkhos alanındaki Bizans Nekropolisinde açılan mezarlarda yetişkin kadın ve erkek bireyler yanında çocuklara ait iskelet kalıntıları da tespit edilmiştir. Yetişkin kadın ve erkek bireyler mezar içine sırtüstü yatırılmış, bacaklar birbirine paralel olacak şekilde uzatılmış ya da alt bacaklar birbiri üzerinde çapraz yerleştirilmiştir. Kollar genellikle karın üzerinde birleştirilmiştir. Çocuklara ait mezarlarda küçük kemik parçaları ve dişler dağınık bir şekilde tespit edilmiştir. 2021 kazıları sonucunda tespit edilen tüm iskeletler paketlenmiştir. Tıpkı diğer kazı sezonlarında olduğu gibi iskeletlerin tümü Hacettepe Üniversitesi İskelet Biyolojisi Laboratuvarında incelenecektir.

Seramikler

2021 sezonu çalışmalarında Labraunda'da birçok farklı alanda – X Stoa, Oikos L, Batı Kompleks, Roma Havuzu ve Doğu Hamam- bulunan seramikler değerlendirilmiştir. Seçilen parçalara envanter numarası verilmiş, bunlar çizilerek ve fotoğraflanarak belgelenmiş, farklı kataloglara tanımlanmıştır. Bu parçalar için farklı alan ve sektörler göre tablolar hazırlanmış ve toplam parça, kap ve kategori sayısına göre istatistikler çıkarılmıştır.

RESTORASYON, KORUMA ve ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Doğu Hamam mozaïği

Doğu Hamam'ın 4 numaralı odasındaki kazılarda bir kısmı korunagelmiş mozaik bir taban keşfedilmiştir. Antik dönemde yerinden sökülmiş bu mozaïğin geride kalan bölümü kazılardan sonra bozulma tehlikesi taşıyordu. Dolayısıyla mozaïğin tahrip olmuş bordürünün sağlamlaştırılmasına ve mozaïğin tümünün temizlenmesine karar verilmiştir. Mozaik üstünde biriken ve tesseraların birbirinden ayrılmasına neden olabilecek toprak ve toz tabakasıyla likenleri kaldırmak için mekanik temizlik gerçekleştirilmiştir (fırça, bisturi, el süpürgesi ile). Bu temizliğin ardından tuğla tozu, kassein ve hidrolik kireç karışımıyla bir harç hazırlanmıştır. Mozaik tüm bordür uzunluğu boyunca uygulanan bir yapıştırıcıyla sağlamlaştırılmıştır. Bu yapıştırıcı daha sonra süngerle yumuşatılmış kalın bir

harçla kaplanmıştır. Yeni uygulanan harcın kuruma süresini uzatmak ve çatlak oluşumunu önlemek için bordürün tamamı plastik bir folyo ile kaplanmıştır. Son olarak tüm mozaik taban üstüne jeotekstil serilmiş; jeotekstilin üzeri toprakla kapatılmıştır.

Roma Havuzu Merdiveni

Roma Havuzunun doğu kısmında tuğladan yapılmış, oldukça iyi durumda korunagelmiş, havuz tabanına kadar uzanan bir merdiven mevcuttur. 7 ya da 8 basamaklı merdiven aşağıdan yukarıya toplam 28 tuğla sırasından oluşmaktadır. En fazla zarar görmüş sıra üstten ilk iki basamaktır. Birçok kırık tuğla sırasına ek olarak, tuğla sıraları arasında yosun ve liken birikmiş, bu tuğlaları birleştiren harç ise birçok kısımda tahrip olmuştur. Yapıdaki çalışmalar, bitki örtüsünün kaldırılmasının yanı sıra, zayıflamış harçtan sağlam bir çekirdek bulana kadar ufalanmış harç tozunun giderilmesini amaçlayan genel bir temizlik ile başlamıştır. Daha sonra yeniden büyümeyi önlemek için merdivenin tümüne biyosit (Grönfri, %20) püskürtülmüştür. Yüzeyler daha sonra plastik bir folyo ile kaplanmadan önce ikinci bir biyosit işleminden geçmiş nemli bir kumaş tabakası ile kaplanmıştır. Bu sayede biyositin kuruma hızı yavaşlatılmış ve yüzeye derinlemesine etki etmesi sağlanmıştır. 24 saat bekledikten sonra folyo/kumaş tabakası çıkarılmış ve hala liken izleri taşıyan yüzeylerin mekanik temizliği yapılmıştır (Gronsopa sabunu, fırça, bisturi ile). Bir sonraki adım yeni bir harç yapmaktır. Bu harç Roma dönemi tuğlalarının ezilmesiyle oluşturulan tuğla tozundan, hidrolik kireçten ve kasseinden üretilmiştir. Bu harç, her bir tuğla sırası arasına ve merdiven ile havuz duvarının birleştiği kısma uygulanmıştır. Hasar gören basamakların çoğu orijinal malzeme ile onarılmış ve tuğlalar harçla kaplanmıştır. Son olarak toz ile yağmura en fazla maruz kalan tuğlaları korumak için merdivenin üst kısmındaki yüzeylere 24 saat aralıklarla iki kat su itici solüsyon uygulanmıştır.

Metal Eserler

2021 yılı çalışmaları kapsamında 45 buluntu ya da buluntu grubu çalışılmıştır. 30 buluntu ya da buluntu grubuna restorasyon/konservasyon müdahaleleri uygulanmıştır. Bunların arasında Doğu Hamam'da bulunan 13, Doğu Stoa'da bulunan 14 ve Oikos L'de bulunan 3 buluntu vardır. 2 buluntu üzerinde acil iyileştirici müdahaleler uygulanmıştır. Bunlar Nekropolis'te bulunmuş ve 2018 yılında restore edilmiş bir eser ile Tetrakonkhos'da bulunmuş ve 2019 yılında restore edilmiş 1 eserdir. 2022 yılının ana hedefini metal eserlerin tanımlanması ve çalışılması oluşturacaktır. Kargıcak deposundaki metal eserlerin korunması için yeni bir strateji geliştirmek de bu hedefler arasındadır. Yerinde restorasyon müdahaleleri her türden eserin

korunması için yeterli olmadığından uygulanan müdahalelerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için koruyucu konservasyon önlemleri geliştirilmelidir. 2021 yılında gerçekleştirilememiş belgeleme çalışmaları 2022 yılında yeniden başlayacaktır.

Tapınak terasındaki mimari blokların düzenlenmesi

Fransa Avrupa ve Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen ek destek sayesinde 1960'lı yıllardaki kazılarda bulunmuş ve tapınak terasına yerleştirilmiş mimari bloklar 2021 çalışmaları kapsamında düzenlenmiştir. Blokların mimari analizi sonucunda üç farklı blok grubu saptanmıştır. Bunların çoğu aynı döneme tarihlenen (MS 2. yy) üç farklı yapıya ait entablatur bloklarıdır. Bu analiz neticesinde tapınak terasında MS 2. yüzyılda büyük çaplı bir düzenleme ve onarım faaliyetinin gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bu dönemde Kuzey Stoa'nın cephesi yeniden düzenlenmiş, güney ve doğu kısımlara iki stoa inşa edilmiştir. Üç gruptan oluşan mimari bloklardan ilki, MÖ 4. yüzyılda inşa edilmiş Kuzey Stoa'nın yeni cephe düzenlemesine aittir. İkinci blok grubu M terası üzerine inşa edilmiş ve tapınak terasını güneyden sınırlayan bir bazilikaya (?) aittir. Üçüncü ve son blok grubu ise Y Propylaionu ile M Terasının doğu köşesinde bulunan ve terasın doğu cephesini sınırlayan B/Y stoasına aittir.

Resim 8: Arkeolojik eser deposu taşınırken

Bu sene tapınak terasının üzerini kaplayan tüm mimari blokları kaldırmak ve bunları Zeus tapınağı önündeki büyük alanla ilişkili konumlarına taşımak mümkün olmuştur. Ardından, M terası ve B/Y Stoasını oluşturan bloklar ait oldukları iki stoadaki orijinal konumlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Son olarak iki metal platform söz konusu stoa bloklarını taşımak üzere yerleştirilmiştir. B/Y Stoa'nın bloklarını taşıyacak doğudaki platform 6,10 m uzunluğundadır. Bu metal platform üstüne arkhitrav ve friz blokları yerleştirilmiştir. Daha büyük olan ikinci platform 15,40 m uzunluğundadır. Tapınak terasının güney duvarının 2 metre önüne yerleştirilmiştir. Bu platformun üstüne 13'ü arkhitrav/friz bloğu 6'sı korniş bloğu olmak üzere 19 blok yerleştirilmiştir (Resim 8).

Bu çalışmaların üç avantajı vardır. Zeus tapınağının önünde bulunan alanı boşaltmak; düşük kaliteli mermerden oyulmuş mimari blokları bitkisel bozulmaların yaratacağı risklerden korumak ve ziyaretçilere tapınak terasının Roma İmparatorluk Dönemi'nde nasıl bir mimari organizasyona sahip olduğunu göstermek.

Teşekkür

2021 yılı kazı çalışmaları izini için T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Bu seneki çalışmalar Fransa Avrupa ve Dışişleri Bakanlığı, ESAN şirketi, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA), Labrys Danışma (Labrys Advisory), İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü (SRİİ), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Fransız Labraunda Dostları Derneği (AFAL), HiSoMa Araştırma Laboratuvarı, Amerikan Felsefe Derneği, Heidelberg Üniversitesi ve İsveç Akademisi'nin sağladığı maddi destekler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Özverili çalışmalarından dolayı tüm ekip üyelerine ve Bakanlık temsilcimiz İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Tuğba Çavuşoğlu'na içtenlikle teşekkür ederiz.

İpek Dağlı

Seleukeia Sidera Antik Kenti Kazı ve Araştırmaları

Pisidia Bölgesi kentlerinden olan Seleukeia Sidera, Isparta İli, Atabey İlçesi, Bayat Köyü'nde yer almaktadır. 2008 yılında Kuzeybatı Pisidia Bölgesi'nde Isparta İli ve İlçeleri Arkeolojik yüzey araştırmaları kapsamında yürütülen çalışmalar 2014 ve 2016 yılından sonra Seleukeia Sidera'da yoğunlaşmıştır. Kentte 2017 yılından itibaren yeni dönem araştırma ve kazı çalışmaları başlamıştır. (Hürmüzlü vd. 2017a; Hürmüzlü vd. 2017b; Hürmüzlü vd. 2018) Kazı çalışmalarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel

Resim 1: Seleukeia Sidera ve Kuleönü Ovası (Seleukeia Sidera Kazı Arşivi)

Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu'na, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Koç Üniversitesi Suna&İnan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED)'ne, TÜBİTAK'a ve tüm kazı ekibimize teşekkür ederiz.

Seleukeia Sidera antik kentinin ismi, az sayıda antik kaynaktan karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen kaynaklarda görülen ifadeler, kent adının Hellenistik Dönem'den itibaren Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar değişime uğradığını göstermektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Claudius yönetimi sırasında Seleukeia adının "*Claudio Seleuceia*" olarak değiştirildiği bilinmektedir (Ramsay 1924: 197; Cohen 1996: 349; Drew-Bear – Labarre 2002: 73; Laflı 2002: 315; Kaşka 2022: 199). MS 2. yüzyılda yaşamış olan antik dönem coğrafyacısı Claudius Ptolemaios'un *Geographika* adlı eserinde kenti, aynı ismi taşıyan kentlerden ayırarak "*Seleukeia Pisidias*" (Σελεύκεια Πισιδίας), Pisidia'nın Seleukeia'sı olarak anmaktadır (Ptol. Geog. V.5.4.3). Justinianus Dönemi'nde yaşayan Hierokles, MS 6. yüzyılda Synekdemosis adlı eserinde kentin adını Seleukeia Sidera (Σελεύκεια ἡ σιδηρᾶ) olarak "Demir" anlamına gelen "*Sidera*" *epitheti* ile kullanmıştır (Hierok. Synek. 674.2; Hürmüzlü vd. 2015: 28; Hürmüzlü, vd. 2021: 340; Kaşka 2022: 201).

Kent içerisinde yürütülen yüzey araştırmaları sırasında ele geçen buluntular Demir Çağı'ndan Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kesintisiz bir iskânın varlığına işaret etmektedir. Seramik buluntular, Hisar Tepe'de yerleşim sürecinin en geç MÖ 8. yüzyılda başladığını göstermektedir (Fig. 1) (Hürmüzlü vd. 2022: 212). Seleukeia, Seleukos hakimiyeti sırasında Pisidia Bölgesi'nde kurulduğu bilinen dört Seleukos kolonisinden biridir (Tscherikower 1927: 175; Bracke 1993: 17, 21, dn. 54; Cohen 1996: 350; Hürmüzlü 2015). Hellenistik Dönem ile kentte kamusal yapılar görülmektedir. Hisar Tepe'yi çevreleyen sur duvarları ve tiyatro bu dönemde inşa edilmiştir. Son yıllarda kent içerisinde yapılan jeofizik çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılan yapılardan yola çıkarak Roma İmparatorluk Dönemi kamusal alanlarının Hisar Tepe'nin güney ve güneybatısında konumlandırıldığı bilinmektedir (Hürmüzlü 2015: 170; Hürmüzlü vd. 2021: 341, 355). Kent surveyi kapsamında yapılan jeofizik ölçümlerinden elde edilen bulgular kamusal yapı planlarının net bir şekilde görülmesi açısından önemlidir.

Roma İmparatorluğu'nda geniş bir coğrafyaya yayılan ve MS 3. yüzyıl süresince devam eden krizde kentin sikke üretim hacminin arttığı görülmektedir (Tütüncü – Köker 2022: 253). Bu dönemin ardından MS 4. ve 5. yüzyıllarda kentte çeşitli

Resim 2: Seramik Çalışmaları (Seleukeia Sidera Kazı Arşivi)

Resim 3: Seleukeia Sidera'da Yapılan Jeofizik Çalışması (Seleukeia Sidera Kazı Arşivi)

nişlerde ekonomik faaliyetlerin sürdüğü bilinmektedir (Hürmüzlü vd. 2020: 140-145). Hisar Tepe'nin güney, doğu ve batı yamaçlarında tespit edilen şarap presleri (Mörel 2020), kentin kuzeybatısında yer alan demirci işlikleri (Hürmüzlü vd. 2020: 143-144) ve kemik alet atölyeleri (Hürmüzlü 2020; Hürmüzlü vd. 2020: 144) ekonomik faaliyetler hakkında bilgiler sunmaktadır. Üretim faaliyetlerinin bir başka kolunu seramik üretimi oluşturmaktadır. MS 1. yüzyıl-7. yüzyıl ortaları arasında devam eden hazırlama-servis kabı, pişirme kabı (Hürmüzlü vd. 2020, 142-143; 220K298 no.lu TÜBİTAK Hızlı Destek Projesi; Sönmez 2022: 197-202) ve Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde *unguentarium* üretimi (Hürmüzlü vd. 2021: 344-346; Sönmez 2022: 202-204) yapıldığı görülmektedir. Çatı kiremidi üretimi kentin önemli üretim faaliyetleri arasında yer almaktadır (Hürmüzlü vd. 2020: 143). Kazılar ve yüzey araştırmaları sırasında karşımıza çıkan hatalı üretim parçalar, üretimin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Ayrıca kentte tespit edilen yeni bir kırmızı astarlı grubun varlığı da önemlidir (Hürmüzlü – Sönmez 2021; Sönmez 2022: 187-196).

Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentin Hristiyanlık Dönem yapılarına işaret eden ve jeofizik ölçümlerinde tespit edilmiş üç bazilikal planlı kilise bulunmaktadır (Schenk, 2020: 163, fig. 3a). Kentin, MS 680 yılında düzenlenen III. Konstantinopolis Konsili'nde (*quinisextum*) Piskopos Petros tarafından (Belke – Mersich, 1990: 378), MS 787 yılındaki II. Nikaia Konsili'nde Piskopos Petros tarafından (Belke – Mersich 1990: 378; Darrouzès 1975: 50), MS 869-870 yılındaki IV. Konstantinopolis Konsili'nde ise Piskopos Leon tarafından temsil edildiği bilinmektedir (Belke – Mersich 1990: 378; Hürmüzlü vd. 2022: 216). Kentte yerleşimin MS 10. yüzyıla kadar sürdüğü yazıtlar ve kilise kaynaklarından anlaşılmaktadır (Hürmüzlü vd. 2021: 341-342).

Seleukeia Sidera'da kazı çalışmalarının yanı sıra, kent surveyi, Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM), paleoekoloji, jeofizik, arkeometalurji, seramoloji, zooarkeoloji, paleobotanik ve restorasyon-konservasyon çalışmaları gibi interdisipliner projeler yürütülmektedir (Fig. 2).

Arkeometalurjik çalışmalar, kentte kazısı yürütülmekte olan demirci atölyesinde yoğunlaşmıştır. Atölye kazısında toplanan demir işçiliğiyle alakalı her türlü buluntu ayrı olarak mekân içerisindeki dağılımları göz önünde tutularak değerlendirilmekte, tanımları yapılmakta ve miktarları (hacim, yoğunluk, ağırlık) saptanmaktadır. Demir cüruflarının karakterizasyonuna yönelik çalışmalarda ise cüruflar analogik ve tipolojik özelliklerine göre sınıflandırılarak, atölye içerisindeki üretime yönelik ilk çıkarımlar elde edilmektedir. Arkeometalurjik çalışmalarda aynı zamanda hammaddenin geldiği kaynağın araştırılması ve demir cevher yatağının tespit edilmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Demirci atölyesi kazısı ve Seleukeia Sidera arkeometalurji çalışmaları Gerda Henkel Vakfı tarafından desteklenmiştir.

Kentte yüzey altında bulunan olası arkeolojik yapı ve mimarinin jeofizik ölçümlerle araştırılarak, yapıların lokasyon ve derinlik gibi parametrelerinin belirlenmesi amacıyla 2016 yılından itibaren çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar 2016-2020 yılları arasında Hochschule für Technik und Wirtschaft Berlin (HTW) Üniversitesi'nden Prof. Dr. Thomas Schenk, 2020 yılından itibaren ise, SDÜ Deprem ve Jeoteknik Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Çağlayan Balkaya başkanlığında bir ekip tarafından yürütülmektedir. Jeofizik ölçüm çalışmalarında, jeomanyetik, jeoradar ve elektrik öz direnç tomografi uygulamaları kullanılmaktadır (Fig. 3). Yapılan çalışmalar, bugün toprak altında kalmış olan çok sayıda yapının bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu yapıların

Resim 4: Seleukeia Sidera Tiyatrosu ve Scene-nymphaion (Seleukeia Sidera Kazı Arşivi)

dağılımı kentin yayılım alanının sınırları konusunda fikirler verdiği kadar yerleşimin belirli bir düzen içerisinde planlandığını da göstermektedir. Eldeki jeofizik ölçümler kentin doğusunda atölyeler ve depolama alanlarının konumlandığını gösterirken, kentin güneybatısının kamusal yapılar için ayrıldığını ortaya koymaktadır. Kentin güneyinde yer alan düzlük alanın ise konutlar için ayrılmış olduğu sonucuna ulaşmak mümkün olmuştur.

Seleukeia Sidera ve çevresinin antik dönem ekolojisinin anlaşılması amacıyla, kentin kıyısında yer aldığı Paleo-Kuleönü Gölü'nde araştırmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalarda paleo-vejetasyon, paleo-arazi kullanımı ve paleo-iklim ile insan faktörlerinden kaynaklanan etkiler gibi uzun vadeli çevresel değişimler incelenmektedir. Günümüzde kurumuş olan Paleo-Kuleönü Gölü'nün tabanından sondaj ekipmanları yardımıyla karotlar alınmış; orman kaybı, hâkim ağaç türleri ve patern değişimi gibi bilgilerin elde edilmesi mümkün olmuştur. Ayrıca karotlarla çıkarılan tabakalaşmış sedimanlar üzerinde yapılan jeokimyasal analizlerle sedimanların litolojik verilerine dayalı son 50 bin yıllık dönemdeki iklimsel özelliklere dair pek çok değişim anlaşılabilir. Alınan karotlarda uygulanan radyokarbon tarihlendirme analizleri ile Paleo-Kuleönü ve çevresinde son 50 bin yıl içindeki bitki örtüsünün, iklim değişimlerinin, insanın doğal ortam üzerindeki etkisinin jeokimyasal analizlerle ortaya konması ve tüm verilerin incelenmesiyle ekolojik geçmişin yeniden kurgulanması mümkün olmuştur. Elde edilen bulgular ve sonuçlar doğrultusunda 2022 yılı içerisinde "Doğal ve Kültürel Mirasın Paleo-Kuleönü Gölü'ndeki İzleri, 50 Bin Yılın Öyküsü" başlıklı interdisipliner çalışma kitabı yayınlanmıştır (Şenkul-Hürmüzlü 2022). Seleukeia Sidera antik kenti paleoekoloji çalışmaları, Doç. Dr. Çetin Şenkul yönetiminde bir ekiple, Süleyman Demirel Üniversitesi Anadolu

Resim 5: Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları (Seleukeia Sidera Kazı Arşivi)

Kuvaterner Uygulama ve Araştırma Merkezi iş birliği ile yapılmaktadır.

Seleukeia Sidera tiyatrosu ile ilgili ilk kazı çalışmaları Isparta Müzesi tarafından 1985-1987 yılları arasında başlamıştır (Kaya 1999). Bahsi geçen yıllarda bir kısmı, 2021-2022 yıllarında neredeyse tamamı açığa çıkarılan *scene* ile bütünleşmiş yarım daire planlı yapının, benzer bir örneği Perge'de karşımıza çıkan bir *nymphaion* olduğu anlaşılmaktadır (Mansel 1975: 371, Taf. 69: 2, 70: 2; Özdzibay 2012: 127). Anadolu dışında da benzer plan özellikleri gösteren örnekleri Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletlerinde de bulunur. İspanya'da MS erken 1. yüzyıla tarihlendirilen Italica Tiyatrosu ve MS 4. yüzyıla tarihlendirilen Regina Tiyatrosu *scene* ön cephesinde yer alan *nymphaion* ve *scenefrons* geçişi sağlayan girişleri açısından Seleukeia Sidera Tiyatrosu ile benzerlik göstermektedir (Sear 2006: 272-273). *Scene-nymphaion* konservasyon çalışmaları 2021 ve 2022 yıllarında Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. Konservasyon çalışmalarında koruma müdahalesi yapılmadan önce mevcut sorunların nedenleri tespit edilmiş ve analiz edilerek bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir. *Scene-nymphaionda* strüktürel sorunlar (taşıyıcı sistemdeki bozulmalar), malzeme problemleri (yapısal malzeme kaybı), biyolojik problemler (yosunlanma, liken, alg oluşumu) ve fiziksel birikmeler (doğal şartlarda biriken toprak) tespit edilerek bu doğrultuda çalışmalara başlanmıştır. Bahsi geçen sorunların çözülmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapıda kullanılan orijinal harç Ticemlabs İstanbul Malzeme ve Koruma Laboratuvarı'nda analiz edilmiş, konservasyon çalışmalarında kullanılacak harç bu doğrultuda bire bir hazırlanmıştır. Konservasyon çalışmaları, harçlı capping, kuru capping ve derz tamiri olarak gerçekleştirilmiştir (Fig. 4).

Seleukeia Sidera kazı çalışmaları kapsamında Somut Olmayan Kültürel Miras çalışmaları bölgenin etnografik yapısının çıkarılması açısından önemlidir. Bu çalışmalar sırasında kaynak kişilerin aktarımları kayıt altına alınarak geleneksel uygulamalar belgelenmektedir. Isparta'nın kırsal alanlarında tespit edilen doğa ile uyumlu günlük yaşam biçimleri, gelenekler, inançlar, ritüeller ile sosyal ve ekonomik organizasyonların değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Fig. 5).

Seleukeia Sidera antik kentinde sürdürülen interdisipliner çalışmalar, kentin Demir Çağı'ndan Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar devam eden kesintisiz yerleşim sürecinde insan-çevre etkileşimi, bölge ekonomisi ve yerleşim şablonlarının anlaşılmasında çok yönlü veriler sunmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Hierok. Synek.

Hieroclis Synecdemus, Hieroclis Synecdemus et notitiae Graecae episcopatum. G. Parthey (Ed.), Amsterdam 1967.

Ptol. Geog.

Claudius Ptolemaeus Geographia / Γεωγραφικὴ ὑφήγησις, C. F. A.

Modern Kaynaklar

Belke, K. – N. Mersisch

1990 *Tabula Imperii Byzantini 7, Phrygien und Pisidien*. Wien.

Bracke, H.

1993 “Pisidia in Hellenistic Times, Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)”, M. Waelkens (eds.), *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 5: 15-35.

Cohen, M.G.

1996 *Hellenistic Settlements in Europe, The Island, and Asia Minor*, Oxford.

Darrouzès, J.

1975 “Listes piscopales du concile de Nicée (787)”, *Revue des études Byzantines*, 33: 5-76.

Drew-Bear, T. – G. Labarre

2002 Les trois statues de la Concorde à Antioch de Pisidie. *Epigraphica Anatolica*, 34: 71-92.

Hürmüzlü, B.

2015 “Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları”. *Colloquium Anatolicum* 14: 168-184.

Hürmüzlü, B. – G. Kaşka – M. Fırat

2015 “Geç Antik Dönem'de Konana (ὁ Κονάνης, Ἰουστινιανούπολις)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36: 25-46.

Hürmüzlü, B. – M. Ayaşan – U. Hecebil – B. Sönmez – H. Köker – T. Schenk – İ. Köker-Atav

2017a “Seleukeia Sidera Antik Kenti Yüzey Araştırması Sonuçları”, *ANMED* 15: 233-242.

Hürmüzlü, B. – B. Sönmez – M. Ayaşan

2017b “Seleukeia Sidera Antik Kenti 2016 Yılı Yüzey Araştırması Sonuçları”, *AST* 35(1): 247-254.

Hürmüzlü, B.

2020 “Preliminary Report on a Bone Workshop in Seleukeia Sidera, Metallurgica Anatolica”, H. G. Yalçın – O. Stegemeier (eds.), *Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı*: 271-274.

Hürmüzlü, B. – Sönmez, B. – Atav-Köker, İ.

2020 “Seleukeia Sidera Antik Kenti Üretim Faaliyetleri Hakkında Ön Değerlendirmeler”, A. Mörel – G. Kaşka – H. Köker – M. Kaşka – M. Fırat, – S. O. Akgönül (eds.), *Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Pisidia Araştırmaları II*: 140-153.

Hürmüzlü, B. – B. Sönmez, – A. Mörel – G. Kaşka

2021 “Seleukeia Sidera'da Geç Antik Dönem Hakkında Ön Sonuçlar”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54: 339-361.

Hürmüzlü B. – B. Sönmez

2021 “A New Member of the Late Roman D Koiné? A New Red-Slipped Pottery Group Found at Seleukeia Sidera”, *OLBA XXIX*: 349-361.

Hürmüzlü B. – B. Sönmez – A. Mörel – G. Kılınç – H. Uslu

2022 “Paleo-Kuleönü Gölü Çevresi Antik Dönem Yerleşimleri”. Ç. Şenkul – B. Hürmüzlü (eds.), *Doğal ve Kültürel Mirasın Paleo-Kuleönü Gölü'ndeki İzleri: 50 Bin Yılın Öyküsü*: 207- 247.

Kaşka, G.

2022 “Paleo-Kuleönü Gölü ve Çevresi: Tarihsel Süreç”, Ç. Şenkul – B. Hürmüzlü (eds.), *Doğal ve Kültürel Mirasın Paleo-Kuleönü Gölü'ndeki İzleri: 50 Bin Yılın Öyküsü*: 197-205

Laflı, E.

2002 “Notes On The History Of Seleuceia Sidera In Pisidia (South-Western Turkey) Second Preliminary Report On The Inscriptions”, P. Freeman – J. Bennett – Z. T. Ziema – B. Hoffmann (eds.), *Limes XVIII, Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman*: 313-326.

Mansel, A.M.

1975 *Die Nymphaeen von Perge. Ist Mitt* 25: 367-372.

Mörel, A.

2020 “Seleukeia Sidera'da Tarımsal Üretimin Arkeolojik Kanıtları”, A. Mörel – G. Kaşka – H. Köker – M. Kaşka – M. Fırat – S.O. Akgönül (eds.), *Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Pisidia Araştırmaları II*: 50-69

Özdizbay, A.

2012 *Perge'nin M.S. 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, Adalya Supp. 10.

Schenk, T.

2020 “Archaeologische Prospektionen in Seleukeia Sidera und der Versuch, Produktionszentren zu bestimmen”, A. Mörel – G. Kaşka – H. Köker – M. Kaşka – M. Fırat – S.O. Akgönül (eds.), *Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Pisidia Araştırmaları II*: 154-165.

Sönmez, B.

2022 *Seleukeia Sidera Antik Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi Seramik Üretimi ve Ticari İlişkiler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenkul – Hürmüzlü

2022 *Doğal ve Kültürel Mirasın Paleo-Kuleönü Gölü'ndeki İzleri: 50 Bin Yılın Öyküsü*.

Tscherikower, V.

1927 *Die Hellenistische Stadtegründungen von Alexander der Grossen bis auf die Römerzeit*. Leipzig.

Tütüncü, E. – Köker, H.

2022 “Sikkeler Işığında Klaudio Seleukeia ‘Sidera’”, Ç. Şenkul – B. Hürmüzlü (eds.), *Doğal ve Kültürel Mirasın Paleo-Kuleönü Gölü'ndeki İzleri: 50 Bin Yılın Öyküsü*: 249-261.

Bilge Hürmüzlü – Burak Sönmez – Semih Togan

ENSTİTÜMÜZÜN OLAĞAN GENEL KURUL TOPLANTISI 18 MAYIS 2022 TARİHİNDE GERÇEKLEŞMİŞTİR.

TEBE Olağan Genel Kurulu İstanbul Üniversitesi Rıdvan Çelikel Müzesi'nde 18 Mayıs 2022 Çarşamba günü 14:00'da gerçekleşmiştir. Gündem maddesi gereği Yönetim Kurulu ve Denetleme Kurulu seçimi yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre 3 yıl görev alacak olan üyeler belirlenmiştir.

YÖNETİM KURULU

Prof. Dr. Necmi Karul (Başkan)
Doç. Dr. Meltem Doğan-Alparslan (Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu (Sayman)
Prof. Dr. Sedef Çokay-Kepçe (Genel Sekreter)
Prof. Dr. Zeynep Koçel-Erdem (Üye)

DENETLEME KURULU

Doç. Dr. Eylem Özdoğan
Prof. Dr. Oya Yağız
Doç. Dr. Emre Erten

TEBE'NİN YENİ ÜYELERİ

ASLİ ÜYELER

Doç. Dr. Emre Erten (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Bahar (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Işıklı (Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üy. Önder İpek (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üy. Eric Iuc Jean (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Kenan Eren (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üy. Ali Çifçi (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Merih Cevdet Erek (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

MUHABİR ÜYELER

Dr. Öğr. Üy. Selin Önder
Araş. Gör. Dr. Armağan Tan
Araş. Gör. Tolga Pelvanoğlu
Araş. Gör. Yasin Gökhan Çakan

ALİ DİNÇOL BURSU

Kendale Hecala'da Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem Tabakalarında Açığa Çıkan Ahşap Kalıntılarının Antrakolojik Yöntemle Tür Tespiti

Giriş

Zamandan bağımsız bir şekilde, her mekân her tür toplumsal örgütlenme biçiminin (yerleşik, göçer vb.) birbirleriyle veya başkalarıyla kurdukları ilişkilere ev sahipliği yapmaktadır. Böylece bireylerin hareketleri ve yarattığı ilişkiler bir mekânın belleğine işlenir ve bir birikim halinde ilerler. Bu bellek bir mekâna bir kimlik yükleyerek mekânda varlık gösteren toplumsal örgütlenme biçiminin hareketleriyle şekillendiğinden, süreçsel ve dinamikdir. Arkeolojik maddi kültür kalıntıları da bu bellek ve mekân arasında bir medya işlevi gördüğünden, bir mekânın belleğinde meydana gelen devamlılık ve değişimi belirlemede ölçüt olarak kullanılmaktadır. Bu medya aracılığı ile belleğe kaydedilen devamlılık ve değişimin hangi koşullarda şekillendiği, hangi koşullarda çevresel ve iklimsel yaptırımlardan etkilendiği ve hangi bireysel davranışların bir sonucu olduğu hissedilebilir ritimlerle yorumlanabilmektedir.

Bu çalışma, gelişmiş karmaşık toplumların öncüsü sayılan Neolitik Çağ'ın çanak-çömlekli sürecini temsil eden Geç Neolitik ve ardılı Erken Kalkolitik dönemlerde Yukarı Dicle Havzası'nda Ambar Çayı kenarında bir bellek oluşturan Kendale Hecala'da çeşitli mimari bağlamlarda açığa çıkarılan ve oldukça iyi korunarak günümüze değin ulaşabilen ağaç kalıntılarının tür saptamasını ve buna bağlı olarak bölgede bahsi geçen dönemlerde varlık gösteren bitki örtüsünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Aynı amaç doğrultusunda Kendale Hecala'da ısınma, pişirme ve üretim gibi etkinliklerde odunun kullanımı ve tercih edilen türü belirlenmiştir. Yerleşimdeki bitki örtüsünün bağlamsal çeşitlilikteki zenginliğini saptamanın yanı sıra yerleşim sakinlerinin işleve yönelik tercihi ve tedarik etme süreci işlevsel, kültürel, teknolojik ve çevresel açıdan irdelenecektir. Böylece bir doğa bilimi olan antrakoloji sayesinde Kendale Hecala'nın Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik dönem sakinlerinin çevre ile olan etkileşimlerine antropolojik bir perspektif kazandırılacaktır.

Geçmişte kullanılan ahşap kalıntılarının tür tespiti, ilgili dönemin bitki örtüsü hakkında veri elde etmede önemli bir potansiyele sahiptir. Dolaylı bir biçimde ise ahşap kalıntılarının tür tespitinin sosyo-kültürel yansımaları olarak tarım ve hayvancılık gibi iki temel olguyu arka planda beslemektedir. Söz konusu yaşamsal olgular geçmişte varlık göstermiş yerleşik ya da yarı-yerleşik toplumsal örgütlenme biçimleri içerisinde kendine yer bulmuş bireyler topluluğu için

her zaman hayati bir öneme sahip olmuştur (Kabukcu, 2017; Aurenche vd., 2001). Benzer bir şekilde, tarım ve hayvancılık herhangi bir sosyo-politik (topluluk, toplum, devlet, imparatorluk ve uygarlık) yapılanmanın var olduğu yaşam alanı içerisinde de vazgeçilmez özneler olmayı sürdürmüş görünmektedir (Sinopoli, 1994; Rosenzweig, 2016; Widell, 2013).

Kendale Hecala'da Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem

Kendale Hecala, Diyarbakır ili Kocaköy ilçesinin yaklaşık 5 km batısında Ambar Çayı'nın doğu kıyısında yer alan küçük ve düz bir höyüktür. 2018-2021 kurtarma kazılarında ele geçen seramikler, yontmataş ögeleri ve radyo karbon sonuçları Kendale Hecala'nın Geç Neolitik, Erken Kalkolitik ve Orta Çağ'da küçük bir köy olarak kullanıldığını göstermiştir (Ökse, 2021; Ökse vd., 2020; Can ve Çiftçi, 2023).

Geç Neolitik dönem mimarisi çoğunlukla taş temelsiz ve dökme balçıkla (*pisé*) inşa edilen duvarlarla temsil edilmektedir. Erken Kalkolitik dönem mimarisine benzer bir şekilde bazı duvarlar *pisé* tekniği ile

yapılmış dış payandalarla desteklenmiştir. Yapıların çoğunlukla sıkıştırılmış toprak tabanlı ve çoğunlukla tek odalı inşa edildiği bu dönem yapılarında birden fazla mekâna sahip binalar da açığa çıkarılmıştır.

Erken Kalkolitik döneme ait yapılar çoğunlukla ince taş temeller üzerine kerpiç ile yükseltilmiş binalarla temsil edilmektedir. Zayıf taş duvarlara sahip binaların çoğu dış payandalarla desteklenmiştir. Bazı yapıların korunan taş duvarları arasında ahşap kalıntıları tespit edilmesi, yapım tekniği bağlamında belirli aralıklarla taş duvarın ahşap hatıllarla desteklenmiş olduğunu düşündürmektedir. Dörtgen planlı tasarlanmış bu yapılar en az iki odadan oluşmaktadır. Yapılarda merkezi konumda bulunan bir ya da karşılıklı iki ahşap dikme yuvası, üst yapıyı destelemek amacıyla kullanılmış olmalıdır. Binaların çoğu farklı tabakalarda aynı plan, yön ve düzene bağlı kalınarak inşa edilmiş, bazılarında alt tabakanın bazı duvarları yenilenerek kullanılmıştır.

Kendale Hecala Çevresel Özellikleri

Günümüzde meşe orman kuşağının kenarında yer alan Kendale Hecala'nın çevresindeki ekilebilir alanlarda yağmura dayalı tarım ile büyükbaş hayvancılık yapılabilmektedir. Nitekim, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi için bitki örtüsü başta olmak üzere toprak yapısı, sıcaklık, yağış miktarı gibi çeşitli faktörlerin önceden hazır olması gerekmektedir. Bu bağlamda Diyarbakır Ovası'nın bittiği ve dağ eteklerinin başladığı konumda yer alan yerleşimi çevreleyen ve bölge halkının Warê Gamo, Warê Boro, Warê Şêro

gibi isimlendirdiği tepeler ve düzlük alanların varlığı, toprağın zengin yapısı ve yeterli yağış düzeyi, yerleşim sakinlerine hem tarım hem de hayvancılık için uygun bir ortam sunmaktadır.

Ahşap Kalıntılarının Bağlamı

Kendale Hecala'da 2020-2021 kazı sezonlarında açığa çıkarılan ve mevcut veriler ışığında taşıyıcı sistemin bir parçası olarak kullanıldığı düşünülen ahşap kalıntıları taş duvarlarının alt ve üst sıralarının arasında, yapı tabanları üzerinde, sokak dolgusunda, tavan enkazı içerisinde ve kapıyı ya da çatıyı ayakta tutan dikme yuvaları içerisinde tespit edilmiştir. Bununla birlikte ocak çevrelerinde kül dolgu içerisinde bulunan yanmış ahşap parçaları, bunların yakacak olarak da kullanıldığını göstermiştir.

Yöntem

Ahşap kalıntılarına yönelik çalışmalar numune toplama, koruma altına alma ve analiz süreci olmak üzere üç farklı aşamada gerçekleştirilmiştir. En az 2 cm³ boyutunda 24 örneğin toplama sürecinde güneş ışınlarından etkilenmeyecek bir ortam oluşturulmuş, temiz aletler ve eldiven kullanılmıştır. Örneklerin dağılması ve kırılmasını önlemek amacıyla farklı materyaller kullanılarak paketlenerek İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi laboratuvarına gönderilmiş ve Prof. Dr. Ünal AKKEMİK tarafından incelenmiştir. Analiz sürecinin tamamlanmasının ardından elde edilen mikroskobik görseller Ahşap Anatomisi Atlası olarak yayınlanan kitaplar içerisinde yer alan görseller ile karşılaştırılıp tür saptaması yapılmıştır.

Tablo 1: Kendale Hecala'da açığa çıkan ve ağaç tür tespiti tamamlanan örnekler

Lab No.	Numune Kodu	Bağlam	Ağaç Türü
KH-1	H7-0048-A-1	Dolgu toprak	Söğüt/Kavak
KH-2	H7-0144-A-1	Oda zemini	Söğüt/Kavak
KH-3	H7-0171-A-1	Oda zemin toprağı	Söğüt/Kavak
KH-4	H7-0171-A-2	Oda zemin toprağı	Meşe
KH-5	H7-0171-A-3	Oda zemin toprağı	Kırmızı meşe
KH-6	H8-0052-A-1	Ahşap dikme yuvası	Söğüt/Kavak
KH-7	H8-0053-A-1	Ahşap dikme yuvası	Söğüt/Kavak
KH-8	H8-0206-A-1	Taş platform içi	Kırmızı meşe
KH-9	I8-0146-A-1	Taş duvar içi	Meşe
KH-10	I8-0162-A-1	Sokak zemini	Söğüt/Kavak
KH-11	I8-0177-A-1	Oda tabanı	Karaağaç
KH-12	J8-0160-A-1	Balçık duvar içi	Söğüt/Kavak
KH-13	J8-0311-A-1	Sokak zemini	Karaağaç
KH-14	K8-0130-A-1	Sokak zemini	Dişbudak
KH-15	K8-0279-A-1	Balçık duvar içi	Dişbudak
KH-16	L7-0085-A-1	Sokak zemini	Söğüt/Kavak
KH-17	L9-0079-A-1	Dolgu toprak	Dişbudak

Analiz Sonuçları

Örneklerden yedisi tanımlamaya elverişli olmamış, 17 adedinin ağaç türü saptanmıştır (Tablo 1).

Değerlendirme ve Sonuç

Yapılan ahşap türü analiz çalışmaları Kendale Hecala sakinlerinin çoğunlukla söğüt/kavak, meşe, dişbudak ve karaağaç gibi ağaç türlerini tercih ettiklerini göstermektedir. Yerleşim içerisinde özellikle sulak yerlerde yetişen söğüt/kavak ağacı farklı bağlamlarda sıklıkla tercih edilmiştir. Buna göre, Ambar Çayı'nın yaklaşık 120 doğusunda yer alan Kendale Hecala sakinleri Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlerde ağaç ve kereste ihtiyacını daha çok Ambar Çayı'ndan karşılamıştır. Analiz edilen örnekler içerisinde bölge dışından herhangi bir tür saptanmamıştır.

Kaynakça

- Aurenche, O. – Galet, P. – Régagnon-Caroline, E. – Évin, J.
2001 “Proto-Neolithic and Neolithic Cultures in the Middle East—the Birth of Agriculture, Livestock Raising, and Ceramics: A Calibrated 14C Chronology 12,500-5500 cal BC”. *Radiocarbon*, 43(3), 1191-1202.
- Can, Ş. – Çiftçi, Ş.
2023 “Kendale Hecala on the Ambar Çay in the Upper Tigris Region: The First Preliminary Report on the 2018-2019 Excavations”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 30(1): 39-64.

Kabukçu, C.

- 2017 “Woodland vegetation history and human impacts in south-central Anatolia 16,000–6500 cal BP: Anthracological results from five prehistoric sites in the Konya plain”. *Quat. Science. Reviews* 176: 85–100.
- Rosenzweig, M.S. (2016). “Cultivating Subjects in the Neo-Assyrian Empire”. *Journal of Social Archaeology* 16(3), 307-334.
- Sinopoli, C.M. (1994). “The Archaeology of Empires”. *Annual Reviews Anthropology* 23, 159-180.
- Ökse, A.T. (2021). “Ambar Dam Salvage Excavations in 2018-2020: Ambar Höyük, Gre Filla and Kendale Hecala”. *Archaeology of Anatolia Volume IV: Recent Discoveries (2019-2020)* (Eds. S. R. Steadman ve G. McMahon), Newcastle: Cambridge Scholars Press, 4-20.
- Ökse, A.T. – Konak, A. – Yurt, V. (2020). “Ambar Barajı - Ambar Höyük, Gre Filla (Ambar I) ve Kendale Hecala 2018 Kazısı”, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 299-313.
- Widell, M. (2012). “Sumerian Agriculture and Land Management”. H. Crawford (Ed.), *The Sumerian World*. London: Routledge, 55-67.

Şakir Can

Geç Antik Dönem’de Küçük Menderes (Kaystros) Vadisi ve Çevresinde Kentleşme

Değerli bilim insanımız Prof. Dr. Ali M. Dinçol anısına verilen ve 2014 yılından itibaren bir gelenek haline gelen Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü araştırma bursu, her yıl bir araştırmacının yüksek lisans ya da doktora tez çalışmasına maddi destek sağlamaktadır. 2022 yılı TEBE Prof. Dr. Ali M. Dinçol bursunun, tarafımda hazırlanan “*Geç Antik Dönem’de Küçük Menderes Vadisi ve Çevresinde Kentleşme*” başlıklı doktora tezime verilmesi beni oldukça mutlu etmiştir. Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü’nün kıymetli yönetim kurulu ve komisyon üyelerine tezime sağladıkları destek ve gösterdikleri teveccüh için teşekkür ediyorum. Doktora tez çalışmalarına veri sağlamak amacıyla, 2019-2022 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nden alınan izin ile Küçük Menderes Vadisi’nde yüzey araştırmaları yapma imkânı buldum. Bakanlığımıza ve Genel Müdürlüğümüze sağladıkları olanak için teşekkür etmeyi borç bilirim. Ayrıca çalışmamama fikir ve tecrübeleriyle pek çok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle Geç Antik Dönem’i konu edinen lisans derslerinden itibaren dönemi merak etmemi sağladığı için, danışmanım sayın Prof. Dr. Binnur Gürler’e teşekkür ediyorum. Ödemiş Müzesi Müdürü Feride Kat’a, Prof. Dr. Veli Sevin’e ve Prof. Dr. Necla Arslan Sevin’e, Ödemiş Müzesi’nde sıkça toplanarak yaptığımız Küçük Menderes Vadisi arkeolojik mirası hakkındaki görüşmelerimiz için her birine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Engin Akdeniz, Doç Dr. Suna Çağatay’a, yüzey araştırmalarım sırasında köylerde yardımlarını esirgemeyen yerel ahaliye, doğrudan ve dolaylı olarak çalışmalarına katkı veren herkese teşekkürlerimi sunarım.

Giriş

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Doktora programında hazırladığım, doktora tez çalışmasının amaç ve kapsamı bu yazıda kısaca tanıtılmıştır. Çalışma iki ana konuyu ele almaktadır. İlki, bir tarımsal üretim merkezi olarak ve ekonomik açıdan avantajlı koşulları ile Küçük Menderes Vadisi’nin Antik Dönem’deki sosyo ekonomik koşullarının açıklanmasıdır. Küçük Menderes Vadisi, verimli tarım arazileri ve bol su kaynakları ile erken dönemlerden itibaren yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Ephesos yakınlarındaki Çukuriçi ve Torbalı-Metropolis yakınlarındaki Dedecik höyükleri, Geç Neolitik Dönem’e tarihlenen erken tabakaları ile bölgedeki en erken yerleşimlerdir (Meriç 2009: 30).

Küçük Menderes Vadisi tarımsal üretim açısından avantajlı su kaynakları ve alüvyon ova dışında, Ephesos

Limanı’ndan son bulan antik yol güzergahları ile de oldukça önemli avantajlara sahiptir. Doğudan gelerek Ege kıyısında son bulan bu yol, en azından II. Binden itibaren kullanılmakta ve uzak mesafeli ticaret ağının önemli bir parçası olmalıdır. Vadinin Antik Lydia ve İonia arasında yer alması, bu bölgelerdeki kentleri, özellikle de Sardeis ve Ephesos kentlerini birbirine bağlayan yol ağlarının Küçük Menderes Vadisi’nden geçmesi anlamına gelir. Tire Mehmetler köyünde bulunan ve Pergamon Krallık Dönemi’ne tarihlenen bir mil taşı, Hellenistik Dönem’de Sardeis ile Ephesos arasında düzenli bir yol ağının var olduğunu ve bu yolun bir kısmının Tire üzerinden Ephesos’a bağlandığını kanıtlamıştır (Keil ve Premerstein, 1914: 85; Meriç vd. 1981: no 3601).

Bölgede Tunç Çağı’ndan, Bizans Dönemi’ne (13. yy) dek devam eden kale ve kule inşaatları, bölgeden geçen ulaşım ağlarının denetlenme çabasını göstermektedir. Güvenlik açığının ortaya çıktığı kritik dönemlerde, Küçük Menderes Vadisi’nden geçen stratejik bölgelerarası yol ağının denetim altına alınması gündeme gelmiştir.

Bölgede yaptığımız yüzey araştırmalarında, Hellenistik Dönem’e tarihlediğimiz yeni savunma yapıları tespit edilmiştir. Özellikle vadiyi güneyde en uçta denetleyen, Germencik ilçesi Dampınar köyü ile Tire ilçesi Küçükale arasındaki Kartal Dağı’nda tespit edilen Hellenistik Kale, iyi korunmuş duvar örgüsü ile dik kat çekicidir (Özkan 2022a). Kartal Dağı Hellenistik Kalesi, bölgede çok sayıda benzer örneği bulunan, Hellenistik Dönem’de tesis edilmiş geniş bir güvenlik koridorunun parçasıdır. Ephesos ve teritoryumunu güvenlik çemberine alan çok sayıdaki savunma yapılarından biridir (Meriç 2009: 133-134).

Bölgedeki yüksek tarım ekonomisini anlamaya yardımcı olacak önemli bir unsur *villa rustica* organizasyonudur. Erken Roma Dönemi’nden itibaren bölgede Roma modelli bir üretim merkezi olarak tesis edilen *villa rusticaların* yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Hypaipa teritoryumunda yer alan *villa rusticalar* tez kapsamında çalışılmıştır. Kırsalda Roma kültürünün yerleşmesine de aracılık eden villalarda, Roma kültürünün en önemli göstergelerinden biri olan hamamların da inşa edildiği saptanmıştır. Villalar dönemin mozaik sanatını anlamak açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Kırsalda geniş toprak sahibi aristokratlar, sipariş verdikleri zemin mozaikleri ile diğerleri ile aralarındaki mesafeyi vurgulamışlar, dekorasyon eliyle prestij inşa etmişlerdir. Aynı *villa rusticalarda*, Hristiyanlıkla ilgili objelerin ele geçmesi, dini ve

kültürel açıdan dönüşümü tartışma imkânı vermiştir. Hypaipa teritoryumunda yer aldığını önerdiğimiz, Ödemiş Hürriyet Mahallesi'nde açığa çıkarılan *villa rustica*da ele geçen bir pişmiş toprak ampulla, bu açıdan önemlidir.

Bölge antik yazarlar tarafından da ifade edildiği üzere, zeytinyağı ve şarap üretiminde önemli bir merkezdir. Anılan *villa rustica*larda ağırlıklı bu iki ürünün üretildiği önerilmiştir. Doğu Akdeniz'de kırsal yerleşimlerde MS 4. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasındaki canlanma, Küçük Menderes'te de gözlemlenmektedir. Kırsal üretimle refah seviyeleri artan aristokratlar, konutlarında yeni donatılar ekleme imkanı bulabilmişlerdir. Bölgedeki kırsal yerleşimlerin gelişimi imar faaliyetlerinin artması ile de anlaşılmaktadır. Bazı kırsal yerleşimler birden fazla hamam yapısına sahip olması ile dikkati çekmektedir. İzmir'in Kiraz ilçesi, Kaleköy mahallesinde yer alan bir Roma/Geç Antik hamam yapısı bu bağlamda tez kapsamında incelenmiştir (Özkan 2022b).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde düzenli ve büyük kapasiteli limanlar, ulaşım ağlarında iyileşme ticaretin gelişimini sağlamıştır. Bu gelişmeler, kırsal yerleşimlerin canlanmasına etki yapar. Altyapıda sağlanan gelişmeler, limanlar ile iç kesimleri birbirine bağlayan ticari koridorun kapasitesini artırmıştır. Eski Çağ boyunca kara taşımacılığının nehir veya deniz taşımacılığından çok daha pahalı olsa da geniş karayolu ağı, tüccarlara şimdiye kadar erişilemeyen alanlara nispeten düşük bir maliyetle ulaşma imkânı sağlamış olmalıdır (Flohr 2014: 2341). Kullanışlı limanlar ile verimli art alana sahip kentler, Roma dünyasında güçlü ekonomileri ile öne çıkabilmiştir. Tarımsal artı ürün ticarete zenginliğin önemli bir faktörüdür. Özellikle kırsalda toprak sahibi aristokratların zenginliği tarımsal üretim ve pazar imkânlarına bağlı olarak artış göstermiştir (Bang 2008: 157). Tüm bu gelişmeler çok sayıda kırsal yerleşimin bulunduğu Küçük Menderes Vadisi için büyük avantajlar sağlamış olmalıdır. Arkeolojik ve epigrafik veriler, çeşitli mimari yapıları ile bölgedeki kırsal yerleşimlerin altıncı yüzyıla dek gelişim içerisinde olduğunu gösterir.

Tez çalışmasının diğer hedefi, Küçük Menderes Vadisi antik yerleşimlerinin Geç Antik Dönem'deki dönüşümünü irdelemektedir. MS 3.-7. yüzyıllar arasında Roma kentleri pek çok farklı katalizörün bir araya gelmesi ile dönüşmüştür. Çalışma bu dönüşüme etki eden faktörleri bölge özelinde tartışarak açıklamayı amaçlamaktadır. Bölgede arkeolojik araştırmaların yapıldığı Ephesos, Hypaipa, Metropolis, Palaiapolis kentlerinin mekânsal dönüşümü ele alınmıştır. Ayrıca önceki dönemlerde ve bu tez çalışması için yürütülen yüzey araştırmalarında elde edilen bulgular yardımı ile kırsal yerleşimler değerlendirilmiştir.

Geç Antik Dönem'de Roma, kilise ile eklemlenerek yeni bir kimliğe bürünmüştür. Hristiyan imparatorların yönetimi, kuşkusuz imar politikalarında yeni öncelik ve hassasiyetler meydana getirmiştir. Kilise kent planlamasında Geç Antik Dönem'de giderek en önemli mimari mekân haline gelir. Hristiyanlaşan topluma uygun Hristiyan değerlere ilham veren kent planlaması üretilmeye çabalanır. I.Theodosius, Roma kentlerinin Hristiyan kimliğe bürünmesinde önemli faktörlerden biridir. Kendisinin uygulamaya başladığı Hristiyanlık lehine imar politikaları, sonraki süreçte klasik kent peyzajında önemli dönüşümlere sebep olacaktır. Tapınakların terk edilip kapatılması yönündeki emirnameleri, zaten bir yüzyıldır varlığı hissedilir oranda artmakta olan Hristiyanlığın yolunu tamamen açmıştır. Codeks Theodosius'ta imparatorların idaresi altındaki tüm kesimlere açıkça Hristiyan dininin tek ve gerçek din olduğu vurgulanmıştır (Theodosius Cod. 16. 1. 2).

Theodosius yasaları ile tapınaklar kapatılmışsa da, kent dokusunun değişimi ve dini geçiş, bölgeden bölgeye hatta kentler özelinde değişkenlik göstermektedir. İmparatorluk homojen bir toplumsal yapıda değildir. Hristiyanlar arasında dahi itikat açısından derin görüş ayrılıkları varken, toplumun Hristiyanlaşma sürecinde Hristiyan imparatorlardan farklı düşünen yerel topluluklar olmuştur. Örneğin MS 4. yüzyıl sonunda tapınak onarımlarının yasaklanmasının ardından, 399/400 yıllarında Roma kentinde bir tapınak restorasyonu söz konusudur (Lavan 2021: 424). MS 4. yüzyılda bir kaynakta, Aleksandreia'da özel ve kamusal olmak üzere toplamda 2. 478 tapınak yer aldığından söz edilir (Saradi, 2006: 355). Bir başka örnek Ephesos'tan gelir. Constantinopolis'in ünlü patriği Chrysostomos, 401 yılında bir soruşturma kapsamında Ephesos'a gelir. Pagan geleneklere karşı sert tavırları ile bilinen Chrysostomos önemli ölçüde Ephesos'un pagan geleneklerini terk etmesinde etkili olur. O tarihe kadar yani beşinci yüzyılın başına kadar, kilise mensupları Ephesos Artemis Tapınağı'nı görmezden gelmiş gibidir. Patriğin kente ziyareti, Artemis'in ünlü tapınağına karşı bir hareketi teşvik eder (Benndorf, 1906:103-104).

Geç Antik Dönem kamu yapıları ile donatılmış klasik *polis*in son evresidir. Hristiyanlığın yaygınlaşması, elitlerin Hristiyan değerlere uygun imar faaliyetlerine destekleri, *polisi* var eden siyasal kurumun giderek ortadan kalkması ile çeşitli kamu yapılarına sahip antik *polisi* ortadan kaldırır. Çalışmada bu dönüşüme etki eden faktörler Küçük Menderes Vadisi yerleşimleri odağında yorumlanmaktadır. Ephesos eyalet başkenti olarak uzun süre kamusal mimari ile imajını ve *polis* olarak köklü geçmişini vurgulama imkanı bulmuşken, bölgedeki diğer orta ve küçük ölçekli

yerleşimlerin kamusal mimarisinin sürekliliği mümkün olmamıştır.

Bölgede Geç Antik Dönem’de inşa edilmiş kiliseler tez kapsamında incelenmiştir. Özellikle İzmir’in Beydağ ilçesinde yer alan Palaiapolis kentinde yer alan kilise, mimari ve küçük buluntuları ile ilk kez değerlendirilmiştir. Palaiapolis yerleşiminin çekirdeği, bir höyük üzerindedir. Bu höyük üzerinde bazı mimari parçalardan yola çıkarak Roma Dönemi’nde tapınak inşa edildiği önerilebilir. Geç Antik Dönem’de olasılıkla bu tapınak yerini kiliseye bırakır.

Yüzey araştırmaları sırasında kırsalda inşa edilen kiliselere de belgelenmiştir. Kartal Dağı’nın kuzey ve güney eteklerinde tespit edilen iki kilise, Ephesos territoryumunun Hristiyanlaştırılma projesinin alâmetifarıkası olarak yorumlanmalıdır. Iustinianus döneminde Küçük Asya’da seksen bin pagana din değiştirmekle ünlenen başpiskopos Ioannes, aslında MS 6. yüzyıla değin pagan nüfusun yoğunluğunu gözler önüne sermektedir (Benndorf 1906: 104; Saradi 2006: 357). Ioannes, 542 civarında Küçük Asya’nın Hristiyanlaştırılma projesi için yola çıkar. Misyonerlik faaliyetlerini on yıl kadar Lydia, Karia ve Phrygia kırsalında sürdürür. Bu bölgelerde çok sayıda tapınağı yıktırır ve 99 yeni kilise ve 12 manastır inşa ettirir (John Bishop of Ephesus, Ecclesiastical H: 159-160). Kartal Dağı kiliseleri, imparatorluk ile kilisenin ortak hareket ederek, inşa ettikleri yeni toplumsal yapıya uygun mekânlar olarak Ephesos kırsalında yerlerini almıştır.

Bölgedeki yerleşimlerin Proto Byzantik kentlere dönüşmesine etki eden diğer önemli etmen, deprem felaketleridir. Yaşanan büyük ölçekli depremler, kamusal mimarinin korunması veya terk edilmesinde yol ayrımını hızlandırmıştır. Ephesos eyalet başkenti olarak klasik mimariyi sürdürebilirken, bölgedeki diğer yerleşimlerin bunu başaramadıklarına dair izlenim edinilmiştir. İmparatorluk Dönemi’nde küçük ve orta ölçekli bir Roma kentinin tipik kamu yapısı tiyatrolar, altıncı yüzyılda çoğu yerde terk edilir. Bazı kentlerde ise tiyatrolar üzerinde şapeller inşa edilerek, asıl işlevi dışında kullanılmıştır. Konuya dair bir örnek Side’den gelir. Side tiyatrosunda inşa edilen şapel, muhtemelen Hristiyanlara karşı kovuşturma sürecinde şehit edilen yerli bir Hristiyan anısına düzenlenmiştir (Claude 1969: 74). Benzer bir durum gymnasiumlar için geçerlidir. Klasik değerlerin yeni kuşaklara aktarıldığı gymnasium türü mekanlar, Hristiyanlaşan toplum içerisinde yer bulamaz. Eyalet başkenti Ephesos’ta Liman Gymnasiumu’na ait parseller Geç Antik Dönem’de sivil konutlar tarafından işgale uğramıştır. Geç Antik Dönem kamusal yaşamın çöküşü, özel hayatın öne çıktığı bir dönem olarak da ifade edilebilir. Kent içerisinde açılım alanları olan ve yurttaşlık bilincini aşıl原因an gymnasium, tiyatro gibi klasik kültüre ait mekânları inşa etmek, onarmak için çaba harcayan elitler, bu dönemde kamusal yaşam için değil, kendi konutlarının donatıları için harcama yaparlar. Elitlerin bir diğer önemli desteği ise kilise ve kilise ile ilgili hayır kurumlarıdır. Zihniyet değişimi nihayetinde yapılı çevrenin dönüşümünü sağlamıştır.

Küçük Menderes Vadisi Antik Kent ve Kırsal Yerleşimlerini Gösteren Harita (A. Özkan).

Bölge Bizans Dönemi'nde özellikle MS 7 ve MS 9. yüzyıllarda Arap akınları döneminde, yaşanan güvenlik kaygıları ile giderek sur duvarları ile çevrili bir dokuya bürünmüştür. Polis'ten Kastron'a geçiş olarak da tanımlanan bu süreç, bölge yerleşimlerinin fizyonomisinde keskin bir değişime neden olmuştur. Bu dönemde inşa programının en önemli iki hedefi, surlar ve kilise inşaatları olur.

Çalışma kronolojik olarak bölgedeki kentlerin Bizans Dönemi'nde yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmelerin kent dokusundaki etkisini ele alarak sonlanmaktadır. Iustinianus dönemi kaynaklarından, Hierokles'in Synekdemosis eseri, bölgedeki kentlerin Geç Antik-Bizans Dönemi gelişimini incelemek için önemli bir dönem kaynağıdır. Bu eserde Asya Eyaleti kent listesinde anılan 13 kent Küçük Menderes Vadisi sınırlarında yer almaktadır. Geç Antik-Erken Bizans Dönemi'nde bölgedeki kent sayısının artışı söz konusudur. Küçük Menderes Vadisi, 7. yüzyılda tesis edilen Thrakesion Themasi'na bağlanır. Askeri savunma amacıyla oluşturulan thema sınırlarında çok sayıda yeni savunma yapıları inşa edilir. Kentlerde sur duvarları ile çevrili güvenli alanlar oluşturulur. Beydağ-Palaiapolis, Birgi-Diosheron/Pyrgion, Ödemiş-Hypaipa, Kiraz/Hisarköy-Siaia? surlar ile çevrelenmiş kentlerindendir.

Kaynakça

- Bang, P.F.
2008 *The Roman Bazaar. A Comparative Study of Trade and Markets in a Tributary Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Benndorf, O.
1906 *Forschungen in Ephesos Band I*, Österreichischen Archäologischen Institute, Viyana.
- Claude, D.
1969 *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, Byzantinisches Archiv, 13. Beck, Münih.
- Flohr, M.
2014 "Economy, Roman" Ed. Claire Smith, *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, New York: 2338- 2346.
- John Bishop of Ephesus
1860 *Ecclesiastical History*. Çev. Robert Payne Smith, Oxford University Press, Oxford.
- Keil, J. – Premerstein, A.V.
1914 Bericht über eine dritte Reise in Lydien und den angrenzenden Gebieten Ioniens, ausgeführt 1911 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, Viyana.
- Lavan, L.
2021a Lavan, *Public Space in the Late Antique City. Volume 1: Streets, Processions, Agorai, Macella,*

Shops Volume 1: Streets, Processions, Fora, Agorai, Macella, Shops, Brill, Leiden-Boston.

- Lavan, L.
2021b *Public Space in the Late Antique City. Volume 2: Sites, Buildings, Dates*, Brill, Leiden-Boston.
- Meriç, R.
2009 *Das Hinterland von Ephesos : Archäologisch-topographische Forschungen im Kaystros-Tal*, Österreichisches Archäologisches Institut, Viyana.
- Meriç, R. – Merkelbach, R. – Nolle, J. – Şahin, S.
1981 *Die Inschriften von Ephesos VII 2. Nr. 3501–5115* (Repertorium), Rudolf Habelt, Bonn.
- Özkan, A.
2022a "Tire ve Kartal Dağı'ndaki Yeni Tespitler". *Anadolu Araştırmaları/Anatolian Research*, 27: 151-173.
- Özkan, A.
2022b "Küçük Menderes Nehri'nin Antik Kent ve Kırsal Yerleşimler ile İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 171: 107-120.
- Saradi, H.
2006 *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*, Perpinia, Atina.
- Theodosius Cod.
1952 *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*. Çev. Clyde. Pharr. Princeton University Press, New Jersey.

Ali Özkan

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

HABERLER Dergisi Yayın İlkeleri

1. *Haberler Dergisi*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından yılda bir kez yayımlanan ve Eskiçağ Bilimleri konusunda güncel gelişmeleri, kapsayan özgün bir dergidir.
2. *Haberler Dergisi*, 45. sayıdan itibaren elektronik olarak <http://turkinst.org/> adresli web sayfamızda yayımlanacaktır.
3. Derginin, *Kazı ve Araştırma* bölümünde yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 3500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir.
4. Dijital formatta gönderilecek en çok 8 fotoğrafın (JPG, TIFF) çözünürlüğü en az 300 pixel/inch olmalıdır. Ayrıca fotoğraflara ait resim altı yazısı, metnin sonuna eklenmelidir.
5. Hazırlanan yazılarda hem gönderilen dosyanın hem de yazı içerisinde kullanılan karakterlerin bozulmasına karşın, yazılar **word** ve **pdf** dosyası halinde gönderilmelidir.
6. Metinler bibliyografya içermek zorunda değildir. Ancak isteğe bağlı olarak, bibliyografik referanslar metinde parantez içerisinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa şeklinde verilebilir. Metin içerisindeki referanslar, makale sonunda aşağıdaki sistemde hazırlanmalıdır:

Abbasoğlu, H.

2006 "Perge", *Byzas 3, Stadtgrabungen und Stadtforschungen im westlichen Kleinasien*: 289-301.

Koppenhöfer, D.

2002 "Buckelkeramik und Barbarische Ware in Troia: Anmerkungen zur Herkunft", Aslan, R. – S. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauerschau*, Band 2, Remshalden-Grunbach: 679-704.

Klengel, H.

1999 *Geschichte Des Hethitischen Reiches*, Leiden-Boston-Köln.

7. Haber niteliği taşıyan kısa makalelerin sonuna, sadece Seçilmiş Bibliyografya da konulabilir.
8. *Arkeoloji Dünyasından* haberlerin bulunduğu bölümde, yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir. Fotoğraflar ve istendiği takdirde kaynakça kullanımı 4. ve 6. maddelerde belirtilen özelliklerde olmalıdır.
9. Kitap Tanıtımları bölümünde yer almasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2500 kelimelik tanıtımlar şeklinde olması gerekmektedir. İlgili kitabın kapak fotoğrafı 4. maddede belirtilen özelliklerde gönderilmelidir.

Değerli araştırmalarınıza içeren yazılarınız ile vereceğiniz destek için şimdiden teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Dergi Editörü
Tolga Pelvanoğlu

Dergi Editörü
Selin Önder

Dergi Editörü
Yasin Gökhan Çakan

İletişim:

haberler@turkinst.org ; tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr

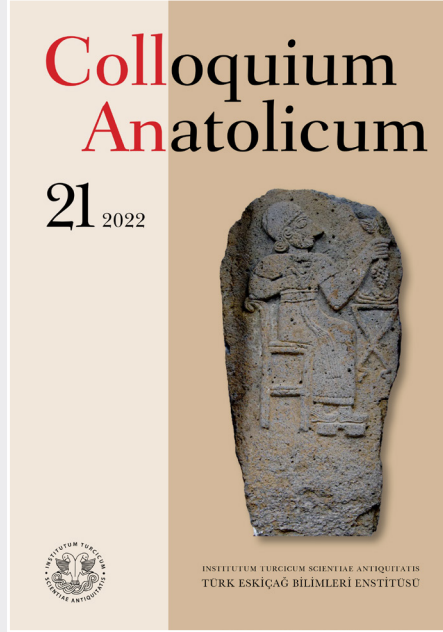
selin.onder@istanbul.edu.tr ; ygcakan@istanbul.edu.tr

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Caddesi, Merkez Han, No: 181, 34435 Beyoğlu-İSTANBUL

Yeni Yayınlarımız

COLLOQUIUM ANATOLICUM 20 (2021)

Colloquium Anatolicum 21 İstanbul, 2022, ISSN 1303-8486

CollAn 21

(Eds. Metin ALPARSLAN – Bilge HÜRMÜZLÜ – Necmi KARUL – Gürkan ERGİN)

İÇİNDEKİLER

Harun DANIŞMAZ – Özgür ŞAHİN. Tunceli Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Mühür (A Group of Seals from Tunceli Museum)

Tolga Kaan KIYAK. Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Endüstriyel Kaynakların Ekonomik Yapılandırmadaki Yeri (The Role of Industrial Resources in the Economic Structure of the Çine-Tepecik Late Bronze Age Settlement)

Serap ALA ÇELİK. Aktopraklık Höyük Çanak Çömleği: Dal Örgü Mimari Tabakası (Pottery from Aktopraklık Höyük: The Wattle and Daub Architectural Layer)

Hilal USLU – Bilge HÜRMÜZLÜ. Pisidia Erenler Tepe Yerleşimi’nin Konumu ve Seramik Buluntularının Analizi (Characterization of the Localization and Pottery Finds from Erenler Tepe Settlement in Pisidia)

Armağan TAN. Urartu Bürokrasisi’ne Dair Notlar ve İdari Açından Krali Kentlerin Konumu (Notes on Urartian Bureaucracy and the Administrative Status of the Royal Cities)

Ali ÇİFÇİ – Gülşen BAŞPINAR. Kahramanmaraş Müzesi’nde Bulunan Bir Geç-Hitit Mezar Steli (A New Neo-Hittite Funerary Stele in Kahramanmaraş Museum)

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

Colloquium Anatolicum Directions for Authors

Enstitü Yayınları

Bilimsel Dizi

- Alparslan, M., *Yayınlanmamış Boğazköy Tabletleri (Bo 8486-8694) / Unpublizierte Boğazköy Tafeln (Bo 8486-8694)*, İstanbul, 2016.
- Doğan-Alparslan, M., *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı - Filolojik Belgeler Işığında, Studia ad Orientem Antiquum - 1*, İstanbul, 2012.
- Baykan, D., *Allianoi Tıp Alepleri, Studia ad Orientem Antiquum - 2*, İstanbul, 2012.
- Alparslan, M. (Haz.), *Hititolojiye Giriş, Instrumental Linguarum Antiquarum 1*, (Dizi Editörü B. Demirş), İstanbul, 2009.
- Corpus Vasorum Antiquorum, *Türkiye Cumhuriyeti (Turkish Republic 1, Fascicule 1), Silifke Museum (K. L. Zoroğlu)*, İstanbul, 2008.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 2 / *Anamur Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins (O. Tekin - S. Altnoluk)*, İstanbul, 2007.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 3 / *Çanakkale Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins of Mysia, Troas etc. (O. Tekin - S. Altnoluk - F. Körpe)*, İstanbul, 2009.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 4 / *Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrıkulu (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2010.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 5 / *Tire Museum. Vol. 1: Roman Provincial Coins from Ionia, Lydia, Phrygia and, etc. (O. Tekin - S. Altnoluk)*, İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 6 / *Burdur Museum. Vol. 1: Pisidia, Part 1: Adada-Prostanna (H. Köker)*, İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 7 / *Ödemiş Museum. Vol. 1: Roman Provincial Coins of Ionia, Lydia and etc. (O. Tekin - S. Altnoluk)*, İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 8 / *Muğla Museum. Vol. 1: Caria (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 1: Troas (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2015.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 10 / *The Yavuz Tatış Collection Part 1: Ionia and Lydia (O. Tekin)*, İstanbul, 2016.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 2: Aeolis (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2017.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 3: Mysia (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2020.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 11 / *The Çetin Erdem Collection: Lydia and Phrygia (O. Tekin - A. Yacı)*, İstanbul, 2019.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, *Türkiye 1 / The Collection of Klima Plus in Silifke Museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights (O. Tekin - A.M. Merzeci)*, İstanbul, 2012.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, *Türkiye 2 / İstanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights in the Department of Metal Objects (O. Tekin - G. Baran Çelik)*, İstanbul, 2013.
- Tekin, O., *Balance Weights in the Aegean World / Classical and Hellenistic Periods*, İstanbul, 2016.
- Savaş, Ö.S., *Anadolu (Hitit-Luvi) Hieroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları/Divine, Personal and Geographical Names in the Anatolian (Hittite-Luwian) Hieroglyphic Inscriptions*, İstanbul, 1998.

Bilimsel Toplantılar Dizisi

- Alparslan, M., *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*, İstanbul, 2017.
- Delemen, İ. - O. Casabonne - Ş. Karagöz - O. Tekin (eds.), *The Achaemenid Impact On Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007.
- Dinçol, Ali M. (Yayına Haz.), *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (5-7 Haziran 1996)/International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages (5-7 June 1996)*, İstanbul, 1999.
- Fischer, B. - H. Genz - E. Jean - K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, İstanbul, 2003.

Süreli Yayın

- Colloquium Anatolicum I (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan), İstanbul, 2002.
- Colloquium Anatolicum II (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2003.
- Colloquium Anatolicum III (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2004.
- Colloquium Anatolicum IV (eds. M. Doğan-Alparslan - G. Ergin), İstanbul, 2005.
- Colloquium Anatolicum V (eds. H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2006.
- Colloquium Anatolicum VI (eds. M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2007.

- Colloquium Anatolicum VII (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2008.
- Colloquium Anatolicum VIII (eds. M. Doğan-Alparslan - Y. G. Ergin - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2009.
- Colloquium Anatolicum IX (eds. M. Alparslan - Y. G. Ergin - H. Peker - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2010.
- Colloquium Anatolicum X (eds. Y. G. Ergin - M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2011.
- Colloquium Anatolicum XI (eds. M. Alparslan - A. Akkaya), İstanbul, 2012.
- Colloquium Anatolicum XII (eds. M. Alparslan - F. Kaynar), İstanbul, 2013.
- Colloquium Anatolicum XIII (eds. M. Alparslan - B. Hürmüzlü-Kortholt - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2014.
- Colloquium Anatolicum XIV (eds. B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2015.
- Colloquium Anatolicum XV (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2016.
- Colloquium Anatolicum XVI (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2017.
- Colloquium Anatolicum XVII (eds. E. Kortanoğlu - B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2018.
- Colloquium Anatolicum XVIII (eds. E. Kortanoğlu - B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2019.
- Colloquium Anatolicum XIX (eds. M. Alparslan - N. Karul - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2020.
- Colloquium Anatolicum XX (eds. M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2021.
- Colloquium Anatolicum XXI (eds. M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2022.

Kazı Monografileri

- Köroğlu, K. (ed.), *5. Yılında Yumuktepe/The V. Anniversary of the Excavation at Yumuktepe (1993-1997)*, İstanbul, 1998.

Popüler Dizi

- Alp, S., *Hititler'in Mektuplaşmaları*, İstanbul 2001².
- Alparslan, M., *Eski Anadolu'da Ticaret (MÖ II. Binyıl)*, İstanbul, 2010.
- Altnoluk, S., *Eskiçağ'da İrmak Tanrıları*, İstanbul, 2010.
- Anadolu (Usman), M., *Antik Çağ'da Et ve Balık Pazarları*, İstanbul, 2003.
- Baykan, C. - D. Baykan, *Eskiçağ'da Cam*, İstanbul, 2012.
- Bursa, P., *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul, 2010.
- Çete, İ., *Geçmişe Yolculuk Bir Gezi Rehberi, Journey into the Past: A Short Guide*, İstanbul, 1996 (Tükendi).
- Çokay, S., *Antikçağ'da Aydınlatma Araçları*, İstanbul, 2000².
- Delemen, İ., *Antik Dönemde Beslenme*, İstanbul, 2003².
- Delemen, İ. - S. Çokay-Kepçe, *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*, İstanbul, 2009.
- Demirş, B., *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, İstanbul, 2002³.
- Dinçol, B., *Eski Önasya ve Mısır'da Müzik*, İstanbul, 2003².
- Dinçol, B., *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul, 2003².
- Dürüşken, Ç., *Eskiçağ'da Spor*, İstanbul, 1995 (Tükendi).
- Dürüşken, Ç., *Roma Dini*, İstanbul, 2003.
- Eğilmez, M., *Hitit Ekonomisi*, İstanbul, 2005.
- Fazlıoğlu, İ., *Eskiçağ'da Dokuma*, İstanbul, 2001².
- Fırat, M., *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*, İstanbul, 2016.
- Gülbay, O., *Eskiçağ'da Tuvalet Kültürü*, İstanbul, 2004.
- Hırcın, S., *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, İstanbul, 2000³.
- Hürmüzlü, B., *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, İstanbul, 2008.
- İren, K., *Vazo Resimlerinin Işığında Eski Yunan Çanak Çömlekçiliği*, İstanbul, 2003.
- Karagöz, Ş., *Eskiçağ'da Depremler*, İstanbul, 2005.
- Köroğlu, G., *Anadolu Uygarlıklarında Taki*, İstanbul, 2004.
- Özdizbay, A., *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul, 2004.
- Salman, B., *Eskiçağ'da Güneş Saatleri*, İstanbul, 2007.
- Serdaroğlu, Ü., *Eskiçağ'da Tıp*, İstanbul, 2002².
- Tekin, O., *Eskiçağ'da Para, Antik Nümismatikçe Giriş*, İstanbul, 1998³.
- Tekin, O., *Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul (Byzantion)*, İstanbul, 2005³.
- Tekin, O., *Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler*, İstanbul, 2012.
- Uzel, İ., *Anadolu Tıp Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.
- Zeren Hasdağlı, Melike, *Eski Çağ'da Lahitler*, İstanbul, 2019.